

ISSN 2411-5215

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІГІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

***ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ
ЕКОНОМІКИ ТА УПРАВЛІННЯ***

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 4 (8)

Чернігів 2016

УДК 330(066)
ББК 65я5
П78

Друкується за рішенням вченої ради Чернігівського національного технологічного університету (протокол № 11 від 26.12.2016). Науковий журнал «Проблеми і перспективи економіки та управління» внесено до переліку наукових фахових видань України, затвердженого Наказом Міністерства освіти і науки України від 07.10.2015 р. № 1021.

Проблеми і перспективи економіки та управління : науковий журнал / Чернігів. нац. технол. ун-т. – Чернігів : Чернігів. нац. технол. ун-т, 2016. – № 4 (8). – 216 с.

У цьому випуску журналу «Проблеми і перспективи економіки та управління» вміщено статті, присвячені теоретичним проблемам розвитку національної економіки; галузевим аспектам розвитку національного господарства; фінансовим ресурсам, обліку, контролю та аудиту.

Журнал «Проблеми і перспективи економіки та управління» буде корисним для науковців, аспірантів, магістрантів та студентів вищих навчальних закладів.

УДК 330(066)
ББК 65я5

Головний редактор:

Шкарлет С.М., доктор економічних наук, професор.

Заступники головного редактора:

Бутко М.П., доктор економічних наук, професор;

Ільчук В.П., доктор економічних наук, професор;

Олійченко І.М., доктор наук з державного управління, професор.

Члени редакційної колегії:

Абакуменко О.В., доктор економічних наук, професор;

Вдовенко С.М., доктор наук з державного управління, професор;

Гонта О.І., доктор економічних наук, професор;

Дерій Ж.В., доктор економічних наук, професор;

Гришова І.Ю., доктор економічних наук, професор;

Кичко І.І., доктор економічних наук, професор;

Левківський В.М., доктор економічних наук, професор;

Оліфіренко Л.Д., доктор наук з державного управління, професор;

Пепа Т.В., доктор економічних наук, професор;

Савченко В.Ф., доктор економічних наук, професор;

Удовиченко В.П., доктор економічних наук, професор;

Чернюк Л.Г., доктор економічних наук, професор;

Стрілець М.І., кандидат наук з державного управління, доцент;

Величко А.Й., доктор економічних наук, професор, Господарська академія ім. Д.А. Ценова (м. Свіщов, Болгарія);

Петрова Т.Д., доктор економічних наук, професор, Господарська академія ім. Д.А. Ценова (м. Свіщов, Болгарія).

ISSN 2411-5215

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
CHERNIHIV NATIONAL UNIVERSITY OF TECHNOLOGY

**PROBLEMS AND PROSPECTS
OF ECONOMICS AND
MANAGEMENT**

SCIENTIFIC JOURNAL

ISSUE № 4 (8)

Chernihiv 2016

UDC 330(066)
LBC 65я5

Published by the decision of the Academic Council of the Chernihiv National University of Technology (protocol № 11 dated 26.12.2016). Scientific journal “Problems and prospects of economics and management” is included into the list of scientific specialized editions of Ukraine, approved by the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated October 7, 2015 № 1021.

Problems and prospects of economics and management : scientific journal / Chernihiv National University of Technology. – Chernihiv : Chernihiv National University of Technology, 2016. – № 4 (8). – 216 p.

The articles on theoretical problems of the development of the national economy, sectorial aspects of the development of the national economy, financial resources, accounting, control and audit have been published in this issue of the Scientific journal “Problems and prospects of economics and management”.

“Problems and prospects of economics and management” will be helpful for researchers, postgraduate and undergraduate students and students of higher educational institutions.

UDC 330(066)
LBC 65я5

Chief Editor:

Shkarlet S.M., Doctor of Economics, Professor.

Deputy Editors in Chief:

Butko M.P., Doctor of Economics, Professor;

Ilichuk V.P., Doctor of Economics, Professor;

Oliychenko I.M., Doctor of Public Administration, Professor.

Members of the Editorial Board:

Abakumenko O.V., Doctor of Economics, Professor;

Vdovenko S.M., Doctor of Public Administration, Professor;

Honta O.I., Doctor of Economics, Professor;

Derii Zh.V., Doctor of Economics, Professor;

Gryshova I.Yu., Doctor of Economics, Professor;

Kychko I.I., Doctor of Economics, Professor;

Levkivskiy V.M., Doctor of Economics, Professor;

Olifirenko L.D., Doctor of Public Administration, Professor;

Pepa T.V., Doctor of Economics, Professor;

Savchenko V.F., Doctor of Economics, Professor;

Udovychenko V.P., Doctor of Economics, Professor;

Cherniuk L.H., Doctor of Economics, Professor;

Strilets M.I., PhD in Public Administration, Associate Professor;

Velychko A., Doctor of Economics, Professor; Tsenov Academy of Economics (Svishchov, Bulgaria);

Petrova T., Doctor of Economics, Professor; Tsenov Academy of Economics (Svishchov, Bulgaria).

ЗМІСТ

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

<i>Льчук В., Хоменко І.</i> Кластеризація у формуванні виробничого потенціалу підприємств реального сектору економіки	7
<i>Полковниченко С., Курочка В.</i> «Відплив умів» з України як загроза національній безпеці	16
<i>Цимбал Л.</i> Людський потенціал як основа розвитку економіки знань	23
<i>Жукова Д.</i> Аналіз моделей здійснення стратегічного вибору на підприємстві	30
<i>Oliychenko I., Ditkovska M.</i> Bifurcation and synergetic approach to the management of socio-economic systems	38
<i>Shkarlet S., Dubyna M.</i> Methodological aspects of the using turbulent approach in economic research	44
<i>Hanzha B.</i> Informal sector of economy: notions, criteria, functions	51

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

<i>Гаращук О., Куценко В.</i> Імператив розвитку освітньої сфери України в контексті зміни світового економічного ландшафту та міжнародного співробітництва	57
<i>Льчук В., Садчикова І.</i> Стратегія інноваційно-інвестиційного розвитку залізниць у підвищенні їхньої конкурентоспроможності на ринку транспортних послуг	66
<i>Оліфіренко Л.</i> Державна політика використання експортного потенціалу підприємств харчової промисловості України	74
<i>Ястремська Н.</i> Менеджмент ціноутворення в комунікаційній політиці торговельної марки	82
<i>Григоренко А.</i> Суперечності між глобальними тенденціями та національними інтересами розвитку промислового комплексу національної економіки	87
<i>Hrytsenko L., Shevchenko H.</i> Public-private partnerships as a mechanism of the balanced development of recreation	94
<i>Bazilinska O., Panchenko O., Dovhinka Ye.</i> Comparison of running a small enterprise in Germany and Ukraine	100

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

<i>Абакуменко О., Дорош Т.</i> Обґрунтування необхідності відступу від сучасних інструментів грошово-кредитної політики	107
<i>Калабухова С., Чалюк Л.</i> Ключові відносні показники спроможності економічної одиниці генерувати грошові кошти	119
<i>Онищенко С.</i> Фінансова глобалізація як складний інтегрований об'єктивний процес	126
<i>Островська Н.</i> Формування системи контролінгу ризиків у банку	135
<i>Бойченко В.</i> Розвиток механізмів ранньої ідентифікації типу фінансово-економічної кризи	145
<i>Колівешко О.</i> Аналіз динаміки інвестицій та поточних витрат на збирання, очищення та розподілення води	152
<i>Zakharchenko V., Zakharchenko S.</i> Fiscal state as a factor international Ukraine competitiveness and regions: evaluation and improving ways	159
<i>Lysenko I.</i> Financial and economic safety as the basis for social and economic development of regions	168
<i>Shyshkina O.</i> The methods of minimization and neutralization of financial risks: theoretical and practical aspects	176
<i>Omelianenko M.</i> The evolution of views on the public debt	182

ОБЛІК, КОНТРОЛЬ ТА АУДИТ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

<i>Рудейчук С.</i> Сучасний стан та перспективи розвитку публічно-приватного партнерства в Україні: обліковий аспект	194
<i>Volot O., Rosokhach O.</i> Features of modern automated accounting information system and their using in USA companies	199

ОСНОВНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАЧІ РУКОПИСІВ НАУКОВИХ СТАТЕЙ	205
---	------------

CONTENT

THEORETICAL PROBLEMS OF THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY	
<i>Ilchuk V., Khomenko I.</i> Clustering in the formation of production capacity real sector enterprises.....	7
<i>Polkovnychenko S., Kurochka V.</i> «Brain drain» from Ukraine as a threat to national security	16
<i>Tsybal L.</i> Human capital as foundation development knowledge economy.....	23
<i>Zhukova D.</i> Analysis of the models of strategic choice making for company	30
<i>Oliychenko I., Ditkovska M.</i> Bifurcation and synergetic approach to the management of socio-economic systems.....	38
<i>Shkarlet S., Dubyna M.</i> Methodological aspects of the using turbulent approach in economic research.....	44
<i>Hanzha B.</i> Informal sector of economy: notions, criteria, functions	51
SECTORAL ASPECT OF THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY	
<i>Garashchuk O., Kutsenko V.</i> Imperative of educational services of Ukraine in the context of changes in global economic landscape and international cooperation	57
<i>Ilchuk V., Sadchykova I.</i> Strategy of innovation and investment in railways to improve their competitiveness in the market of transport services.....	66
<i>Olifirenko L.</i> Public policy of use of the export potential of the enterprises of the food industry of Ukraine	74
<i>Iastremska N.</i> Price based management in the communicational policy of the trade mark	82
<i>Grygorenko A.</i> Contradictions between global tendencies and national interests of the industrial complex of national economy development	87
<i>Hrytsenko L., Shevchenko H.</i> Public-private partnerships as a mechanism of the balanced development of recreation	94
<i>Bazilinska O., Panchenko O., Dovhinka Ye.</i> Comparison of running a small enterprise in Germany and Ukraine	100
FINANCIAL RESOURCES: THE PROBLEMS OF FORMATION AND USAGE	
<i>Abakumenko O., Dorosh T.</i> The rationale of rejection the modern tools of monetary policy	107
<i>Kalabukhova S., Chalyuk L.</i> Key relative indicators of economic entity capacity to generate cash.....	119
<i>Onyshchenko S.</i> Financial globalization as a complex integrated the objective process	126
<i>Ostrovska N.</i> Formation controlling system of risks in the bank.....	135
<i>Boychenko V.</i> Development of mechanisms of early identification of the type of economic and financial crisis	145
<i>Koliveshko O.</i> Analysis of dynamics of investments and current costs on collection, purification and distribution of water	152
<i>Zakharchenko V., Zakharchenko S.</i> Fiscal state as a factor international Ukraine competitiveness and regions: evaluation and improving ways.....	159
<i>Lysenko I.</i> Financial and economic safety as the basis for social and economic development of regions	168
<i>Shyshkina O.</i> The methods of minimization and neutralization of financial risks: theoretical and practical aspects	176
<i>Omelianenko M.</i> The evolution of views on the public debt	182
ACCOUNTING, CONTROL AND AUDIT: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS	
<i>Rudeychuk S.</i> Current state and development prospects of public private partnership in Ukraine: account aspect.....	194
<i>Volot O., Rosokhach O.</i> Features of modern automated accounting information system and their using in USA companies	199
BASIC REQUIREMENTS FOR EXECUTION AND SUBMISSION OF MANUSCRIPTS OF SCIENTIFIC ARTICLES	205

УДК 656.07

*Валерій Ільчук, Інна Хоменко***КЛАСТЕРИЗАЦІЯ У ФОРМУВАННІ ВИРОБНИЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ
ПІДПРИЄМСТВ РЕАЛЬНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ***Валерій Ільчук, Інна Хоменко***КЛАСТЕРИЗАЦИЯ В ФОРМИРОВАНИИ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО
ПОТЕНЦИАЛА ПРЕДПРИЯТИЙ РЕАЛЬНОГО СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ***Valerii Ilchuk, Inna Khomenko***CLUSTERING IN THE FORMATION OF PRODUCTION CAPACITY REAL
SECTOR ENTERPRISES**

Розглянуто еволюцію процесів кластеризації у світовому економічному просторі та можливості кластерних утворень у формуванні виробничого потенціалу підприємств, що входять до кластера. Розкрито організаційно-правове підґрунтя розвитку процесів кластеризації у країнах Європейського Союзу. Визначені підприємства, які є потенційними учасниками кластерів, і розкриті їх перспективи щодо економічного зростання, нарощування виробничого потенціалу, конкурентоспроможності, ефективності, розширення ринків збуту і т. ін. за умов членства у кластерному утворенні. Приведено та проаналізовано фактори, що уповільнюють процеси кластеризації в Україні.

Відзначено значущість процесів кластеризації в активізації соціально-економічного розвитку на мікро- та макро-рівні, у прискоренні технологічного оновлення основних засобів виробничих підприємств. Вказані переваги кластерних утворень щодо перспектив їхнього розвитку сприяють їх формуванню. Визначено фактори, які показують доцільність створення кластерів та стимулюють процеси кластиризації. Виявлена необхідність законодавчої та фінансової підтримки процесів кластеризації з боку держави з метою прискорення формування кластерних утворень.

На базі світового досвіду кластеризаційних процесів визначені перспективні напрямки кластеризації в Україні, які забезпечують ефективне формування виробничого потенціалу підприємств, у тому числі інноваційно орієнтованих.

Ключові слова: кластери, учасники кластера, процеси кластеризації, фактори впливу, державна підтримка.

Рис.: 1. Бібл.: 15.

Рассмотрена эволюция процессов кластеризации в мировом экономическом пространстве и возможности кластерных образований в формировании производственного потенциала предприятий, входящих в кластер. Раскрыта организационно-правовая основа развития процессов кластеризации в странах Европейского Союза. Определены предприятия, которые являются потенциальными участниками кластеров, и раскрыты их перспективы для экономического роста, наращивания производственного потенциала, конкурентоспособности, эффективности, расширения рынков сбыта и т. д. в условиях членства в кластерном образовании. Приведены и проанализированы факторы, замедляющие процессы кластеризации в Украине.

Подчеркнута значимость процессов кластеризации в активизации социально-экономического развития на микро- и макроуровне, в ускорении технологического обновления основных средств производственных предприятий. Указанные преимущества кластерных образований относительно перспектив их развития способствуют их формированию. Определены факторы, которые показывают целесообразность создания кластеров и стимулируют процессы кластиризации. Вывялена необходимость законодательной и финансовой поддержки процессов кластеризации со стороны государства с целью ускорения формирования кластерных образований.

На базе мирового опыта кластеризаційних процесів визначені перспективні напрямки кластеризації в Україні, які забезпечують ефективне формування виробничого потенціалу підприємств, в том числі інноваційно орієнтованих.

Ключевые слова: кластеры, участники кластера, процессы кластеризации, факторы влияния, государственная поддержка.

Рис.: 1. Библ.: 15.

The evolution of the clustering process in the world economy and the possibility of cluster formations in forming productive capacity of enterprises within the cluster. Reveals the organizational and legal basis of the clustering process in the European Union. The identified companies that are potential participants in clusters, and opened their prospects for economic growth, increase productive capacity, competitiveness, efficiency, expand markets, and so on. N. the conditions of membership in cluster formation. Powered and analyzed several factors that slow down the process of clustering in Ukraine.

Underlined the importance of clustering processes in enhancing socio-economic development at the micro and macro level, to accelerate the technological renewal of fixed assets of manufacturing companies. These advantages of cluster formations on the prospects of development contribute to their formation. The factors that show the feasibility of establishing clusters and stimulate processes of clusterization. Revealed the need for legislative and financial support clustering process by the state to accelerate the formation of cluster formations.

Based on international experience clustered processes identified promising areas of clustering in Ukraine, providing effective formation of productive capacity of enterprises, including innovation-oriented.

Key words: clusters, cluster members, clustering processes, influence, government support.

Fig.: 1. Bibl.: 15.

JEL Classification: L11, L16, L23

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Постановка проблеми. Розвиток глобалізаційних та інтеграційних процесів у світовому економічному просторі супроводжується динамічними інтеграційними процесами на мікрорівні, що викликано необхідністю модернізації регіональних та національних господарських систем, активізації інноваційної діяльності виробничих підприємств та посилення ринкових механізмів господарювання в умовах жорсткої конкуренції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато вчених досліджували питання, що пов'язані з утворенням і функціонуванням кластерів: В. Базилевич, А. Філіпенко, М. Портер, В. Прайс, С. Ткачева, А. Ругман, П. Самуельсон, Б. Губський, Ю. Павленко, Ю. Пахомов, З. Варналій, І. Бураковський, П. Жозет, Е. Леммер, Д. Якобс, Ю. Уенноп, М. Кітінг, В. Новицький, Я. Жаліло, В. Савченко, С. Соколенко, В. Чужиков, М. Войнаренко, П. Єщенко, Б. Б. Кваснюк, С. Кримський, І. Михасюк, Д. Лук'яненко, А. Мокія, О. Плотніков, С. Мочерний, Є. Савельєв, А. Поручник, О. Розенфельд, В. Сизоненко, М. Тимчук, О. Шнирков, В. Бандурин, В. Гжегож, С. Долгов, Ж. Мингалева, Дж. Клегг, Д. Радеб, Дж. Сорос, Л. Янга та багато інших, які зробили вагомий внесок у розвиток понятійного апарату теорії кластеризації, у дослідження умов та закономірностей кластеризаційних процесів.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Сьогодні простежується процес формування територіальних об'єднань, створених організаціями, установами, компаніями, що позиціонуються як кластери, можливості яких як суб'єктів ринкових відносин суттєво збільшились у напрямі підвищення їхнього виробничого потенціалу та конкурентоспроможності на ринку товарів та послуг. Кластер є цілісним структурним утворенням, яке пов'язує між собою організаційно-економічними, техніко-технологічними та іншими зв'язками його учасників, діяльність яких визначається також і розвиненістю ринкових відносин.

Кластери володіють потужним науково-технічним та економічним потенціалом і можуть брати активну участь у масштабних програмах реалізації сучасних проектів з розвитку науки, техніки та прогресивних технологій.

Метою цієї статті є розроблення стратегічних орієнтирів кластеризації як засобу нарощування виробничого потенціалу підприємств реального сектору економіки.

Виклад основного матеріалу. Кластери на сьогодні актуальні для великої кількості країн, адже вони є ефективним інструментом, який може забезпечувати високу конкурентоспроможність за рахунок впровадження нових технологій, зниження витрат на виготовлення продукції, підвищення її якості, ефективної збутової діяльності.

До потенційних учасників кластера відносяться підприємства та організації, які:

- є спеціалізованими у своїй діяльності;
- поставляють продукцію або надають певні послуги підприємствам, що спеціалізуються у певній сфері;
- обслуговують основні галузі господарства та різну інфраструктуру (транспортну, промислову, інженерну, інноваційну тощо);
- відносяться до ринкової інфраструктури, наприклад, аудиторські компанії, страхові послуги, логістика тощо;
- займаються науково-дослідними роботами;
- є некомерційними, наприклад, об'єднання окремих учасників (підприємців) в одне ціле;
- у своєму складі є регіональним центром інноваційного розвитку, промисловими виробниками, технопарками;
- є підтримкою для середнього та малого бізнесу.

Кластеризація формує необхідний виробничий потенціал у певних сферах та галузях національної економіки. Кластери демонструють здатність будь-якої територіальної, ре-

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

гіональної, національної економіки витримувати сильну конкуренцію на відповідних рівнях соціально-економічних відносин.

Процес кластеризації являє собою закономірний етап розвитку ринкових систем, за належного функціонування яких створюються сприятливі умови для нарощування виробничого потенціалу, підвищення продуктивності праці та покращення результату підприємницької діяльності всіх учасників кластерного утворення.

Відмінність кластера від інших об'єднань полягає у тому, що усі його процеси завжди відбуваються у конкурентній боротьбі всередині самої структури.

Взагалі кластери направлені на досягнення конкретних цілей, серед яких слід зазначити:

- посилення конкурентоспроможності за рахунок нових технологій;
- зниження витрат і підвищення ефективності виробництва за рахунок інформаційних технологій, логістики, інжинірингових послуг, масштабу;
- привернення уваги інвесторів завдяки динаміці економічного зростання;
- розширення сфери збуту на вітчизняних ринках та вихід на зарубіжні.

Вперше про кластеризацію згадують у 1968 році в Європі [6]. Це зумовлено створенням Генерального Директорату з регіональної політики. Далі був сформований Європейський фонд регіонального розвитку в 1972 р. У 1988 році прийняли Хартію регіоналізму Європарламентом, у той же час почала функціонувати Рада регіональних і місцевих об'єднань. З 90-х рр. XX ст. кластеризація починає більш активно привертати до себе увагу.

Наступними важливими подіями на шляху Європи до масової кластеризації економіки стали:

- Саміт у Лісабоні в 2000 р., на якому було проголошено обов'язковість формування країнами Європейського Союзу національних програм кластеризації. На цьому ж Саміті було утворено ERA (European Research Area – система науково-дослідних програм інтеграції наукових ресурсів) і затверджена «Програма розвитку Регіональних Інноваційних Систем» (RIS);

- Саміт у Брюсселі 2007 р., де було схвалено «Маніфест кластеризації Європи»;
- Саміт у Стокгольмі 2008 р., на якому схвалений «Європейський кластерний меморандум». Цей меморандум слугував планом дій Європи щодо забезпечення росту конкурентоспроможності.

Для України вагомим досвідом з кластеризації економіки стало використання практики Німеччини, Італії, Австрії.

На сьогодні кластери набувають все більшої популярності. Інтерес до них зростає великими темпами, але, на жаль, в Україні приріст кількості кластерів відбувається повільно. Це обумовлюється певними факторами, що уповільнюють цей процес, а саме:

- теоретично не обґрунтовано поняття «економічний кластер», яке має бути загальноновизнаним у науковій спільноті та не формалізовано процедури щодо створення цих кластерів в Україні;
- недостатня кількість інформації щодо формування, функціонування та розвитку кластерів в Україні;
- малий та середній бізнес не зацікавлений в об'єднанні й утворюванні кластерів;
- в Україні існує певний досвід функціонування кластерів, але він досить невеликий.

У наш час в Україні кластери набувають розвитку у Вінницькій, Івано-Франківській, Житомирській, Київській, Одеській, Полтавській, Рівненській, Чернігівській областях.

Створення кластерів сприяє розвитку виробничого потенціалу та інноваційних зрушень підприємств, що входять до кластера. У результаті розгортання процесів класте-

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

ризації створюються нові робочі місця, збільшується продуктивність праці, підвищується стійкість та конкурентоспроможність економіки загалом.

Прогресивним напрямом для нинішнього стану управління процесами в адміністративно-територіальних формуваннях є орієнтація на кластерний розвиток, який є чинником прискорення економічного зростання. Кластери, як показує світовий досвід, мають великий вплив на процеси щодо посилення конкурентоспроможності національної економіки та швидкого розвитку інноваційної діяльності у країні. Необхідно запровадити концепцію кластеризації, яка б передбачала цілі, завдання та пріоритетні напрями розвитку виробничих підприємств та впроваджувала проекти з реалізації заходів кластерної політики на регіональному та національному рівнях, що приведе до прискорення процесів технологічного оновлення економіки України.

У світі, де кластери відіграють одну з важливих ролей нарощування виробничого потенціалу підприємств, використовують два типи переваг муніципальних утворень, які, у свою чергу, сприяють формуванню кластерів [3–6]:

1. Відносно конкурентні переваги. Вони викликані кращими умовами виробництва продукції або надання послуг (прикладом є низька собівартість, вища якість тощо).

2. Абсолютно конкурентні переваги. Цей тип переваг використовують за наявності можливостей і певних ресурсів, яких немає в інших.

До факторів, що визначають доцільність створення кластерів, відносяться такі:

- необхідність у збалансованості економічного розвитку певної місцевості, території;
- готовність учасників до реалізації спільних проектів та розвитку інноваційної діяльності;
- сприятливий географічний та геополітичний стан місця розташування кластера, розвиненість інфраструктури;
- достатній рівень розвитку малого та середнього бізнесу;
- зацікавленість учасників у формуванні кластера певної спрямованості;
- належний рівень інноваційно-технологічного потенціалу можливих учасників кластера;
- наявність виваженої маркетингової стратегії розвитку потенційних учасників кластера;
- ініціатива підприємств з приводу кластиризації та їх готовність до кластеризації;
- прозорість діяльності органів влади та їхня підтримка процесів кластеризації;
- дотримання законодавства та функціонування у межах правового поля;
- активна антикорупційна політика та протистояння тіньовим схемам у господарських відносинах.

Сьогодні конкурентні переваги кластерів забезпечуються за рахунок багатьох факторів, що знаходяться на виробництві, управлінні тощо. Функціонування економічних систем, їх конкурентоспроможність і стабільне зростання забезпечуються динамічними конкурентними перевагами кластерних утворень. Особливо це стосується радикальних і нетрадиційних інновацій, які знаходяться на всіх стадіях виробничого циклу і можуть забезпечити технологічний прорив на пріоритетних напрямках інноваційного розвитку.

У нинішніх умовах необхідно формувати нові підходи до економічної стратегії розвитку з урахуванням процесів кластеризації. Характерною для світової економічної системи глобалізації та посилення рівня конкуренції стала зміна моделі управління конкурентоспроможністю. Вона ґрунтується на переході від традиційної політики до нової, заснованої на кластерах.

Для того, щоб ефективно розвивати національну економічну систему в Україні, необхідно вивчати процеси утворення кластерів, при цьому звертати увагу на розвиток сучасного підприємництва та створення стратегічних і тактичних переваг в умовах

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

конкурентного ринку. В Україні є багато підприємств, організацій, які мають потужні можливості для утворення кластерів, значну кількість ідей щодо інноваційного оновлення виробництва, впровадження новітніх технологій, просування й поширення інноваційної продукції.

Існує багато факторів, що впливають на формування кластерів (рис.).

Рис. Фактори впливу на формування кластерів

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Державі необхідно забезпечувати фінансову підтримку кластерів, оскільки Україна має потенціал як у сфері традиційних напрямків розвитку, так і в розвитку нових технологій. Якщо брати за приклад світовий досвід, то при створенні кластерів держава фінансує приблизно третину кластерних ініціатив.

Із вищевикладеної інформації можна виявити ключові фактори, які визначають значущість кластеризації у формуванні виробничого потенціалу підприємств:

- кращі умови з приводу підвищення продуктивності праці;
- можливість привернення уваги інвесторів;
- більш стабільний розвиток в об'єднанні, ніж поодиноці;
- зниження витрат на розробку нових технологій за рахунок спільних фінансових ресурсів;
- ефективність просування продукції чи послуг на ринок більш масштабних підприємств;
- розширення доступу до ресурсів й інформації;
- досягнення більш високої конкурентоспроможності на ринку;
- створення більш масштабних утворень за рахунок малих і середніх підприємств з більш досконалою системою виготовлення продукції чи надання якісніших послуг.

Досконало вивчений і систематизований світовий досвід формування інноваційних кластерів дозволяє сформулювати кілька напрямків кластеризації, які можуть послужити орієнтиром під час розроблення та реалізації як автономних інноваційно-інвестиційних проектів, так і комплексних програм кластеризації в межах окремих регіонів [3–6]:

1. Трансферні інноваційні кластери. Одним з найбільш популярних напрямків кластеризації у країнах, що тільки приступають до інноваційної індустріалізації, є кластери «запозичення зарубіжно-технологічної платформи», або «трансферт технологій». Щоб сформулювати новий, більш високий технологічний уклад, доцільно створювати умови для освоєння передових технологій, які сьогодні у світі формують виробничий потенціал високотехнологічних підприємств.

2. Інтеграційні інноваційні кластери. Великими можливостями володіє концепція інтеграційної кластеризації, оскільки поєднання процесів економічної інтеграції з формуванням спеціалізованих інноваційних кластерів на території будь-яких країн є конструктивним рішенням, що відповідає економічним інтересам усіх країн-учасниць. Формування інтеграційних інноваційних кластерів може стати одним із пріоритетних напрямів створення єдиного інноваційного простору, що забезпечить нарощування виробничого потенціалу учасників кластера.

3. Інноваційно-промислові кластери. Цей тип кластерів передбачає, що його учасники забезпечують і здійснюють на систематичній і регулярній основі інноваційну діяльність, спрямовану на розроблення і виробництво інноваційної та високотехнологічної (наукомісткої) продукції, що дозволяють сформулювати виробничий потенціал інноваційних підприємств.

4. Соціально-медичні інноваційні кластери. Цей тип кластерів почав формуватися у країнах з розвинутою ринковою економікою. Необхідність у таких кластерах продиктована різким зростанням витрат на медичне обслуговування населення. Прихильники формування соціально-медичних кластерів роблять ставку на нові біотехнології, у тому числі пов'язані з попередженням або ранньою діагностикою широкого кола захворювань. Інноваційні підходи до збереження здоров'я володіють високою соціальною результативністю і дозволяють оптимізувати витрати на медичне страхування. Крім медичних інновацій, сучасні біотехнології забезпечують раціональне вирішення продовольчої проблеми і багатьох інших питань життєзабезпечення широких верств населення.

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

5. Багатофункціональні інноваційні кластери повного циклу. Цей тип кластерів охоплює весь спектр інноваційної діяльності. В ядро таких кластерів входять науково-дослідні інститути та інші організації, які орієнтовані на проведення фундаментальних та прикладних досліджень у галузі природничих і гуманітарних наук. Навколо цього ядра групуються проектно-конструкторські бюро, інноваційні центри та інші суб'єкти венчурного бізнесу. Важливою складовою частиною цих кластерів є навчальні заклади. Інноваційні кластери повного циклу включають високотехнологічні виробничі компанії, які створюють наукомістку продукцію з дуже високою доданою вартістю. Нині науково-дослідні інститути, університети функціонують переважно в автономному від реального сектору економіки режимі. У свою чергу, більшість вітчизняних товаровиробників не надто зацікавлені в налагодженні виробництва високотехнологічної продукції. Основна причина полягає в тому, що впровадження інновацій завжди пов'язане зі значними фінансовими витратами та комерційними ризиками.

Багатофункціональні кластери є потужним засобом нарощування виробничого потенціалу підприємств, що є необхідною умовою сталого розвитку його учасників.

6. Транспортні кластери. Сконцентрована на деякій території група взаємопов'язаних транспортних підприємств та організацій надають транспортні послуги, взаємодоповнюючи один одного і підсилюючи виробничий потенціал та конкурентні переваги окремих учасників та кластера загалом.

Стратегічна мета полягає в підвищенні якості перевезень, розвитку транспортного бізнесу, транспортної інфраструктури та логістики, впровадження комплексних послуг для транспортування, включаючи транзит.

Сьогодні на ринку транспортних послуг задовольняються тільки основні потреби економіки та населення України у сфері транспорту. Проте транспорт повинен не тільки виконувати фізичне переміщення товарів і пасажирів у просторі, а й забезпечити взаємодію між різними видами транспорту з метою підвищення ефективності суб'єктів господарювання, що сприятиме інноваційному розвитку і формуванню інтеграційних зв'язків між підприємствами різних регіонів для досягнення сталого розвитку національної економіки.

Висновки і пропозиції. Таким чином, кластерний підхід в усьому світі визнається як політика нарощування виробничого потенціалу підприємств, підвищення конкурентоспроможності національних економік. Успішні приклади функціонування кластерів існують у багатьох країнах світу. Кластерний підхід полягає в тому, що конкурентоспроможність суб'єктів господарювання залежить від наявності кластерів взаємопов'язаних галузей та дозволяє більш ефективно використовувати наявні ресурси, формуючи виробничий потенціал як підґрунтя сталого економічного зростання базових галузей національної економіки.

Список використаних джерел

1. *Ільчук В. П.* Кластерна стратегія розвитку економіки регіону : монографія / В. П. Ільчук, І. О. Хоменко, І. В. Лисенко. – Чернігів : Чернігів. держ. технол. ун-т, 2013. – 367 с.
2. *Ільчук В. П.* Синергетичний ефект функціонування та розвитку транспортних кластерів / В. П. Ільчук, І. О. Хоменко // Матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. «Економіка та управління підприємствами» (27-28 листоп. 2014 р.). – Дніпропетровськ : ДНГУ, 2014. – С. 150–153.
3. *Концепція* створення кластерів в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://biznes.od.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=499&Itemid=33.
4. *Посібник* з кластерного розвитку. Україна: Послуги з підтримки МСП в пріоритетних регіонах. EuropeAid/121495/C/SV/UA [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://economy-mk.gov.ua/download/books/ClusterHandbookUkr.pdf>.
5. *Проект* Розпорядження Кабінета Міністрів України «Об одобрении Концепции Национальной стратегии формирования и развития трансграничных кластеров» [Электронный ресурс]. – Режим доступу : <http://ved.odessa.gov.ua/Main.aspx?sect=Page&IDPage=23566&id=1150>.

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

6. Соколенко С. І. Світовий і національний досвід формування інноваційних кластерів [Електронний ресурс] / С. І. Соколенко // Стратегії конкурентоспроможності регіонів в умовах глобалізації: український та закордонний досвід : IV національний форум з питань регіонального розвитку (м. Київ, 12.11.2008). – Режим доступу : <http://ucluster.org/sokolenko/2008/11/svitovuj-i-nacionalnyjdosvid-formuvannya-innovacijnix-klasteriv>.

7. Хоменко І. О. Методологічні основи кластеризації транспортної галузі : монографія / І. О. Хоменко. – К. : Кондор-Видавництво, 2015. – 300 с.

8. Хоменко І. О. Методичні підходи до формування транспортних кластерів у контексті регіональної стратегії розвитку / І. О. Хоменко // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки». – 2011. – № 4 (54). – С. 238–242.

9. Хоменко І. О. Організаційно-економічний механізм розвитку транспортних кластерів / І. О. Хоменко // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки». – 2012. – № 3 (60). – С. 143–149.

10. Хоменко І. О. Системно-діалектичний підхід до аналізу транспортних кластерів / І. О. Хоменко, А. В. Базилюк // Управління проектами, системний аналіз і логістика. – 2012. – Вип. 10. – С. 358–364.

11. Хоменко І. О. Формування та розвиток кластерних структур на регіональному рівні / І. О. Хоменко // Економічний простір регіону в інтеграційній стратегії розвитку : колективна монографія / під заг. ред. М. П. Бутка. – К. : Кондор-Видавництво, 2016 – С. 215–233.

12. Хоменко І. О. Формування та розвиток транспортних кластерів: теорія і практика : монографія / І. О. Хоменко. – Чернігів : Чернігівський державний інститут права, соціальних технологій та праці, 2011. – 203 с.

13. Шкарлет С. М. Державно-приватне партнерство як один з механізмів ефективного фінансування пріоритетних проектів дорожньої галузі / С. М. Шкарлет, В. П. Ільчук, І. О. Хоменко // Економічний простір : зб. наук. праць. – 2014. – №89. – С. 93–103.

14. Gabor Bekes Clusters, Science Parks and Regional Development (Strategies and Policies in Hungary). Presentation at UNECT TOS-ICP Geneva 14 February, 2008.

15. Khomenko I. O. Creation process of new organizational and structural formations – transport and economic clusters at the truckers market / I. O. Khomenko // Materials of fifth allukrainian scientifically – practical conference “Economics: Current Affairs and Development Prospects” (Kiev, March 23, 2007). – Kiev, 2007. – P. 122–124.

References

1. Pchuk, V.P., Khomenko, I.A., Lysenko, I.V. (2013). *Klasterna stratehiia ekonomichnoho rozvytku rehionu [Cluster strategy of economic development of the region]*. Chernihiv, Chernihiv State technological University (in Ukrainian).

2. Pchuk, V.P., Khomenko, I.A. (2014). Synerhetychnyi efekt, funktsionuvannia i rozvytok transportnykh klasteriv [Synergetic effect the functioning and development of transport clusters]. Proceedings from *II Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia “Ekonomika i upravlinnia na pidpriemstvi” – II International Scientific and Practical Conference “Economics and Enterprise Management”* (November 27–28, 2014). Dnipropetrovsk: DNHU, pp. 150–153 (in Ukrainian).

3. *Kontseptsiiia stvorennia klasteriv v Ukraini [The concept of clusters in Ukraine]*. Retrieved from http://biznes.od.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=499&Itemid=33.

4. Guide to cluster development. Ukraine: SME Support Services in Priority Regions. EuropeAid/121495/C/SV/UA. Retrieved from <http://economy-mk.gov.ua/download/books/ClusterHandbookUkr.pdf>.

5. Proekt rozporiazhennia Kabinetu Ministrov “Ob odobrenii kontseptsii Natsionalnoi strategii formirovaniia i razvitiia transgranichnykh klasterov” [The draft decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On approval of the Concept of the National Strategy of formation and development of cross-border clusters”]. Retrieved from <http://ved.odessa.gov.ua/Main.aspx?sect=Page&IDPage=23566&ID=1150>.

6. Sokolenko, S.I. (2008). Svitovyi i natsionalnyi dosvid u formuvanni innovatsiinykh klasteriv [World and national experience in the formation of innovation clusters]. Proceedings from *IV Natsionalnyi forum z pytan rehionalnoho rozvytku “Stratehii konkuretospromozhnosti rehioniv v*

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

umovakh hlobalizatsii: ukrainskyi i zarubizhnyi dosvid” – Fourth National Forum on Regional Development “Strategies for regional competitiveness in globalization: Ukrainian and foreign experience” (Kyiv, 12.11.2008). Retrieved from <http://ucluster.org/sokolenko/2008/11/svitovyyj-inacionalnyjdosvid-formuvannya-innovacijnix-klasteriv/> (in Ukrainian).

7. Khomenko, I.O. (2015). *Metodolohichni osnovy klasteryzatsii transportnoi haluzi [Methodological bases clustering transport industry]*. Kyiv: Condor-vydavnytstvo (in Ukrainian).

8. Khomenko, I.O. (2011). *Metodychni pidkhody do formuvannya klasteriv transportu v konteksti rehionalnoi stratehii rozvytku [Methodological approaches to the formation of clusters of transport in the context of regional development strategies]*. *Visnyk Chernihivskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. Seriiia “Economichni nauky” – Visnyk of Chernihiv State Technological University. Series „Economics”*, no. 4 (54), pp. 238–242 (in Ukrainian).

9. Khomenko, I.O. (2012). *Orhanizatsiyno-ekonomichnyy mekhanizm transportnykh klasteriv [Organizational-economic mechanism of transport clusters]*. *Visnyk Chernihivskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. Seriiia “Economichni nauky” – Visnyk of Chernihiv State Technological University. Series „Economics”*, no. 3 (60), pp. 143–149 (in Ukrainian).

10. Khomenko, I.O., Bazyliuk, A.V. (2012). *Systemno-dialektychnyi pidkhid do analizu transportnykh klasteriv [System-dialectical approach to the analysis of transport clusters]*. *Upravlinnia proektamy, systemnyi analiz i lohistyka – Project management, systems analysis and logistics*, vol. 10, pp. 358–364 (in Ukrainian).

11. Khomenko, I.O. (2016). *Formuvannya i rozvytok klasternykh struktur na rehionalnomu rivni [Formation and development of cluster structures at regional level]*. *Ekonomichnyi prostir rehionu v intehratsiunii stratehii rozvytku – Economic space in the region of integration strategy* (Butko, M.P. (ed.)). Kyiv: Condor-Publishing, pp. 215–233 (in Ukrainian).

12. Khomenko, I.O. (2011). *Formuvannya i rozvytok transportnykh klasteriv: teoriia i praktyka [The formation and development of transport clusters: Theory and Practice]*. Chernihiv: Chernihivskyi derzhavnyi instytut prava, sotsialnykh tekhnolohii ta pratsi (in Ukrainian).

13. Shkarlet, S.M., Ilchuk, V.P., Khomenko, I.O. (2014). *Derzhavno-pryvatne partnerstvo yak odyin z mekhanizmiv efektyvnoho finansuvannya priorytetnykh proektiv dorozhnoi haluzi [Public-private partnership as one of the mechanisms for effective financing of priority projects of road sector]*. *Ekonomichnyi prostir – Economic space*, no. 89, pp. 93–103 (in Ukrainian).

14. Gabor Bekes Clusters, Science Parks and Regional Development (Strategies and Policies in Hungary). Presentation at UNECT TOS-ICP Geneva 14 February, 2008.

15. Khomenko, I.O. (2007). *Creation process of new organizational and structural formations – transport and economic clusters at the truckers market. Materials of fifth allukrainian scientifically – practical conference “Economics: Current Affairs and Development Prospects”* (Kiev, March 23, 2007). Kiev, pp. 122–124.

Ільчук Валерій Петрович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Чернігівський національний технологічний університет (вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, 14027, Україна).

Ільчук Валерий Петрович – доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой финансов, банковского дела и страхования, Черниговский национальный технологический университет (ул. Шевченко, 95, г. Чернигов, 14027, Украина).

Ilchuk Valerii – Doctor of Economics, Professor, Chief of Department of Finance, Banking and Insurance, Chernihiv National University of Technology (95 Shevchenka Str., 14027 Chernihiv, Ukraine).

E-mail: ivp4@rambler.ru

Хоменко Інна Олександрівна – доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри теоретичної та прикладної економіки, Чернігівський національний технологічний університет (вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, 14027, Україна).

Хоменко Инна Александровна – доктор экономических наук, доцент, доцент кафедры теоретической и прикладной экономики, Черниговский национальный технологический университет (ул. Шевченко, 95, г. Чернигов, 14027, Украина).

Khomenko Inna – Doctor of Economics, Associate Professor, Associate Professor of Theoretical and Applied Economics, Chernihiv National University of Technology (95 Shevchenka Str., 14027 Chernihiv, Ukraine).

E-mail: innakhomenko28@gmail.com

УДК 331.556.4

Світлана Полковниченко, Вікторія Курочка

«ВІДПЛИВ УМІВ» З УКРАЇНИ ЯК ЗАГРОЗА НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ

Светлана Полковниченко, Виктория Курочка

«УТЕЧКА МОЗГОВ» ИЗ УКРАИНЫ КАК УГРОЗА НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Svitlana Polkovnychenko, Victoriya Kurochka

«BRAIN DRAIN» FROM UKRAINE AS A THREAT TO NATIONAL SECURITY

Досліджено еміграцію висококваліфікованих фахівців з України. Визначено основні загрози «відпливу умів» національній безпеці нашої держави, які пов'язані із втратою суттєвої частки інтелектуального потенціалу країни, погіршенням якісних характеристик трудових ресурсів, втратою грошових коштів, затрачених на підготовку та розвиток спеціалістів-емігрантів, зниженням рівня продуктивності праці, послабленням конкурентоспроможності країни. Проведено експрес-опитування студентів щодо намірів виїхати до інших країн й оброблено його результати за допомогою інформаційних технологій, які наглядно підтвердили тенденцію до еміграції молодих спеціалістів. Запропоновано шляхи регулювання відтоку інтелектуального капіталу, спрямовані як на стримування виїзду молодих науковців за кордон, так і на повернення їх із-за кордону.

Ключові слова: інтелектуальна міграція, «відплив умів», еміграція висококваліфікованих фахівців, національна безпека, загрози «відпливу умів», регулювання відтоку інтелектуального капіталу.

Рис.: 1. Табл.: 1. Бібл.: 10.

Исследована эмиграция высококвалифицированных специалистов из Украины. Определены основные угрозы «утечки умов» национальной безопасности нашего государства, которые связаны с потерей существенной доли интеллектуального потенциала страны, ухудшением качественных характеристик трудовых ресурсов, потерей денежных средств, затраченных на подготовку и развитие специалистов-эмигрантов, снижением уровня производительности труда, ослаблением конкурентоспособности страны. Проведен экспресс-опрос студентов относительно намерений уехать в другие страны и его результаты обработаны с помощью информационных технологий, которые наглядно подтвердили тенденцию к эмиграции молодых специалистов. Предложены пути регулирования оттока интеллектуального капитала, направленные как на сдерживание выезда молодых ученых за границу, так и на возврат их из-за границы.

Ключевые слова: интеллектуальная миграция, «утечка мозгов», эмиграция высококвалифицированных специалистов, национальная безопасность, угрозы «утечки умов», регулирование оттока интеллектуального капитала.

Рис.: 1. Табл.: 1. Библ.: 10.

The article studies the emigration of highly qualified specialists from Ukraine. The main threats of «brain drain» to the national security of this country, connected with the loss of significant part of the intellectual potential of the country, worsening of qualitative features of labour resources, loss of financial resources spent on training and development of the emigrating professionals, reduction in labour productivity, weakening of the country's competitiveness, are determined. The express opinion poll of students with respect to their intention to leave for other countries has been conducted and its results processed using information technology that explicitly proved the trend for emigration of young specialists. The ways of regulation of the outflow of intellectual capital aimed both at deterring young scientists from going abroad and encouraging them coming back are proposed.

Key words: intellectual migration, «brain drain», emigration of highly skilled professionals, national security, threats of «brain drain», regulation of the outflow of intellectual capital.

Fig.: 1. Tabl.: 2. Bibl.: 10.

JEL Classification: F22

Актуальність теми дослідження. Забезпечення національної безпеки держави в усі часи вимагало розвинутої економіки. Сьогодні економічний розвиток країни та рівень добробуту її громадян все більшою мірою визначають інтелектуальні ресурси. Саме високорозвинена особистість є одним із найцінніших національних багатств та ключовим ресурсом розвитку економічної системи. У зв'язку з цим економічно розвинені країни світу не тільки створюють умови для збереження та якісного зростання власного інтелектуального капіталу, але й активно залучають іноземних висококваліфікованих спеціалістів. У сучасних умовах відбувається швидкий розвиток такого сегмента ринку праці, як ринок наукових кадрів і висококваліфікованих фахівців, що супроводжується підвищенням їхньої мобільності, зростанням інтелектуальної міграції і появою такого специфічного феномену, як «відплив умів».

Постановка проблеми. Явище «відпливу умів» характерне для всіх країн світу, а особливо для тих, що обирають шлях зміни соціального устрою й економічного реформування. У результаті трансформаційних процесів економіка не в змозі забезпечити відповідне

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

працевлаштування фахівців, підготовлених у сфері вищої освіти. Не є винятком і Україна, яка сьогодні стає активним учасником процесів міжнародної інтелектуальної міграції. Проте на міжнародному ринку інтелектуальної праці Україна продовжує залишатися експортером, виступаючи донором високоосвічених та висококваліфікованих працівників. Водночас еміграція найталановитіших фахівців стримує науково-технічний і соціально-економічний розвиток країни, створює загрози індивідуальній та національній безпеці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні явище «відпливу умів» є надзвичайно дискусійною темою, яка викликає великий інтерес з боку науковців і жваво обговорюється спеціалістами різних галузей знань. Проблеми міжнародної міграції кваліфікованих фахівців, зокрема дослідженню чинників їх виштовхування і тяжіння, впливу на країни походження і призначення, а також на світову спільноту, присвячено багато праць українських учених, а саме: Ю. Бегай, Е. Лібанової, В. Ніколаєвського, В. Омеляненко, Н. Прохоренко та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим комплекс теоретичних і науково-практичних проблем, пов'язаних із «відпливом умів» з України, все ще потребує дослідження. Економічна наука і досі не виробила однозначного підходу до визначення сутності та наслідків впливу «відпливу умів» на рівень національної безпеки країни, а також адекватної міграційної політики.

Постановка завдання. Метою цієї статті є дослідження теоретичних засад «відпливу умів» з погляду загроз національній безпеці та обґрунтування практичних рекомендацій щодо його регулювання в Україні.

Виклад основного матеріалу. «Відплив умів» є однією зі складових частин інтелектуальної міграції населення, яку ми розглядаємо як двосторонній процес, що включає «приплив мізків» (brain gain) і «відплив мізків» (brain drain) [10].

Проаналізовані нами роботи вчених-економістів [1; 4; 5; 6; 8], які стосуються цієї проблеми, свідчать про розходження в думках відносно того, яких же саме фахівців слід включати до категорії «умів», а також які з видів міграцій слід відносити до «відпливу умів». На нашу думку, «відплив умів» необхідно розглядати як еміграцію висококваліфікованих фахівців, зокрема наукових кадрів, з метою отримання постійного місця проживання або роботи за контрактом, тобто як безповоротну або довготривалу еміграцію вчених і висококваліфікованих спеціалістів.

В Україні з початку ринкового реформування її економіки сформувалися стійкі тенденції до еміграції висококваліфікованих фахівців. На світовий ринок наша держава виходить переважно як країна-донор високоосвічених і кваліфікованих фахівців. На жаль, наявна статистика Держстату України не відображає реальних масштабів «відпливу умів» за кордон. Оскільки офіційна інформація стосується лише від'їзду за кордон осіб з науковим ступенем, розглянемо еміграцію наукових кадрів.

За роки незалежності Україна втратила близько третини свого наукового потенціалу і продовжує його втрачати. Вже у 1991–1995 рр. Україну залишили 313 докторів наук, з них до США виїхало 105 осіб, Ізраїлю – 34, Росії – 115, Німеччини – 10, Польщі – 9. З 1996 по 2014 роки з України на постійне місце проживання за кордон виїхало 1781 науковець, серед яких 1436 кандидатів і 345 докторів наук [2]. Найбільш масовим цей процес був у 1996–2002 рр. З 2003 р. інтенсивність процесів еміграції науковців з України суттєво зменшилась, спостерігаються незначні коливання показників.

Переважна частина високоосвічених українських спеціалістів виїжджає до розвинених країн у пошуках кращого життя та гідного матеріального забезпечення. Але немало і тих, хто їде через бажання самореалізації, вдосконалення здібностей та можливості набуття нового досвіду. Довготривала криза української науки, яка проявляється у значному погіршенні її матеріальної бази, катастрофічно недостатньому фінансуванні, низькому рівні оплати праці наукових кадрів, посилює бажання вчених емігрувати за кордон.

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Водночас, як зазначає директор Інституту демографії та соціальних досліджень Е. Лібанова, тенденція до виїзду за межі України науковців та талановитої молоді є надзвичайно загрозливою та такою, що кидає виклик національній безпеці України [3].

Згідно з Законом України «Про основи національної безпеки України», під національною безпекою розуміють «захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах ... міграційної політики, ... освіти та науки, науково-технічної та інноваційної політики ... та інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам» [7]. Загрози національній безпеці – це наявні та потенційно можливі явища і чинники, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України.

З усіх загроз, спричинених «відпливом умів», в Україні найвиразніше проявляються такі (рис.).

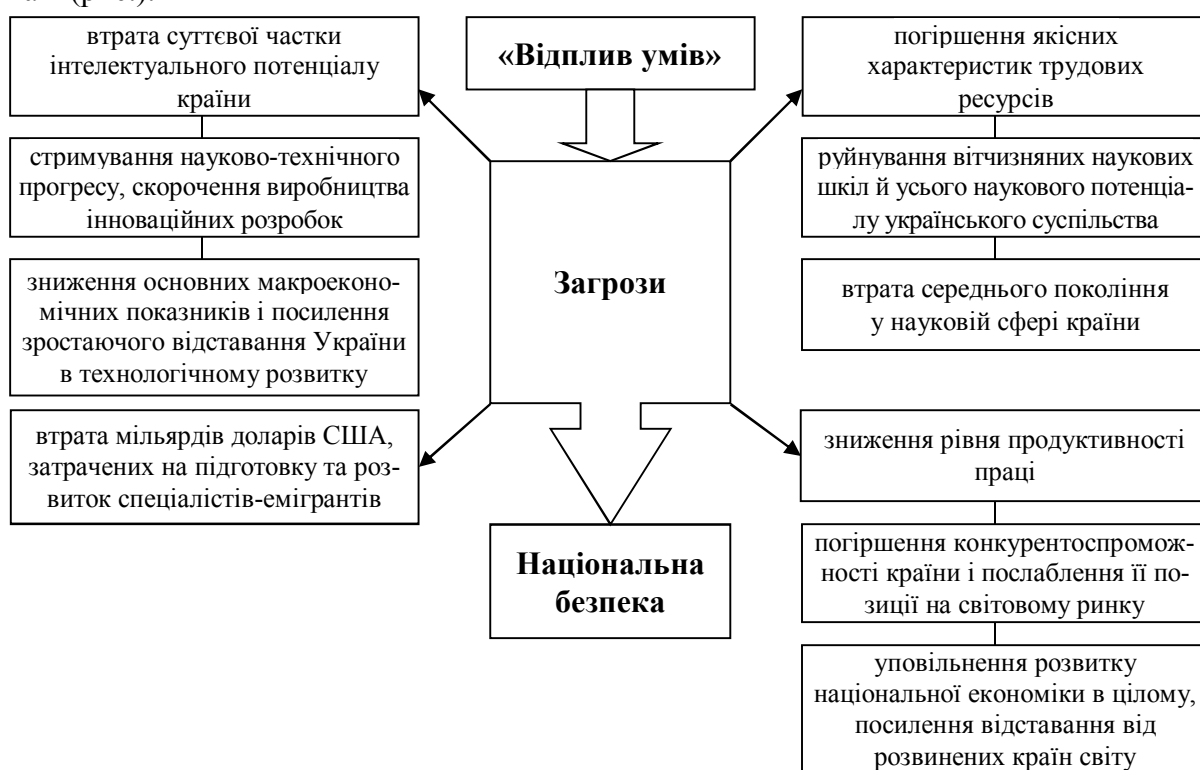

Рис. Основні загрози «відпливу умів» національній безпеці України

Джерело: складено авторами.

По-перше, еміграція фахівців вищого рівня кваліфікації, у тому числі спеціалістів-винахідників, носіїв інтелектуальної власності, свідчить про втрату суттєвої частки інтелектуального потенціалу країни, що є рушійною силою економічного розвитку. А зменшення інтелектуального потенціалу суспільства не сприяє науково-технічному прогресу, призводить до скорочення виробництва інноваційних розробок, що відображається у зниженні основних макроекономічних показників і посилює зростаюче відставання України в технологічному розвитку.

По-друге, еміграція кваліфікованих фахівців істотно погіршує якісні характеристики трудових ресурсів і сприймається як серйозна загроза науковому майбутньому держави. Оскільки з України виїхали найбільш працездатні спеціалісти, особливо у галузях технічних, медичних і фізико-математичних наук, що склали ядро наукових колективів і забезпечували відтворення наукових шкіл, а сьогодні емігрує також наукова молодь, відбу-

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

вається руйнування вітчизняних наукових шкіл та й усього наукового потенціалу українського суспільства, відновити який у майбутньому буде надзвичайно важко, якщо взагалі можливо. Переривання підготовки наукових кадрів та відтворення наукових шкіл породжує загрозу втратити середнє покоління у науковій сфері нашої країни. Крім того, у свідомості молоді сьогодні відбувається різке падіння привабливості наукової діяльності. У цю сферу йдуть працювати не найкращі випускники навчальних закладів.

По-третє, Україна втрачає мільярди доларів США, які були затрачені на підготовку та розвиток спеціалістів-емігрантів. Вартість витрат держави і родини на підготовку вченого до працездатного віку – 800 тис. дол., а фахівця з вищою освітою – 600 тис. дол. За цією методикою приблизний збиток України від еміграції лише науковців становить приблизно 36 млрд дол., але при цьому методі не враховується потенційна вартість того, що вони могли виробити або винайти [6]. А згідно з міжнародною оцінкою, на підготовку одного доктора наук потрібно 15–20 років і в середньому 1,5–2,0 млн дол. США [9]. Це означає, що кожний висококваліфікований трудовий мігрант збагачує країну свого нового перебування на цю суму.

По-четверте, через «відтік» висококваліфікованих фахівців знижується рівень продуктивності праці, що призводить до погіршення конкурентоспроможності країни і послаблення її позиції на світовому ринку; посилюється зниження інтелектуального рівня населення, зростає можливість деградації майбутнього покоління, яке згодом нікому буде навчати; гальмуються темпи розвитку окремих галузей національної економіки, втрачаються пріоритети науково-технічного розвитку суспільства, уповільнюється розвиток національної економіки загалом, посилюється відставання від розвинених країн світу.

У межах дослідження у 2015/16 навчальному році авторами проведено експрес-опитування серед студентів ВНЗ IV рівня акредитації м. Чернігова (150 респондентів) як потенційних емігрантів. В опитуванні взяли участь студенти першого, третього і п'ятого курсів навчання (по 50 чоловік з кожного курсу). Відповіді отримано від 63 осіб чоловічої статі і 87 осіб жіночої статі. Вік респондентів – 17–26 років. Основні результати представлено в таблиці.

Таблиця

Результати експрес-опитування серед студентів ВНЗ IV рівня акредитації м. Чернігова

Запитання	Відповіді		
	1 курс	3 курс	5 курс
1	2	3	4
1. Чи знаєте Ви, що таке «відплив умів»?	Так – 88 % Ні – 12 %	Так – 100 % Ні – 0 %	Так – 100 % Ні – 0 %
2. Чи погоджуєтесь Ви з тим, що «відплив умів» є проблемою?	Так – 76 % Ні – 4 % Важко сказати – 20 %	Так – 92 % Ні – 0 % Важко сказати – 8 %	Так – 94 % Ні – 0 % Важко сказати – 6 %
3. Як особисто Ви ставитесь до факту від'їзду за кордон кваліфікованих фахівців?	Позитивно – 12 % Негативно – 35 % Нейтрально – 38 % Важко сказати – 15 %	Позитивно – 10 % Негативно – 44 % Нейтрально – 40 % Важко сказати – 6 %	Позитивно – 2 % Негативно – 62 % Нейтрально – 24 % Важко сказати – 12 %
4. Особисто Ви розглядаєте можливість виїхати за кордон для продовження освіти чи роботи?	Так – 54 % Можливо – 28 % Ні – 12 % Важко сказати – 6 %	Так – 62 % Можливо – 26 % Ні – 10 % Важко сказати – 2 %	Так – 76 % Можливо – 12 % Ні – 8 % Важко сказати – 4 %
5. Яким, на Вашу думку, є мотив вашого бажання виїхати за кордон? (відповідали ті, хто в 4 питанні обрав відповідь «так»)	Покращити матеріальне становище – 48 % Удосконалити свої професійні навички – 6 % Влаштувати особисте життя – 14 % Можливості реалізувати свої мрії – 12 % Інше (подорожування) – 20 %	Покращити матеріальне становище – 44 % Удосконалити свої професійні навички – 14 % Влаштувати особисте життя – 12 % Можливості реалізувати свої мрії – 14 % Інше (подорожування) – 16 %	Покращити матеріальне становище – 34 % Удосконалити свої професійні навички – 28 % Влаштувати особисте життя – 4 % Можливості реалізувати свої мрії – 16 % Інше (подорожування) – 18 %

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Закінчення табл.

1	2	3	4
6. Чи плануєте після навчання і роботи за кордоном повернутись в Україну? (відповідали ті, хто в 4 питанні обрав відповідь «так»)	Так – 46 % Ні – 52 % Важко сказати – 2 %	Так – 38 % Ні – 54 % Важко сказати – 8 %	Так – 24 % Ні – 56 % Важко сказати – 20 %
7. Як Ви вважаєте, особисто Вам реально знайти роботу за кордоном відповідно до отриманої спеціальності?	Так – 22% Ні – 38% Можливо – 40%	Так – 26% Ні – 32% Можливо – 42%	Так – 46% Ні – 26% Можливо – 28%
8. Які країни, на Вашу думку, є найбільш привабливі для від'їзду?	США – 16% Німеччина – 58% Великобританія – 8% Франція – 12% Інша (вказати країну) – 6%	США – 26% Німеччина – 40% Великобританія – 12% Франція – 18% Інша (вказати країну) – 4%	США – 30% Німеччина – 34% Великобританія – 22% Франція – 12% Інша (вказати країну) – 2%
9. Як Ви вважаєте, від'їзд спеціалістів за кордон небезпечний для України?	Так – 62% Ні – 8% Важко сказати – 30%	Так – 72% Ні – 4% Важко сказати – 24%	Так – 94% Ні – 0% Важко сказати – 6%

Джерело: складено авторами.

Опитування свідчить про наявність у багатьох молодих українців (64 %), що здобувають освіту, намірів емігрувати до інших країн. Таку тенденцію можемо простежити починаючи вже з першого року навчання. З кожним наступним роком навчання все більше студентів прагнуть виїхати з України, шукаючи можливості для реалізації себе в обраній професії, адже на батьківщині молодому спеціалісту складно знайти роботу за фахом.

Найбільше осіб, охочі виїхати, прагнуть потрапити до Німеччини (44 %), США (24 %), Франції (14 %), Великобританії (14 %). Серед інших країн названі Польща, Данія, Китай, Сінгапур. Повернутись на батьківщину планує лише 36 % із тих опитаних, які хочуть виїхати. Найпоширенішим мотивом міграції серед опитаних є покращення свого матеріального становища (42 %). Інші потенційні трудові мігранти прагнуть удосконалити свої професійні навички (16 %) та реалізувати свої мрії (14 %). Водночас 76 % опитаних вважає, що від'їзд висококваліфікованих фахівців є небезпечним для України.

Звичайно, це дослідження не може відобразити проблему загалом, але воно наглядно підтверджує тенденцію до еміграції молодих спеціалістів.

На сьогодні політика України у сфері інтелектуальної міграції є фрагментарною і являє собою набір розрізаних заходів, практично не об'єднаних єдиним задумом, цілями та завданнями. Крім того, вона не оформлена концептуально, організаційно і нормативно.

Наразі неможливо закрити можливості виїзду висококваліфікованих фахівців за кордон, пояснюючи це необхідністю дотримання національних інтересів. Тому держава повинна комплексно підходити до регулювання процесу відтоку інтелектуального капіталу, створити належні умови для плідної дослідницької діяльності насамперед найбільш обдарованої частини вчених, а також розробити і запровадити механізм повернення мігрантів на батьківщину, тобто перетворити незворотну еміграцію у тимчасову.

У зв'язку з цим необхідно застосувати заходи як для стримування виїзду молодих науковців за кордон, так і для повернення їх із-за кордону. Насамперед важливо змінити ставлення держави до науки, що дозволить спрямувати зусилля на пошук шляхів підняття рівня її фінансування до європейських стандартів, а відповідно: підвищення престижу і зарплати науковців, покращення рівня їх життя та соціальної захищеності; поліпшення матеріально-технічного забезпечення науки; забезпечення науковців сучасним устаткуванням та матеріалами для досліджень; створення привабливих умов роботи; надання всіх можливостей для реалізації творчого потенціалу вчених.

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Одним із напрямків вирішення проблеми «відпливу умів» може бути підвищення кваліфікації та набуття досвіду вітчизняними фахівцями за кордоном, але з наступним поверненням у країну. З метою уникнення деградації майбутнього покоління слід розширювати співпрацю з нашими ученими, які працюють за кордоном. «Відплив умів» має бути не збитковим, а прибутковим для держави, принаймні самоокупним.

Висновки. Таким чином, витративши значні кошти на підготовку вчених і спеціалістів, країна-донор втрачає переважну їх кількість, що знижує рівень її національної безпеки. Еміграція висококваліфікованої робочої сили за межі України є однією з основних не тільки потенційних, а й реальних загроз у науково-технологічній сфері національної безпеки, оскільки параметри кадрового потенціалу науки й освіти визначальним чином впливають на темпи соціально-економічного розвитку, міжнародну конкурентоспроможність країни та її позиції на світовому ринку. «Відплив умів» наносить значні економічні, соціально-культурні та політичні збитки державі, стримує інноваційний розвиток економіки, призводить до занепаду вітчизняної науки та відсутності висококваліфікованих кадрів, що зможуть стати провідними спеціалістами у сфері управління та виробництва.

Вирішення проблеми «відпливу умів» на сучасному етапі економічного розвитку України вимагає активного формування мотивації і створення умов для залучення молоді до наукової діяльності, що потребує збільшення фінансування, розвитку новітніх галузей, створення нових технологічних центрів, посилення участі державних структур в організації та регулюванні міграційних потоків із країни.

Список використаних джерел

1. *Бегай Ю.* Переваги та недоліки «відпливу інтелекту» у контексті посиленої інтеграції суспільства / Ю.Бегай // Транснаціональні сім'ї як наслідок української трудової еміграції: проблеми та шляхи їх розв'язання : збірник наукових статей і виступів на міжнародній науково-практичній конференції (22 березня 2012 р., м. Львів). – Львів, 2012. – С. 58–62.
2. *Державна* служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
3. *Експерти* кажуть, що темп «відтоку мізків» з України загрожує нацбезпеці [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unian.ua/society/809757-eksperti-kajut-scho-temp-vidtokumizkiv-z-ukrajini-zagrojue-natsbezpeti.html>.
4. *Николаєвський В.* Інтелектуальна міграція та соціальна безпека / В. Николаєвський // Міграція і толерантність в Україні : зб. ст. / за ред. Ярослава Пилинського. – К. : Стило, 2007. – С. 121–126.
5. *Николаєвський В. М.* Інтелектуальна міграція: причини, наслідки, виклики / В. М. Николаєвський, В. В. Омельченко // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». – 2006. – № 723. – С. 140–147.
6. *Омельяненко В. А.* Міжнародні процеси інтелектуальної міграції в контексті глобальних інноваційних тенденцій [Електронний ресурс] / В. А. Омельяненко, К. М. Кулініч. – Режим доступу : http://asconf.com/eng/archive_view/103.
7. *Про основи* національної безпеки України [Електронний ресурс] : Закон України від 19.06.2003 № 964-IV (редакція від 19.04.2014). – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
8. *Прохоренко Н. С.* Інтелектуальна міграція: причини та чинники / Н. С. Прохоренко // СОЦІОПРОСТІР: Міждисциплінарний збірник наукових праць з соціології та соціальної роботи. – 2010. – № 1. – С. 73–76.
9. *Сідляр Д. О.* Людський капітал в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку / Д. О. Сідляр // Бізнес Інформ. – 2014. – № 5. – С. 232–237.
10. *Polkovnychenko S. O.* Assessment of the situation of «brain drain» from Ukraine in modern conditions / S. O. Polkovnychenko, V. O. Kurochka // Науковий вісник Полісся. – Чернігів : ЧНТУ, 2015. – № 2. – С. 81–86.

References

1. Behai, Yu. (2012). Perevahy ta nedoliky «vidplyvu intelektu» u konteksti posylenoi intehtratsii suspilstva [The advantages and disadvantages of brain drain in the context of enhanced integration of society]. Proceedings from *Transnatsionalni simi yak naslidok ukrainskoi trudovoi emihratsii: problemy ta shliakhy ikh rozviazannia: zbirnyk naukovykh statei i vystupiv na mizhnarodnii naukovopraktychnii konferentsii – Transnational families as a result of Ukrainian labor migration: problems and ways of solution: collection of scientific articles and presentations at international scientific-practical conference* (March 22, 2012). Lviv, pp. 58–62 (in Ukrainian).
2. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]*. (n.d.). www.ukrstat.gov.ua. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua>.
3. *Eksperty kazhut, scho temp «vidtoku mizkiv» z Ukrainy zahrozhue natsbezpetsi [Experts say that the rate of «brain drain» from Ukraine threatens the national security]*. Retrieved from <http://www.unian.ua/society/809757-eksperti-kajut-scho-temp-vidtoku-mizkiv-z-ukrajini-zagrojuje-natsbezpetsi.html>.
4. Nikolaievskiy, V.M. (2007). Intelektualna mihratsiia ta sotsialna bezpeka [Intellectual migration and social security]. *Mihratsiia i tolerantnist v Ukraini – Migration and tolerance in Ukraine* (Pylinskyi, Ya. (Ed.)). Kyiv: Stylos, pp. 121–126 (in Ukrainian).
5. Nikolaievskiy, V.M., Omelchenko, V.V. (2006). Intelektualna mihratsiia: prychny, naslidky, vyklyky [Intellectual Migration: causes, consequences, challenges]. *Visnyk KhNU im. V.N.Karazina. «Sotsiologichni doslidzhennia suchasnoho suspilstva: metodolohiia, teoriia, metody» – The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University. «Sociological researches of modern society: methodology, theory and methods»*, no. 723, pp. 140–147 (in Ukrainian).
6. Omelianenko, V.A., & Kulinich, K.M. (n.d.). *Mizhnarodni protsesy intelektualnoi mihratsii v konteksti hlobalnykh innovatsiinykh tendentsii [International intellectual migration processes in the context of global innovation trends]*. Retrieved from http://asconf.com/eng/archive_view/103.
7. *Pro osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy: Zakon vid 19.06.2003 № 964-IV. Redaktsiia vid 19.04.2014 [On the Basics of National Security of Ukraine: Law of 19.06.2003 № 964-IV. Version of 19.04.2014]*. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
8. Prohorenko, N.Ye. (2010). Intelektualna mihratsiia: prychny ta chynnyky [Intellectual migration: causes and factors]. Proceedings from *SOCIOPROSTIR: Mizhdystyplinarnyi zbirnyk naukovykh prats z sotsiologii ta sotsialnoi roboty – SOCIOPROSTIR: Interdisciplinary collection of scientific works in sociology and social work*, no. 1, pp. 73–76 (in Ukrainian).
9. Sidliar, D.O. (2014). Liudskiy kapital v Ukraini: suchasnyi stan i tendentsii rozvytku [Human Capital in Ukraine: Modern State and Tendencies of Development]. *Biznes Inform – Business Inform*, no. 5, pp. 232–237 (in Ukrainian).
10. Polkovnychenko, S.O., & Kurochka, V.O. (2015). Assessment of the situation of «brain drain» from Ukraine in modern conditions. *Naukovyj visnyk Polissia – Scientific bulletin of Polissia*, no. 2, pp. 81–86 (in English).

Полковниченко Світлана Олександрівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії, Чернігівський національний технологічний університет (вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, 14027, Україна).

Полковниченко Светлана Александровна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономической теории, Черниговский национальный технологический университет (ул. Шевченко, 95, г. Чернигов, 14027, Украина).

Polkovnychenko Svitlana – PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of Department of Economic theory, Chernihiv National University of Technology (95 Shevchenka Str., 14027 Chernihiv, Ukraine).

E-mail: svetlana_polkovn@mail.ru

Курочка Вікторія Олександрівна – студентка, Чернігівський національний технологічний університет (вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, 14027, Україна).

Курочка Виктория Александровна – студентка, Черниговский национальный технологический университет (ул. Шевченко, 95, г. Чернигов, 14027, Украина).

Kurochka Victoriya – student, Chernihiv National University of Technology (95 Shevchenka Str., 14027 Chernihiv, Ukraine).

E-mail: Vika134679@yandex.ru

УДК [005.336.4+331.522.4]:330.1

Людмила Цимбал

ЛЮДСЬКИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ ЗНАТЬ

Людмила Цымбал

ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ КАК ОСНОВА РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ ЗНАНИЙ

Lyudmyla Tsymbal

HUMAN CAPITAL AS FOUNDATION DEVELOPMENT KNOWLEDGE ECONOMY

Проаналізовано теоретико-методичні підходи до визначення поняття «людський потенціал». Обґрунтовано його особливості як однієї з передумов економіки розвитку. Охарактеризовано глобальні підходи до визначення та оцінки людського потенціалу через оцінку рівня його розвитку та соціального розвитку. Визначено особливості інтелектуалізації сучасного етапу розвитку суспільства та характерні тенденції розвитку інтелектуального капіталу.

Ключові слова: людський потенціал, людський капітал, інтелектуальний потенціал, інтелектуальний капітал, розвиток людського потенціалу, соціальний капітал, соціальний прогрес, суспільство знань.

Табл.: 2. Бібл.: 15.

Проанализированы теоретико-методические подходы к определению понятия «человеческий потенциал». Обосновано его особенности как одной из предпосылок экономики развития. Охарактеризованы глобальные подходы к определению и оценке человеческого потенциала через оценку уровня его развития и социального развития. Определены особенности интеллектуализации современного этапа развития общества и характерные тенденции развития интеллектуального капитала.

Ключевые слова: человеческий потенциал, человеческий капитал, интеллектуальный потенциал, интеллектуальный капитал, развитие человеческого потенциала, социальный капитал, социальный прогресс, общество знаний.

Табл.: 2. Библ.: 15.

The article analyzes the theoretical and methodological approaches to the definition of "human potential". Grounded its features as a prerequisite for the development of the economy. We characterize global approaches to identify and evaluate the human potential through the assessment of the level of development and social development. The features of intellectualization of modern society and specific trends of intellectual capital.

Key words: human potential, human capital, intellect potential, intellect capital, development human capital, social capital, social progress, knowledge society.

Табл.: 2. Bibl.: 15.

JEL Classification: J24, O15, I10

Постановка проблеми. Модернізаційні зрушення світової економіки, переведення її на інноваційний шлях розвитку й одночасно надання їй більшої соціальної спрямованості є найважливішими стратегічними пріоритетами соціально-економічного розвитку. Успішність вирішення цих завдань безпосередньо залежить від формування людського потенціалу нової якості, що відповідає вимогам сьогодення. Отже, останні десятиліття важливим вектором наукових досліджень є питання якості життя населення, розвитку людини і розвитку людського потенціалу.

В умовах трансформаційних перетворень, що супроводжуються загостренням соціально-економічних проблем розвитку, існує великий ризик створення нових і поглиблення наявних асиметрій розвитку окремих територій та груп населення. Це негативно позначається на загальних показниках ефективності людського розвитку і потребує зваженого підходу до вироблення концептуальних засад державного регулювання розвитку людського потенціалу суспільства з урахуванням високої динамічності та складності його інтернального та екстернального середовища.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні основи теорії розвитку людського потенціалу досліджувались у роботах Т. Шульца, Г. Беккера, А. Маслоу, Е. Лібанової та ін. Вивчення ролі людського потенціалу у формуванні інтелектуального ресурсу знаходимо в роботах Ж. Дерій, В. Антонюк, О. Грішнєвої, В. Моргунова, Т. Заславської, Г. Залозної, О. Іванова, О. Скібіцького, Ю. Хадіуліної та ін. Проте недостатньо вивченим залишається питання розвитку людського потенціалу як основи інтелектуального розвитку в умовах переходу до економіки знань.

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Мета статті полягає в обґрунтуванні необхідності розвитку людського потенціалу як визначної передумови розвитку економіки знань.

Виклад основного матеріалу. Не викликає заперечень розуміння важливості розвитку інтелектуальної складової суспільного розвитку. Знання, накопичені ідеї в усі часи прогресивними економіками розумілися як основа розвитку та передумова лідерства.

Розвиток інтелектуальної складової неможливий без належної уваги до людського потенціалу.

На думку О. В. Стефанишин, «людський потенціал відображає минуле, тобто є сукупністю властивостей, нагромаджених людською економічною системою у процесі її становлення, та зумовлює її можливості щодо функціонування та розвитку» [1].

Саме людський потенціал та його розвиток стає основою добробуту суспільства. Відомі дослідження Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй щодо людського розвитку (Human Development Index) у своїй основі містять концепцію розвитку людського потенціалу та можливості його реалізації на різних рівнях. Згідно з Доповіддю ПРООН «розвиток людини є процесом розширення спектра вибору. Найбільш важливі елементи вибору – жити довгим та здоровим життям, отримати освіту та мати достойний рівень життя. Додаткові елементи вибору включають у себе політичну свободу, гарантовані права людини та самоповагу» [2].

Історично людина розглядалася лише як рушійна сила економічного розвитку та нагромадження ВВП. Проте з часом розуміння ролі людини змінилося і саме благополуччя стає головною метою суспільного розвитку та прогресу.

З часом навіть у межах дослідження ООН поняття розвитку людини було уточнено і визначено як «процес розширення свободи людей жити довгим, здоровим та творчим життям, на здійснення інших цілей, які, на їх думку, володіють цінністю; приймати активну участь в забезпеченні справедливості та стійкості розвитку на планеті» [2].

Оцінка людського потенціалу проводиться на основі кількох складових, серед яких і оцінка стану здоров'я та рівня освіти. Індекс людського розвитку певною мірою є матеріальною ознакою рівня життя у країні, оскільки оцінює потенційну тривалість життя, освіченість та економічні параметри функціонування нації (табл. 1).

Таблиця 1

ТОП-20 країн за рівнем розвитку людського потенціалу

Рейтинг	Країна	Роки						Середній темп приросту, %
		1990	1995	2000	2005	2010	2015	
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	Норвегія	0,849	0,883	0,917	0,931	0,940	0,944	2,15
2	Австралія	0,865	0,882	0,898	0,912	0,927	0,935	1,57
3	Швейцарія	0,831	0,846	0,888	0,904	0,924	0,930	2,28
4	Данія	0,799	0,830	0,862	0,902	0,908	0,923	2,94
5	Нідерланди	0,829	0,861	0,877	0,891	0,909	0,922	2,15
6	Німеччина	0,801	0,830	0,855	0,887	0,906	0,916	2,72
6	Ірландія	0,770	0,803	0,861	0,895	0,908	0,916	3,55
8	США	0,859	0,876	0,883	0,897	0,909	0,915	1,27
9	Канада	0,849	0,861	0,867	0,892	0,903	0,913	1,46
9	Нова Зеландія	0,820	0,855	0,874	0,895	0,905	0,913	2,17
11	Сінгапур	0,718	0,773	0,819	0,841	0,897	0,912	4,92
12	Гонконг	0,781	0,808	0,825	0,871	0,898	0,910	3,11
13	Ліхтенштейн	-	-	-	0,888	0,902	0,908	1,12
14	Швеція	0,815	0,856	0,897	0,892	0,901	0,907	2,18
14	Великобританія	0,773	0,837	0,865	0,890	0,906	0,907	3,28
16	Ісландія	0,802	0,826	0,859	0,889	0,892	0,899	2,32
17	Південна Корея	0,731	0,781	0,821	0,858	0,886	0,898	4,22

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Закінчення табл. 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9
18	Ізраїль	0,785	0,817	0,850	0,870	0,883	0,894	2,64
19	Люксембург	0,779	0,805	0,851	0,880	0,886	0,892	2,76
20	Японія	0,814	0,838	0,857	0,874	0,884	0,891	2,28

Джерело: [2].

Більшість країн з високим рівнем розвитку людського потенціалу розташовані в Європі, але всі вони належать до країн з високим ступенем розвитку економіки. При цьому варто зазначити, що потенціал для зростання цього показника досить низький і темпи приросту щороку знижуються. Так, наприклад, у Норвегії та Швеції темп приросту розвитку людського потенціалу за останні 20 років зменшився в 10 разів, а у Великобританії цей показник дорівнює майже 14. Негативні тенденції, в першу чергу, пов'язані із досить високим рівнем розвитку людського потенціалу в 1990 році, маючи незначний потенціал для розвитку ці країни все ж підвищують рівень життя, медицини та освіти.

Близький за базою обчислення показник рівня соціального прогресу (The Social Progress Imperative), який обраховується на основі груп показників:

1. Забезпечення базових потреб людини (забезпечення базових фізіологічних потреб на певному рівні, медицина, рівень індивідуальної безпеки).

2. Формування людського потенціалу (доступ до освіти та рівень грамотності населення, рівень інформатизації суспільства, рівень охорони здоров'я та екологічні умови).

3. Можливості до розвитку (рівень свобод, прав та можливостей людини).

Рівень розвитку країн оцінюється щорічно, враховуючи зміни показників на основі як експертних оцінок, так і світової статистики. Фактично два з трьох субіндексів враховують аналогічні здобутки із показником рівня розвитку людського потенціалу. Видається логічним, що в ТОП-20 країн з високим рівнем розвитку соціального прогресу знаходяться країни, що мають високий рівень розвитку людського потенціалу (табл. 2).

Таблиця 2

ТОП-20 країн за рівнем соціального розвитку

Рейтинг	Країна	Значення
1	Норвегія	88,36
2	Швеція	88,06
3	Швейцарія	87,97
4	Ісландія	87,62
5	Нова Зеландія	87,08
6	Канада	86,89
7	Фінляндія	86,75
8	Данія	86,63
9	Нідерланди	86,50
10	Австралія	86,42
11	Великобританія	84,68
12	Ірландія	84,66
13	Австрія	84,45
14	Німеччина	84,04
15	Японія	83,15
16	США	82,85
17	Бельгія	82,83
18	Португалія	81,91
19	Словенія	81,62
20	Іспанія	81,17

Джерело: [3].

Для цієї групи країн характерна така сама ситуація щодо рівня розвитку економіки. Зв'язок між рівнем розвитку економіки та рівнем розвитку людського потенціалу про-

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

слідковується беззаперечно. Аналіз цих груп показників свідчить про наявність певних індикаторів, які враховуються в обох цих індексах, при цьому значне місце відводиться вимірам рівня освіченості, грамотності і загалом освіти.

Однак при визначенні зазначених індексів враховуються деякі припущення, що містять у своїй основі похибку. Так, ці індекси розраховуються на основі усереднених показників статистичних даних, які не враховують асиметричність розподілу ресурсів та можливості їх реалізації на різних рівнях. Доступ до освіти, медицини, якості цих послуг, добробут населення не однакові для різних верств населення, всі ці показники можуть бути скориговані залежно від наявності асиметрій суспільства та її форм прояву, зокрема це може бути і врахування індексу Джині, як показника розшарування рівня доходу населення.

Частина індикаторів, які використовуються для обрахунку рівня розвитку людського потенціалу в країнах, враховує рівень інтелектуалізації економіки та її потенціал. Так, рівень освіченості та грамотності можуть перероджуватися у процесі економічної діяльності в інтелектуальні здобутки. Проте у процесі життєдіяльності людський потенціал перероджується в людський капітал, який визначається як виробнича функція людини. Так, найбільш типовим є визначення Леслі Туроу, який зазначав, що людський капітал людини являє собою її здатність виробляти предмети та послуги [4].

Р. Капелюшников зазначає, що «людський капітал ... складається з придбаних знань, навичок, мотивацій і енергії, якими наділені людські істоти і які можуть використовуватися протягом певного періоду в цілях виробництва товарів і послуг. Він є форма капіталу, тому що є джерелом майбутніх доходів, або майбутніх задовольень, або того й іншого разом. Він людський, тому що є складовою частиною людини» [5, с. 113].

На сучасному етапі розвитку суспільства актуалізується питання розвитку людського потенціалу і його реалізація в інтелектуальній площині. В межах людського потенціалу важливою складовою є людський інтелектуальний потенціал, ефективна реалізація якого – одна з основних передумов формування успішного суспільства в межах знаннєвої економіки. Знання стають новим виробничим ресурсом, що породжує інтелектуальну працю, інтелектуальну власність та інтелектуальний капітал [6, с. 21]. Це, у свою чергу, породжує нові вимоги до рівня освіти та її якості: можливість навчання протягом всього життя, здатність до критичного мислення, перехід від засвоєння знань до оволодіння технологіями навчання, орієнтованими до середньо та довгострокову перспективу. При цьому якщо ще 5-7 років тому такі вимоги поставали перед топ-менеджментом та середньою ланкою управління, то на сучасному етапі ці вимоги актуальні і для робітників. Таким чином, підґрунтям для розвитку людського потенціалу стає формування та реалізація інтелектуального потенціалу.

Інтелектуальний потенціал – це сукупність знань, умінь і творчих обдарувань індивідів, їх освітньо-кваліфікаційний рівень, які дають змогу засвоювати набуті та творити нові знання, тобто це здебільшого можливості, якими володіє особа [7].

Визначення категорії «інтелектуальний потенціал» відбувається як складової соціального інтелекту в контексті загальної соціалізації суспільства [8]. При цьому під соціальним інтелектом розуміється здатність суспільства та його підсистем сприймати, зберігати, нагромаджувати знання, продукувати нові ідеї та використовувати їх заради прогресу. Схожої думки дотримується Б. А. Малицький, який визначає інтелектуальний потенціал як необхідну частину реалізації наукового потенціалу [9]. Інтелектуальний капітал є самою динамічною складовою людського капіталу і включає в себе освіту, культуру, рівень володіння науковими знаннями та інформацією [10, с. 34].

Реалізація інтелектуального потенціалу є частиною реалізації потенціалу людського. Від успішності його реалізації залежить успішність розвитку економічної системи

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

та її якість. Аналізуючи показники соціального прогресу та розвитку людського потенціалу можемо відзначити, що високий рівень розвитку характерний для соціально-орієнтованих країн, де відбувається формування людського потенціалу як якісного підґрунтя для економічного розвитку, який у свою чергу забезпечує високий рівень інвестицій у розвиток людського потенціалу. Таким чином країни з високим рівнем розвитку людського потенціалу постійно підвищують його.

Розвиток творчих навичок спрямований на створення нових форм нематеріальної власності, яка реалізується в матеріальній площині. Це можуть бути нові підходи до вирішення раніше поставлених завдань, відкриття нових технологій, створення нових організаційних систем (метакорпорації, квазікорпорації), створення нових умов для розв'язання виробничих завдань (компанії Google та Apple). Така діяльність спрямована на забезпечення ринкового лідерства компанії, регіону, групи компаній, національної економіки загалом. Формуються нові вимоги до людського інтелектуального потенціалу – здатність до критичного осмислення наявних знань або формування нових.

Таким чином, одним із вагомих завдань економічної діяльності країн у процесі глобалізації постає перерозподіл інтелектуальних ресурсів у глобальному середовищі, їх професійне втілення та акумуляція, що може визначати темп розвитку країни, формує глобальні параметри світогосподарського розвитку. Фактично, інтелектуалізація суспільства (і через розширення людського потенціалу в тому числі) стає однією із найвагоміших умов інтенсивного розвитку та розширенні зон впливу та реалізації національних інтересів.

Під поняттям «інтелектуалізація економіки» розуміється сучасний етап економічного розвитку світової економіки, що характеризується підвищенням ролі знань та освіти як факторів, що його забезпечують [11].

На рівні продуктивних сил інтелектуалізація глобальної економічної системи має своїм проявом превалювання у забезпеченні зростання продуктивності праці інтелектуальних чинників, зростання їхньої ролі у процесі техніко-економічного поєднання особистісних і речових факторів виробництва, а також у взаємодії людини з природою, підвищення рівня інтелектуалізації людини-працівника [12, с. 106].

Проникнення інтелектуальної складової в усі сектори господарської діяльності викликано потребою вирішувати нагальні проблеми суспільства, продукувати новітні стратегії розвитку. Таке проникнення може відбуватися як за рахунок власних інноваційних інтелектуально містких продуктів, так і за рахунок запозичення існуючих в інших країнах. Питання в тому, що в сучасних умовах наявна концепція інтелектуалізації економіки набуває нових рис та форм прояву. Це проявляється у постійному продукуванні ключових інновацій та удосконаленні існуючих продуктів та процесів. Постійне удосконалення стратегії підвищення інтелектуалізації економіки на всіх її рівнях дало можливість США, ЄС, Японії, Китаю посісти позиції світових лідерів у науково-технологічному секторі [13].

Інтелектуалізація економіки стає основним важелем розвитку за умови переходу до нового типу суспільства, що змінює відносини між учасниками ринкових відносин. Варто зауважити, що ці процеси можливі лише за умов переходу до постіндустріального суспільства. Економіки, яким притаманний рустикальний устрій, у цьому процесі відіграють досить незначну роль, а їх можливості значно обмежені.

Перехід до економіки знань вимагає від держав формування потужних національних інноваційних систем, здатних не тільки реагувати на виклики, а і випереджати розвиток світової системи, ставати його каталізатором.

Існує думка, що в сучасному світі відбувається не просто «... трансформація колишнього порядку», а перебудова світоустрою «являє собою формування нового соціального устрою» [14, с. 34].

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Відповідно до цього формується нова теорія, що ґрунтується на «вартості, створеної знаннями» (knowledge-value), яка ґрунтується на працях Т. Сакаїя. На його думку, «...ми вступаємо в новий етап цивілізації, на якому рушійною силою є цінності, створені знаннями» [15].

Висновки та пропозиції щодо подальших досліджень. Отже, постійний розвиток людського потенціалу, підвищення рівня інтелектуалізації економіки стають передумовою успішної реалізації національних інтересів та стійкого розвитку економічних систем. У розвинених країнах напрацьована система інструментів та механізмів такого розвитку. Успішність такої програми не викликає питань, а досвід потребує подальшого вивчення всіх методів та інструментів, використаних у ході її реалізації.

Список використаних джерел

1. Стефанишин О. В. Людський потенціал ринкової економіки України [Електронний ресурс] / О. В. Стефанишин // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України. – 2006. – Вип. 16.1. – С. 276–284. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/chem_biol/nvnltsu/16_1/276_Stefanyszyn_16_1.pdf.
2. Індекс розвитку людського потенціалу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gtmarket.ru/ratings/human-development-index/human-development-index-info>.
3. Social progress index [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.socialprogressimperative.org/global-index/>.
4. Thurow L. Investment in Human Capital / Thurow L. – Belmont, 1970. – P. 15.
5. Капелюшников Р. И. Современные буржуазные концепции формирования рабочей силы (критический анализ) / Р. И. Капелюшников. – М. : Наука, 1981. – 276 с.
6. Чухно А. Нова економічна політика (теоретико-методологічні засади) / А. Чухно // Економіка України. – 2005. – № 7. – С. 15–22.
7. Прошак В. Концепція інтелектуального капіталу у сучасній економічній теорії / В. Прошак // Вісник Львівського ун-ту: серія економічна. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка. – 2003. – Вип. 32. – С. 598.
8. Канигін Ю. Інтелект народу / Ю. Канигін // Вісник Академії наук України. – 1993. – № 7. – С. 37–47.
9. Малицький Б. А. Соціально-економічний зміст наукового потенціалу / Б. А. Малицький // Наука та наукознавство. – 1998. – № 4. – С. 25–30.
10. Медведев В. А. Перед вызовами постиндустриализма: Взгляд на прошлое, настоящее и будущее России / В. А. Медведев. – М. : Альпина Паблишер, 2003. – 440 с.
11. Іщук С. О. Інтелектуалізація як світова тенденція економічного розвитку / С. О. Іщук // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2011. – № 2 (11). – С. 91–95.
12. Глобальна економіка ХХІ століття: людський вимір : монографія / Д. Г. Лук'яненко, А. М. Поручник, А. М. Колот та ін. ; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Д. Г. Лук'яненка та д-ра екон. наук, проф. А. М. Поручника. – К. : КНЕУ, 2008. – 420 с.
13. Лях В. В. Фінська модель інформаційного суспільства: приклад для наслідування (передмова) / В. В. Лях, С. Л. Удовік // Кастельс М., Хіманен П. Інформаційне суспільство та держава добробуту. Фінська модель : пер. з англ. – К. : Ваклер, 2006. – С. 15–22.
14. Воронкова В. Г. Філософія глобалізації: соціантропологічні, соціоекономічні та соціокультурні виміри : монографія / В. Г. Воронкова. – Запоріжжя : РВВ ЗДІА, 2009. – 272 с.
15. Сакаїя Т. Стоимость, создаваемая знаниями, или история будущего / Т. Сакаїя // Новая индустриальная волна на Западе : антология / под ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Academia, 1999. – С. 337–371.

References

1. Stefanyshyn, O.V. (2006). Liudskiy potentsial rynkovoi ekonomiky Ukrainy [Human potential market economy in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho lisotekhnichnoho universytetu Ukrainy – Scientific Bulletin of National Forestry University of Ukraine*, vol. 16.1, pp. 276–284. Retrieved from http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/chem_biol/nvnltsu/16_1/276_Stefanyszyn_16_1.pdf.

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

2. *Indeks rozvytku liudskoho potentsialu [Human development index]*. Retrieved from <http://gtmarket.ru/ratings/human-development-index/human-development-index-info>.
3. *Social progress index*. Retrieved from <http://www.socialprogressimperative.org/global-index/>.
4. Thurow, L. (1970). *Investment in Human Capital*. Belmont.
5. Kapeliushnikov, R.I. (1981). *Sovremennye burzhuznye kontseptsii formirovaniia rabochei sily (kriticheskii analiz) [Modern bourgeois concept of the formation of the labor force (the critical analysis)]*. Moscow: Nauka (in Russian).
6. Chukhno, A. (2005). Nova ekonomichna polityka (teoretyko-metodolohichni zasady) [New Economic Policy (theoretical and methodological foundations)]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, no. 7, pp. 15–22 (in Ukrainian).
7. Proshak, V. (2003). Kontseptsii intelektualnogo kapitalu u suchasni ekonomichni teorii [Concept of intellectual capital in modern economic theory]. *Visnyk Lvivskoho un-tu: seriia ekonomichna – Herald of Lviv University economic series*, vol. 32, p. 598 (in Ukrainian).
8. Kanyhin, Yu. (1993). Intelekt narodu [Smart people]. *Visnyk Akademii nauk Ukrainy – Bulletin of the Academy of Sciences of Ukraine*, no. 7, pp. 37–47 (in Ukrainian).
9. Malyskyi, B.A. (1998). Sotsialno-ekonomichniy zmist naukovoho potentsialu [Socio-economic content of scientific capacity]. *Nauka ta naukoznavstvo – Science and science*, no. 4, pp. 25–30 (in Ukrainian).
10. Medvedev, V.A. (2003). Pered vyzovami postindustrializma: Vzgliad na proshloe, nastoiashchee i budushchee Rossii [Before challenges of post-industrialism: A look at the past, present and future of Russia]. Moscow: Alpyna Pablysher (in Russian).
11. Ishchuk, S.O. (2011). Intelektualizatsiia yak svitova tendentsiia ekonomichnoho rozvytku [Intellectualization a global trend of economic development]. *Visnyk Universytetu bankivskoi spravy Natsionalnogo banku Ukrainy – Bulletin of the University of Banking of National Bank of Ukraine*, no. 2 (11), pp. 91–95 (in Ukrainian).
12. Lukianenko, D.H., Poruchnyk, A.M. (eds.), Kolot A.M. et al. (2008). *Hlobalna ekonomika XX stolittia: liudskiy vymir [The global economy of the XXI century: the human dimension]*. Kyiv: KNEU (in Ukrainian).
13. Liakh, V.V., Udovik, S.L. (2006). Finska model informatsiinoho suspilstva: pryklad dlia nasliduvannia (peredmova) [Finnish information society model, an example to follow (preface)]. *Proceeding from Kastels M., Khimanen P. Informatsiine suspilstvo ta derzhava dobrobutu. Finska model (Trans.)*. Kyiv: Vakler, pp.15–22 (in Ukrainian).
14. Voronkova, V.H. (2009). *Filosofii hlobalizatsii: sotsiantropolohichni, sotsioekonomichni ta sotsiokulturni vymiry [The philosophy of globalization: sotsiantropolohichni, socioeconomic and sociocultural dimensions]*. Zaporizhzhia: RVV ZDIA (in Ukrainian).
15. Sakaiia, T. (1999). Stoimost, sozdavaemaia znaniiami, ili istoriia budushchego [The value created by knowledge, or a history of the future]. *Proceeding from Inozemtsev, V.L. (ed.). Novaia industrialnaia volna na Zapade [The new industrial wave in the West: An Anthology]*. Moscow: Academia, pp. 337–371 (in Russian).

Цимбал Людмила Іванівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародної економіки, Київський національний економічний університет імені В. Гетьмана (просп. Перемоги, 54/1, м. Київ, 03680, Україна).

Цымбал Людмила Івановна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародної економіки, Київський національний економічний університет імені В. Гетьмана (просп. Перемоги, 54/1, г. Киев, 03680, Україна).

Tsymbal Lyudmyla – PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of Department of International Economy, Kiev National Economy University named after V. Hetman (54/1 Peremohy Av., 03680 Kyiv, Ukraine).

E-mail: l.tsimbal@ukr.net

УДК 65.012:658

Дар'я Жукова

**АНАЛІЗ МОДЕЛЕЙ ЗДІЙСНЕННЯ СТРАТЕГІЧНОГО ВИБОРУ
НА ПІДПРИЄМСТВІ**

Дарья Жукова

**АНАЛИЗ МОДЕЛЕЙ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ СТРАТЕГИЧЕСКОГО ВЫБОРА
НА ПРЕДПРИЯТИИ**

Daria Zhukova

**ANALYSIS OF THE MODELS OF STRATEGIC CHOICE MAKING
FOR COMPANY**

Стаття присвячена питанню розроблення набору стратегічних альтернатив та методам, які дослідник чи особа, яка приймає рішення, може використовувати для вибору найоптимальнішої для підприємства стратегії.

У процесі дослідження обґрунтовано необхідність формування набору стратегічних альтернатив для врахування безлічі факторів впливу на діяльність підприємства, а також невизначеності, що може генеруватися зовнішнім середовищем. Охарактеризовано найпоширеніші та найпростіші моделі вибору стратегії та зроблено висновок про їхні вади у процесі використання в сучасному стратегічному управлінні. Запропоновано використання під час вибору стратегічної альтернативи однієї з трьох математичних концепцій, що на сучасному етапі все більше використовуються у стратегічному управлінні: теорія ігор, експериментальна економіка та теорія нечітких множин, конкретизовано характеристики цих методів, що обумовлюють їх використання під час вибору стратегічної альтернативи. Розроблено алгоритм застосування апарату нечітких множин у процесі використання матричних методів розробки стратегічних альтернатив та вибору стратегії.

Ключові слова: стратегічна альтернатива, стратегічний вибір, стратегічне рішення, модель прийняття рішення, теорія ігор, експериментальна економіка, теорія нечітких множин, стратегічна матриця.

Рис.: 1. Табл.: 1. Бібл.: 9.

Статья посвящена вопросу разработки набора стратегических альтернатив и методам, которые исследователь или лицо, принимающее решения, может использовать для выбора наиболее оптимальной для предприятия стратегии.

В процессе исследования обоснована необходимость формирования набора стратегических альтернатив для учета множества факторов влияния на деятельность предприятия, а также неопределенности, которая может генерироваться внешней средой. Охарактеризованы наиболее распространенные и простые модели выбора стратегии и сделан вывод об их недостатках при использовании в современном стратегическом управлении. Предложено использование при выборе стратегической альтернативы одной из трех математических концепций, которые на современном этапе все больше используются в стратегическом управлении: теория игр, экспериментальная экономика и теория нечетких множеств; конкретизированы характеристики этих методов, которые обуславливают их использование при выборе стратегической альтернативы. Разработан алгоритм применения аппарата нечетких множеств при использовании матричных методов разработки стратегических альтернатив и выбора стратегии.

Ключевые слова: стратегическая альтернатива, стратегический выбор, стратегическое решение, модель принятия решений, теория игр, экспериментальная экономика, теория нечетких множеств, стратегическая матрица.

Рис.: 1. Табл.: 1. Библ.: 9.

The article deals with the issue of the development of the set of strategic alternatives and the methods, which researcher or decision-maker can use for choosing the most optimal strategy for the company.

During the research the necessity for development of the set of strategic alternatives to account for the multitude of the factors of impact on the operations of the company as well as uncertainty, which can be generated by the external environment, is justified. The author characterizes the most common and simple models for choosing the strategy and summarizes downsides they show when are used in modern strategic management. It is suggested to use for choosing strategic alternative one of the three mathematical concepts, which currently are more and more being used in strategic management: game theory, experimental economy, fuzzy sets; the characteristics of those methods, which determine their usability for choosing the strategic alternative are specified. The algorithm of application of fuzzy sets framework during the formulation of strategic alternatives and choosing the strategy using matrix methods was developed.

Key words: strategic alternative, strategic choice, strategic decision, model for decision-making, game theory, experimental economy, fuzzy sets, strategic matrix.

Fig.: 1. Tabl.: 1. Bibl.: 9.

JEL Classification: L100, C6

Постановка проблеми. В умовах жорсткої конкуренції з боку як вітчизняних, так і зарубіжних учасників ринку для підприємств особливо важливим є формування такої стратегії, яка б найбільш відповідала його стратегічній меті та завданням та забезпечувала б тривалу перевагу й надійну основу для подальшого функціонування. Управлінці постають перед необхідністю своєчасної розробки безлічі стратегічних альтернатив,

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

іноді навіть у режимі реального часу з метою відповіді на дії конкурентів або на непередбачувані зміни зовнішнього середовища. А після отримання результатів формування набору стратегічних альтернатив постає необхідність вибору кращої стратегічної альтернативи для підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам стратегічного вибору підприємств присвячено роботи таких учених, як А. Ю. Білоусова, І. В. Булах, Є. О. Кургін, В. І. Отенко, О. Г. Поршнев, З. П. Румянцева, А. Томпсон, А. Стрікленд, Н. О. Саломатіна та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У працях сучасних науковців закладені теоретичні основи та розроблені практичні інструменти щодо розробки стратегічних альтернатив на підприємстві. Проте рекомендації вчених щодо вибору конкретної альтернативи не систематизовані та спираються на різні методи.

Мета статті. Метою цієї статті є аналіз існуючих моделей вибору стратегічної альтернативи та прийняття стратегічного рішення.

Виклад основного матеріалу. Процес вибору стратегії складається із декількох стадій: розроблення, доведення й аналізу (оцінювання) [1]. На практиці ці стадії важко розділяти, тому що вони являють собою рівні єдиного процесу аналізу. Однак при цьому використовуються різні методи. На першій стадії створюються стратегії, що дозволяють досягти поставлених цілей. Важливою є розробка великої кількості альтернативних стратегій, залучення до цієї роботи не тільки вищих керівників, але і менеджерів середньої ланки. Це істотно розширяє вибір і дозволяє не пропустити потенційно кращий варіант. На другій стадії стратегії допрацьовуються до рівня адекватності цілям розвитку організації у всьому їх різноманітті і формується загальна стратегія. На третій – аналізуються альтернативи в межах обраної загальної стратегії фірми й оцінюються їх придатність для досягнення головних цілей. Загальна стратегія наповнюється конкретним змістом, за окремими функціональними зонами організації розробляються приватні стратегії. На вибір стратегії впливають численні і різноманітні фактори.

Багатофакторний вплив на вибір стратегії зумовлює необхідність мати декілька стратегічних альтернатив, обираючи з них найпродуктивніший варіант. Вибір конкретної стратегічної альтернативи має здійснюватися на основі оцінок шансів та ризиків, що є найвірогіднішими для кожної з них [2]. При цьому можуть застосовуватись різні методи, зокрема «мозкової атаки» (колективної генерації ідей, оцінки стратегій розвитку), Дельфі (проведення анкетування та формування діапазону думок експертів з приводу вибору оптимальної стратегії розвитку організації), аналітико-ієрархічного прогнозування (вибір альтернативного варіанта дій з управлінням цілей фірми, сценаріїв розвитку умов діяльності організації, витрат на здійснення заходів).

Найчастіше процедура вибору стратегічної альтернативи або прийняття рішення щодо стратегічного вибору виконується за допомогою моделей прийняття рішення. Моделлю називається представлення об'єкта, схеми або ідеї в деякій формі, відмінній від самого оригіналу. Причини використання моделей [3]:

– складність багатьох реальних ситуацій, у результаті чого аналіз останніх за складністю перевищує можливості людини. За допомогою моделі ситуація може бути гранично спрощена за рахунок усунення малозначних даних;

– друга причина пов'язана з необхідністю аналізу такої ситуації, якої ще не існує в реальності, але буде чи не буде створена в майбутньому залежно від результатів цього аналізу. Моделювання є єдиним способом «побачити» варіанти майбутнього, визначити та оцінити їхні можливі наслідки;

– третя причина виникає з неможливості проведення натурних експериментів, коли вони бажані. Експеримент – це вивчення реальної дійсності, в яку вводяться додаткові умови, що змінюють ситуацію; після закінчення експерименту ці умови скасовуються.

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Вищенаведені причини є істотним підґрунтям для використання методу моделювання у процесі здійснення стратегічного рішення щодо вибору стратегічної альтернативи. В сучасній науковій літературі виділяють різноманітні моделі прийняття рішень, що відрізняються правилами побудови, необхідною базовою інформацією та кінцевим результатом. Характеристику класичних моделей наведено в таблиці.

Таблиця

Характеристика моделей прийняття рішення

Вид моделі	Характеристика
Теорія ігор	Метод моделювання оцінки впливу прийнятого рішення на конкурентів. Теорія ігор корисна, коли необхідно визначити важливі чинники в ситуації прийняття рішень в умовах конкурентної боротьби
Модель лінійного програмування	Використовується для знаходження оптимального способу розподілу дефіцитних ресурсів за наявності конкуруючих потреб
Модель управління запасами	Підтримка великої кількості запасів попереджає їх нестачу, але заморожування коштів веде до зниження рентабельності їх використання. Призначення цієї моделі – знаходження оптимального співвідношення обсягів запасів і витрат, пов'язаних з ними, а також часу розміщення замовлень на ресурси та їх кількість
Платіжна матриця	Метод, що може надати допомогу керівнику у виборі одного з декількох варіантів рішень. Метод платіжної матриці застосовується, коли потрібно визначити, яка альтернатива здатна внести найбільший внесок у досягнення цілей
Метод оптимального обслуговування, або модель теорії черг	Використовується для знаходження оптимальної кількості каналів обслуговування в порівнянні з необхідністю. Наприклад, визначення необхідної кількості касирів, які обслуговують чергу клієнтів у банк. Моделі черг постачають керівництво інструментом визначення оптимальної чисельності каналів обслуговування, які необхідно мати, щоб збалансувати витрати у випадках надмірно малої чи великої їх кількості
Дерево рішень	Зовні нагадує «дерево цілей». Використовується для вибору з наявних варіантів найкращого напряму дій. Можна використовувати в тих ситуаціях, що і модель платіжної матриці. Дані про результати, ймовірності тощо не впливають на всі наступні рішення. Але дерево рішень можна побудувати під складнішу ситуацію, коли результати одного рішення впливають на подальші рішення
Імітаційне моделювання	Імітація застосовується у випадках, занадто складних для математичних методів. Це може бути викликано надмірно великою кількістю змінних, труднощами математичного аналізу, особливостями залежностей між змінними або високим рівнем невизначеності

Джерело: сформовано автором за [3].

Хоча більшість цих моделей засновані на математичному моделюванні, деякі з них (наприклад, платіжна матриця, лінійне програмування, модель управління запасами) є дещо простими з огляду на включення до процесу прийняття рішення максимально можливої кількості факторів та спрощують вибір альтернативи до категорій витрат та прибутку, нівелюючи інші істотні фактори. З огляду на такий висновок, у стратегічному управлінні набувають популярності більш вишукані методи теорії ігор, експериментальної економіки та нечітких множин.

Багато зарубіжних дослідників розробляли проблему концепції здійснення стратегічного вибору зважаючи на фактори впливу на стратегічний вибір та на умови його здійснення. Так, однією з найпоширеніших концепцій є симбіоз теорії раціональних очікувань з підприємницькими можливостями особи, що приймає рішення. Такий симбіоз, що об'єднує як раціональну поведінку суб'єкта, використання всього доступного спектра інформації, так і інтуїтивно-досвідну компоненту у прийнятті стратегічних рішень, є відносно простим для дослідження, не потребує формування чіткого механізму прийняття рішень. Багато вчених-теоретиків вважають такий вид управління підприємством своєрідною аксіомою та не приділяють уваги конкретизації стратегічних кроків особи, що приймає рішення. В той же час вбачається надзвичайно важливим урахування всіх аспектів діяльності управлінця, а саме – процесу прийняття стратегічного рішення та здійснення стратегічного вибору.

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

У сучасному світі завдяки прискоренню розвитку інформаційних технологій спостерігається проникнення математики в усі сфери науки. Це є актуальним і для економіки, а особливо – для стратегічного управління. Саме у вищій математиці було започатковано, а потім і розвинено таку концепцію стратегічного управління, як теорія ігор.

Теорія ігор як розділ математичної науки вивчає поведінку суб'єктів у процесі ігор – операцій, у яких беруть участь декілька сторін, що намагаються реалізувати свої наміри, досягти цілей. Теорія ігор унікальна тим, що дозволяє учаснику робити стратегічний вибір не тільки на основі аналізу внутрішнього та зовнішнього середовища, але і спираючись на уявлення про поведінку суперників, прогнозування їхніх наступних кроків, їхніх можливостей та намірів [4].

У концепції теорії ігор різними науковцями проаналізовані стратегії (оптимальні рішення), що призводять до виграшу одного або декількох учасників за рахунок інших. Одним із найважливіших розділів теорії ігор є «рівновага Неша» – ситуація рівноваги у грі, за якої зміна стратегії одного учасника не призводить до зміни ситуації у грі за умов незмінних стратегій контрагентів.

Основні досягнення теорії ігор активно застосовуються у біології, техніці, кібернетиці. Але найбільш широке застосування, в тому числі і практичне, положення цієї концепції віднайшли в економіці, а саме в макроекономіці (різноманітні ринки: ресурсів, товарів), менеджменті. Слід зауважити, що застосування апарату теорії ігор буде найбільш ефективним під час розгляду ситуації на більш концентрованих ринках, оскільки він більш актуальний для розв'язання задач, пов'язаних з негайними рішеннями (наприклад, умови цінової війни, захвату нового сегмента ринку тощо).

Теорія ігор унікальна за своєю сутністю тим, що в кожного учасника є набір альтернативних дій, кожна з яких несе різні наслідки. При цьому учасники гри діють одночасно, що часто повністю змінює ситуацію на ринку. Такі умови ігор роблять можливим вивчення ринку, оскільки найбільш точно відображають реальність.

Останнім часом зарубіжні науковці все більше розробляють таку галузь економіки, як експериментальна економіка. Цей розділ науки дає можливість у лабораторних умовах дослідити обґрунтованість тих чи інших теорій та моделей у максимально наближених до реальних ринкових умовах. Стратегічний вибір компанії є одним з напрямків досліджень цієї галузі науки. Багато науковців приділили увагу поведінці на ринку суб'єктів з огляду на індивідуальний вибір кожного. Проте все більше висновків зводяться до необхідності дослідження змішаної, групової ринкової стратегії, оскільки кожен ринковий суб'єкт впливає своїми рішеннями на інші. Незважаючи на розмаїття моделей та концепцій стратегічної поведінки на ринку, майже жодна з них не була протестована у реальних, «польових» умовах, однак кількість їх зростає дуже швидко.

Основні положення експериментальної економіки щодо поведінки на ринку такі [4]:

1. Суб'єкти на початковій стадії відхиляються від рівноважних прогнозів, та з часом наближаються до них. Це твердження стало основою для розвитку теорій про те, як люди вчаться грати в ігри.

Відомо, що з розвитком гри змінюються стратегії учасників, що обумовлене зміною ресурсів, часу, умов на ринку. Теорії навчання в іграх роблять наголос на тому, що учасники змінюють стратегії ще й через накопичення досвіду, отриманого у грі.

Однією з провідних моделей навчання є модель навчання за досвідно-зваженим тяжінням. Ця модель є похідною від моделей посилення та переконання, вона намагається пояснити кожен стратегічний вибір у грі, та як цей вибір розвинувся з минулого досвіду та поведінки учасника.

Іншою популярною моделлю навчання є навчання за напрямом. Воно часто пояснюється прикладом зі стрільцем: коли стрілець не влучає в ціль, він пересуває приціл у

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

напрямку, протилежному тому, в якому відхилився попереднього разу, і так доти, доки не влучить у ціль. Така модель навчання може бути застосована в чітко визначених умовах, оскільки вимагає досить точного вимірювання кожного кроку.

Головна відмінність цих двох моделей навчання полягає в тому, що досвідно-зважаєне тяжіння дозволяє учаснику робити вибір виходячи з усього накопиченого досвіду, а навчання за напрямком має на увазі порівняння лише попереднього та наступного вибору.

2. Суб'єкти найчастіше не досягають рівноваги навіть при повторній грі. Це спостереження спонукало науковців до розробки моделей рівноваги з дещо послабленими припущеннями. Найбільш відомі сучасні моделі рівноваги – це Рівновага кількісних відповідей, у якій учасникам дозволяється робити дещо помилкові стратегічні вибори, та модель Когнітивної ієрархії, у якій стратегічні кроки учасника можуть бути непослідовними. Обидві моделі базуються на моделі рівноваги Неша.

3. Найбільш простий і водночас дієвий метод перевірки моделей на адекватність – це їх тестування в умовах, наближених до реальних.

Іншою концепцією, що дозволяє дослідити процес стратегічного вибору з математичного погляду, є теорія нечітких множин. Головною відмінністю цієї теорії є твердження, що на практиці ніколи до кінця не відомі цілі, можливості та наслідки тієї чи іншої дії. Ця теорія допускає прийняття таких рішень, які неможливо спрогнозувати. Деякі вчені вважають теорію нечітких множин розділом або продовженням теорії ймовірностей, що досить помилково. Головною відмінністю цих концепцій є те, що теорія ймовірностей дозволяє досліджувати прийняті рішення у чітких кордонах, тобто вона встановлює чіткі прогнозні значення наступних подій. Це є причиною спотворення сприйняття ситуації в реальності. Водночас теорія нечітких множин припускає можливість встановлення значення наступних подій між чітко встановленими значеннями, а ці події є складними для прогнозування. Такий підхід більш точно зображає реальну ситуацію в економіці, відображаючи нестачу інформації та свободу дій контрагентів.

Крім того, що теорія нечітких множин дозволяє врахувати невизначеність зовнішнього оточення підприємства у процесі формування стратегічного набору або позиціонування підприємства або стратегічної господарської зони за стратегічного аналізу, як це активно використовується у працях сучасних вітчизняних учених [5], вона може слугувати методом роботи зі стратегічними альтернативами підприємства. Зокрема, застосування теорії нечітких множин у процесі здійснення вибору стратегічної альтернативи дає можливість порівняння різноспрямованих стратегічних альтернатив за певним набором показників, що формуються з огляду на стратегічні цілі підприємства. Тобто за допомогою цього методу можна вибрати таку стратегію, що не тільки відповідатиме встановленим стратегічним цілям та пріоритетам, але і (залежно від набору обраних показників) визначити найефективнішу з них.

Теорія нечітких множин надає математичний апарат, що забезпечує адекватний опис і формалізацію невизначеностей, дозволяє задавати параметри і показники моделі за допомогою лінгвістичних змінних. Принципова відмінність лінгвістичної змінної від змінної числової полягає в тому, що її значеннями не є числа, а слова чи речення у природному або формальному вираженні. Лінгвістична змінна дає можливість наближено описувати явища, які настільки складні, що не піддаються кількісному опису [6].

Апарат нечітких множин може бути з успіхом застосований під час розроблення та вибору стратегічних альтернатив за допомогою матричних методів. Наприклад, у матриці стратегічного вибору [7] як осі матриці запропоновані показники рівня впливу зовнішнього середовища [8] та фінансово-економічного стану підприємства [9], що є комплексними показниками та вимагають розрахунку агрегованих показників за декількома компонентами. За допомогою апарату нечітких множин можливо вдосконалити розраху-

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

нок цих показників, визначивши їх рівень за нечітким класифікатором, що розширить стратегічний набір, який може отримати дослідник, застосовуючи цю матрицю, та виділити проблемні зони, що можуть завадити успіху реалізації тієї чи іншої стратегії. На рисунку наведено універсальний алгоритм використання нечітких множин у процесі формування стратегічного набору та вибору стратегії за допомогою матричних методів.

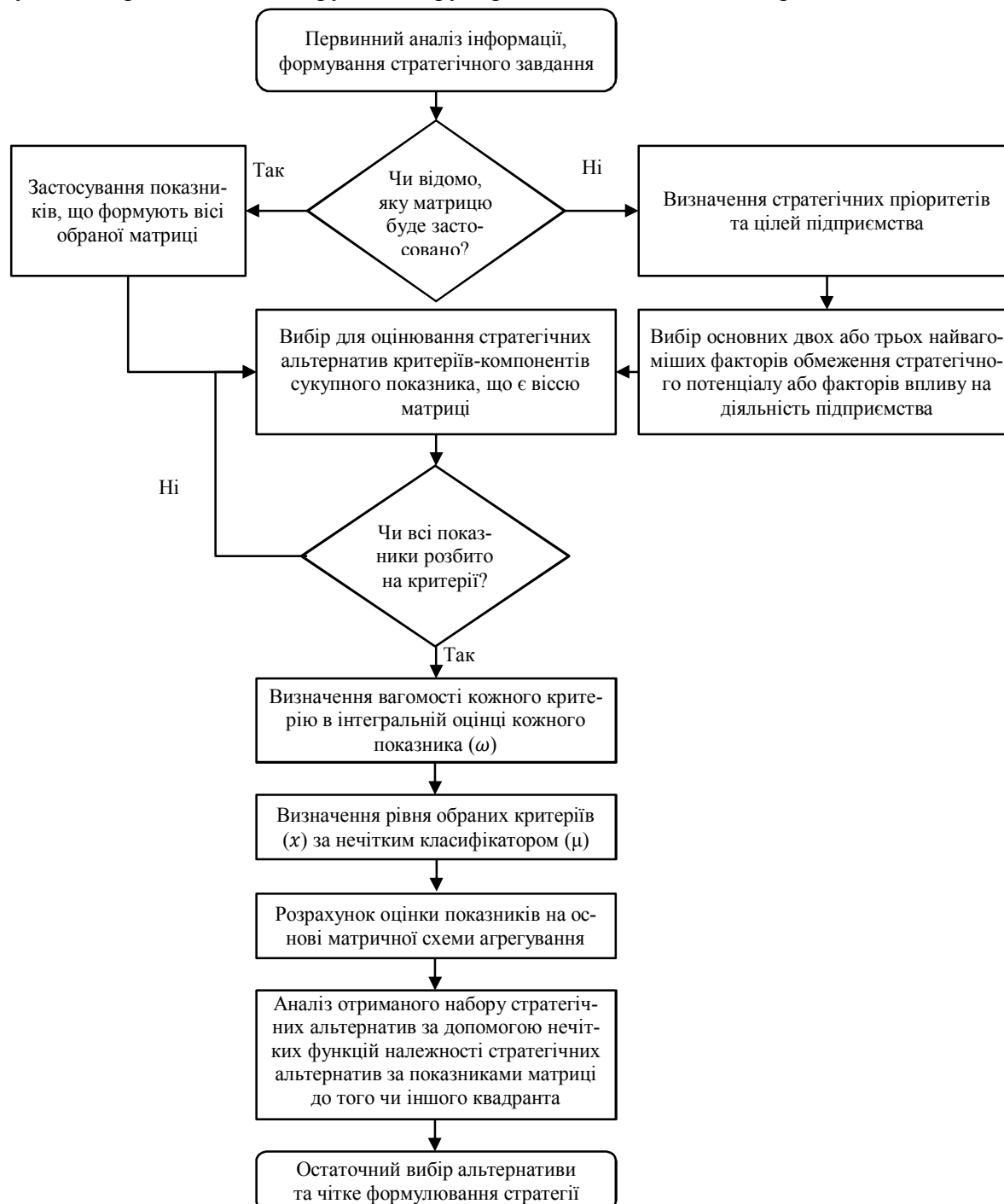

Рис. Алгоритм застосування апарату нечітких множин при формуванні набору стратегічних альтернатив та вибору стратегії за допомогою стратегічних матриць

Джерело: розроблено автором.

Висновки і пропозиції. Зробити стратегічний вибір – це означає пов’язати бізнес-рішення та конкурентоспроможні дії, зібрані по всьому підприємству, в єдиний вузол.

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Стратегічний вибір має ґрунтуватися на концепції розвитку організації, він має бути продиктований місією та цілями підприємства.

При виборі стратегічної альтернативи слід мати на увазі, що обрана альтернатива у разі запровадження повинна забезпечувати підприємству такий рівень доходу, що перекриватиме витрати на заходи з її запровадження. Основними критеріями під час вибору стратегії з двох на перший погляд рівноцінних альтернатив є найменші витрати на заходи із запровадження стратегії та найбільший дохід, що підприємство може отримати у разі запровадження стратегії.

Принцип стратегічного менеджменту наголошує, що стратегія не є по-справжньому переможною, якщо вона не відповідає ситуації на підприємстві, не створює істотної переваги перед конкурентами та не покращує роботу компанії.

Використання вишуканих математичних моделей у процесі вибору стратегічної альтернативи покликано не ускладнити роботу управлінця, але допомогти йому при врахуванні множини внутрішніх та зовнішніх факторів впливу на стратегічний вибір та обґрунтувати цей вибір. Основні положення таких теорій, як теорія ігор, експериментальна економіка та теорія нечітких множин дозволяє особі, що приймає рішення, вийти за обмеження минулих виборів і врахувати у процесі формування та вибору стратегії не тільки джерела невизначеності у зовнішньому середовищі, а і дії конкурентів, та сформулювати уяву про результати та наслідки стратегічного вибору.

Використання апарату нечітких множин є рекомендованим у процесі формування набору стратегічних альтернатив та вибору стратегії при застосуванні матричних методів, адже значно розширює стратегічний набір, що отримує дослідник та дозволяє виділити обмеження та зони ризику реалізації тієї чи іншої альтернативи.

Список використаних джерел

1. *Управление организацией* : учебник / Г. Л. Азоев, В. П. Баранчев, В. Н. Гунин [и др.] ; под ред. А. Г. Поршнева, З. П. Румянцевой, Н. А. Саломатина ; Гос. ун-т управл. РФ. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ИНФРА-М, 2000. – 669 с. – (Высшее образование).
2. *Вороніна А. Ю.* Стратегічні альтернативи розвитку промислових підприємств / А. Ю. Вороніна, Г. В. Запорожець // Зб. наук. пр. Дніпродзерж. держ. техн. ун-ту (техн. науки). – 2010. – Вип. 2 (15). – С. 235–239.
3. *Основы менеджмента* : учеб. пособие / М. В. Цыпленкова, И. В. Моисеенко, Н. В. Гуреміна, Ю. А. Бондарь. – М. : Академия естествознания, 2013. – 245 с.
4. *Amaldoss W.* Experiments on strategic choices and markets / W. Amaldoss, T.-H. Ho, A. Krishna, K.-Y. Chen et al. // *Marketing letters*. – 2008. – Vol. 19. – Is. 3–4. – P. 417–429.
5. *Мірошник Р. О.* Методика оцінювання машинобудівних підприємств у матриці «нематеріальні активи-інноваційна активність» / Р. О. Мірошник, О. З. Сорочак // *Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики*. – 2010. – № 3 (11). – С. 101–117.
6. *Назаров Д. М.* Технология декомпозиции на основе нечеткого классификатора / Д. М. Назаров // *Известия УрГЭУ*. – 2013. – № 5 (49). – С. 54–59.
7. *Жукова Д. А.* Матричний підхід до формування стратегічних альтернатив підприємства / Д. А. Жукова // *Економічні студії*. – 2015. – № 3 (07). – С. 35–40.
8. *Жукова Д. А.* Методичний підхід до формування комплексного показника оцінювання впливу зовнішнього середовища на підприємство / Д. А. Жукова // *Бізнес Інформ*. – 2014. – № 12. – С. 359–364.
9. *Жукова Д. А.* Методичне забезпечення аналізу фінансово-економічного стану машинобудівних підприємств / Д. А. Жукова // *Економіка: реалії часу*. – 2015. – № 3 (19). – С. 60–69.

References

1. Azoev, G.L., Baranchev, V.P. Gunin, V.N. et al., Porshnev, A.G., Rumiantseva, Z.P., Solomatina, N.A. (eds.) (2000). *Upravlenie organizatsiei [Organisation management]* (2nd ed., rev.). Moscow: INFRA-M (in Russian).

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

2. Voronina, A.Yu. & Zaporozhets, H.V. (2010). Stratehichni alternatyvy rozvytku promyslovykh pidpryemstv [Strategic alternatives for development of industrial enterprises]. *Zbirnyk naukovykh prats Dniprodzerzhynskoho derzhavnoho tekhnichnoho universytetu (tekhnichni nauky) – Collection of research papers of Dniprodzerzhinsk state technical university (technical sciences)*, no. 2 (15), pp. 235–239 (in Ukrainian).
3. Tsyplenkova, M.V., Moiseenko, I.V., Guremina, N.V. & Bondar, Iu.A. (2013). *Osnovy menedzhmenta [Fundamentals of management]*. Moscow: Akademiia estestvoznaniia (in Russian).
4. Amaldoss, W., Ho, T.-H., Krishna, A., Chen, K.-Y. et al. (2008). Experiments on strategic choices and markets. *Marketing letters*, vol. 19, is. 3–4, pp. 417–429.
5. Miroshnyk, R.O. & Sorochak, O.Z. (2010). Metodyka otsiniuvannia mashynobudivnykh pidpryemstv u matrytsi “nematerialni aktyvy-innovatsiyna aktyvnist” [Method of ebaluation of machine-building enterprises using the matrix “intangible assets-innovation activity”]. *Ekonomika ta upravlinnia pidpryemstvamy mashynobudivnoi haluzi: problemy teorii ta praktyky – Economics and management of machine-building industry enterprises: issues of theory and practice*, no. 3 (11), pp. 101–117 (in Ukrainian).
6. Nazarov, D.M. (2013). Tehnologiiia dekompozitsii na osnove nechetkogo klassifikatora [Method of decomposition based on fuzzy classifier]. *Izvestiia Uralskogo gosudarstvennogo ekonomicheskogo universiteta – Bulletin of Urals State University of Economics*, no. 5 (49), pp. 54–59 (in Russian).
7. Zhukova, D.A. (2015). Matrychnyi pidkhid do formuvannia stratehichnykh alternatyv pidpryemstva [Matrix approach to the formulation of strategic alternatives of the enterprise]. *Ekonomichni studii – Economics studies*, no. 3 (7), pp. 35–40 (in Ukrainian).
8. Zhukova, D.A. (2014). Metodychnyi pidkhid do formuvannia kompleksnoho pokaznyka otsiniuvannia vplyvu zovnishnoho seredovyscha na pidpryemstvo [Methodical approach to forming an integrated indicator for evaluating the influence of external environment on the enterprise]. *Biznes Inform – Business Inform*, no. 12, pp. 359–364 (in Ukrainian).
9. Zhukova, D.A. (2015). Metodychne zabezpechennia analizu finansovo-ekonomichnoho stanu mashynobudivnykh pidpryemstv [Methodical support of analysis of financial-economic condition of machinery-producing enterprises]. *Ekonomika: realii chasu – Economics: time realities*, no. 3 (19), pp. 60–69 (in Ukrainian).

Жукова Дар'я Анатоліївна – аспірант, Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія» (вул. Лермонтовська, 27, м. Харків, 61024, Україна).

Жукова Дарья Анатольевна – аспірант, Харьковский гуманитарный университет «Народная украинская академия» (ул. Лермонтовская, 27, г. Харьков, 61024, Украина).

Zhukova Daria – PhD student, Kharkiv University of Humanities “People’s Ukrainian Academy” (27 Lermontovska Str., 61024 Kharkiv, Ukraine).

Email: zhukovadari@gmail.com

UDC 332.012

*Igor Oliychenko, Maryna Ditkovska***BIFURCATION AND SYNERGETIC APPROACH TO THE MANAGEMENT OF SOCIO-ECONOMIC SYSTEMS***Игор Олійченко, Марина Дітковська***БИФУРКАЦИИ И СИНЕРГЕТИЧЕСКИЙ ПОДХОД К УПРАВЛЕНИЮ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИМИ СИСТЕМАМИ***Игорь Олейченко, Марина Дитковская***БИФУРКАЦИИ И СИНЕРГЕТИЧЕСКИЙ ПОДХОД К УПРАВЛЕНИЮ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИМИ СИСТЕМАМИ**

The article focuses on the theoretical foundations of synergetic approach to the management of socio-economic systems and fluctuations as an incidental changes to the system. According to fluctuations the system chooses the path of further evolution. Theoretical concepts and methodological foundations of a synergetic approach have been studied. The differences between a system approach and synergetics have been identified. The main principles for the synergetic approach in the management of socio-economic systems have been suggested.

Key words: evolution, non-linear environment, fluctuations, attractors, open systems, deterministic chaos, information, information systems, decentralization, decision-making.

Tabl.: 1. Bibl.: 10.

Розглянуто теоретичні основи синергетичного підходу до управління соціально-економічними системами і біфуркації як випадкові зміни в системі, відповідно до яких система вибирає шлях подальшої еволюції. Вивчено теоретичні концепції і методологічні основи синергетичного підходу. Ідентифіковано відмінності між системним підходом і синергетикою. Були запропоновані основні принципи синергетичного підходу в управлінні соціально-економічними системами.

Ключові слова: еволюція, нелінійне середовище, флуктуації, аттрактори, відкриті системи, детермінований хаос, інформація, інформаційні системи, децентралізація, прийняття рішень.

Табл.: 1. Бібл.: 10.

Рассмотрены теоретические основы синергетического подхода к управлению социально-экономическими системами и бифуркации как случайные изменения в системе, в соответствии с которыми система выбирает путь дальнейшей эволюции. Изучены теоретические концепции и методологические основы синергетического подхода. Идентифицированы различия между системным подходом и синергетикой. Были предложены основные принципы синергетического подхода в управлении социально-экономическими системами.

Ключевые слова: эволюция, нелинейная среда, флуктуации, аттракторы, открытые системы, детерминированный хаос, информация, информационные системы, децентрализация, принятие решений.

Табл.: 1. Библ.: 10.

JEL Classification: P00, P40, P41

Problem statement. Analysis of the current state of management of complex organizational systems shows that there is a complex problem of the effective management of social-economic systems with using of modern information technologies. On the one hand, there is the rapidly evolving methodology of information support of management, on the other hand, developed methods, techniques, systems and technology have little effect on management practices, and do not enable of socio-economic system to rise on a higher level of development. The question is where is the source of contradictions in the methodology or in management practices? To answer this question it is necessary to analyze the use of modern management approaches in particular synergetic approach to the information systems in management in social-economic systems.

Analysis of recent research and publications. The study of theoretical and methodological aspects of using synergetic approach in management of social-economic systems, considered in studies of Dobronravov I.S., Bilous V.S., Derbentsev V.D., Ilchenko B.V., Nicolis G., Haken G., Knyazev E.N., Kurdyumov S.P., Malinetskii G.G., Milovanov V.P., Bevzenko L.D., Bogutsky Y.P. However, despite the significant achievements of these authors remain poorly studied issues related to the use of synergetics as an approach for research of information support of management of social-economic systems.

Allocation of the unsolved earlier parts of the overall problem. Despite the research of development of management of social-economic systems, the problems of implementing effective information support to this management not enough researched. One of the important

problems is using of basic synergetics ideas to improve of information support of management at all levels of social-economic system. Therefore, the problem of using a synergistic approach to support of management in social-economic systems is particularly relevant.

The objectives of the article. The purpose of the article is research of information support of management in social-economic systems with using of synergetic approach. The object of the study is the process of formation and using of synergistic approach to information support of management. The subject of research is theoretical concepts and practical approaches to the introduction of synergetic approach to information support of management in social-economic systems.

The main results of the study. In synergetics we use the terms fluctuations, attractors and bifurcation point. Fluctuations - small deviations from statistical equilibrium, also fluctuations is incidental changes to the system. The magnitude and direction of fluctuations determines the possible trajectory of exit system from unstable state. Random external action can reinforce fluctuations and guide the system to the choice of further development trajectory. The small fluctuation can grow in macrostructure. According to fluctuations the system chooses the path of further evolution [3].

Attractor means relatively stable structures which result in the evolution in open non-linear environments. They are real structures, so they are called structure-attractors that have the potential inherent in the environment (system) and are defined by the non-linear properties of environment. When system chooses a path of evolution and enters to one of structure-attractors all other evolutionary paths are closed [2]. However, in the course of evolution may be changed the intrinsic properties of the medium, as a result the whole field of possible ways is reconstructed. Therefore, some goals may never be realized. Open systems have many sophisticated ways of evolution, which detect the presence of a large number of forms. Certain conditions can realize one possible form of organization that adequate of self-structure of system. The yield to this structure is determined by the principles of sustainable development most of the process [10].

One of the most important terms of synergetics is a term "bifurcation" which relates to the behavior of complex systems in highly non-equilibrium states. The theory of dynamical systems describes the system using a "phase space" – the set of all possible states in which the system can be. The system can respond to some of the "attractors", forcing the system to grow along certain "paths" in the phase space. When the system goes beyond certain limits, it goes from one family of attractors to other attractors. Thereby the system behavior is changed. This means that a "system transits into a new dynamic mode". At this point there is bifurcation. The term "bifurcation" refers to the transition of the system from the dynamic regime of the family of stable and simple attractors, to the dynamic regime of more complex and "chaotic" attractors [6].

Bifurcation can be "soft" if the transition is smooth and continuous; "Disastrous" if the transition occurs abruptly and under the influence of attractor that defines regime; and "explosive", if the transition is effected by a sudden change of discrete factors. After the transition to the new regime the system can respond to new attractors, which establish a new order in the system. If the system overcomes the threshold of stability, it is entering a phase of chaos. Chaos could destroy the system, or may lead to a new development. In viable systems chaos generates higher forms of order. Chaos in the philosophical sense is a mess. The opposite of chaos is the order. But in the physical sense it's not a mess and it's not the opposite of order. Chaos in complex systems is always relative. It has a relative measure of randomness and ordering. Chaos has some degree of organization and a structure. Such chaos is deterministic and dynamic. The emergence of bifurcation generates non-linear and intermittent process of evolution of non-equilibrium systems [8]. The result of bifurcation is determined by the interaction of random fluctuations in the chaos of the destabilized critical systems. In this case it doesn't matter neither the history of the system nor environment. If fluctuations, suddenly

become "centers of crystallization" they quickly grow and spread to the entire system. They subordinate the dynamics of the system in a short time. The new order reflects the structural and functional features of the fluctuations, which became the "centers of crystallization".

Social-economic systems are complex and unstable; and their evolutionary path concerned with bifurcation. These systems are subject to phase transitions. Bifurcation more evident if the system is close to the threshold of sustainability, i.e. if the system is "in danger". Society as a system has an important feature that the bifurcation is not always accidental. Critical situations create people who often understand the nature of the process and can manage this process. This fluctuations interaction is shifted in the right direction which otherwise accidentally. The society can develop alternative behaviors, innovate, creates social and political movements. When the views and practices become obsolete, society begins the search for more functional and effective ideas. Instability in the community can be of various types: T-bifurcation occurs due to poor application of technological innovations; C-bifurcation is generated by external and internal factors; E-bifurcation is associated with changes in the economic and social order under the influence of crisis. Instability can be extended to all sectors and segments of society and cause rapid and profound changes. In most cases, the bifurcations in society are a combination of T and E-bifurcations. Socio-economic systems are open under the influence of flows of information, technology, commerce and global flows of people. These systems are becoming increasingly global.

Countries that seek to modernization often have the skills, values, behaviors and institutions, the structure of production, distribution and consumption that cannot cope with this task. Global flows often serve for a small group of people that becomes "Europeanized" and "modernized", while others people continue to live in the same conditions. This leads to severe disappointments. As long as the political system is stable, and leadership is authoritarian, repression and deception create a semblance of stability. But once the dictatorship collapses, the situation becomes explosive. Frustration creates a breeding ground for reforms that turns into a revolution. Society becomes chaotic, and his behavior – unpredictable [6].

In synergetics the term "development" understood as a series of long periods, corresponding to the stable state of the system, which interrupted bifurcation - short periods of chaotic behavior. The system then moves to the next stable state - attractor, the choice of which is determined usually by fluctuations in the bifurcation point. In the bifurcation points the number of actual scenarios always limited and if events entered one of the modes, the system is changing irreversibly towards the appropriate final state [5]. In socio-economic systems the attractors can serve as universal values and ideals. Crucial social justice is among them.

The process of modernization of socio-economic system is always associated with the introduction of new technologies. Technological support of development is a prerequisite for changes in the economic and social order. Nowadays the determining factor of the development is its information support. The process of information gives push to the development of not only social and economic systems, enterprises and organizations, but also human personality, individuality. Through the development of people, organizations, the models of their behavior, and then and relevant institutions is formed the way to modernization of the whole country and society.

Development of synergetics made it possible to expand the concepts of information and information system. Because the process of self-organization of social system selects bifurcation points, the formation of a new structure occurs out of chaos with generation of information. There are mechanisms for creating information such as memorizing random and "an act of free will" - creating a new, that you cannot predict. Both methods are used for creating information if this process is implemented. "An act of free will" is associated with rational choice and he in turn uses the experience, i.e. memorizing random choice which is earlier happened.

Modern management information systems are man-machine systems. They provide information for the persons that make decisions. A person who makes a decision during the

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

processing of information is its central element, so the human role in the management process, supported by the information system is crucial. The person who carries decision making performs certain procedures of information processing. Information system provides information. The person also is a carrier of information. Therefore an important role in the decision-making process plays qualification, experience and intuition of a person. People are an important source of information [7].

The scientific base of creation, operation and development of information systems is founded on a systems approach, which is based on the review of the object as a system, as the holistic set of interrelated elements. To study complex systems in system approach we use the "black box" model. When using this model the external observer can monitor the inputs and outputs of the system, and the system structure and internal processes are unknown to him. Conclusions about the behavior of the system are made by means of monitoring the reactions of the output values with change the input. This approach makes it possible to study systems with unknown structure and very complex systems. This method is appropriate to use for the research of information support of government bodies, because it presents the structure and function of complex information systems. These systems are composed of functional subsystems and support subsystems and are linked with information streams, arrays and with operations of information transformation, interaction and subordination. The study of approaches to research information support of the government show that research of systems from a systems perspective and synergy have some differences. Analysis of these differences is provided in the article by Knyazeva E.N. and Kurdyumov S.P. "Synergetics as a new vision of the world: dialogue with I. Prigogine" [4]. However, this analysis, in our view has some flaws regarding the consideration of information systems. The differences that exist in these approaches from the point of view of the authors are given in the table.

Table

The differences in approaches to research from point of view the system approach and synergetics

System research	Synergetics
1. Attention is focused mainly on the functioning of the system	1. Attention is focused on the development of the system
2. Equability seen as a condition for the efficiency of the system	2. Nonequability and chaos are considered as factors that create new opportunities for development
3. The processes of an organization are being studied	3. The processes of selforganization are being studied
4. On the linear thinking are based	4. On the nonlinear thinking are based
5. Internal relationships are being studied, interactions of system with the environment are presented by the input and output streams	5. The internal and external relationships of the system are being studied
6. A source of changes is located within the system	6. A source of changes to a greater extent is determined by the external environment
7. The current and future states of the system is determined by its past	7. There are several alternative ways of development
8. The effectiveness of a management is determined by its power	8. Management efficiency is determined by the resonance effects on the complex systems. These effects are small but properly organized
9. A negative feedback is used	9. A positive feedback is used

The development of the management of the economy is based on the principle of decentralization, according to which more powers should be transferred to lower levels of government. In this case the synergetics allows setting relationships between individual decisions that are made by leaders at the micro level with the processes at the macro level. Decentralization of management, in addition, creates a problem of interaction of state bodies and local self-government with other organizations and citizens by increasing the number of centers of system activity which collect and analyze information to make decisions. All these

processes at individual centers of activity can be seen as fluctuations, small deviations from statistical equilibrium, which in turn create bifurcation points where the system becomes unstable and can have a number of development options. The aim of a manager is to determine path out of the unstable situation and access to the attractors that allow realizing one of the possible forms of organization that is adequate to self-structuring of the system. Important in this process is that the system cannot impose ways of development that do not correspond to its own tendencies. Any decision is connected with the solving of a situation that takes place in the facility management and creates non-equilibrium of the state of the system [1]. Nonequability and deterministic chaos are factors that accompany the decision-making processes. Uncertain situation creates more chaos in the system [9]. Comparison of system approach and synergetics indicates the different views on streamlining processes in the system. From the point of view of system approach the management impact is corrective. It changes the system in the direction of returning to the normative process, in case of deviation. This impact has an organizing effect and establishes the order with using procedures for optimal decision making, for efficient overcoming of resistance to change that occurs in any active intervention to the system. Self-organization is associated with the occurrence of agreed processes, ordering items that are caused by internal factors, without external influence.

Improving the quality of governance is achieved by a thorough analysis of situations that need to be solved. Information systems use special methods of economic analysis, methods of forecasting and resource allocation. An important issue that requires the use of modern information technology is mutual decision making at different levels of government system. These mutual solutions should be carried out at all levels, including at the local level. The use of secure communication channels, which are involved in the information system, can reduce the differences in approach to solving one problem at different levels of the hierarchy. The information systems also allow improving workflow in government bodies, institutions, enterprises, organizations. One of the most significant problems in the workflow in organizations of different levels of the hierarchy is the duplication of information. The reason for this phenomenon is the scheme of transfer of information from one organization to another. This scheme requires the placement of the same data in messages that are sent to different recipients. For solving this problem it is necessary to create integrated distributed databases on different levels of the hierarchy that are available to all users who have access.

The point of bifurcation characterizes the moment when the civil servant must solve problem. These decisions are made at all levels of public administration. The result of the introduction of new solutions causes the fluctuations that determine the new point of bifurcation. This process occurs horizontally - at the appropriate level hierarchical system, and vertically, which provides coordination of different levels. The errors on the low levels of hierarchy can lead to further errors at higher levels, due to fluctuations from the bottom up. The errors on higher levels impact the processes in the society in the form of fluctuations, which extend from the top down. This confirms the concept of e-government that by integrating different information systems will improve the coordination of activities at all levels of government.

The results of analysis of the synergetics concept and bifurcations in the social-economic system and its information component can formulate the main features of the synergistic approach to information support of management of this system. It is in deep self-knowledge of complex, non-linear, open systems, which are the subjects and objects of governance through collection, analysis and dissemination of information; identifying ways of further development of information society and decision-making process, contributing to this development; ensuring the structural changes in the socio-economic system.

Conclusions and suggestions. The results of analysis of bifurcations and management processes with using of the system approach and synergetics gives reason to draw conclusions about the main principles for the synergistic approach in the management of socio-economic

systems. They are: self-organization as for the subject of management and object of management, which has an informational character; openness of management, which through information sharing in a network flows provide interaction of all components of social-economic system; the presence of nonlinearity, which manifests itself in of multiple, cyclical phenomena and resonance, due to the diversity of the information environment; the chaos as both constructive and destructive phenomenon, which allows analysis by socio-economic information in management and to develop effective solutions to ensure the development of institutions that are relevant for a given socio-economic system; the existence of fluctuations, which lead to deviations from equilibrium statistical information which is necessary to collect, analyze and distribute for management in order to identify development trends; existence of bifurcation points, leading to changes in the system and is an important element of decision-making that based on the information on the state of developing, analyzing decision options and chooses the most favorable decisions in terms of solving the existing problems.

References

1. Bushev Michael (1994). *Synergetics: Chaos, Order, Self-Organization*. Singapore a.o.: World scientific, XXI.
2. Haken, H. (1993). *Advanced Synergetics: Instability Hierarchies of Self-Organizing Systems and Devices*. New York: Springer-Verlag.
3. Haken, H. (1983). *Synergetics, an Introduction: Nonequilibrium Phase Transitions and Self-Organization in Physics, Chemistry, and Biology*, 3rd rev. enl. ed. New York: Springer-Verlag.
4. Knyazeva, H.N., Kurdyumov, S.P. *Synergetics as a new vision of the world: dialogue with I. Prigogine*. Retrieved from <http://filobiblon.narod.ru/PROEKT/SINERGETIKA.html>.
5. Knyazeva, Helena. *What is synergetics?* Retrieved from <http://spkurdyumov.ru/what/what-is-synergetics/>.
6. Laszlo Ervin (1991). *The Age of Bifurcation. Understanding the Changing World*. OPA (Amsterdam) B.V.
7. Oliychenko, I., Ditkovska, M. (2015). Synergetic approach to the management of socio-economic development of the region. *Problems and prospects of economics and management*, no. 4 (4), pp. 243–248.
8. Prigogine, I., Stengers, I. (1997). *The End of Certainty Simon and Schuster*.
9. Prigogine, I. *The Behavior of Matter Under Nonequilibrium Conditions: Fundamental Aspects and Applications*: Progress Report for Period April 15, 1990 – April 14, 1991.
10. Urry, John (2003). *Global Complexity*. Cambridge: Polity Press.

Oliychenko Igor – Doctor of Public Administration, Professor, Professor of the Department of Management and Public Service, Chernihiv National University of Technology (95 Shevchenka Str., 14027 Chernihiv, Ukraine).

Олійченко Ігор Михайлович – доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри менеджменту та державної служби, Чернігівський національний технологічний університет (вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, 14027, Україна).

Олейченко Игорь Михайлович – доктор наук по государственному управлению, профессор, профессор кафедры менеджмента и государственной службы, Черниговский национальный технологический университет (ул. Шевченко, 95, г. Чернигов, 14027, Украина).

E-mail: oimd@meta.ua

Ditkovska Maryna – PhD in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management and Public Service, Chernihiv National University of Technology (95 Shevchenka Str., 14027 Chernihiv, Ukraine).

Дітковська Марина Юрївна – кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри менеджменту та державної служби, Чернігівський національний технологічний університет (вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, 14027, Україна).

Дитковская Марина Юрьевна – кандидат наук по государственному управлению, доцент, доцент кафедры менеджмента и государственной службы, Черниговский национальный технологический университет (ул. Шевченко, 95, г. Чернигов, 14027, Украина).

E-mail: oimd2@meta.ua

UDC 338:001.8

*Serhiy Shkarlet, Maksym Dubyna***METHODOLOGICAL ASPECTS OF THE USING TURBULENT APPROACH
IN ECONOMIC RESEARCH***Сергій Шкарлет, Максим Дубина***МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ТУРБУЛЕНТНОГО ПІДХОДУ
В ЕКОНОМІЧНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ***Сергей Шкарлет, Максим Дубина***МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТУРБУЛЕНТНОГО
ПОДХОДА В ЭКОНОМИЧЕСКОМ ИССЛЕДОВАНИИ**

This article describes the basics of using methodological approach in the turbulent economic study. In particular, it concretized the essence of this approach, identified the main components of methodological concept of its application to the knowledge of the economic systems of different nature. This is done through the definition of the principles (objectivity, interaction and interdependence, dynamics, subjectivity, systematics), the functions (cognitive, descriptive, resulting) and the methods (observation, measurement, analysis, comparison, modelling) of this approach, their content and relevance in the context of its application were justified.

Key words: *method, the scientific method, turbulence, economic turbulence, turbulent approach, methodology, function, principle.*

Fig.: 1. Bibl.: 5.

Описано методологічні засади використання турбулентного підходу в економічному дослідженні. Зокрема, конкретизована сутність зазначеного підходу, ідентифіковано основні складові методологічного концепту його застосування до пізнання економічних систем різної природи, що реалізовано через визначення принципів (об'єктивності, взаємодії та взаємообумовленості, динамічності, суб'єктності, системності), функцій (пізнавальна, описова, результуюча) та методів (спостереження, вимірювання, аналіз, порівняння, моделювання) цього підходу, обґрунтовано їхній зміст та важливість у контексті його застосування.

Ключові слова: *метод, науковий метод, турбулентність, економічна турбулентність, турбулентний підхід, методологія, функція, принцип.*

Рис.: 1. Бібл.: 5.

Описаны методологические основы использования турбулентного подхода в экономическом исследовании. В частности, конкретизирована сущность указанного подхода, идентифицированы основные составляющие методологического концепта его применения к познанию экономических систем различной природы. Это реализовано через определение принципов (объективности, взаимодействия и взаимообусловленности, динамичности, субъектности, системности), функций (познавательная, описательная, результирующая) и методов (наблюдения, измерения, анализ, сравнение, моделирование) данного подхода, обосновано их содержание и значимость в контексте его применения.

Ключевые слова: *метод, научный метод, турбулентность, экономическая турбулентность, турбулентный подход, методология, функция, принцип.*

Рис.: 1. Библ.: 5.

JEL Classification: A10, B40, B41

Problem setting. Science is a sphere of human society which is by its nature constantly developing and influencing such society functioning. In general, science – system of knowledge that present by their own combination of the theories, theorems, hypotheses, laws, regularities and other elements that are accepted by be considered as the scientific objects and consider them to be the part of the science. That's why, the science is not a static phenomena in the society, and is constantly in the process of own development, producing new knowledge and information. Science development is an indivisible part of any society moving and its transformation on qualitatively new stage of its development. Improvement of the methodological principles of the science, deepening its fundamental provisions by new concepts and theories is always an important component of this sphere development. Over time suggested concepts are adapted and used in the real facts of our life and find their position in its structure.

In the process of the economic systems cognition, that are important part of social development of any society, in the scientific sphere there have been already worked out theoretical and methodological basis of the economy as an individual science. In particular, the concept of the economic science itself is grounded by the classics of the economic theory

and has found its reflection in the created during the last two centuries economic theory that comprised the most important and supported by the practice concepts that were introduced by the scientists. However, even nowadays, the defined sphere of the scientific cognition is constantly in the process of its development, adapting to the new outer challenges of the modern economic system development. That's why the issue of improving already created system of the scientific methods of the economic systems investigation at the present moment is urgent and demand the new scientific investigations implementation, considering changeability of the environment of the economic systems of different nature functioning under the pressure, first of all, of complicated exogenous factors.

Turbulent method of the economic phenomenon cognition can become the component of the scientific methodology of the defined systems study in the conditions of their functioning in not predicted, continuously changeable and not stable conditions. Such precondition can be observed during the last years in the Ukrainian economy development that is provided by the action of the number of internal and external extra complicated factors.

Analysis of the recent researches and publications. Demands of the present time require from the scientists using correspondent to the reality methods of their cognition. Last years in Ukraine appeared quite complicated by their political, economic and social development and to investigate the economic processes and phenomenon that developed in such conditions through the use only the traditional measures is not appropriate and doesn't allow to study in details the regularities of the development of the studied objects. That's why, the turbulent approach as a cognition method during the recent years has being actually used by the scientists with the purpose to study the economic objects and to deepen the methodological concept of the approach itself, its improvement.

Even at the present day to the scientists who used the turbulent approach for understanding the economic objects should be related the following ones: Grosul V.A., Demianchuk I.A., Zhuravliova G.P., Zakharchenko P.V., Kaslione J.A., Masliuk Ye.V., Yaroshenko R.F. and others. Theoretical aspects of using the turbulent approach and basing its essence can be also met in the scientific works of Gerasimov Ye.B., Brlackov V., Trubetskov D.I., Makarova N.N.

Definition of not solved before parts of general problem. However, notwithstanding interests increase of the scientists to use the turbulent approach by cognition the economic phenomenon, there exist definite theoretical and methodological non grounding of the defined approach essence, peculiarities of its use that provides the necessity to implement further implementation of the researches in this direction.

Purpose of the article. The purpose of the article is elaboration and basing the methodological principles of the turbulent approach for cognition the economic process and phenomenon.

Statement of the main material. The turbulent approach as a separate method of the scientific research is the main component of the cognition process of the phenomenon of different nature in changeable, complicated and not predicted conditions and terms of their existence. Understanding of the theoretical essence of this method and peculiarities of its use is a component of creating its methodological bases. Before we focus the attention on the conceptual provisions of the turbulent approach, let's define its essence. We'd like to note that within this article the turbulence phenomena we'll consider as a phenomena, that arises in the environment of the systems of different nature functioning (technical, economic, social, etc.) that by their nature are not predicted and quick in the development, influences stability of separate systems and lead to arise of the entropy high level within its ranges, that extremely negatively influence their stability and makes the process of predicting and foreseeing of further behavior of such systems impossible.

Naturally, if to study the regularities of the turbulence influence on the development of the economic systems themselves, in our opinion, it is appropriate to speak about economic turbulence, the principal peculiarity of which is manifestation of this phenomena in the economic systems. However, considering availability in nature considerable amount of various economic systems that differ among themselves by different peculiarities and characteristics, then manifestation and influence of the turbulence on such systems are not identical. Let's note, that in conditions of the economic turbulence traditional logics and usual consequence of many economic processes are disturbed [3, p. 24].

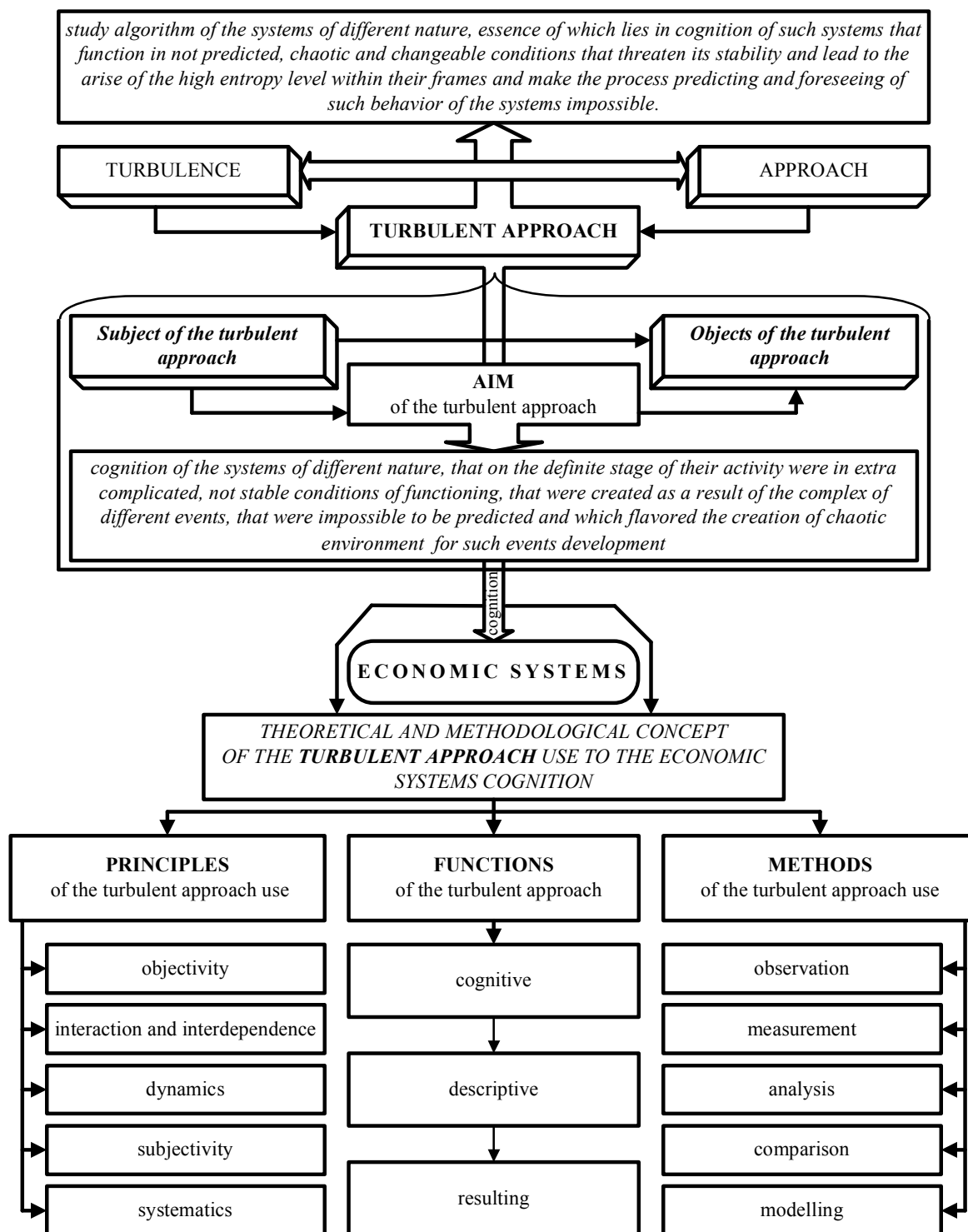
Considering the essence of the turbulence as a separate phenomena, its characteristics and peculiarities of its arise, we'll consider the turbulence approach as a study algorithm of the systems of different nature, essence of which lie in such systems cognition, that function in not predicted, chaotic and changeable conditions threatening their stability and lead to the high entropy level arise within its ranges and makes the process of predicting and foreseeing of the further behavior of such systems, impossible.

The turbulent approach, in our point of view, allows to create definite theoretical platform of complicated systems study in not stable, and what is more important, difficult for predicting conditions of its functioning. Especially actual becomes use of the defined approach in sphere of the economic systems cognition, behavior of which in majority of cases is described by quantitative indexes, in role of which act statistic data and that are used in normal conditions of such systems functioning for predicting their further development. In the periods of considerable fluctuations that can be observed in society, use of the traditional methods of predicting of the economic systems becomes impossible. This fact demands the search of new methods of scientific researches, borrowing and adaptation already created within the frames of other sciences approaches by the appropriateness of their use with the purpose of cognition the economic systems. It becomes especially possible considering that fact that methodology as a science is universal by its content and potential of use and penetrates all spheres of its scientific knowledge.

On scheme there is given methodological concept of using the turbulent approach to cognition the economic systems. Thus, the defined approach is appropriate to be used when the specific economic system appears in extremely difficult and quickly changeable conditions of functioning that were impossible to predict or foresee. Actually, the defined approach allows to analyze the current state of the system, identify and group all factors of force majeure character, and make the strategy of further development of the specific object development taking into consideration the influence of these factors and created situation. In our opinion, as a scientific approach this method of cognition different systems performs three main functions, that in general are universal for all methods of the scientific research, since through them the appropriateness and importance of correct scientific approaches is being revealed, that are in the focus of the researcher's attention. Let's consider them in details.

Cognitive function – essence of this function lies in possibility with the help of the turbulent process to cognate the systems of different nature, including economic ones. The efficiency of cognition itself as a process of research the scientific objects in many cases depends on correctly chosen way of their research. In the modern scientific world considerable number of the scientific methods of cognitions have been already created elaborated and based, their spectrum is quite wide. Considerable amount of the general methods of cognition and the results of their synthesis have been created. That's why, the turbulent approach as a method of identification the peculiarities of the researched object functioning in complicated, chaotic and not predicted conditions give the possibility to the researcher to consider such object from the other side, from the side of the outer environment change of its functioning that influences on the internal environment of the definite object functioning and requires the adaptation process.

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Scheme. Methodological concept of the turbulent approach use to the economic systems cognition
 Source: compiled by the authors taking into consideration [1–2; 4–5].

Descriptive function – the turbulent approach has its algorithm of using , accordingly implementation of each stage of such algorithm leads to information arise about the researched object, gives the possibility to deepen already existing data about the peculiarities and regularities of its functioning. The defined function flavors the creation as a result of the massive information use of the turbulent approach as a result of the object research.

Resulting function – as any method of the scientific research the turbulent approach is directed for receiving general information of the definite quantity and quality and the

researched object. Actually defined approach allows to receive such data and in future use them for elaboration of the measures concerning activating the system development under investigation.

The turbulent approach as a complicated means of the economic systems cognition is based on using number of the methods of the scientific researches, since the use of one of them is not possible for getting necessary and objective information about the researched object. Complicated scientific approaches include number of various methods that by their essence are easier and not so complicated in their use. Actually, in many cases the complex of methods in their combination defines the specifics of the definite scientific approach.

By investigating the turbulent approach and creating its theoretical and methodological concept, in our point of view, the following methods of the scientific research should be used.

1. *Observation* – general, universal method of the scientific research that plays the key role in using the turbulent approach. This method allows the scientists to evaluate intuitively on the base of information about the actual processes in the environment where the defined system functions, i.e. that it is actually in the turbulent conditions and that the macro processes are not predicted and extra complicated for predicting its further behavior and influence. The defined method is the first in the complex of the methods of the scientific researches, that allows to determine the appropriateness of the turbulent approach use in cognition the economic systems.

2. *Measurement* – to cognate, in first turn, the economic systems is possible only through the description of the regularities of their development with the help of quantitative indexes and ratios. That's why after observation and consideration, that can be received by the scientist using this method, it is noteworthy all the hypothesis and assumptions to check with the help of available statistic and informational data that characterize the described process. Measurement as a method of scientific research is very important in this process and allows to receive new information about the researched object.

3. *Analysis* – is a universal and general method of the scientific research, especially in the process of the economic systems cognition. Within the turbulent approach analysis makes possible to identify all changes in the behavior of the researched object through investigation within the process use observation and measurement information, its cognition and acknowledgement. Actually, very often analysis as a method of the scientific research is used by the scientists as well by using other methods on the intuitive level.

4. *Comparison* – important component of the turbulent approach, since it gives the possibility by comparing both quantitative indexes, that describe the behavior of the definite economic system, and qualitative, theoretical data, and that allows not only to understand intuitively, but as well as on the base of the received confirmed facts to realize the importance of the turbulent approach use, to clarify the actual situation where there is the object of investigation and its further change under the pressure of already active not predicted external events.

5. *Modelling* – as a method of the scientific research gives the possibility by using the turbulent approach to fix definite correlation connections between those processes that have already arisen and the development of the researched objects, to define the influence force of such processes and changes of the objects under their pressure. As well the defined method of cognition allows to model the development of the investigated object not on the base of constantly arising changeable outside factors, but on the investigating the inner stability of such object to such changes, to define the limits of the influence of the destructive factors by which can be realized destroy of the system itself. Modelling as a method of the scientific research includes colossal cognitive potential, since provides the researcher with the powerful tools of the behavior identification not only of the researched object in future, but as well those factors that arose or can arise potentially and negatively influence it. Use of the

mathematical apparatus in modelling allows to formalize the combination of the received models, to deepen the level of the scientific ability of the process itself of modelling and increase the level of management by the investigated objects.

The important element of the methodological component of the turbulent approach is identification and description of the principles of its use that allows to clearly identify the main, the most important rules of the use of the defined approach. To such principles we related the following ones:

1) *objectivity* – essence of this principle lies in the necessity to evaluate the situations that are made as if they are in reality, that makes possible to define clearly the necessity of the turbulent approach for further investigation of the definite system; as well the process requires objectivity in the process of using this method and analysis of the received results, all the mentioned above influence the level of the usability of this approach in the process of cognition objects of different nature;

2) *interaction and interdependence* – essence of this principle lies in the necessity of using within the frames the turbulent approach to perform the cognition of the processes of interaction between the individual phenomenon that not always directly influence the development of the researched object; this principle requires the constant definition of the correlation between different phenomenon and cognition their general influence on the researched object;

3) *dynamics* – the turbulent process of the cognition is a dynamic process, since it allows to evaluate influence of different stochastic processes on the definite system functioning; both the defined processes and the object itself of the cognition are statistic, they constantly develop that require by use the turbulent approach to consider this peculiarity constantly;

4) *subjectivity* – this principle within the frames of the turbulent approach use requires considering the specifics of the object functioning under research, different scale volume, complexity, control that are characteristic for the majority of systems can influence quite strongly and demand transformation and adaptation of the methodology of the turbulent approach use for the definite phenomenon cognition, which only strengthens its cognitive ability;

5) *systematics* – the defined principle within the use of the turbulent process lies in two aspects: firstly, the process of cognition should be systematic and implemented by the defined trajectory of the object cognition; secondly, the results that are received in the process of using the turbulent approach should be systematized, grouped and worked through by the most appropriate for further use means; absence of systematics and chaos in conducting the object research under the pressure of also chaotic and changeable processes can lead only to non predictability and doesn't give the awaited results.

So, following the suggested principles of cognition only increases the appropriateness of the turbulent approach use to cognition the economic systems and will allow to receive the awaited results from its use.

Conclusions. So, methodological principles of the turbulent approach in the economic research are described in the article. In particular, the turbulent approach is offered to use as a study algorithm of the systems of different nature, the essence of which lies in such systems cognition, that function in not predicted, chaotic and changeable conditions that threaten their stability and lead to the arise of the high entropy level within the range and make impossible the process of predicting and foreseeing of the further behavior of such systems.

The main elements of the methodologic concept of the turbulent approach use to the cognition of the economic systems of different nature are also identified that is implemented through the principles definition (objectivity, interaction and interdependence, dynamics, subjectivity, systematics), functions (cognitive, descriptive, resulting) and methods

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

(observation, measurement, analysis, comparison, modelling) of the defined approach are looked through, their content and importance in the context of this approach use are grounded.

References

1. Burlachkov, V. (2009). Turbulentnost ekonomicheskikh protsessov: teoreticheskie aspekty [Turbulence economic processes: theoretical aspects]. *Voprosy ekonomiki – Economy issues*, no. 11, pp. 90–97. Retrieved from <http://finanal.ru>.
2. Gerasimova, E.B. (2009). Metodologiya ekonomicheskogo analiza: turbulentnyi podhod [Methodology of Economic Analysis: Turbulent approach]. *Voprosy sovremennoi nauki i praktiki – Problems of Contemporary Science and Practice*, no. 12, pp. 180–190 (in Russian).
3. Zhuravleva, G.P., Manokhina, N.V. (2013). Novye pravila igry v usloviyakh ekonomicheskoi turbulentnosti [New rules of the game in terms economic turbulence]. *Vestnik Saratovskogo gosudarstvennogo sotsialno-ekonomicheskogo universiteta – Vestnik Saratov State Socioeconomic University*, no. 5 (49), pp. 23–28 (in Russian).
4. Zaxarchenko, P.V. (2012). Turbulentni procesy v ekonomitsi kurortno-rekreaciinykh system [Turbulent processes in the economy of resort and recreation]. *Visnyk Zaporizhzhkogo nacionalnogo universytetu – Visnyk of Zaporizhzhya National University*, no. 3 (15), pp. 77–82 (in Ukrainian).
5. Makarova, N.N., Shokhnekh, A.V. (2012). Turbulentnyi podhod k sisteme obespecheniia ekonomicheskoi bezopasnosti ekonomicheskikh subektov [Turbulent approach to the system of economic security of economic subjects]. *Audit i finansovyi analiz – Audit and Financial Analysis*, no. 9 (49), pp. 397–399 (in Russian).

References (in language original)

1. Бурлачков В. Турбулентность экономических процессов: теоретические аспекты [Электронный ресурс] / В. Бурлачков // Вопросы экономики. – 2009. – № 11. – С. 90–97. – Режим доступа : <http://finanal.ru>.
2. Герасимова Е. Б. Методология экономического анализа: турбулентный подход / Е. Б. Герасимова // Вопросы современной науки и практики. – 2009. – № 12 (26). – С. 180–190.
3. Журавлева Г. П. Новые правила игры в условиях экономической турбулентности / Г. П. Журавлева, Н. В. Манохина // Вестник Саратовского государственного социально-экономического университета. – 2013. – № 5 (49). – С. 23–28.
4. Захарченко П. В. Турбулентні процеси в економіці курортно-рекреаційних систем / П. В. Захарченко // Вісник Запорізького національного університету. – 2012. – № 3 (15). – С. 77–82.
5. Макарова Н. Н. Турбулентный подход к системе обеспечения экономической безопасности экономических субъектов / Н. Н. Макарова, А. В. Шохнех // Аудит и финансовый анализ. – 2012. – № 9. – С. 397–399.

Shkarlet Serhiy – Doctor of Economics, Professor, Honored Scientist of Ukraine, Rector, Chernihiv National University of Technology (95 Shevchenka Str., 14027 Chernihiv, Ukraine).

Шкарлет Сергій Миколайович – доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, ректор, Чернігівський національний технологічний університет (вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, 14027, Україна).

Шкарлет Сергей Николаевич – доктор экономических наук, профессор, заслуженный деятель науки и техники Украины, ректор, Черниговский национальный технологический университет (ул. Шевченко, 95, г. Чернигов, 14027, Украина).

E-mail: rector@stu.cn.ua

Dubyna Maksym – PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of Department of Finance, Banking and Insurance, Chernihiv National University of Technology (95 Shevchenka Str., 14027 Chernihiv, Ukraine).

Дубина Максим Вікторович – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Чернігівський національний технологічний університет (вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, 14027, Україна).

Дубина Максим Викторович – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры финансов, банковского дела и страхования, Черниговский национальный технологический университет (ул. Шевченко, 95, г. Чернигов, 14027, Украина).

E-mail: maksim-22@yandex.ru

UDC 338

*Bohdan Hanzha***INFORMAL SECTOR OF ECONOMY: NOTIONS, CRITERIA, FUNCTIONS***Богдан Ганжа***НЕФОРМАЛЬНИЙ СЕКТОР ЕКОНОМІКИ: ПОНЯТТЯ, КРИТЕРІЇ, ФУНКЦІЇ***Богдан Ганжа***НЕФОРМАЛЬНЫЙ СЕКТОР ЭКОНОМИКИ: ПОНЯТИЕ, КРИТЕРИИ, ФУНКЦИИ**

The article deals with the different scholars' points of view concerning the notions and the functions of the informal sector of economy. The own classification of the functions of the economy informal sector that in comparison with the existing one gives the possibility to mention the other ones, social stimulating and ecological, has been proposed. It has been proved that in the process of each function realizing both positive and negative consequences can appear. The classification of the elements of the economy informal sector by using such criteria as the size of the enterprise and the number of people working there; the presence of registration; potential possibility of transforming informal relations in the formal ones; interdependency of the relations with the other sectors of economy has been made. It has been grounded that the most appropriate in connection with the state regulating is the influence on that part of the informal economy sector where there is the possibility to transform the informal relations into the formal ones.

Key words: *informal sector of economy, criteria of being the part of the economy informal sector, functions of the economy informal sector.*

Tabl.: 1. Bibl.: 14.

Проаналізовано погляди вчених щодо поняття та функцій неформального сектору економіки. Запропоновано власну класифікацію функцій неформального сектору економіки, що на відміну від існуючої дає можливість виділити ще соціально-стимулюючу та екологічну функції. Доведено, що під час реалізації кожної із функцій можуть виникати як позитивні, так і негативні наслідки. Розроблено класифікацію елементів неформального сектору економіки за такими критеріями, як: розмір підприємств та кількість працюючих на них; наявність реєстрації; потенційна можливість перетворення неформальних відносин у формальні; взаємообумовленість відносин з іншими секторами економіки. Аргументовано, що найбільш доцільним з погляду державного регулювання є вплив на ту частину неформального сектору економіки, де існує можливість перетворення неформальних відносин у формальні.

Ключові слова: *неформальний сектор економіки, критерії віднесення до неформального сектору економіки, функції неформального сектору економіки.*

Табл.: 1. Бібл.: 14.

Проанализированы точки зрения ученых относительно понятия и функций неформального сектора экономики. Предложена собственная классификация функций неформального сектора экономики, которая в отличие от существующей дает возможность выделить еще социально-стимулирующую и экологическую функции. Доказано, что при реализации каждой из функций могут возникать как положительные, так и отрицательные последствия. Разработана классификация элементов неформального сектора экономики по таким критериям, как размер предприятий и количество работающих на них; наличие регистрации; потенциальная возможность преобразования неформальных отношений в формальные; взаимобусловленность отношений с другими секторами экономики. Аргументировано, что наиболее целесообразным с точки зрения государственного регулирования влияние на ту часть неформального сектора экономики, где существует возможность преобразования неформальных отношений в формальные.

Ключевые слова: *неформальный сектор экономики, критерии отнесения к неформальному сектору экономики, функции неформального сектора экономики.*

Табл.: 1. Библ.: 14.

JEL Classification: G00

Aim setting. Among the existing economic relations a special interest is paid to informal ones that are characterized by the lack of households registration as the subjects, a small size of the enterprise, the owner's personal labour or his/her family usage. In the context of the economic analysis this problem needs a scientific interpretation, especially in the part of detailizing special features, functions of the economy informal sector and the consequences of their revealing.

The analysis of the last researches and publications. Among the researchers of the special features of the ISE and its functions such scholars should be mentioned as K. S. Ainebek, D. Bikulova, A. Enina-Berezovska, D. Kassel, Ye. Kizon, D. Maslov, H. Seredin, J. Tomas, K. Khart, H. I. Chepurko.

Defining unsolved earlier parts of the general problem. Detailizing of functions, criteria of the economy informal sector will give the possibility to systemize the negative and the positive consequences of their realizing to use the measures of state influencing on them.

Aim of the article is to form the methodological approaches for exercising special characteristics of the economy informal sector in the part of detailizing the criteria and functions.

Presenting the main material. Describing the mixed trends inherent to ISE, for the first time in the economic science an emphasis has been made by Keith Hart on the informal relationship and informal employment. He believed that differences between income (formal and informal) are connected with paid work and selfemployment. K. Hart mentioned such types of incomes: formal incomes, transferred incomes; legal informal incomes (thefts etc.) [1, p. 68–69].

H. I Chepurko characterized ISE as the socio-economic phenomenon within the economy of the country represented by separate self-employed persons and small enterprises, which are not usually registered in the prescribed manner and are not prohibited by law and perform the work at the expense of their own, borrowed, or involved by using the resource base of the enterprise or the enterprises of the economy informal sector [2].

D. Bikulov A. Enina-Berezovskaya, H. Seredina, D. and D. Maslov, Ye. Kyzon mentioned the informal economy in the structure of the shadow economy. Along with the other one (totality of legal entities operations of economic activity that are made outside the official registration) and economy underground. D. Bikulov also names the economy informal sector defining it as the amount of illegal operations of the legal subjects [3, p. 99]. A. Henin-Berezovskaya, G. Seredina believe that the informal economy is the economy hidden from the authorities that control the activity of legal enterprises [4, p. 43]. D. Maslov and Ye. Kizon consider the informal economy as a system of the relationships between the economic subjects that, in its turn, complete the official one based upon the personal relationships [5, p. 170].

V. Mandybura, J. Thomas directly use the term "informal economy". V. Mandybura mentions the informal sector of economy in the structure of the shadow economy together with such sectors as the sector of the households (producing of goods and supplying of services that are used in the structure of the households (subsistence farming), "dark grey" sector - deliberately concealed production of legal goods and services from the governmental bodies, the "black" sector - production, distribution, exchange and consumption of socially dangerous and ruining for the development of the personality goods and services (theft and resale of stolen goods, extortion, corruption, money laundering, counterfeiting of currency, etc.), the "black" economy diversification - all kinds of corruption, all manifestations of the use and appropriation of state, integrated joint stock and other forms of property, including the financial resources of the state [6, p. 11]. V. Mandubura views the economy informal sector as the small enterprise of goods and supplying of services, and also mentions selfemployed people and mediators in commercial affairs naming it also the light grey sector. J. Tomas suggests four sectors, in particular, the households' sector, unregulated sector, criminal sector and informal sector of economy. On J. Tomas view, the informal sector is the small enterprise of producing goods and supplying services by the small enterprises (family ones) and selfemployed people [7].

The main negative features of the ISE are first of all the minimum probability of maintaining normal conditions and modes of work; prevalence of hand, less qualified labor, the usage of the primitive instruments of labor; lack of permanent working places; limitation of the social and labour guarantees for workers in the informal sector. At the same time it is impractical to characterize ISE as unambiguously negative phenomenon, with which we must fight at any price to fill up the budget because of the following reasons: institutional factors (redistributive system now in Ukraine does not receive the approval of the majority of the population because of the inequality in incomes and the possibility of existence of the potentially corruptional schemes of budget funds embezzlement; socio-economic factors

(employment in the informal sector of the population helps to ensure a certain standard of living).

It is advisable to make the classification of components ISE taking into account the following criteria: the size of companies and their number of employees; the availability of registration; the potential possibility to transform informal relations into formal ones; interdependence of relations with the other sectors of the economy.

According to the size and the number of working people these sectors should include: small enterprises by the number of employed (size can be determined by the number of permanent employees, or the total number of employees, including the entrepreneur, business partners and the family members involved in the production and helping each other in their own affairs).

According to the criteria of "the existence of registration" the ISE includes:

- The absence of enterprise registration;
- lowering the reported data in the registered activities, the absence of accounts etc.
- the absence of registration of employees at the enterprise (absence of labour agreements that foresees the payment of taxes and social security payments and protection by the labour legislation)

According to the potential possibility of the informal relations transformation into the formal ones the ISE includes:

- persons who are engaged in the informal activity for some period of time and together with the change of the economic science (fall, recovery, rise), and also motivation renewal to the official employment will strive for stopping the informal relations;
- entrepreneurs, who do not register their business because of exceeding sizes of taxes and duties. While lowering the sizes of taxes they can formalize their economic relations;
- people, who are in different conditions are not keen to transform the economic relations into the formal ones [8].

According to the interdependence of the relations with the other sectors of economy the ISE includes:

- state sector establishments, that are characterized by the violation of legislation in the process of providing the services, antisocial economic relations (stopping criminal relations in the enterprise sector, corruption etc.);
- household sector – persons, who work on their own account in the agricultural sector or at the other enterprise for their own consumption or selling at the market, tutoring, tips payment etc. [9].

The functions of the ISE have been researched by numerous scholars such as: D. Kassel, K.S. Ainebek. So, D. Kassel defines such functions of the informal economy as – allocative (additional), stabilizing (economic suppressor), distributive (social problems recovering in the society) [10].

K. S. Ainebek argumentatively and appropriately adds such functions to the ISE:

- production of goods and services, distribution of property and the rights of the owners to provide the individual subjects renewal limited in the possibilities in the economy formal sector;
- rising competitive ability on the account of lowering the cost of production;
- demand and supply rising on the production, market development;
- promoting antagonisms removal between the state, social and individual renewal [11].

On our opinion, it is appropriate to define such functions of the ISE: economic (production), social and stimulating (creating the income of employees in the economy informal sector and periodical regional labour markets disproportions recovering and avoiding the social dissatisfactions in the society), redistributive, creating new working places,

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

accumulating, ecological ones. Such functions realizing defines the place of the economy informal sector in the economic processes of the country (Table).

Table

Functions of the economy informal sector and the consequences of their realizing

Functions	Positive consequences of the function realizing	Negative consequences of the function realizing
Productional	- creating production with the high content of the surplus value; - production of goods in agriculture that rises the level of foodstuff safety in the country; - influence upon the economic processes in the direction of energy preserving	- high level of the hand (in particular, highly qualified labour); - difficult and dangerous labour conditions; - high labour intensivity; - low level of investments and investment activity of getting incomes
Social and stimulating	- creating preconditions for providing the simple reproduction of the population; - rising living standards and the material provision of the population; - outflow decrease of the rural population, social explosions restrain in the society	- lack of costs for broad reproduction of the population; - full or complete guarantees of employment, protection from firing, working places preserving fulfilling
Redistributive	- the received profits rise the total demand of the population and the level of production realization	- received profits are not collected by taxes outside the budget mechanism of distribution
Creating new working places and selfemployment	- gives the possibility to satisfy the needs of the physical existence of the population employed in the formal sector of economy	- selfemployment doesn't give the possibility to satisfy the needs in the safety
Accumulative	- the part of the received incomes fills in the deposits of the population, rises the level of the active operations of the financial and credit operations	- taking into account the increasing level of disbelief to the the institutes of the society, the part of earnings is outside the financial and credit system
Ecological	- increases the consumption of the ecologically clean foods; - preserving the diversity of animals and plants genefund	- the absence of control by the standards while using pesticides, herbisides in planting, food additions while feeding cattle etc.

In the process of analyzing the consequences of the shadow economy existing by the great number of researchers the accent is made on the economic function: lowering tax revenues, state and local budget incomes; deformation of the economy structure in the part of prevailing the intermediary or speculative and financial activity over the productive and processing ones; the investment climate worsening and lowering the subjects of the households innovative activity [12; 13]. While analyzing the consequences of the ISE it is necessary to concentrate attention on the social function, in particular: on roviding selfemployment of people, that gives the possibility to avoid dissatisfactions in the society due to the nonpayment of salary, increasing lags of the minimal salary, average monthly salary, real salary, middle size of pensions from the living standards. The economic function of the economy informal sector that results in:

- creating surplus value by the small and unregistered enterprises (mainly in agriculture), that promotes rising the economic safety level (foodstuffs) in the country;
- getting profits by the employed in the economy informal sector that rises the total, investment demand, softening the contradictions of the market conjuncture especially at such stage of the economic cycle as the crisis is not excluded.

Especially we should analyze such element of the economic function of the economy informal sector as supply stimulating, total and investment demand. The scientists mention that forming the total demand depends upon establishing the perfect competition and monopolizm preventing. The mechanism of the antimonopol protection doesn't oppose

inequality in the sphere of access to the resources, information, political power that create favourable conditions to new monopolies appearing [14, p. 5–6]. The production of goods by the households, small firms, firms unregistered for some period of time increases goods supply and demand on production in the country.

Conclusions and proposals. To correct the size of the economy informal sector it is necessary to decrease the amount of taxes and duties, to promote renewal of the official employment, to use all the instruments of the state influence in order to recover the economic processes in the society. The functions of the ISE have both negative and positive consequences for the society. The state regulation has to be concentrated on maximizing the positive and negative revealings of the productional, social, redistributive, accumulating, ecological functions of the ISE.

References

1. Hart, K. (1973). Informal urban income opportunities and urban employment in Ghana. *Journal of Modern African Studies*, vol. 11, № 1, pp. 61–90.
2. Chepurko, H.I. (2006). Dynamika zainiatosti naselennia Ukrainy v period stanovlennia rynkovoï ekonomiky [Dynamics of population employment in Ukraine in the period of establishing market economy]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv: Institute of Sociology of NAS of Ukraine (in Ukrainian).
3. Bikulov, D.T. (2013). Tinova ekonomika v konteksti mistsevoho samovriaduvannia [Shadow economy in the context of local selfgovernment]. *State and Regions – Derzhava ta rehiony*, no. 3, pp. 96–101 (in Ukrainian).
4. Snina-Berezovska, A.O., Seredina, H.V. (2014). Systema bezpeky derzhavy ta zahrozlyvi ekonomichni protsesy: tinizatsiia i kryminalizatsiia ekonomiky [State safety system and the dangerous economic processes: shadowing and economy criminalization]. *Business Inform – Biznes Inform*, no. 9, pp. 41–47 (in Ukrainian).
5. Maslov, D.G., Kizon, E.A. (2013). Tenevaia ekonomika v Rossii kak sistemnoe institutsionalnoe iavlenie [Shadow economy in Russia as the systematic institutional phenomenon]. *University proceedings. Volga region – Izvestiia vysshikh uchebnykh zavedenyi. Povolzhskii rehion. Obshchestvennye nauki*, no. 4 (28), pp. 167–180 (in Russian).
6. Mandybura, V.O. (1998). «Tinova» ekonomika Ukrainy ta napriamy zakonodavchoi stratehii ii obmezhenia [„Shadow” economy of Ukraine and the directions of the legislative strategy of its limitations]. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo (in Ukrainian).
7. Thomas, J. (1992). *Informal economic activity*. London: Harvester Wheatsheaf.
8. Shalenko, M.V., Piddubna, L.P., Preiher, D.K., Hromov, O.P. (1996). *Neformalnyi sektor, nerehlamentovana zainiatist, dykyi rynek pratsi [Informal sector, uninstitutionalized activity, employment, wide market of labour]*. Kyiv: NTs ZRP, Ukraine (in Ukrainian).
9. Khodzhyan, A., Shyptenko, T. (2014). Tinova ekonomika yak ekonomichna katehoriia ta obiekt otsiniuvannia [Shadow economy as the economic category and the object of assessment]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka – Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics*, no. 12, pp. 74–80 (in Ukrainian).
10. Cassel, D. (1986). Funktionen der Schattenwirtschaft im Koordinationsmechanismus von Markt und Planwirtschaften. *ORDO, Jahrbuch für die Ordnung von Wirtschaft und Gesellschaft*. Bd. 37, pp. 73–103.
11. Ainabek, K.S. (2014). *Teoriia obshchestvennogo khoziaistvovaniia (Alternativa ekonomicheskoi teorii i ekonomiksa) [Theory of social management (The alternative of economics and economic theory)]*. Karahanda: KEUK (in Russian).
12. Podmazko, O.M. (2015). Orhanizatsiino-ekonomichni zasady detinizatsii ekonomiky Ukrainy [Organizational and economic principles of shadowing economy in Ukraine]. *Candidate's thesis*. Odessa (in Ukrainian).
13. Mazur, I.I. (2008). Detinizatsiia ekonomiky yak priorytet natsionalnoi bezpeky [Economy shadowing as the priority of the national security]. *Stratehichni priorytety – Strategic priorities*, no. 3 (8), pp. 76–83 (in Ukrainian).

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

14. Khodzhaian, A. (2003). Makroekonomichne rehuliuвання sukupnoho popytu [Total demand macroeconomic regulation]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: Institute of Economic Forecasting (in Ukrainian).

References (in language original)

1. Hart K. Informal urban income opportunities and urban employment in Ghana / K. Hart // *Journal of Modern African Studies*. – 1973. – Vol. 11. – № 1. – P. 61–90.
2. Чепурко Г. І. Динаміка зайнятості населення України в період становлення ринкової економіки : автореф. дис. ... д-ра соціол. наук : спец. 22.00.04 / Г. І. Чепурко ; Інституті соціології НАН України. – К., 2006. – 26 с.
3. Бікулов Д. Т. Тіньова економіка в контексті місцевого самоврядування / Д. Т. Бікулов // *Держава та регіони. Серія: Державне управління*. – 2013. – № 3. – С. 96–101.
4. Сніна-Березовська А. О. Система безпеки держави та загрозливі економічні процеси: тінізація і криміналізація економіки / А. О. Сніна-Березовська, Г. В. Середина // *Бізнес Інформ*. – 2014. – № 9. – С. 41–47.
5. Маслов Д. Г. Теневая экономика в России как системное институциональное явление / Д. Г. Маслов, Е. А. Кизон // *Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Общественные науки*. – 2013. – № 4 (28). – С. 167–180.
6. Мандибура В. О. «Тіньова» економіка України та напрями законодавчої стратегії її обмеження / В. О. Мандибура. – К. : Парламентське видавництво, 1998. – 136 с.
7. Thomas J. Informal economic activity / J. Thomas. – London: Harvester Wheatsheaf, 1992. – 371 p.
8. Неформальний сектор, нерегламентована зайнятість, дикий ринок праці / М. В. Шаленко, Л. П. Піддубна, Д. К. Прейгер, О. П. Громов. – К. : НЦ ЗРП, 1996. – 52 с.
9. Ходжаян А. Тіньова економіка як економічна категорія та об'єкт оцінювання / А. Ходжаян, Т. Шипченко // *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. – 20014. – № 12. – С. 74–80.
10. Cassel D. Funktionen der Schattenwirtschaft im Koordinationsmechanismus von Markt und Planwirtschaften / D. Cassel // *ORDO. Jahrbuch für die Ordnung von Wirtschaft und Gesellschaft*. Bd. 37. – 1986. – S. 73–103.
11. Айнабек К. С. Теория общественного хозяйствования (Альтернатива экономической теории и экономика) / К. С. Айнабек. – Караганда : КЭУК, 2014. – 608 с.
12. Подмазко О. М. Організаційно-економічні засади детінізації економіки України : дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / О. М. Подмазко. – Одеса, 2015. – 216 с.
13. Мазур І. І. Детінізація економіки як пріоритет національної безпеки / І. І. Мазур // *Стратегічні пріоритети*. – 2008. – № 3 (8). – С. 76–83.
14. Ходжаян А. Макроекономічне регулювання сукупного попиту : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.01.01 / А. Ходжаян. – К. : Інститут економічного прогнозування, 2003. – 20 с.

Hanzha Bohdan – PhD student, State Research Institute of Informatization and Economic Modelling (38 Druzhby Narodiv Blvd., 01014 Kyiv, Ukraine).

Ганжа Богдан Олександрович – аспірант, Державний науково-дослідний інститут інформатизації та моделювання економіки (б-р Дружби народів, 38, м. Київ, 01014, Україна).

Ганжа Богдан Александрович – аспирант, Государственный научно-исследовательский институт информатизации и моделирования экономики (б-р Дружбы народов, г. Киев, 01014, Украина).

E-mail: laws.inst.312@gmail.com

УДК 371.331.001.76

*Олена Гаращук, Віра Куценко***ІМПЕРАТИВ РОЗВИТКУ ОСВІТНЬОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ
ЗМІНИ СВІТОВОГО ЕКОНОМІЧНОГО ЛАНДШАФТУ ТА МІЖНАРОДНОГО
СПІВРОБІТНИЦТВА***Елена Гаращук, Вера Куценко***ИМПЕРАТИВ РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СФЕРЫ УКРАИНЫ
В КОНТЕКСТЕ ИЗМЕНЕНИЯ МИРОВОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО
ЛАНДШАФТА И МЕЖДУНАРОДНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА***Olena Garashchuk, Vira Kutsenko***IMPERATIVE OF EDUCATIONAL SERVICES OF UKRAINE IN THE CONTEXT
OF CHANGES IN GLOBAL ECONOMIC LANDSCAPE AND INTERNATIONAL
COOPERATION**

Визначено, що освіта України останнім часом все активніше стає частиною глобалізованої освітньої сфери, а освітній світ – єдиною соціальною системою в результаті посилення відносин взаємозалежності, що охопили практично всі країни. Сучасні підходи до освіти пов'язані з проблемами її глобалізації, розвитком глобальних вищих навчальних закладів, глобальних ринків освітніх послуг.

Розкрито зростаючу в цих умовах роль освіти у розвитку економіки, що, у свою чергу, позначається на формуванні ресурсів, необхідних для функціонування освітньої сфери. Відзначено, що в Україні, на жаль, має місце високий рівень розвитку тіньової економіки, що негативно позначається на бюджетному забезпеченні сфери освіти. Тому в роботі значна увага приділена підвищенню освітнього рівня населення – важливого чинника не лише зростання економічних показників, але і подолання тіньової економіки в нашій державі.

Особлива увага в дослідженні приділена підвищенню якості та ефективності діяльності освітньої сфери. Цьому має сприяти отримання, оцінювання та поширення необхідної інформації, прозорий розподіл ресурсів між суб'єктами освітнього процесу, активне використання під час навчального процесу інформаційно-комунікаційних технологій, еволюція системи освіти в цілому і вищої зокрема в бік збільшення її внеску у всебічний розвиток держави та світовий прогрес. Звертається увага на те, що на підвищення якості освіти має бути скерована діяльність не лише навчальних закладів, але і бізнесу, громадських організацій. Наведено результати успішної діяльності в освітній сфері багатьох зарубіжних країн, зокрема Скандинавських країн, Франції, Німеччини, досвід яких варто наслідувати для підвищення інтелектуального потенціалу України, зростання якості підготовки кадрів – головної продуктивної сили економічного ландшафту.

Ключові слова: освітня сфера, імператив, економіка, міжнародне співробітництво, економічний ландшафт, елективне навчання.

Рис.: 1. Табл.: 2. Бібл.: 8.

Определено, что образование Украины в последнее время все активнее становится частью глобализированной образовательной сферы, а образовательный мир – единственной социальной системой как результат усиления отношений взаимозависимости, которые охватили практически все страны. Современные подходы к образованию связанные с проблемами его глобализации, развитием глобальных высших учебных заведений, глобальных рынков образовательных услуг.

Раскрыта возрастающая в этих условиях роль образования в развитии экономики, что, в свою очередь, сказывается на формировании ресурсов, необходимых для функционирования образовательной сферы. Отмечено, что в Украине, к сожалению, имеет место высокий уровень развития теневой экономики, что отрицательно сказывается на бюджетном обеспечении сферы образования. Поэтому в работе значительное внимание уделено вопросу повышения образовательного уровня населения – важного фактора не только роста экономических показателей, но и преодоления теневой экономики в нашей стране.

Особое внимание в исследовании уделено проблеме повышения качества и эффективности работы образовательной сферы. Разрешению этой проблемы должны способствовать получение, оценка и распространение необходимой информации, прозрачное распределение ресурсов между субъектами образовательного процесса, активное использование в этом процессе информационно-коммуникационных технологий, эволюция системы образования в целом и высшего в частности в сторону увеличения ее вклада в всестороннее развитие государства и мировой прогресс. Подчеркивается, что на повышение качества образования должна быть направлена деятельность не только учебных заведений, но и бизнеса, общественных организаций. Приведены результаты успешной деятельности в образовательной сфере ряда зарубежных стран, в частности Скандинавских стран, Франции, Германии, опыт которых следует использовать с целью повышения интеллектуального потенциала Украины, повышения качества подготовки кадров – главной производительной силы экономического ландшафта.

Ключевые слова: образовательная сфера, императив, экономика, международное сотрудничество, экономический ландшафт, элективное обучение.

Рис.: 1. Табл.: 2. Библ.: 8.

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

The article emphasizes that the formation of Ukraine in recent years is increasingly becoming part of the globalized educational sphere and the world of education - the only social system as a result of interdependence relationships that covered almost all of the country. Modern approaches to education related to the problems of its globalization, the development of global institutions of higher education, the global market for educational services.

The authors of the article disclosed in these conditions, increasing the role of education in economic development, which in turn, affects the formation of the resources necessary for the functioning of the educational sphere. It is emphasized that in Ukraine, unfortunately, there is a high level of development of the shadow economy, which negatively affects the budget provision of education. Therefore, the significant attention paid to the issue of raising the educational level of the population - an important factor in not only the growth of economic performance, but also to overcome the shadow economy in our country.

Particular attention is paid to the problem in the study to improve the quality and efficiency of the educational sphere. Solve this problem, as the authors note, should contribute to the receipt, evaluation and dissemination of the necessary information, transparent allocation of resources between the subjects of the educational process, active use in the process of information and communication technologies, the evolution of the education system in general and higher education, in particular in the direction of increasing its a contribution to the comprehensive development of the state and progress of the world. It is emphasized that to improve the quality of education must be directed not only to the activities of educational institutions, but also of business and public organizations. The paper presents the results of successful activity in the field of education of a number of foreign countries, in particular the Scandinavian countries, France, Germany, whose experience should be used to increase the intellectual potential of Ukraine and improve the quality of training - the main productive forces of the economic landscape.

Keywords: *educational sphere, the imperative, the economy, international cooperation, economic landscape, elective training.*

Fig.: 1. **Tabl.:** 2. **Bibl.:** 8.

JEL Classification: I28

*„Ми вступаємо в новий етап цивілізації, на якому
рушійною силою є цінності, створені знаннями”*

Т. Сакайя

*„Освіта є життя в горизонтах високого духу і
великих цінностей”*

Ф. Ніцше

Постановка проблеми, аналіз останніх досліджень та виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В усьому світі визначено, що освіта відіграє важливу роль у розвитку як економіки, так і країни загалом.

Разом із тим, як свідчить світовий досвід, спостерігається постійне зростання ролі освіти. Особливо це помітно в період криз і реформ. Адже, як підтверджує практика, подолання кризових явищ, як і здійснення успішних реформ, забезпечують переважно висококваліфіковані фахівці. Останні вважають, що для забезпечення інноваційної економіки щонайменше 50 % зайнятого населення повинно мати вищу освіту. Щоправда, досвід багатьох країн засвідчує, що позитивні зрушення в економіці відбуваються уже тоді, коли серед зайнятого населення працівники з вищою освітою становлять 4–6 % науково-природничого та технічного напрямку [2]. В Україні ці показники є суттєво нижчими. Тому питанням підвищення освітнього рівня населення, збільшення частки тих, хто має вищу освіту, надається велика увага передусім у високорозвинених країнах. Для цього використовуються різні підходи. Багаті, високорозвинені країни нерідко підвищують свій інтелектуальний потенціал і завдяки міграційним потокам. До речі, останні суттєво впливають не лише на гуманітарну складову соціально-економічного розвитку, а й на фінансову. Наприклад, у США кожен прибулий висококваліфікований трудовий мігрант збагачує країну в середньому на 20–28 тис. доларів.

Освітня сфера в умовах зміни світового економічного ландшафту, посилення міжнародного співробітництва має постійно вдосконалюватись, використовуючи для цього не лише власний досвід, але і досвід насамперед високорозвинених країн, які досягли суттєвих результатів як у розвитку освіти, так і економіки загалом, у забезпеченні високого рівня добробуту населення, у подоланні негативних явищ, у тому числі корупції, тіньової економіки тощо.

Остання, зрозуміло, негативно позначається на соціально-економічних показниках країни. В Україні, на жаль, показники, що характеризують рівень розвитку тіньової економіки, є одними з найвищих у світі (табл. 1).

Таблиця 1

*Рейтинг країн з питомою вагою тіньової економіки
у валовому внутрішньому продукті, %*

Рейтинг	Країна	Роки				Середній
		1999	2003	2007	2011	
1.	США	8,6	8,7	9,1	7,0	8,3
2.	Швейцарія	8,4	8,4	9,1	8,0	8,5
3.	Австрія	9,6	9,8	10,1	7,5	9,2
4.	Японія	11,0	11,2	13,2	9,0	11,1
15.	Німеччина	15,6	15,8	16,7	13,7	15,4
22.	Фінляндія	17,8	18,5	19,2	19,0	18,6
145.	Україна	51,7	55,0	58,1	54,9	55,0

Джерело: [4].

Як видно із табл. 1, в Україні за всі роки, наведені в зазначеній таблиці, показник тіньової економіки був і залишається одним із найвищих. А це безпосередньо негативно позначається на формуванні доходів бюджетів усіх рівнів, на грошово-кредитній системі, країни, на її економічному зростанні, на розвитку галузей легальної економіки. Такий стан суттєво погіршує умови відтворення робочої сили, деформує структуру економіки країни. Це підтверджують не лише дані табл. 1, а й багато інших показників. Країни, що мають високі економічні показники, характеризуються й значними позитивними показниками в освітній сфері України. Іншими словами, щоб бути серед високорозвинених країн, необхідно постійно вдосконалювати перш за все сферу освіти, використовуючи для цього не лише власний досвід, але і досвід інших країн. Особливо це є дуже важливим нині, коли у країні формується інформаційне суспільство, спостерігається зростання ролі знань, а також вимог виробництва і виробника до людських інноваційних досягнень тощо.

У багатьох країнах світу, зокрема Європейського Союзу, щодо цього накопичений значний досвід, використання якого доцільно і в Україні. Дослідженню останнього присвятили свої роботи В. Андрущенко, А. Анчишкін, Г. Беккер, Й. Бескид, В. Бобров, Є. Бойко, О. Василик, Є. Денісон, П. Друкер, М. Євтух, В. Євтушевський, Г. Єльнікова, В. Жамін, Є. Жильцов, К. Корсак, С. Костянян, В. Луговий, Я. Мінцер, Ф. Мухлуп, О. Навроцький, С. Ніколаєнко, Ю. Ніколаєнко, О. Падалка, Д. Правдін, О. Сидоренко, С. Струмилін, А. Чухно, Г. Штейн, Т. Шульц, В. Щетинін, В. Юхименко, В. Яблонський та багато інших. Роботи зазначених авторів мають вагоме теоретичне значення.

Проте, незважаючи на численні публікації стосовно вказаної проблеми, в них, на наш погляд, не повною мірою висвітлені аспекти практичного характеру, ще недостатня увага приділена імперативу розвитку освітньої сфери з урахуванням досвіду інших країн.

Мета статті. У цьому контексті головною метою нашого дослідження є аналіз та оцінка змін, які відбуваються останнім часом в освітній сфері, та використання позитивного досвіду, у тому числі інших країн, для обґрунтування імперативів подальшого розвитку та вдосконалення освітньої сфери.

Для досягнення поставленої мети необхідним є вирішення таких завдань:

- дослідження стану розвитку освітньої сфери України як частини глобального економічного ландшафту;
- аналіз нинішньої структури названої сфери;
- характеристика тенденцій змін, що відбуваються в освітній сфері;
- виявлення найгостріших проблем розвитку освіти в умовах інформаційного суспільства;
- пошук шляхів вирішення виявлених проблем.

Виклад основного матеріалу. Освітня сфера, як відомо, відноситься до так званих бюджетних сфер економічної діяльності. Стан ресурсного забезпечення досліджуваної

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

сфери, на жаль, є недостатнім. Адже обсяг її фінансування значною мірою залежить від бюджетного наповнення, яке останнім часом суттєво погіршилось (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка зведеного бюджету на освіту, млн грн

Показник	Роки					
	2000	2005	2010	2013	2014	2015
Всього	48 148,6	141 989,5	377 842,8	505 843,8	523 004,8	433 159,8
у т. ч. на освіту	7085,5	26 801,8	79 826,0	105 338,0	100 105,6	75 907,0

Джерело: [6].

Як видно із табл. 2, обсяг коштів зведеного бюджету на розвиток освіти у 2015 р. значно зменшився у порівнянні з попередніми роками. Досить помітним є і зниження частки валового внутрішнього продукту, що виділяється на розвиток освіти (рис.).

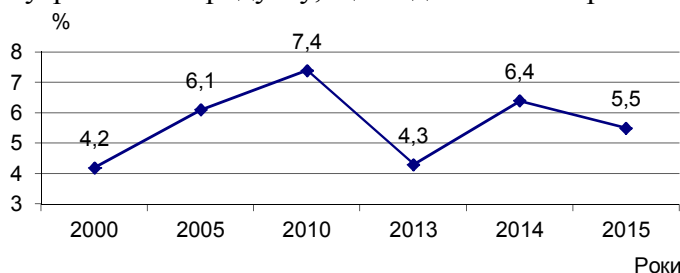

Рис. Динаміка витрат зведеного бюджету, % до ВВП

Водночас слід зазначити, що останнім часом суттєво змінилась і структура фінансування. В роки незалежності, на відміну від радянських часів, освітня сфера фінансується не лише з бюджетів різного рівня, але й має інші види надходжень. Це, у першу чергу, притаманно вищій освіті, де активно впроваджується соціальне партнерство. І тут заслуговує на увагу досвід багатьох європейських країн, у тому числі Фінляндії, функціонування фінських навчальних закладів. У цій країні налагоджено змістовний діалог між союзом директорів навчальних закладів і багатьма громадянськими організаціями, діючими зокрема у сфері професійної освіти. Фінансування, скажімо, коледжів у цій країні відбувається виключно за рахунок державного бюджету. Позабюджетна комерційна діяльність на рівні коледжу тут заборонена. Тобто професійна освіта Фінляндії не комерціалізується. В той же час стимулюються роботодавці, які вкладають кошти в розвиток освітнього закладу. При цьому пріоритетна увага надається соціальній значущості навчального закладу, задоволенню ним культурно-освітніх потреб особистості. Професійна підготовка в цій країні направлена на забезпечення мобільності та готовності випускника оперативно пристосовуватись до змінюваних умов ринку праці.

Заслужують на увагу і створені інформаційно-аналітичні центри зі змішаною системою фінансування, які знайшли активного поширення в Ірландії. Загалом у цій країні достатньо велика увага приділяється забезпеченню саме змішаної системи фінансування, а також моніторингу цього процесу, як і потреби в кадрах. Особлива увага в освітній сфері Ірландії приділяється кваліфікаційним вимогам до фахівців відповідного рівня, а також до змісту освіти. В цій країні зазначені центри взяли на себе й прийом вступних іспитів.

Вища освіта у Швеції, як і всі інші освітні ланки, безкоштовна. Один викладач тут розрахований на 10 тис. студентів. У цій країні ще в 2001 році була прийнята програма, якою передбачалось:

- забезпечити у країні такі умови, щоб 50 % громадян відповідного віку мали можливість отримати вищу освіту;
- у кожній області (лені) має діяти університет.

Про те, наскільки велика увага у Швеції надається розвитку вищої освіти, свідчать і такі дані: на ці цілі виділяється коштів на 18 % більше, ніж на оборону країни в цілому. При

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

цьому 44 % зазначених ресурсів спрямовується на наукові розробки, решта – на освіту. У цій країні водночас існує практика, коли холдинг займається інвестуванням у будівництво нових і модернізацію існуючих приміщень. Тут кожен студент (у віці до 45 років) може отримати грант чи кредит (і при цьому не враховується матеріальний стан батьків).

У Швеції досить поширеною є й тенденція навчання шведських студентів за кордоном у межах програм студентських обмінів, скажімо, у межах програм ЄС ERASMUS, NORDEplus тощо. Разом із тим у Швецію приїжджає багато студентів з інших країн. Шведські вищі навчальні заклади приваблюють іноземних студентів насамперед своїми програмами. Нині в цій країні навчаються студенти із 80 країн світу. Для них існує понад 200 програм, зокрема для отримання ступеня магістра (англійською мовою). До речі, тут навчання і для іноземних студентів також безплатне. Плата береться лише за спеціальні предмети в окремих приватних ВНЗ.

Шведська модель освіти, на наш погляд, приваблює іноземців і своєю децентралізацією у сфері освіти, в результаті якої університети отримали більшу самостійність у прийнятті власних рішень. А координацією діяльності вищих навчальних закладів займається Національне агентство вищої освіти.

В освіті цієї країни значне місце (у діяльності перш за все вищих навчальних закладів) відводиться науковим дослідженням. Координацією всієї дослідницької діяльності займається Міністерство освіти та науки. Останнє забезпечує концентрацію наукових досліджень на таких пріоритетах: біотехнологія і біологія, інформаційні технології, екологія та сталий розвиток, гуманітарні та соціальні науки, освіта, мистецтво, охорона здоров'я та соціальне забезпечення. Наукові дослідження у цій країні фінансуються на 45 % за рахунок бюджету і на 55 % – за рахунок зовнішніх джерел. До останніх відносяться такі ресурси: ресурси національних науково-дослідницьких рад, урядових агентів і наукових фондів для досліджень, включаючи навчання в докторантурі. Окремим університетам тут надано право створювати власні холдингові форми для комерційного використання результатів досліджень співробітництва з приватним бізнесом, які уже себе позитивно зарекомендували. Тобто у фінансуванні наукових досліджень у Швеції активну участь бере бізнес, особливу уваги при цьому приділяючи розробленню високотехнологій у галузі телекомунікації та інформатики, технологій майбутнього. Отже, не дивно, що близько 30 нобелівських лауреатів є представниками Швеції.

Останнім часом в усьому світі зростаючого значення набувають такі показники освіти, як її доступність, посилення зв'язку навчальних закладів зі світовим ринком праці. В Україні, як і в багатьох країнах, передусім Європи, культивується виключно вища освіта, а середня «підганяється» під її завдання. А це значить, що дезорганізується молодь, значна частина якої після закінчення вищого навчального закладу не може знайти бажану роботу. До речі, в багатьох випадках в Україні роботодавці не хочуть приймати на роботу бакалаврів, посилаючись на те, що вони не знають рівня їх кваліфікації. Слід зазначити, що і ринок праці в нашій країні є недосконалим; слабким залишається кадровий менеджмент.

В Україні загалом роботодавці в подальший розвиток освіти вкладають не достатньо не лише матеріально-фінансових, але й організаційних ресурсів, не бажають змінювати інфраструктуру навчальних закладів, брати студентів на виробничу практику, зокрема на наукомісткі виробництва. Навчальні ж заклади у переважній більшості не мають необхідних ресурсів для створення сучасної бази навчання для підготовки висококваліфікованих фахівців.

Це наразі є дуже гострою проблемою. Адже останнім часом відбувається зміна світового економічного ландшафту, зміцнення зв'язків вищих навчальних закладів з реальною економікою, забезпечення компетентності випускників ВНЗ. Нові технології перетво-

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

рюють цілі сфери економічної діяльності. Водночас, на жаль, виникають соціальні, міжкультурні непорозуміння, економічна монополізація, погіршення моралі, які загрожують новим можливостям соціально-економічного зростання у країні.

Це підтверджує і досвід знаменитої німецької школи архітекторів і дизайнерів Баухауз, яка існувала ще в 20-і роки ХХ століття. Тут кожен студент, перш ніж приступити до творчої роботи, мав проходити попередній курс, що охоплює всі основи роботи з формами, кольором, матеріалом і базові принципи дизайну.

Кожен випускник вищого навчального закладу – це практично майбутній керівник, який має глибоко розуміти базові принципи та методи їх застосування, управління виробництвом, фінансами, контролю, організації та управління людьми. А тому він повинен успішно володіти управлінськими вміннями.

Підвищенню якості освіти, покращенню підготовки кадрів у вищих навчальних закладах України у цьому контексті має сприяти впровадження системи елективного навчання. Останнє є важливим компонентом вищої освіти і дозволяє поєднувати широку класичну освіту з практикою професійної спеціалізації у вузькій галузі актуальної конкретної політики. Принцип елективності навчання у вищому навчальному закладі означає, що із переліку курсів студент має обрати одну-дві елективні дисципліни та успішно їх освоїти. При цьому студент має враховувати рівень своєї підготовки, а також потреби та можливості практичного використання знань, набутих під час навчання за системою елективності.

Елективні курси – це нові освітні маршрути студентів, покликані зняти суперечності між тенденціями до скорочення кількості годин на вивчення обов'язкових курсів і зростаючою потребою в розширенні загальноосвітнього поля згідно з інтересами та потребами фахівців. Мета елективного навчання – поглиблення знань студентів за різними розділами освітньо-професійної програми підготовки фахівців. Майбутній фахівець у процесі елективного навчання отримує можливість:

- суттєво підвищити рівень теоретичної, перш за все фундаментальної підготовки;
- вивчити сучасні методики і технології майбутньої професійної діяльності, отримати досвід їх використання;
- набути орієнтири для вибору майбутньої вузької спеціалізації;
- отримати разом із дипломом сертифікат, який дає право на самостійність професійної діяльності в конкретній сфері.

Елективний підхід сприяє забезпеченню ефективного вивченню фундаментальних дисциплін при скороченні аудиторних занять; залученню майбутніх фахівців до останніх досягнень у галузі теоретичних дисциплін; створенню умов для міждисциплінарного підходу до змісту та організації навчального процесу [1].

Як уже зазначалось, освіта – це ключ до успіху кожної людини. Хороша освіта – це в майбутньому хороший фахівець. Підготовці останніх сприяє організація, крім усього іншого, відповідних форумів, де працівники освітніх закладів можуть ознайомитись з новітніми технологіями навчання, лабораторним і спортивним обладнанням тощо.

В умовах ринкових відносин кожен фахівець має проявляти ініціативу, бачити можливості для побудови бізнесу і перетворювати задумане в реальність. Разом із тим у керівника має бути інтуїція в пошуку можливостей не лише на вітчизняних, але й на міжнародних ринках. Водночас йому має бути притаманним пошук джерел, ресурсів, володіння компетентністю у глобальному масштабі, включаючи технології, людей, систему фінансування. Тому останнім часом у кращих університетах України значну увагу приділяють:

- освоєнню студентами методології та навиків науково-дослідницької діяльності;
- інтеграції академічної та університетської освіти як необхідної компоненти підготовки спеціалістів вищої кваліфікації;
- розвитку особистості студентів, створенню умов для реалізації їхніх творчих здібностей і якостей, а також потреби студентів у постійному навчанні та самовизначеності.

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Адже відповідно до Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті головною метою освіти у XXI столітті є:

- перехід від авторитарної педагогіки до гуманітарного розвитку особистості; від накопичення знань – до вміння оперувати знаннями, від одноразової освіти – до безперервної; від поточної організації навчального процесу – до індивідуального;
- створення умов для розвитку та самореалізації кожної особистості як громадянина;
- формування поколінь, здатних навчатися протягом життя;
- розвиток цінностей громадянського суспільства [5].

Вищеназваний документ передбачає необхідність активного впровадження в навчальний процес інноваційних технологій, тобто різноманітних технічних засобів, використовуваних для подачі інформації (магнітофони, програвачі, проектори, телевізори, комп'ютери), які об'єднані в поняття «аудіовізуальні засоби», сприяючи створенню електронних класів, засобів електронного зв'язку, лінгафонні кабінети, тренажери тощо.

У високорозвинених країнах цим питанням приділяється постійна увага. Так, у Великій Британії ще у 1907 р. була створена національна рада з педагогічної технології, у США – Інститут педагогічної технології. Все це сприяє інформатизації освіти, спрямованої на формування та розвиток інтелектуального потенціалу нації, зробити освіту інтерактивною, інтенсифікувати процес навчання [7]. Завдяки використанню можливостей інформаційно-комунікаційних технологій, зокрема мультимедійних технологій, а також живій бесіді, дискусії в навчальних процесах створюється принципово нове дослідницьке середовище, що сприяє розвитку творчих індивідуальних і колективних здібностей студента, формуванню навичок ефективного спілкування, спрямованого на досягнення певного результату діяльності вищого навчального закладу.

Як відомо, основним завданням вищої освіти в цілому і кожного ВНЗ зокрема в сучасних умовах є забезпечення успіху у професійній діяльності майбутнього випускника ВНЗ. Складовими цього завдання мають бути: підготовка випускника до формування системного підходу до аналізу спеціальної інформації, що застосовує при цьому теоретичні знання та практичні навички; здатного до роботи зі спеціальною літературою, яка використовується у практичній діяльності, поряд із володінням комп'ютерною технікою та вмінням отримувати інформацію з різних джерел; готового працювати з інформацією, здобутою у глобальних комп'ютерних мережах; застосовувати можливості сучасних інформаційних технологій для успішного вирішення професійних завдань; здатного досліджувати науково-професійну інформацію, вітчизняний та зарубіжний досвід згідно з темою досліджень; готового освоювати сучасні теоретичні й практичні методи дослідження.

У досягненні цього велика роль відводиться викладачу вищих навчальних закладів, діяльність якого має бути не стільки спрямована на досягнення певного результату, необхідного обсягу знань, передбаченого програмою, скільки на забезпечення формування у студентів навичок самостійного опрацювання навчального матеріалу та потреби у самовдосконаленні як особистості, так і професіонала.

Для того, щоб викладачі забезпечували високий рівень підготовки кадрів, вони самі мають постійно вчитись, переймати досвід інших країн. Скажімо, у Великій Британії 45 % викладачів час від часу працюють за кордоном, тим самим набираючись досвіду тієї країни, де вони працюють [8].

Водночас необхідно забезпечити мотивацію професорсько-викладацького складу до ефективної, високопродуктивної праці, до оптимального використання всіх видів ресурсів. Цьому сприяє мобілізація наявного кадрового потенціалу, що дозволяє підвищити загальну результативність і прибутковість діяльності навчального закладу. Для мотивації цього процесу варто використовувати як фінансові, так і нефінансові методи, що забезпечують системний (сталий) розвиток. Старт ідей системного розвитку дала

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

конференція ООН по навколишньому середовищу та розвитку, яка відбулась у Ріо-де-Жанейро в 1992 році.

Сталий розвиток в освіті, як зазначає В. Андрущенко, це не застиглість та нерухомість, а постійний раціональний рух уперед, що є свідком оновлення механізмів розвитку освіти через упровадження інновацій.

Висновки і пропозиції. Таким чином, важливими складовими імперативу розвитку освіти в перспективі має стати активне використання кращого досвіду інших країн, насамперед щодо фінансового забезпечення навчальної діяльності. Зокрема, цільового нормативного фінансування, як це має місце у Франції; фінансування за результатами (Велика Британія та США); прямого фінансування приватних осіб через освітні ваучери, гранти, позики (Великобританія, Австрія, Бельгія, Франція); дуальної системи, що поєднує державні кошти із внесками роботодавців і муніципалітетів (Голландія); багаторівневість фінансування (США, Франція); фінансування внутрішньофірмової підготовки фахівців за рахунок корпорацій та підприємств (Японія, Південна Корея); фінансування через різноманітні схеми оподаткування підприємств, прибуткову економічну діяльність закладів освіти (більшість вищезгаданих країн).

Імператив розвитку освіти загалом у цих умовах має бути спрямований на розбудову системи освіти, орієнтованої на потреби постіндустріальної економіки та суспільства XXI століття, якому притаманно:

- включення процесів отримання та оновлення знань в усі виробничі та суспільні процеси;
- максимальна гнучкість та нелінійність організаційних форм виробництва та соціальної сфери;
- опора на талант, креативність та ініціативність людини як найважливішого ресурсу соціально-економічного розвитку;
- багатократні, непередбачувані зміни технологій за короткий проміжок часу;
- зміна основ соціального позиціонування від матеріального капіталу до однократно засвоєної професії, до соціального капіталу та здатності до адаптації;
- обсяг потенційно корисних знань значно перевищує можливості щодо їх освоєння;
- культура засвоєння заміщується культурою пошуку, дискусії та оновлення;
- жорсткі межі формальної освіти розмиваються;
- нові несистемні освітні інститути – наукові лабораторії, електронні й інтернет-ресурси тощо [3].

Враховуючи, що освіта України стає частиною глобалізації освітньої сфери, використання досвіду інших країн позитивно вплине на розвиток і вітчизняної освітньої сфери, соціально-економічний стан країни.

Список використаних джерел

1. *Ермошенко Б. Г.* Электив в медицинских вузах / Б. Г. Ермошенко, В. А. Породенко, Т. Н. Литвинова // Высшее образование сегодня. – 2004. – № 5. – С. 22–25.
2. *Крупка М. І.* Пріоритети зміцнення економічної безпеки в освіті та науковій сфері України / М. І. Крупка, І. О. Ревак // Проблеми і перспективи економіки та управління. – 2015. – № 4 (4). – С. 55–62.
3. *Модель системы образования в России в перспективе 2020 года: поворот к экономике, основанной на знаниях* / Д. Е. Волков, Я. М. Кузьминов, И. М. Римаренко, Б. Л. Рудник, И. Д. Фрулин, Л. И. Яковсон // Высшее образование сегодня. – 2008. – № 5. – С. 4–9.
4. *Мурашов Я.* Неучтенные доходы российских домашних хозяйств / Я. Мурашов, Т. Фатнікова // Вопросы экономики. – 2016. – № 5. – С. 100.
5. *Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті.* – К. : Райдуга, 2001. – 16 с.
6. *Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2015/16 навчального року : статистичний бюлетень.* – К. : Державна служба статистики України, 2016. – 171 с.

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

7. Селевко Г. К. Энциклопедия образовательных технологий : в 2 т. / Г. К. Селевко. – М. : НИИ школьных технологий, 2006. – Т. 2. – 816 с.

8. Kim T. Transnational academic mobility, knowledge, and identity capital / Terri Kim // Discourse: Studies in the Cultural Politics Education. – 2010. – Vol. 31, № 5. – Pp. 577–591.

References

1. Yermoshenko, B.G., Porodnenko, V.A. & Litvinova, T.N. (2004). Elektiv v meditsinskikh vuzakh [Elective in medical schools]. *Vysshee obrazovanie segodnia – Higher education today*, no. 5, pp. 22–25 (in Russian).

2. Krupka, M.I. & Revak, I.O. (2015). Priorytety zmitsnennia ekonomichnoi bezpeky v osviti ta naukovi sferi Ukrainy [Priorities for strengthening economic security education and scientific sphere Ukraine]. *Problemy i perspektivy ekonomiky ta upravlinnia – Problems and prospects of economics and management*, no. 4, pp. 55–62 (in Ukrainian).

3. Volkov, D.Ye., Kuzminov, Ya.M., Rimarenko, I.M., Rudnik, B.L., Frulin, I.D. & Yakobson, L.I. (2008). Model sistemy obrazovaniia v Rossii v perspective 2020 goda: povorot k ekonomike, osnovannoi na znaniakh [The model of the education system in Russia in the future in 2020: turn to an economy based on knowledge]. *Vysshee obrazovanie segodnia – Higher education today*, no. 5, pp. 4–9 (in Russian).

4. Murashov, Ya., Fatnikovsa, T. (2016). Neuchtennye dokhody rossiiskikh dmashnikh khoziaistv [Unaccounted income of Russian households]. *Voprosy ekonomiki – Economic issues*, no. 5, p. 100 (in Russian).

5. *Natsionalna doktryna rozvytku osvity v Ukraini u XXI stolitti [National Doctrine of Education Development in Ukraine in the XXI century]* (2001). Kyiv: Raiiduha (in Ukrainian).

6. *State Statistics Service of Ukraine (2016). Osnovni pokaznyky diialnosti vyshchych navchalnykh zakladiv Ukrainy na pochatok 2015/16 navchalnoho roku: statystychnyi biuletyn [Basic indicators of higher educational institutions of Ukraine at the beginning of the 2015/16 academic year. Statistical Bulletin]*. Kyiv (in Ukrainian).

7. Selevko, G.K. (2006). *Entsiklopediia obrazovatelnykh tekhnologii [Encyclopedia of Educational Technology]*. Vol. 2. Moscow: Research Institute of Technology school (in Russian).

8. Kim, T. (2010). Transnational academic mobility, knowledge, and identity capital. *Discourse: Studies in the Cultural Politics Education*, vol. 31, № 5, pp. 577–591.

Гарашук Олена Василівна – доктор економічних наук, професор, завідувач сектору взаємодії з громадськістю та ЗМІ і міжнародного співробітництва відділу організаційно-інформаційного забезпечення та роботи з персоналом, Державна інспекція навчальних закладів України (вул. Ісаакяна, 18, м. Київ, 01135, Україна).

Гарашук Елена Васильевна – доктор экономических наук, профессор, заведующий сектором взаимодействия с общественностью и СМИ и международного сотрудничества отдела организационно-информационного обеспечения и работы с персоналом, Государственная инспекция учебных заведений Украины (ул. Исаакяна, 18, г. Киев, 01135, Украина).

Garashchuk Olena – Doctor of Economics, Professor, Section Head of Public Relations and the Media and International Cooperation Department of Organizational and Information Support and Work With the Staff, State Inspection of Educational Institutions of Ukraine (18 Isaakyan Str., 01135 Kyiv, Ukraine).

E-mail: mon7@ukr.net

Куценко Віра Іванівна – доктор економічних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, головний науковий співробітник, ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України» (б-р Шевченка, 60, м. Київ, 01032, Україна).

Куценко Вера Ивановна – доктор экономических наук, профессор, Заслуженный деятель науки и техники Украины, главный научный сотрудник, ГУ «Институт экономики природопользования и устойчивого развития НАН Украины» (б-р Шевченко, 60, г. Киев, 01032, Украина).

Kutcenko Vira – Doctor of Economics, Professor, Honored Scientist of Ukraine, Chief Researcher, State Institution “Institute for Environmental Economics and sustainable development of the National Academy of Sciences of Ukraine” (60 Shevchenka Blvd., 01032 Kyiv, Ukraine).

E-mail: anismov103@gmail.com

УДК 330.341.1:656.2

*Валерій Ільчук, Ірина Садчикова***СТРАТЕГІЯ ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ЗАЛІЗНИЦЬ
У ПІДВИЩЕННІ ЇХНЬОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ НА РИНКУ
ТРАНСПОРТНИХ ПОСЛУГ***Валерий Ильчук, Ирина Садчикова***СТРАТЕГИЯ ИННОВАЦИОННО-ИНВЕСТИЦИОННОГО РАЗВИТИЯ
ЖЕЛЕЗНЫХ ДОРОГ В ПОВЫШЕНИИ ИХ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ
НА РЫНКЕ ТРАНСПОРТНЫХ УСЛУГ***Valerii Ilchuk, Iryna Sadchykova***STRATEGY OF INNOVATION AND INVESTMENT IN RAILWAYS TO IMPROVE
THEIR COMPETITIVENESS IN THE MARKET OF TRANSPORT SERVICES**

Обґрунтована необхідність розроблення та реалізації стратегії інноваційно-інвестиційного розвитку залізничного транспорту, що спрямована на інноваційне оновлення основних засобів залізниць з метою підвищення їхньої конкурентоспроможності на ринку транспортних послуг. Відзначена значущість залізничного транспорту як провідної ланки транспортної системи, розвиток якої забезпечує статус України як великої транзитної держави.

Доведена необхідність активізації інноваційного розвитку базових галузей економіки, зокрема залізничного транспорту, як умови подолання технологічного відставання України від розвинених країн світу. Визначено місце інноваційного розвитку залізниць у системі національних інноваційних пріоритетів та розглянуто умови підвищення інноваційності транспортного сектору економіки України. Визначена роль науково-технічного потенціалу в досягненні технологічного прориву в базових галузях вітчизняного виробництва, зокрема у транспортному секторі, як умови виходу України на шлях сталого економічного розвитку.

Ключові слова: інноваційно-інвестиційний розвиток, сталий розвиток, залізниця, ринок транспортних послуг, конкурентоспроможність, науково-технічний потенціал, транспортний сектор України, стратегія.

Рис.: 1. Бібл.: 7.

Обоснована необходимость разработки и реализации стратегии инновационно-инвестиционного развития железнодорожного транспорта, которая направлена на инновационное обновление основных средств железных дорог с целью повышения их конкурентоспособности на рынке транспортных услуг. Отмечена значимость железнодорожного транспорта как ведущего звена транспортной системы, развитие которой обеспечивает статус Украины как крупной транзитной страны. Доказана необходимость активизации инновационного развития базовых отраслей экономики, в частности железнодорожного транспорта, как условия преодоления технологического отставания Украины от развитых стран мира. Определено место инновационного развития железных дорог в системе национальных инновационных приоритетов и рассмотрены условия повышения инновационности транспортного сектора экономики Украины. Определена роль научно-технического потенциала в достижении технологического прорыва в базовых отраслях отечественного производства, в частности в транспортном секторе, как условия выхода Украины на путь устойчивого экономического развития.

Ключевые слова: инновационно-инвестиционное развитие, устойчивое развитие, железная дорога, рынок транспортных услуг, конкурентоспособность, научно-технический потенциал, транспортный сектор Украины, стратегия.

Рис.: 1. Библ.: 7.

The necessity of developing and implementing the strategy of the innovative and investment development of the railway transport, which is aimed at innovative renewal of fixed assets of the railways in order to improve their competitiveness on the market of transport services has been grounded in the article. The importance of the railway transport as a leading transport system management, development of which provides the status of Ukraine as a major transit country was emphasized. The necessity of the innovative development activation of the basic industries, in particular, the railway transport, as a condition for overcoming the technological lag of Ukraine from the developed countries was proved. The place of innovative development of the railways in the system of the national innovation priorities was defined, the conditions of increasing the innovating ability of the transport sector of the economy of Ukraine were considered. The role of the scientific and technological potential to achieve a technological breakthrough in the basic branches of the domestic production, in particular in the transport sector, as the conditions of the entry of Ukraine on the path of sustainable economic development was shown.

Key words: innovative and investment development, sustainable development, railway, transport services market, competitiveness, scientific and technological potential, Ukraine's transport sector, strategy.

*Fig.: 1. Bibl.: 7.***JEL Classification:** O14, R40, R41, R49

Постановка проблеми. В умовах посилення євроінтеграційних процесів вихід з кризи базових галузей національної економіки, зокрема транспортної, особливо її провідної ланки – залізничного транспорту, як інтегруючого інструменту в системі міжнародних торгово-економічних відносин має надзвичайне велике значення. Негативні тенденції, які

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

простежуються у процесі функціонування залізничного транспорту, що обумовлені моральним та фізичним зносом основних засобів залізниць, створюють загрозу економічній безпеці країни і можуть призвести до нової системної кризи. Тому актуальним на сьогодні є пошук шляхів вирішення проблем інноваційного оновлення основних засобів залізниць, розроблення теоретичних основ, методологічної бази та організаційно-економічних механізмів, спрямованих на відродження транспортної системи України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема відродження та інноваційного оновлення транспортної галузі, у тому числі залізничного транспорту, присвятили свої праці відомі вчені: Т. Я. Аксьонов, О. О. Бакаєв, М. Н. Бідняк, В. М. Гурнак, В. М. Загорулько, Е. Г. Ейтутіс, В. Г. Коба, М. І. Котлубай, Ю. Ф. Кулаєв, М. В. Макаренко, В. В. Мова, В. Т. Осипов, Є. М. Сич, Ю. М. Цветов, В. Г. Чекаловець, В. Г. Шинкаренко, В. І. Щелкунов та ін., які зробили вагомий внесок у розвиток економіки транспорту, у становлення теоретичних засад інноваційного оновлення матеріально-технічної бази транспортних підприємств.

Виділення не вирішених раніш частин загальної проблеми. Проте на сьогодні невирішеними залишаються проблеми, які стосуються розробки схем та механізмів активізації інноваційно-інвестиційної діяльності, пошуку засобів реалізації стратегії, спрямованої на впровадження інноваційної моделі розвитку залізничного транспорту, підвищення його конкурентоспроможності на ринку транспортних послуг.

Мета статті. Метою статті є пошук нових рішень щодо реалізації стратегії інноваційно-інвестиційного розвитку залізничного транспорту та можливостей підвищення конкурентоспроможності залізниць на ринку транспортних послуг.

Виклад основного матеріалу. Вирішення нагальних проблем технологічного переоснащення залізничного транспорту, підвищення конкурентоспроможності залізниць на ринку транспортних послуг потребує прискорення інноваційно-інвестиційних процесів, розроблення та реалізації стратегії їхнього інноваційно-інвестиційного розвитку.

Необхідність прискорення інноваційно-інвестиційних процесів на залізничному транспорті пояснюється тим, що світова наука в результаті інтенсифікації наукових досліджень і розробок стоїть на порозі нових відкриттів, здатних забезпечити розробку проривних технологій у базових галузях економіки, зокрема у транспортній сфері, які здатні якісно змінити матеріально-технічну базу транспортного виробництва та транспортні технології, забезпечивши нову якість транспортних послуг. Посилення інтеграційних процесів у науково-технологічній, виробничій, інвестиційній та збутовій сферах, що забезпечується за умов ефективного функціонування інноваційно-інвестиційної системи галузі, сприяє прискоренню циклу розроблення кінцевого інноваційного продукту і до мінімуму скорочує час від виникнення технологічної ідеї до реалізації інноваційної технології або продукту на ринку.

Виходячи з національних пріоритетів розвитку України як потужної транзитної держави важливу роль відіграє державна підтримка інноваційно-інвестиційного розвитку залізничного транспорту, що може бути каталізатором технологічного оновлення залізниць за рахунок цільового фінансування наукових досліджень та розробок, створення спеціального режиму інвестиційної діяльності, запровадження певних податкових пільг машинобудівним підприємствам, продукція яких спрямовується на оновлення матеріально-технічної бази залізниць (рухомого складу, об'єктів транспортної інфраструктури і т. ін.).

Провідна роль у розвитку інноваційно-інвестиційних процесів на транспорті має відводитись комерціалізації інновацій, що дозволить активізувати діяльність науковців у створенні нової техніки та технологій, спрямованих на інноваційне оновлення основних засобів залізничного транспорту.

Розвиток інноваційного бізнесу у транспортній галузі, активізація процесів транспорту технологій має стати суттєвим стимулом реалізації технологічних досягнень науковців у прискоренні технологічного оновлення залізничного транспорту.

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Необхідність розробки і реалізації стратегії інноваційно-інвестиційного розвитку залізничного транспорту викликана нагальною потребою підвищення конкурентоспроможності залізниць на ринку транспортних послуг, підвищення ефективності функціонування міжнародних транспортних коридорів, вирішення проблем подолання технологічного відставання транспортної галузі України від транспорту європейських країн.

Для подолання технологічного відставання залізничного транспорту необхідно докласти максимум зусиль для термінового вирішення техніко-технологічних проблем у сферах впровадження високошвидкісних перевезень, інформаційно-комунікаційних систем, сервісного обслуговування і т. ін.

Одним із головних завдань розвитку залізничного транспорту є подальша адаптація залізниць до ринкових умов господарювання.

Для утримування своїх конкурентних позицій відносно інших видів транспорту, особливо автомобільного, залізницям необхідно розширити і підвищити якість транспортних та супутніх їм послуг.

Виходячи з того, що конкурентоспроможність залізничного транспорту визначається швидкістю перевезень, рівнем сервісного обслуговування, комплексністю самої транспортної послуги та вартістю її надання, необхідно розробити необхідні заходи щодо розширення асортименту послуг, впровадження нових технологій обслуговування, гнучкої цінової політики.

Головна проблема підвищення конкурентоспроможності залізниць стосується забезпечення швидкісних перевезень, що є головним завданням транспортної політики галузі. Це пов'язано як з модернізацією залізничних ліній, так і зі створенням нового рухомого складу та об'єктів інфраструктури. Перспектива підвищення швидкості руху до 180÷250 км/год пов'язана з дотриманням жорстких вимог щодо якості колії та колійних робіт. Високошвидкісний рух на залізницях – це нова якість транспортного обслуговування, досягнення якої постає перед проблемами докорінного переоснащення вагонного і локомотивного парку, колійної інфраструктури, систем централізації, автоблокування, енергопостачання тощо.

Масштабність завдань та необхідність великих капіталовкладень, пов'язаних з вирішенням вказаних проблем, визначають необхідність розробки та реалізації стратегії інноваційно-інвестиційного розвитку галузі, спрямованої на подолання технологічного відставання залізничного транспорту від рівня експлуатаційних можливостей залізниць у розвинених країнах світу.

Для залізниць нагальними питаннями є підвищення якості транспортного обслуговування за рахунок розширення асортименту додаткових послуг та впровадження нових технологій у перевізний процес. Особливу перспективу має впровадження комплексних (сконцентрованих) технологій, що забезпечує оптимальні експлуатаційні показники та високу конкурентоспроможність залізниць на ринку транспортних послуг. До концентрованих технологій належать інтермодальні перевезення, орієнтовані на ринкову кооперацію різних видів транспорту. Комплексні технології створюються за принципами логістики, де у транспортній ланцюг раціонально включаються всі необхідні ланки, які забезпечують високо-ефективний процес перевезень.

Загальнодержавні пріоритети технологічного переоснащення залізничного транспорту мають реалізовуватись у межах галузевої інноваційно-інвестиційної системи, як інструменту втілення стратегії інноваційно-інвестиційного розвитку.

Держава має бути зацікавлена у становленні та розвитку галузевої інноваційно-інвестиційної системи та сприяти її функціонуванню завдяки впровадженню таких заходів [1]:

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

– посилення складових інноваційної підсистеми інноваційно-інвестиційної системи, а саме: науково-дослідної, інноваційно-впровадницької та виробничо-технологічної, що становить основу інноваційного розвитку;

– посилення функціональних можливостей складових інвестиційної підсистеми, що відображається у формах реального та фінансового інвестування;

– удосконалення управлінської підсистеми як координуючого органу, який визначає технологічні пріоритети та забезпечує узгоджену взаємодію інноваційної та інвестиційної підсистем;

– прискорення процесів становлення у межах інноваційно-інвестиційної системи інноваційних вертикально інтегрованих структур (інноваційних центрів, технопарків, технополісів і т. ін.) та горизонтально інтегрованих (технологічних, інноваційно-технологічних та інших кластерів).

Практична реалізація інноваційно-інвестиційної стратегії розвитку залізничного транспорту залежить від економічної зацікавленості його суб'єктів, розвиненості їх взаємозв'язків і стосунків, які ґрунтуються на комерційних засадах, спільних бізнес-інтересах, які поглиблюються з розвитком ринкових умов господарювання.

З розвитком ринкових відносин за державою залишається розробка та реалізація комплексу правових та організаційно-економічних заходів для поліпшення інвестиційного клімату в галузі, створення сприятливих умов для інноваційно-інвестиційної діяльності. В першу чергу це стосується податкової, митної, зовнішньоекономічної та антимонопольної політики, яка спрямовується на стимулювання інноваційних процесів. Умови успішної реалізації стратегії інноваційно-інвестиційного розвитку залізничного транспорту мають охоплювати певні важливі заходи і забезпечувати системний підхід до вирішення проблем техніко-технологічного оновлення основних засобів залізниць (рис.).

Рис. Умови успішної реалізації стратегії інноваційно-інвестиційного розвитку залізничного транспорту

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Реалізація стратегії інноваційно-інвестиційного розвитку залізничного транспорту можлива за умов системного підходу, за якого враховується сукупність взаємопов'язаних факторів, що визначають результативність цієї стратегії.

Однією з головних умов реалізації стратегії інноваційно-інвестиційного розвитку є організаційне забезпечення, яке сприяє формуванню відповідних структур, які беруть на себе функції, що стосуються формування інноваційних рішень, створення інноваційних об'єктів, їх комерційна реалізація тощо.

Реалізація стратегії інноваційно-інвестиційного розвитку повинна передбачати розробку заходів, щодо фінансової підтримки та фінансово-економічного стимулювання інноваційного підприємництва та механізмів його реалізації.

Інформаційно-комунікаційне забезпечення реалізації стратегії інноваційно-інвестиційного розвитку залізничного транспорту дозволяє в єдиному інформаційному просторі відслідковувати етапи створення нової техніки та технології з моменту генерації інноваційних ідей, проведення НДДКР і закінчуючи етапом комерційної реалізації, що суттєво прискорює технологічне оновлення основних засобів залізниць.

Підвищення інвестиційної, інноваційної та технологічної безпеки передбачає впровадження заходів щодо спроможності здійснювати фінансові накопичення та капітальні вкладення в тих обсягах, які необхідні для інноваційно-інвестиційного розвитку, а також простежувати допустиме співвідношення вітчизняних та іноземних інвестицій.

Інноваційно-технологічна безпека означає відсутність технологічної залежності розвитку вітчизняної техніки та технологій від іноземних розробників. Основою інноваційного зростання, досягнення нових технологічних здобутків має стати вітчизняна наука, власні дослідження та розробки.

Реалізація стратегії інноваційно-інвестиційного розвитку пов'язана з мінімізацією ризиків, які притаманні інноваційним та інвестиційним процесам. Ризики є однією із причин, що гальмує високотехнологічний бізнес, а разом з тим інноваційно-інвестиційний розвиток галузі. В Україні здійснюються тільки перші кроки з розробки та впровадження механізмів страхування ризиків, які пов'язані зі створенням, використанням та обігом об'єктів інтелектуальної власності та результатів науково-інноваційної діяльності.

Найбільш вразливими стосовно ризиків є інвестори, які використовують власні кошти на проведення наукових досліджень, створення та впровадження інновацій. Найбільш складним для потенційних інвесторів є страхування фінансових ризиків, що є одним із малодосліджених та найменш розповсюдженим видом страхування не тільки у вітчизняній, але й у світовій практиці, оскільки вимагає проведення надзвичайно ретельної перевірки всього інноваційного бізнесу у зв'язку із необхідністю оцінки ризику з певного виду страхування.

Реалізація стратегії інноваційно-інвестиційного розвитку залізничного транспорту спрямована на формування і впровадження концепції та програм розвитку матеріально-технічної бази залізниць, розробку та створення принципово нових зразків рухомого складу та об'єктів інфраструктури, дослідження фундаментальних проблем переоснащення залізниць на новій технологічній базі. З погляду підвищення конкурентоспроможності залізниць перспективним слід вважати розвиток наукових засад створення техніко-технологічного потенціалу з розробки високошвидкісного рухомого складу та відповідної інфраструктури, що забезпечують підвищені експлуатаційні характеристики залізниць.

Сприятливий інвестиційний клімат у межах кластерного утворення, створення спільного інформаційного простору в свою чергу прискорює технологічні зрушення і наближує вирішення проблем інноваційно-інвестиційного розвитку залізничного транспорту. Можливість технологічного прориву на залізничному транспорті залежить від

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

науково-технологічного потенціалу, рівня наукових досліджень та розробок що проводяться в галузі, а також від відповідного інвестиційного забезпечення.

Практична реалізація стратегії інноваційно-інвестиційного розвитку залізничного транспорту визначається комплексом факторів, а саме:

- посиленням наукової складової інновацій, що передбачає наявність висококваліфікованих спеціалістів та доступ до сучасної інфраструктури наукових досліджень;
- наявністю конкурентоспроможного середовища у науковій сфері як стимулу для проведення на високому рівні наукових досліджень та розробок;
- інтеграцією та кооперацією науково-дослідних, дослідно-конструкторських установ та інноваційно-активних підприємств для ефективного вирішення інноваційно-технологічних проблем галузі;
- чіткою реакцією на нагальні потреби як національного, так і міжнародного ринків транспортних послуг;
- розробкою нових дієвих схем та механізмів інвестиційного забезпечення інновацій, впровадженням нових інвестиційних технологій;
- розробкою заходів щодо мінімізації ризиків інноваційно-інвестиційної діяльності на залізничному транспорті;
- створенням сприятливого інвестиційного клімату для розроблення і впровадження результатів наукових досліджень та розробок, а також застосуванням механізмів стимулювання та підтримки інноваційно-інвестиційної діяльності;
- стимулюванням академічної науки, розвитком фундаментальних досліджень, створенням умов для розширення зв'язків між інститутами Академії наук України і виробництвом з метою сприяння впровадженню результатів фундаментальних та прикладних досліджень на підприємствах залізничного транспорту;
- визначенням галузевих науково-технологічних пріоритетів та створенням сприятливих умов для активізації інноваційно-інвестиційної діяльності, спрямованої на підвищення технологічних можливостей залізничного транспорту, підвищення його конкурентоспроможності на ринку транспортних послуг.

Пріоритетність науки в інноваційних розробках, її провідна роль в інноваційному оновленні матеріально-технічної бази залізничного транспорту посилює значущість економіки знань, стимулює залучення до наукових досліджень і розробок вузівську науку.

Слід активізувати створення науково-інноваційних центрів та галузевих науково-дослідних інститутів, проектних та проектно-конструкторських бюро з метою організації та проведення на належному рівні науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт, забезпечення трансферу технологій.

Слід сприяти створенню нових наукових колективів, творчих груп раціоналізаторів та винахідників, залученню висококваліфікованих спеціалістів до участі в інноваційній діяльності. Використовуючи саме вітчизняний науково-технологічний потенціал, забезпечивши належне фінансування наукових досліджень і розробок, стимулювання праці вчених та науковців всіх рівнів, можна подолати технологічне відставання та вийти на лідируючі позиції у сфері транспортних технологій.

Інноваційно-інвестиційний розвиток залізничного транспорту має забезпечити розбудову національної мережі міжнародних транспортних коридорів, технічне оновлення рухомого складу, створення європейського рівня системи сервісного обслуговування пасажирів, впровадження інформаційних технологій, запровадження сучасних засобів зв'язку, впровадження прогресивних технологій перевезень, удосконалення нормативно-правової бази транспортно-дорожнього комплексу та приведення її у відповідність до вимог Європейського Союзу. Реалізація стратегії інноваційно-інвестиційного розвитку залізничного транспорту стикається з певними загальнонаціональними проблема-

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

ми, вирішення яких є першочерговим завданням на шляху до технологічного розвитку національних транспортних систем.

Основними із них є такі:

- недопустимо низький рівень фінансування вітчизняної науки;
- низький обсяг вітчизняної високотехнологічної продукції як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках;
- домінування в економіці країни сировинних галузей і галузей з низьким рівнем обробки кінцевого продукту;
- незадовільний стан виробничого апарату в більшості галузей, зумовлений моральним та фізичним зносом основних засобів;
- низька інноваційна активність більшості підприємств реального сектору економіки;
- відсутність відпрацьованих ефективних схем залучення капіталу як для реального, так і фінансового інвестування;
- недосконалість нормативно-правової бази інноваційно-інвестиційної діяльності та відсутність законодавчого механізму захисту інтелектуальної власності.

Вирішення вказаних вище проблем дозволить провідним галузям національної економіки, зокрема залізничному транспорту, вийти на траєкторію інноваційного оновлення, реалізуючи інноваційні пріоритети стратегії інноваційно-інвестиційного розвитку.

Розвиток транспортної галузі та її головної ланки – залізничного транспорту – є важливим фактором процесу формування сукупного економічного потенціалу країни, конкурентоспроможності національної економіки у сфері як транспортного обслуговування, так і у сфері виробництва товарів та різноманітних послуг виробничого та невиробничого характеру.

Висновки та пропозиції. Технологічне відставання залізничного транспорту зумовлено відсутністю дієвих механізмів інноваційного оновлення основних засобів залізниць, недосконалістю нормативно-правових механізмів, які не сприяють поліпшенню інвестиційного клімату в галузі, залученню коштів вітчизняних та закордонних інвесторів у розвиток рухомого складу та об'єктів транспортної інфраструктури.

Для інноваційного оновлення залізничного транспорту, підвищення конкурентоспроможності залізниць на ринку транспортних послуг необхідно розробити та реалізувати стратегію інноваційно-інвестиційного розвитку, в межах якої повинні бути визначені інноваційні пріоритети розвитку галузі, заходи щодо підтримки вітчизняної науки, активізації наукових досліджень та розробок, а також визначені джерела інвестиційної підтримки інноваційних зрушень у сфері транспортних технологій.

Технологічне переоснащення залізниць має здійснюватися на базі вітчизняних наукових розробок, для чого необхідно створити належні умови роботи та відповідне фінансування фундаментальних та прикладних досліджень, що суттєво підвищить науково-інноваційний потенціал галузі та її технологічну безпеку.

Список використаних джерел

1. *Ільчук В. П.* Інноваційно-інвестиційні системи залізничного транспорту: становлення та розвиток / В. П. Ільчук ; за ред. д-ра екон. наук, проф. Сича Є.М. – К. : Логос, 2004. – 381 с.
2. *Михайловська О. В.* Модель інвестиційної привабливості спеціальних економічних утворень / О. В. Михайловська // Економіст. – 2004. – № 8. – С. 60–63.
3. *Сидоренко І. В.* Фактори та резерви модернізації виробничої інфраструктури регіону / І. В. Сидоренко // Економіка. Фінанси. Право. – 2015. – № 5. – С. 17–20.
4. *Сич Є. М.* Інноваційно-інвестиційний розвиток залізничного транспорту / Є. М. Сич, В. П. Ільчук. – К. : Логос, 2002. – 256 с.
5. *Сич Є. М.* Інноваційно-інвестиційні комплекси транспортної галузі: методологія формування та розвитку / Є. М. Сич, В. П. Ільчук. – К. : Логос, 2006. – 264 с.

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

6. Тимохін О. М. Стимулювання інноваційного процесу на підприємствах / О. М. Тимохін, К. М. Бровко // Фінанси України. – 2002. – № 10. – С. 53–55.

7. Sydorenko I. Sources and schemes of modernization of industrial infrastructure in the region / I. Sydorenko // *Wirtschaft und Management: Probleme der wissenschaft und praxis: Sammelwerk der wissenschaftlichen Artikel*. Vol. 1 – Verlag SWG imex GmbH, Nurnberg, Deutschland, 2014. – Pp. 316–322.

References

1. Ilchuk, V.P., Sych, Ye.M. (ed.) (2004). *Innovatsiino-investytsiini systemy zaliznychnoho transportu: stanovlennya ta rozvytok [Innovation and investment of railway transport: the establishment and development]*. Kyiv: Logos (in Ukrainian).

2. Mykhaylovska, O.V. (2004). Model investytsiinoi pryvablyvosti spetsialnykh ekonomichnykh utvoren [The model of investment attractiveness of special economic formations]. *Ekonomist – Economist*, no. 8, pp. 60–63 (in Ukrainian).

3. Sydorenko, I. V. (2015). Faktory ta rezervy modernizatsii vyrobnychoi infrastruktury rehionu [Factors and reserves the modernization of production infrastructure in the region]. *Ekonomika. Finansy. Pravo – Economy, Finance, Law*, no. 5, pp. 17–20 (in Ukrainian).

4. Sych, Ye.M. & Ilchuk, V.P. (2002). *Innovatsiino-investytsiinyi rozvytok zaliznychnoho transportu [Innovation and investment development of railway transport]*. Kyiv: Logos (in Ukrainian).

5. Sych, Ye.M. & Ilchuk, V.P. (2006). *Innovatsiino-investytsiini komplekxy transportnoi haluzi: metodolohiia formuvannia ta rozvytku [innovative investment systems transport industry: methodology development and development]*. Kyiv: Logos (in Ukrainian).

6. Tymokhin, O.M. & Brovko, K.M. (2002). Stymuliuvannia innovatsiinoho protsesu na pidpriemstvakh [Promoting innovation process in enterprises]. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, no. 10, pp. 53–55 (in Ukrainian).

7. Sydorenko, I.V. (2014). Sources and schemes of modernization of industrial infrastructure in the region. *Wirtschaft und Management: Probleme der wissenschaft und praxis: Sammelwerk der wissenschaftlichen Artikel*. Vol. 1 – Verlag SWG imex GmbH, Nurnberg, Deutschland, pp. 316–322.

Ільчук Валерій Петрович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Чернігівський національний технологічний університет (вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, 14027, Україна).

Ільчук Валерій Петрович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансов, банківського дела и страхування, Чернігівський національний технологічний університет (ул. Шевченко, 95, г. Чернігів, 14027, Україна).

Ilchuk Valerii – Doctor of Economics, Professor, Chief of Department of Finance, Banking and Insurance, Chernihiv National University of Technology (95 Shevchenka Str., 14027 Chernihiv, Ukraine).

E-mail: ivp5@ukr.net

Садчикова Ірина Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансово-економічної безпеки, Чернігівський національний технологічний університет (вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, 14027, Україна).

Садчикова Ірина Владимировна – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансово-економічної безпеки, Чернігівський національний технологічний університет (ул. Шевченко, 95, г. Чернігів, 14027, Україна).

Sadchykova Iryna – PhD in Economics, Associate Professor of Financial and Economic Security Department, Chernihiv National University of Technology (95 Shevchenka Str., 14027 Chernihiv, Ukraine).

E-mail: aspirant_chstu@ukr.net

УДК 351:339.564

*Лілія Оліфіренко***ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ВИКОРИСТАННЯ ЕКСПОРТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ***Лілія Оліфіренко***ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОЛИТИКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЭКСПОРТНОГО ПОТЕНЦИАЛА ПРЕДПРИЯТИЙ ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ УКРАИНЫ***Liliia Olifirenko***PUBLIC POLICY OF USE OF THE EXPORT POTENTIAL OF THE ENTERPRISES OF THE FOOD INDUSTRY OF UKRAINE**

Досліджено заходи державної політики, які обмежують диверсифікації експортного потенціалу та можливості з розширення зовнішньої торгівлі підприємств харчової промисловості України. Проаналізовано вплив вимог Угоди про асоціацію України з ЄС на перспективи розвитку підприємств щодо нарощування експорту вітчизняної продукції на світовий ринок. Висуваються пропозиції з формування нових механізмів державного регулювання щодо стимулювання диверсифікації експорту вітчизняної харчової продукції та адаптації виробництва до вимог ЄС.

Ключові слова: державна політика, експортний потенціал, зовнішня торгівля, харчова промисловість.

Бібл.: 14.

Исследованы средства государственной политики, ограничивающие диверсификацию экспортного потенциала и возможности по расширению внешней торговли предприятий пищевой промышленности Украины. Проанализировано влияние требований Соглашения об ассоциации Украины с ЕС на перспективы развития предприятий по наращиванию экспорта отечественной продукции на мировой рынок. Выдвигаются предложения по формированию новых механизмов государственного регулирования по стимулированию диверсификации экспорта отечественной пищевой продукции и адаптации производств пищевой промышленности к требованиям ЕС.

Ключевые слова: государственная политика, экспортный потенциал, внешняя торговля, пищевая промышленность.

Библ.: 14.

The article examines government policies that limit the diversification of export potential and opportunities to extend foreign trade of enterprises of food industry of Ukraine. The article analyses the influence of the requirements of the Ukraine – EU Association Agreement on prospects of enterprises development on increasing export of domestic products to the world market. There are promoted proposals to build new mechanisms of state regulation to stimulate diversification of domestic export of food products and adaptation of production to the EU requirements.

Key words: state policy, export potential, foreign trade, food industry.

Bibl.: 14.

JEL Classification: F29, F42, L66

Постановка проблеми. Забезпечення конкурентоспроможності харчової промисловості та нарощування експортного потенціалу за національними пріоритетами має визначальне практичне значення завдяки активному пошуку організаційно-економічних механізмів стимулювання розвитку та ефективного використання потужності підприємств, що дозволяє сформуванню державну програму дій для органів влади з реалізації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС (далі – Угода).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню теорії та практики оцінювання експортного потенціалу та конкурентоспроможності, механізмів управління присвячені багаточисельні праці учених [1–3; 5–8; 13; 14].

Теоретичні та практичні аспекти аналізу й використання експортного потенціалу викладені у наукових працях провідних вітчизняних учених, серед яких М. П. Бутко [1], Н. С. Венгерська, А. Р. Калантарова [2], Л. В. Дейнеко, І. Романюк [3], Т. Г. Мельник [5], І. В. Новойтенко, Н. Я. Слободян, В. В. Малиновський [6], Н. М. Тюріна, Є. О. Шелест [13; 14] та ін. У сучасних наукових публікаціях досліджується зміст і значення експортного потенціалу в аспектах національної економіки, чинників зовнішнього впливу на розвиток національної та регіональної економік, розглядаються моделі залучення експортного потенціалу у стратегії розвитку країни. Проте аспекти державного регулювання механізму стимулювання диверсифікації експорту за умовами Угоди про асоціацію між Україною та ЄС малодосліджені.

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Напівактивність державної складової механізму регулювання у підходах до визначення впливу державного, галузевого та регіонального управління у взаємодії з ринковою саморегуляцією не сприяє системному вирішенню проблем розвитку експортного потенціалу як промислового комплексу України, так і підприємств харчової промисловості, які ускладнюються особливостями Угоди про асоціацію між Україною з ЄС, що потребує вирішення стратегічних завдань зовнішньої торгівлі на користь держави, національних товаровиробників та споживачів.

Метою дослідження є визначення пропозицій щодо формування механізму стимулювання диверсифікації експорту продукції підприємств харчової промисловості на європейський ринок за умови виконання вимог Угоди про асоціацію з країнами ЄС. Дослідження зазначеної мети вимагає вирішення завдань з визначення засобів державної політики щодо формування конкурентних переваг харчової промисловості України, яка зіткнулась з несприятливою кон'юнктурою світового ринку для вітчизняних товаровиробників; оцінювання стратегії адаптації харчової галузі до сучасних реалій; узагальнення положень державної політики антикризового впливу на формування конкурентних переваг галузі у контексті вимог Угоди.

Виклад основного матеріалу. Харчова промисловість України є стратегічно важливим сегментом національної економіки, який забезпечує продовольчу безпеку країни та формує ринок продовольчих товарів, витрати на споживання яких становить понад 60 % загальних грошових витрат населення [3]. Україна посідає перші місця на світовому ринку з продажу олійно-жирової продукції та твердих відходів на базі її переробки. Тому зміни ринкової кон'юнктури мають суттєвий вплив на внутрішнє виробництво та експортну політику держави.

Одним з основних завдань підприємств харчової промисловості є задоволення попиту споживачів шляхом пропозиції якісних продуктів широкого асортименту. Для вирішення поставленого завдання підприємствам в умовах Угоди, коли для покриття попиту та досягнення конкурентних переваг необхідна гнучка реакція виробництва на кон'юнктурні зміни європейського ринку, необхідно застосування нових управлінських підходів і механізмів, серед яких, на наш погляд, програмно-цільовий підхід з орієнтацією на експортний потенціал харчової галузі є найбільш результативним. Практика застосування програмно-цільового підходу досить рельєфно заострює питання формування конкурентних переваг українських підприємств. З одного боку, реалізація інноваційно-інвестиційних проектів сприяє зростанню обсягів виробництва, якості продукції, розширенню асортименту; з іншого – потребує значних інтелектуальних, матеріальних, фінансових та трудових витрат [1; 7]. Отже, для підвищення ефективності механізмів державного регулювання експорту доцільно використовувати програмно-цільовий підхід, який забезпечує набуття керованого характеру адаптації до правових і технологічних змін згідно з вимогами Угоди, а також диверсифікацію та нарощування експортного потенціалу на світовому ринку за національними пріоритетами.

Серед характеристик харчової промисловості, які виділяють її як одну з експортно-орієнтованих галузей економіки України є: висока місткість внутрішнього та зовнішнього ринків, вагома частка у міжгалузевому балансі, швидкий оборот капіталу, масштабний вплив на широке коло суміжних галузей через проміжне споживання, що має як прямі, так і непрямі ефекти від її зростання, наявність високого експортного потенціалу [1–3; 5; 6; 13; 14]. Завдання державної політики щодо диверсифікації та нарощування експортного потенціалу харчової промисловості отримують реальний ефект тоді, коли їх реалізація матиме комплексне спрямування на основі відповідної стратегії. Серед вимог Угоди, однією з таких стратегій є створення зони вільної торгівлі (ЗВТ), що стає

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

потужним механізмом стимулювання зовнішньої торгівлі та нарощування експортного потенціалу підприємств харчової промисловості на зовнішньому ринку. Ця стратегія потребує визначення власної ніші на європейському ринку, пошуку якої сприяє диверсифікація експортного потенціалу з метою уникнення жорсткої конкуренції західно-європейських корпорацій та обмежувальних вимог СОТ.

Отже, механізми програмно-цільового спрямування щодо диверсифікації вітчизняних виробництв харчової продукції мають конкретні цілі, серед яких:

– визначення рівня конкурентоспроможності проектів і програм, що реалізуються, а також відповідних організаційно-технічних рішень, спрямованих на прискорення переходу на систему стандартів, яка задовольняє вимогам ЄС і не суперечить стандартам ISO, а також організації національних сертифікованих лабораторій, забезпечених методиками оцінювання якості продукції на основі ISO. Відповідно до Закону України «Про якість та безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини» [12] всі підприємства, діяльність яких пов'язана з продуктами харчування, повинні ввести систему управління безпеки харчової продукції, засновану на принципах НАССР (Hazard Analysis and Critical Control Points – системи аналізу ризиків та контролю (регулювання) у критичних точках). Оскільки ЄС наполягає на виконання принципів НАССР, їх мають виконуватись, у першу чергу, експортери харчової продукції. Інакше – підприємства змушені перепрофілювати виробництво. Це підтверджує досвід Польщі: після приєднання до ЄС близько 30 % підприємств харчової промисловості змушені були перепрофілювати свою діяльність. Введення системи управління якістю НАССР в Україні зумовлене виконанням програмних вимог щодо скасування сертифікації, погоджень та інших регламентуючих документів, які не застосовуються в законодавстві ЄС. Європейський Союз вже запропонував свою допомогу у здійсненні реформ харчової галузі, зокрема спонсорство та виробничі ІТ-технології [5; 6]. Одним з перших прикладів у цьому напрямі може стати диверсифікація ринку морозива, заморожених продуктів і напівфабрикатів. Розширення експорту має відбуватися спільними заходами з боку Міністерства аграрної політики та продовольства України, Державної ветеринарної та фітосанітарної служби України. Розроблення та впровадження системи управління безпечністю на основі концепції НАССР потребує інституалізації норм ДСТУ, гармонізації методик щодо впровадження системи управління безпечністю з відповідними директивами ЄС;

– удосконалення інституційного забезпечення виконання Угоди з боку національного законодавства щодо відміни обов'язкової сертифікації, яку не застосовують у жодній країні світу. Питання сертифікації вирішуються за рахунок впровадження технічних регламентів з підтвердженням відповідності певної харчової продукції чи добровільної сертифікації з внесенням нормативно-правових змін до відповідних законів. Гармонізація національних галузевих стандартів з директивами ЄС на основі групування експорту товарів, що на перевагу загальній гармонізації дозволить зекономити бюджетні кошти на виконання таких проектів;

– залучення широкої інституційної інфраструктури ЄС до диверсифікації харчпрому України, використовуючи передовий досвід, методичну та технічну підтримку ЄС, має зобов'язати на рівні регіональних виконавчих органів влади та місцевого самоврядування брати участь у реалізації інноваційних проектів;

– використання принципу обмежувального впливу щодо походження товарів. Ліберальні принципи у цінovій політиці можуть стосуватися тільки сировинної продукції масового виробництва, для високотехнологічної продукції має застосовуватись ринковий механізм ціноутворення. Такий підхід стимулюватиме структурні зміни та підвищить ефективність підприємств харчової промисловості та національної економіки;

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

– застосування секторальної торгівлі допоможе адаптуватися вітчизняним товаровиробникам до високотехнологічних інновацій, імпорту проміжних продуктів переробки, у тому числі з виробництва високомісткої продукції;

– виявлення недоліків і переваг внутрішніх і зовнішніх чинників конкурентоспроможності підприємств харчпрому дозволить оперативно приймати рішення щодо змін ринкової кон'юнктури у процесі реалізації вимог Угоди;

– використання трудового потенціалу щодо підвищення ефективності виробництва для більш повного задоволення потреб суспільства, соціально-економічних благах при оптимальному використанні факторів виробництва та продуктивних сил завдяки відновленню професійно-технічної освіти, що дозволить знизити рівень соціальної напруженості, підвищить мобільність трудових ресурсів, а також в умовах розширеного відтворення створюватиме нові робочі місця.

Сучасний проблематичний стан харчової промисловості України є наслідком попередніх періодів проведеної державної політики [1–3; 5; 6]. Наразі Україна у багатьох позиціях вже не посідає лідируючої позиції не лише у світогосподарському просторі, але й у межах СНД та ЄС. Починаючи з 2001р. питома вага продукції промислового виробництва у ВВП країни зменшилась майже у тричі, обсяги продукції продовжують скорочуватись, на цьому тлі харчова промисловість після деякого підйому у 2014 р. (102,5 % до попереднього року) демонструє спад індексу виробництва продукції у 2015 р., який становив 94,5 %. Спад у межах 0,2 % (виробництво м'яса та м'ясних продуктів) – 20,1 % (виробництво сухарів, печива, пирогів і тістечок тривалого зберігання) відбувся у всіх підгалузях харчпрому, який до 2008 р. (першого кризового року) демонстрував стабільне зростання обсягів виробництва [8]. Скорочення обсягів виробництва відбулися не тільки через спад виробництва сільськогосподарського виробництва, купівельної спроможності населення та скорочення внутрішнього ринку та фінансових ресурсів товаровиробників, що вже стали перманентними проблемами протягом десятиліть, але й через зміну акцизної політики держави (наприклад, по цукру та олії), недобросовісну конкуренцією з боку торговельних компаній та імпортерів, які використовують ціновий демпінг, втратою позицій на зовнішніх ринках продовольства через зростання пропозиції продовольства на світовому ринку. Ці тенденції свідчать про збереження на національному рівні суперечливості розвитку харчової промисловості за умови достатньо високої її еластичності. Внаслідок цього частка, наприклад, галузі у структурі промисловості у 2015 р. становила 21,3 %, що, в основному, пояснюється зростанням цінового фактора. Експортні поставки за період 2009–2012 рр. зберігають високі показники зростання з 4,6 до 8,8 млрд дол. США, проте у 2014 р. становили 8,0 млрд дол. США. Дефіцит харчової товарної групи виробництв покривається за рахунок імпорту, який збільшився з 3,4 (2009) до 5,0 млрд дол. США (2014), 2015 р. – 3,7 млрд дол. США [8].

Харчова промисловість України продовжує втрачати свої позиції серед виробників країн СНД і світу (через ембарго Росії та адаптацію до Угоди) [3; 6]. Як приклад, економічно розвинені країни інтенсивно розвивають національні ринки харчового виробництва, частка якого становить: у Німеччині – 23,8 %, Японії – 30,5 %, Британії – 28,3 %, Китаю – 30,9 %, Італії – 26,9 %, забезпечуючи технічну модернізацію власної промисловості кожні 7–10 років (а, наприклад, для переробки сільськогосподарської продукції – кожні 5 років). В Україні цей показник становить близько 21,0 %. Дефіцит сировини, технологічного обладнання, оборотних засобів у галузі, який зберігається протягом десятиліть, у тому числі й через відсутність виваженої інвестиційної політики держави щодо цін і ціноутворення, перешкоджають розширенню виробництва, його оновленню та реалізації інноваційно-інвестиційних проектів розвитку. Порівняно високий рівень інфляції, за яким вартість фінансових кредитів перевищує рівень рентабельності більшості продукції харчпрому, робить позичковий капітал практично недоступ-

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

ним. Зберігається низький рівень ціни робочої сили порівняно з цінами на більшість товарів і послуг, що є гальмуючим фактором росту продуктивності праці й підвищення платоспроможності внутрішнього ринку. Внаслідок зазначених обставин більшість валових доходів підприємств йде на оплату сировини, енергоносіїв та праці, обмежуючи можливості розширеного відтворення та технічного оновлення виробництва.

Виходячи з того, що підприємства харчової промисловості України тісно взаємопов'язані технологічними й збутовими потоками, є глибоко інтегрованими виробництвами на внутрішньому економічному просторі, можливість відродити окремі підгалузі та відновити порушені господарські зв'язки постійно зменшується, що, у першу чергу, загрожує продовольчій та економічній безпеці держави.

Вказані тенденції дуже важливі для розуміння сучасної ситуації тому, що харчова промисловість вже має негативні показники за обсягами виробництва і на сьогодні працює зі збитками, згортанням виробничих потужностей, з негативними соціальними наслідками. Якщо формування експортної політики держави відбувалось би з урахуванням викликів світового ринку, факторів та динаміки його кон'юнктури, а також вимог Угоди та СТО, то багато підприємств знайшли б вирішення нагальних проблем, включаючи сировинні, енергетичні, маркетингові та інноваційні. Виконуючи вимоги Угоди, підприємства змушені самостійно виробляти власну експортну політику, шукати вирішення питань з нестачею оборотних засобів, проблеми зовнішньоекономічної діяльності, втрати ринків збуту продукції, а отже – конкурентоспроможності підприємства.

Всі вказані причини загострюють зростаючий дефіцит інвестиційних ресурсів, що негативно впливає на процес відтворення національного виробництва. І все ж, така невідкладність інвестиційних проблем є похідною від техніко-технологічного стану виробництва. У державних програмних документах [4; 10] зазначено, що на тлі світових тенденцій, що демонструють США, Росії, країни ЄС, Далекого Сходу, Південно-Східної Азії, Україна загрозово наближається до стану відсталої держави, у якій неприпустимо затягується технологічне перетворення науково-технічного забезпечення виробничих процесів. Тому в частині розвитку експортного потенціалу майбутнє кожного підприємства має спиратись, по-перше, на суттєві відмінності майнових факторів від інноваційних, по-друге, на тенденції науково-технічного процесу галузевих виробництв у контексті інформаційно-аналітичного та науково-інтелектуального забезпечення.

Спираючись на детальні дослідження стану розвитку підприємств харчової промисловості, викладених у джерелах [1–3; 5; 6; 13; 14], слід зауважити на необхідності завершення інституціональних перетворень українського законодавства щодо імплементації законодавчих актів ЄС. Так, наприклад, імплементація вимог з аграрнопромислового виробництва (близько 45 актів) потребує розробки спеціальних нормативно-правових актів щодо продуктів кінцевого споживання відповідно до Угоди та директив ЄС. Після прийняття законопроектів «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України стосовно об'єднань євро регіонального співробітництва», мета якого полягає у запровадженні законодавством України нових форм транскордонного співробітництва – об'єднань євро регіонального співробітництва (ОЕС), як це передбачено Угодою, гармонізації підлягатиме більше 300 національних законодавчих норм і стандартів з діяльності на ринку продовольчих товарів у межах співпраці з ЄС.

З 01.01.2016 р. набула чинності умова Угоди про запровадження Зони вільної торгівлі між Україною та ЄС (ЗВТУЄС). З питань функціонування ЗВТУЄС Кабінет Міністрів України схвалив проект Указу Президента України «Про заходи з посилення захисту економічних і торговельних інтересів України за кордоном», яким передбачено започаткування діяльності 8 національних торгових представництв у країнах – найбільших імпортерів вітчизняної продукції – Туреччина, Китай, ЄС (Брюссель), СОТ (Женева), Поль-

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

ща, Німеччина, США, Єгипет. Проте робота таких представництв буде ефективною, якщо їх представлятимуть асоціації підприємницьких структур, а не владних.

Продовжується робота над Національною стратегією розвитку експорту України та планом її реалізації до 2020 р., у якій визначається комплекс заходів щодо формування державної експортної політики, механізми її реалізації, ключові напрями розвитку експорту, державна підтримка виходу на світові ринки високорентабельної продукції, а також інтеграція українських підприємств у глобальні та європейські коопераційні проекти. У цьому контексті слід звернути увагу на відсутність системи державного страхування, фінансового забезпечення, гарантування та кредитування експорту, страхування експортних кредитів. Організація агенції з питань експортного кредитування, контролюючу частку статутного капіталу якої мала б держава, на наш погляд, матиме змогу гарантувати ефективність діяльності такої структури.

Висновки і пропозиції. Отже, для забезпечення позитивних зрушень експортної політики держави у харчовій галузі України та за умов виконання Угоди необхідно:

- завершення інституціональних перетворень щодо забезпечення обов'язкового технічного регулювання вимагає чіткого розподілу функцій між органами державної влади та уникнення їх дублювання;

- запровадження принципу секторальної торгівлі на період адаптації до вимог Угоди, що дасть можливість захистити поки що низькоконкурентні підприємства харчпрому, модернізувати виробничі потужності, сприяти інвестиційному забезпеченню реорганізації виробництв;

- забезпечення захисту прав інвесторів, страхування інвестицій, аудиту режимів інвестиційної діяльності щодо узгодження норм ГК України, ЦК України, Законами України «Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну», «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту», «Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту» та угодами СОТ, а також «Про захисні заходи», «Про субсидії і компенсаційні заходи» у питаннях відповідальності за результати експортної діяльності;

- програмно-цільове державне сприяння реалізації стратегій підприємств, сформованих відповідно до загальногалузевої концепції та програми розвитку національної промисловості до 2020 р., накопичення власних фінансових ресурсів, створення нових виробництв, транскордонних кластерів і робочих місць;

- прискорення розвитку галузевої інфраструктури, перш за все, суб'єктів страхування, що дозволить подолати недоліки бюджетного фінансування підприємств харчпрому та сприятиме виробленню ефективної моделі інвестиційного розвитку харчової галузі;

- нарощування експорту до країн Азії та Африки, принаймні на період адаптації до вимог експорту в ЄС та російського ембарго на харчову продукцію з січня 2016 р., що надасть змогу накопичити інвестиційні ресурси для модернізації національних виробництв.

Отже, за таких умов, на нашу думку, головним напрямом державної експортної політики має бути захист внутрішнього ринку та завзяте відстоювання національних інтересів на зовнішньому, що не суперечить Угоді та іншим міжнародним директивам, можлива стабілізація та забезпечення продовольчої та економічної безпеки країни.

Список використаних джерел

1. Бутко М. П. Конкурентні позиції харчової промисловості України в умовах СОТ : монографія / М. П. Бутко, А. Г. Ясько. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2011. – 279 с.
2. Венгерська Н. С. Експортний потенціал харчової промисловості України / Н. С. Венгерська, А. Р. Калантарова // Економіка розвитку. – 2014. – № 4 (72). – С. 15–18.
3. Дейнеко Л. Можливі сценарії розвитку харчової промисловості в умовах дії режиму вільної торгівлі з ЄС [Електронний ресурс] / Л. Дейнеко, І. Романюк. – Режим доступу : <http://voxukraine.org/2015/10/30/mozhlyvi-scenarii-rozvytky-harchovoi-promtslovosti-ua/>.

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

4. *Державна підтримка експорту* [Електронний ресурс] // Інтернет-портал Міністерства економіки України. – Режим доступу : http://www.ukrexport.gov.ua/files/about_ukr.pdf.

5. Мельник Т. Г. Експортний потенціал України: методологія оцінки та аналіз [Електронний ресурс] / Т. Г. Мельник. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Mep/2009_8_9/08-3612/10_Melnuk1.pdf.

6. *Новоїтенко І. В.* Перспективи розвитку харчової промисловості України / І. В. Новоїтенко, Н. Я. Слободян, В. В. Малиновський // *Економіка та управління підприємствами*. – 2016. – Вип. 11. – С. 454–460.

7. *Оліфіренко Л. Д.* Інституалізація складових механізму державного регулювання розвитку агропромислових корпорацій / Л. Д. Оліфіренко // *Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія “Економічні науки”*. – 2014. – № 2 (74). – С. 255–263.

8. *Офіційний сайт Державного комітету статистики України* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

9. *Про державне регулювання імпорту сільськогосподарської продукції* [Електронний ресурс] : Закон України від 17 червня 1997 р. № 468/97-ВР. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/468/97>.

10. *Про затвердження Національної стратегії розвитку експорту України* [Електронний ресурс] : Проект розпорядження Кабінету Міністрів України. – Режим доступу : <http://www.ukrexport.gov.ua/ukr/zed/strategy/ukr/4589.html>.

11. *Про зовнішньоекономічну діяльність* [Електронний ресурс] : Закон України від 16 квітня 1991 р. № 959-ХІІ. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/959-12/page4>.

12. *Про якість та безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини* [Електронний ресурс] : Закон України від 6 вересня 2005 р. № 2809-IV. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2809-15>.

13. *Тюріна Н. М.* Оцінювання експортного потенціалу промислових підприємств та прогнозування його розвитку / Н. М. Тюріна, Є. О. Шелест, Н. С. Карвацька // *Вісник Хмельницького національного університету. Екон. науки*. – 2014. – № 2, т. 2. – С. 195–201.

14. *Шелест Є. О.* Середовище розвитку експортного потенціалу підприємства за існуючої системи державного регулювання експортної діяльності України / Є. О. Шелест // *Вісник Хмельницького національного університету*. – 2015. – № 2, т. 2. – С. 331–336.

References

1. Butko, M.P. & Yasko, A.H. (2014). *Konkurentni pozytsii kharchovoi promyslovosti Ukrainy v umovakh SOT [The competitive position of food industry of Ukraine in the WTO]*. Nizhyn: Aspekt-Polihraf (in Ukrainian).

2. Venherska, N.S., & Kalantarova, A.R. (2014). *Eksportnyi potentsial kharchovoi promyslovosti Ukrainy [The export potential of food industry of Ukraine]*. *Ekonomika rozvytku – Economics of Development*, no. 4 (72), pp. 15–18 (in Ukrainian).

3. Deineko, L.V., Romaniuk, I. (October 30, 2015). *Mozhlyvi stsenarii rozvytku kharchovoi promyslovosti v umovakh dii rezhymu vilnoi torhivli z YeS [Possible scenarios for the food industry in terms of free trade with the EU]*. *Vox Ukraine – Vox Ukraine*. Retrieved from <http://voxukraine.org/2015/10/30/mozhlyvi-scenarii-rozvytky-harchovoi-promtslovosti-ua/>.

4. *Derzhavna pidtrymka eksportu [State support for exports]*. *Internet-portal Ministerstva ekonomiky Ukrainy [Internet portal of the Ministry of Economy of Ukraine]*. [www.ukrexport.gov.ua](http://www.ukrexport.gov.ua/files/about_ukr.pdf). Retrieved from http://www.ukrexport.gov.ua/files/about_ukr.pdf.

5. Melnyk, T.H. (2009). *Eksportnyi potentsial Ukrainy: metodolohiia otsinky ta analiz [The export potential of Ukraine: assessment methodology and analysis]*. Retrieved from http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Mep/2009_8_9/08-3612/10_Melnuk1.pdf.

6. Novoitenko, I.V., Slobodian, N.Ya. & Malynovskyi, V.V. (2016). *Perspektyvy rozvytku kharchovoi promyslovosti Ukrainy [Actually prospects for the food industry in Ukraine]*. *Ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy – Economics and Enterprise Management*, issue 11, pp. 454–460 (in Ukrainian).

7. Olifirenko, L.D. (2014). *Instytualizatsiia skladovykh mekhanizmu derzhavnoho rehuliuвання rozvytku ahropromyslovykh korporatsii [Insttutualization of the components of the governances*

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

mechanism of state regulation of the development of agroindustrial corporation]. *Visnyk Chernihivskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. Seriya "Ekonomichni nauky" – Visnyk of Chernihiv State Technological University. Series "Economics"*, no. 2(74), pp. 255–263 (in Ukrainian).

8. *Ofitsiyni sait Derzhavnoho komitetu statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]*: Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

9. *Pro derzhavne rehuliuвання importu silskohospodarskoi produktsii: Zakon Ukrainy vid 17.06.1997 roku № 468/97-VR [Law of Ukraine on state regulation of agricultural imports from 17.06.1997 № 468/97-VR]*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/468/97>.

10. *Pro zatverdzhennia Natsionalnoi stratehii rozvytku eksportu Ukrainy : proekt rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy [On approval of the National Strategy for Export Development Ukraine: draft Cabinet of Ministers of Ukraine]*. Retrieved from <http://www.ukrexport.gov.ua/ukr/zed/strategy/ukr/4589.html>.

11. *Pro zovnishnoekonomichnu diialnist: Zakon Ukrainy vid 16.04.1991 roku № 959-XII [Law of Ukraine on Foreign Economic Activity from 16.04.1991 № 959-XII]*. Retrieved from <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/959-12/page4>.

12. *Pro yakist ta bezpeku kharchovykh produktiv i prodovolchoi syrovyny: Zakon Ukrainy vid 6.09.2005 roku № 2809-IV [Law of Ukraine on the quality and safety of food products and raw materials from 06.09.2005 № 2809-IV]*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2809-15>.

13. Tiurina, N.M., Shelest, Ye.O., Karvatska, N.S. (2014). Otsiniuvannia eksportnoho potentsialu promyslovykh pidpriemstv ta prohnovuvannia yoho rozvytku [Estimation of export potential of industrial enterprises and predication of its development]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu – Herald of Khmelnytskyi National University*, no. 2, vol. 2, pp. 195–201 (in Ukrainian).

14. Shelest, I.O. (2015). Seredovyshche rozvytku eksportnoho potentsialu pidpriemstva za isnuiuchoi systemy derzhavnoho rehuliuвання eksportnoi diialnosti Ukrainy [Environment of enterprise's export potential development of in the system of Ukrainian export activity government control]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu – Herald of Khmelnytskyi National University*, no. 2, vol. 2, pp. 331–336 (in Ukrainian).

Оліфіренко Лілія Дмитрівна – доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри менеджменту та державної служби, Чернігівський національний технологічний університет (вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, 14027, Україна).

Олифиренко Лилия Дмитриевна – доктор наук по государственному управлению, доцент, профессор кафедры менеджмента и государственной службы, Черниговский национальный технологический университет (ул. Шевченко, 95, г. Чернигов, 14027, Украина).

Olifirenko Liliia – Doctor of Public Administration, Associate Professor, Professor of Department of Management and Governance Service, Chernihiv National University of Technology (95 Shevchenka Str., 14027 Chernihiv, Ukraine).

E-mail: liliyaforever@mail.ru

УДК 336.15.4:016

*Наталя Ястремська***МЕНЕДЖМЕНТ ЦІНОУТВОРЕННЯ В КОМУНІКАЦІЙНІЙ ПОЛІТИЦІ
ТОРГОВЕЛЬНОЇ МАРКИ***Наталья Ястремская***МЕНЕДЖМЕНТ ЦЕНООБРАЗОВАНИЯ В КОММУНИКАЦИОННОЙ
ПОЛИТИКЕ ТОРГОВОЙ МАРКИ***Natalia Iastremska***PRICE BASED MANAGEMENT IN THE COMMUNICATIONAL POLICY OF THE
TRADE MARK**

Розглянуто питання ціноутворення в комунікаційній політиці підприємства-товаровиробника з огляду на кінцевого споживача і посередницькі організації, через яких проходить товар на шляху від виробника до споживачів. Особливу увагу приділено значенню ціни для комплексу ідентифікації торговельної марки товару. Визначено місце ціноутворення в комунікаційній політиці торговельної марки за допомогою алгоритму прийняття рішення про закупівлю товару потенційним споживачем. Проаналізовано методи ціноутворення, які розрізняються за складністю і достовірністю отриманих у результаті даних. Визначено роль ціноутворення для побудови і стимулювання збутової ланки. Запропоновано алгоритм встановлення ціни на торговельну марку товару.

Ключові слова: ціноутворення, товаровиробник, посередницька ланка, канал розподілу, торговельна марка.

Бібл.: 6.

Рассмотрен вопрос ценообразования в коммуникационной политике предприятия-товаропроизводителя с учетом конечного потребителя и посреднических организаций, проводящих товар от производителя к потребителям. Особенное внимание уделено значению цены для комплекса идентификации торговой марки товара. Определено место ценообразования в коммуникационной политике торговой марки с помощью алгоритма принятия решения о покупке товара потенциальным потребителем. Проанализированы методы ценообразования, различающиеся сложностью и достоверностью полученных в результате данных. Определена роль ценообразования для построения и стимулирования сбытовой цепи. Предложен алгоритм установления цены на торговую марку товара.

Ключевые слова: ценообразование, товаропроизводитель, посредническое звено, канал распределения, торговая марка.

Библ.: 6.

The article discusses the issue of pricing in the communications policy of the enterprise-producers subject to the end user and intermediary organizations through which a product passes on the way from producer to consumers. Special attention is paid to value for a complex identification of the brand of the goods. The place of pricing in the communication policy of the brand, with an algorithm deciding on the purchase of goods to potential consumers. Analyzes pricing methods, which vary in complexity and accuracy of the resulting data. The role of the pricing for building and promoting the sales managers. An algorithm for the pricing of brand product.

Key words: pricing, producers, intermediary link, distribution channel, brand.

Bibl.: 6.

JEL Classification: D40, D49, L11

Постановка проблеми. Спонукаючи потенційного споживача до купівлі товару з торговельною маркою, використовуючи лише розроблену методологію ціноутворення, стає проблематично, якщо на шляху до споживача постають посередницькі організації, які, у свою чергу, розробляють ціни, виходячи з власних міркувань. Звідси постає питання удосконалення менеджменту ціноутворення в комунікаційній політиці торговельної марки товару.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині розгляду питання ціноутворення присвячена значна кількість робіт. Різноманітність публікацій, застосування в них різного понятійного апарату, методів дослідження свідчить про складність цього питання, яке розглядалося такими дослідниками, як Д. І. Баркан, Ф. Букерель, С. В. Валдайцев, А. Дайан, В. Ланкар, І. В. Ліпсіц, Т. Т. Негл, М. Д. Пазуха, Н. Л. Савицька, Н. Г. Ушакова, В. Б. Ходяченко, Р. К. Холден, А. Н. Цацулин, Г. Н. Чубаков.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У більшості досліджень авторами розглядається загальна тенденція формування цін на продукцію з торговельною маркою, проте вплив калькуляції витрат, позиціонування, формування ідентичності торговельної марки, забезпечення доходу каналу розподілу на ціноутворення потребує додаткового дослідження.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розроблення алгоритму ціноутворення, що відображує ідентичність торговельної марки, за необхідності корегування ціни з тим, щоб вона була привабливою для каналу розподілу, задовольняючи його прагнення отримати свою частку доходу.

Виклад основного матеріалу. Ціноутворення є одним із найважливіших чинників впливу на прибутковість (позитивну чи від'ємну) торговельної марки. Ціна продукції під торговельною маркою безпосередньо пов'язана з вигодами, що дає така продукція. Якщо вигода від товару не відповідає його вартості, це знизить пропозицію цінності торговельної марки, що відштовхне потенційних споживачів, навіть якщо пропонуються суттєві вигоди. Водночас висока ціна здатна символізувати високу якість, позиціонуючи торговельну марку в конкурентному середовищі.

Отже, сама ціна в менеджменті комунікаційної політики є показником прихильності до торговельної марки. Висока ціна вказує, наскільки споживач здатен переплатити за цей товар у порівнянні з аналогічним. Якщо ціна визначена правильно, торговельна марка отримує значні переваги в конкурентному середовищі на всіх ринках, де її представлено. Основним засобом підтримання ідентичності торговельної марки є цінове позиціонування.

Крім цього, на успіх торговельної марки впливає розвиненість посередницької мережі. Посередника цікавить максимізація прибутку від реалізації товару під торговельною маркою, а значить, максимізація торговельної націнки за прийнятних обсягів реалізації товару. В той же час посередник відмовиться від співпраці з виробником, якщо рівень націнки буде нижчий середньогалузевого.

Таким чином, вдосконалення комунікаційної політики торговельної марки потребує, крім ретельного вивчення і контролю ціни, ще й уявлення про систему товароруху конкурентів, рівня націнок у ній. Насамперед постає завдання встановлення і підтримки ціни, яка б забезпечила прибуток каналу розподілу, правильно відображуючи ідентичність торговельної марки, що є найскладнішим завданням для товаровиробника.

Ціноутворення базується на калькуляції витрат – потрібно розрахувати собівартість товару, врахувати всі витрати і запланувати певну норму прибутку. Серед інших найбільш еластичним до ціни можна вважати ринок продуктів харчування. Введення конкурентами на ринок товарів за більш низькими цінами призводить до його перенасичення й ослаблення позиції пропонованої на ньому торговельної марки.

Так, у більшості посередницьких мереж сіл і навіть районних центрів торговельні марки тримають незначну частку порівняно з містами, оскільки місцеві виробники мають суттєві цінові переваги. Такі найважливіші фактори, як рекламна підтримка і гарантування високої якості не спрацьовують і не можуть підтримати торговельну марку, що програє в ціні. Основна причина невдачі на ринку харчування регіонів полягає у специфічності самого процесу закупівлі.

Купівля на ринку харчових продуктів характеризується слабкою залученістю. Це означає, що потенційний споживач не витрачає час на пошук інформації про торговельні марки і розгляд всього асортименту товару. Купівля залежить від того, наскільки йому вже знайома торговельна марка чи новий товар від знайомого вже товаровиробника. Можливий розгляд обмеженої кількості торговельних марок, на що впливає досвід використання товарів цього виду, який отримав потенційний споживач, а також рівня поінформованості про них.

Визначити місце ціноутворення в комунікаційній політиці торговельної марки можна за допомогою алгоритму прийняття рішення про закупівлю товару потенційним споживачем. Він виконується за двома напрямками: під час прийняття рішення про купівлю відомої торговельної марки і рішення про купівлю зовсім невідомого товару.

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Купівля за умови відомого товаровиробника чи відомої торговельної марки передбачає, що потенційний споживач ознайомлений з товаровиробником чи його торговельною маркою (наприклад, за іншими товарними категоріями). На прийняття рішення про купівлю впливають, передусім, строк придатності товару і, якщо ціна викликає у потенційного споживача сумнів, споживчі властивості, притаманні цьому товару.

Купівля за умови невідомої торговельної марки невідомого товаровиробника передбачає, що потенційний споживач спочатку звертає увагу на ціну товару, яка повинна бути не вище чи нижче середніх цін на аналогічні товари, і на його візуальний образ. Потім потенційний споживач перевіряє властивості товару за своїми особистими, йому властивими критеріями, а в останню чергу – і строк придатності. Тільки після всього цього може бути прийняте кінцеве рішення про купівлю чи відмову від неї.

Таким чином, ціноутворення (як при першому, так і при другому напрямі алгоритму прийняття рішення про закупівлю товару потенційним споживачем) є ключовим фактором, що впливає на прийняття рішення про купівлю. Якщо потенційний споживач не задоволений ціною через її дуже високий чи, навпаки, дуже низький рівень, то з великою вірогідністю він відмовиться від купівлі.

Постає питання оптимізації процесу ціноутворення з тим, щоб споживач з потенційного перейшов у розряд реального. Переважно при встановленні ціни підприємство керується традиційним методом ціноутворення, за якого ціна розраховується виходячи з витрат на виробництво одиниці продукції. Однак цей метод ціноутворення має суттєвий недолік, оскільки розрахована таким чином ціна не відображає цінового позиціонування і тому не може стати способом ідентифікації торговельної марки.

Більш прийнятним підходом до ціноутворення постає метод розгляду ціни не з позиції товаровиробника, який прагне компенсувати власні витрати і забезпечити прогнозований прибуток, а з позиції самого споживача.

У такому випадку ціна повинна відповідати ставленню споживача до вигоди, яку він отримує. Тут важливо не помилитися, просто використовуючи тактику слідування за цінами конкурентів. Встановлення ціни виходячи з орієнтації на прогнозоване цінове позиціонування торговельних марок на ринку і її зміна як реакція на зміни цінової політики інших товаровиробників-конкурентів має багато недоліків, найсуттєвішими з яких є неможливість отримати достовірну інформацію в повному обсязі про додаткові ресурси конкурентів, про їхню здатність знижувати ціни і можливість використання додаткових комунікаційних інструментів, які є в їхньому розпорядженні.

Отже, основою ціноутворення має бути орієнтація на споживача, тобто ключовим фактором має стати сприйняття споживачем цінності товару. Менеджмент підприємства може використати декілька методів ціноутворення, які розрізняються за складністю і достовірністю отриманих у результаті даних.

Широко застосовується метод ймовірнісного визначення здатності споживача до купівлі торговельної марки за покрокової зміни ціни. Інший метод передбачає опитування потенційних споживачів за допомогою анкети, в якій поставлені питання стосовно того, яка ціна для потенційного споживача є високою, але прийнятною; яка ціна дуже низька, що змушує сумніватися в якості товару; яка ціна є занадто високою, що схиляє до думки відмовитися від купівлі; яка ціна є вигідною. Таке анкетування дозволяє визначити чутливість потенційних споживачів до ціни. За результатами дослідження вибудовується шкала розподілу, що відповідає певним реакціям потенційних споживачів на тести торговельної марки. За допомогою ще одного методу вивчається цінова чутливість торговельної марки в конкурентному середовищі. Це так званий метод наближення до реальної ситуації купівлі і передбачає показ споживачеві зразків товару певної торговельної марки. Незважаючи на складність, вона дозволяє отримати найбільш точні і достовірні результати.

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Однак всі ці методи не в змозі подолати особливу складність при застосуванні політики ціноутворення, яка виникає у зв'язку з тим, що товаровиробник, який не має власної розгалуженої посередницької мережі, не може контролювати рівень кінцевої ціни на торговельну марку. Всі зусилля і проведені товаровиробником дослідження виявляться марними, якщо посередницька організація встановить ціну, виходячи з власних міркувань.

Менеджменту товаровиробника практично неможливо впливати на кінцеву ціну продажу – лише у випадках підвищеного купівельного попиту чи, навпаки, дефіциту товару. Тоді менеджмент товаровиробника сам визначає і мінімальну ціну для кінцевого споживача, і максимальний рівень торговельної націнки на неї.

Інакше відбувається при введенні торговельної марки на ринок чи відсутності значного попиту на неї. Тут буде ефективним економічний механізм, коли залежно від середніх торговельних націнок у каналах розподілу, якими прямує торговельна марка, товаровиробник варіює ціну, виходячи з її рівня.

Розгалужена посередницька мережа дозволяє значному товаровиробнику встановити єдину відпускну ціну на всій контрольованій території ринку. Водночас у каналах розподілу рівень цін на різних територіях різний.

Таким чином, у процесі ціноутворення товаровиробник повинен керуватися позиціонуванням товару і вираженням ідентичності його торговельної марки, а паралельно і забезпеченням відповідного доходу каналу розподілу.

Це надзвичайно складне завдання. Якщо з ціноутворенням за дотримання однієї з умов, будь-то калькуляція витрат, позиціонування, формування ідентичності торговельної марки, забезпечення доходу каналу розподілу менеджмент товаровиробника не має проблем, то ціноутворення за всіма критеріями є складним для виконання.

Для вирішення цієї проблеми можна використати такий алгоритм. Спочатку встановлюється мінімальний рівень ціни, за якої товаровиробник не несе збитки. Для цього розраховуються витрати, враховуючи собівартість товару, витрати на його товарорух, збут тощо. Потім встановлюється рівень ціни, за якого товаровиробник буде отримувати певну норму прибутку, якщо стратегія введення товару на ринок не передбачає на початковому етапі роботу не на прибуток, а на пізнаваність і представленість торговельної марки.

На наступному етапі на основі даних про систему ідентичності торговельної марки встановлюється ціна, що виражає її індивідуальність. Таким чином, всі нові товари, які планується ввести на ринок під цієї торговельною маркою, повинні бути позиціоновані за ціною, що відповідає ціновому сегменту вже позиціонованого під торговельною маркою товару. Слід мати на увазі, що йдеться про ціну продажу посередницькою ланкою кінцевому споживачеві, яка не завжди контролюється з боку товаровиробника.

Після встановлення ціни, що відображує ідентичність торговельної марки, потрібне її корегування з тим, щоб вона була привабливою для каналу розподілу, задовольняючи його прагнення отримати свою частку доходу.

Для прийняття рішень менеджменту товаровиробника потрібна інформація про структуру каналу розподілу інших учасників ринку, про рівень цін у кожному з каналів. Таку інформацію отримати надзвичайно важко, використовуючи лише законні способи її отримання, отже, менеджменту товаровиробника має допомогти аналітична оцінка ринку на основі набутого досвіду, інтуїція і накопичені знання.

Вибір методології дослідження залежить від багатьох факторів, серед яких вирішальну роль мають строки, бюджет і рівень кваліфікації менеджменту товаровиробника. Запропонований алгоритм з ціноутворення не вирішує всіх його питань, та все ж дозволяє розглядати ціну з позиції товаровиробника, посередницької мережі і кінцевого споживача.

Стандартизованої технології ціноутворення не може бути в принципі, тому менеджменту товаровиробника слід постійно розглядати альтернативні варіанти вибору між

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

вартістю і достовірністю інформації, з одного боку, і складністю проведення досліджень, з другого.

Висновки і пропозиції. Таким чином, для забезпечення всіх важливих умов ціноутворення товаровиробникові слід використати певний алгоритм, який дозволить поєднати позиціонування і формування ідентичності торговельної марки з паралельним забезпеченням відповідного доходу каналу розподілу. Подальше розгортання цього напрямку передбачає як поглиблення досліджень у сфері впливу комунікаційної політики на ціноутворення, так і їх особливостей у контексті типів виробників торговельних марок товару.

Список використаних джерел

1. Пазуха М. Д. Кон'юнктура світових товарних ринків : навч. посіб. / М. Д. Пазуха. – К. : ЦУЛ, 2008. – 272 с.
2. Слепов В. Л. Ценообразование : учеб. пособие / В. Л. Слепов. – М. : Литера, 2011. – 324 с.
3. Трацевский И. П. Ценообразование : учеб. пособие / И. П. Трацевский. – Минск : Новое знание, 2010. – 364 с.
4. Ушакова Н. Г. Міжнародне ціноутворення : навч. посіб. / Н. Г. Ушакова. – К. : Професіонал, 2004. – 218 с.
5. Шкварчук Л. О. Ціни і ціноутворення : навч. посіб. / Л. О. Шкварчук. – К. : Кондор, 2003. – 214 с.
6. Шуляк П. Н. Ценообразование : учеб. пособие / П. Н. Шуляк. – М. : ИВЦ «Маркетинг», 2008. – 318 с.

References

1. Pazukha, M.D. (2008). *Koniunktura svitovikh tovarnykh rynkiv [Situation on the world commodity markets]*. Kyiv: TsUL (in Ukrainian).
2. Slepov, V.L. (2011). *Tsenoobrazovanie [Pricing]*. Moscow: Litera (in Russian).
3. Tratevskiy, I.P. (2010). *Tsenoobrazovanie [Pricing]*. Minsk: Novoe Znanie (in Belarus).
4. Ushakova, N.H. (2004). *Mizhnarodne tsinoutvorennia [International pricing]*. Kyiv: Profesional (in Ukrainian).
5. Shkvarchuk, L.O. (2003). *Tsiny i tsinoutvorennia [Prices and pricing]*. Kyiv: Kondor (in Ukrainian).
6. Shulyak, P.N. (2008). *Tsenoobrazovanie [Pricing]*. Moscow: Marketing (in Russian).

Ястремська Наталя Миколаївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри маркетингу та менеджменту, Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського (вул. Трамвайна, 16, м. Кривий Ріг, 50005 Україна).

Ястремская Наталья Николаевна – кандидат экономических наук, доцент кафедры маркетинга и менеджмента, Донецкий национальный университет экономики и торговли имени Михаила Туган-Барановского (ул. Трамвайная, 16, г. Кривой Рог, 50005 Украина).

Iastremaska Natalia – PhD in Economics, Associate Professor of Management and Marketing Department, Donetsk National University of Economics and Trade named after Mykhayilo Tugan-Baranovsky (16 Tramvaina Str., 50005 Kryvyu Rih, Ukraine).

E-mail: natasha802@mail.ru

УДК 339.922:338.3

*Аліна Григоренко***СУПЕРЕЧНОСТІ МІЖ ГЛОБАЛЬНИМИ ТЕНДЕНЦІЯМИ
ТА НАЦІОНАЛЬНИМИ ІНТЕРЕСАМИ РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОГО
КОМПЛЕКСУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ***Аліна Григоренко***ПРОТИВОРЕЧІЯ МЕЖДУ ГЛОБАЛЬНЫМИ ТЕНДЕНЦІЯМИ
И НАЦИОНАЛЬНЫМИ ИНТЕРЕСАМ РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННОГО
КОМПЛЕКСА НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ***Alina Grygorenko***CONTRADICTIONS BETWEEN GLOBAL TENDENCIES AND NATIONAL
INTERESTS OF THE INDUSTRIAL COMPLEX OF NATIONAL ECONOMY
DEVELOPMENT**

Розглянуто сучасний аспект феномену глобалізації. Висвітлено вплив глобалізаційних процесів на розвиток промислових комплексів національних економік завдяки діалектичній єдності та суперечностям глобальних та національних інтересів розвитку. Обґрунтовано, що входження країни у глобальні та інтеграційні процеси, крім нових можливостей, несе в собі нові ризики і загрози. Це зумовлює необхідність усебічного врахування сучасних глобальних тенденцій під час формування національної стратегії розвитку, оцінювання власних можливостей і реального стану промислового комплексу національної економіки з метою адекватного та своєчасного реагування на виклики глобалізації.

Ключові слова: глобалізація, національні інтереси, суперечності, промисловий комплекс, національна економіка.
Бібл.: 9.

Рассмотрен современный аспект феномена глобализации. Освещено влияние глобализационных процессов на развитие промышленных комплексов национальных экономик благодаря диалектическому единству и противоречиям глобальных и национальных интересов развития. Обосновано, что вхождение страны в глобальные и интеграционные процессы, кроме новых возможностей, несет в себе новые риски и угрозы. Это вызывает необходимость всестороннего учета современных глобальных тенденций при формировании национальной стратегии развития, оценки собственных возможностей и реального состояния промышленного комплекса национальной экономики для адекватного и своевременного реагирования на вызовы глобализации.

Ключевые слова: глобализация, национальные интересы, противоречия, промышленный комплекс, национальная экономика.
Библ.: 9.

Current aspect of globalization phenomenon is investigated within the article. Influence of the globalization processes on the development of the industrial complexes of the national economics due to unity and contradictions of the global and national interests of the development was presented. It was substantiated that the occurrence of the country into the global and integration processes, except new opportunities, carries in itself new risks and threats. That provides the need to take fully into account current global tendencies when generating national strategy of the development, evaluation of own possibilities and real state of the industrial complex of national economy for adequate and timely response to the challenges of globalization.

Key words: globalization, national interests, contradiction, industrial complex, national economy.

Bibl.: 9.

JEL Classification: F62

Постановка проблеми. В останню чверть ХХ століття світова економіка перейшла на новий етап свого розвитку, який характеризується активізацією процесів глобалізації в усіх сферах економіки. Це безпосереднім чином впливає на стан і розвиток національних економік, формування промислових комплексів країн. Особливу гостроту проблема інтеграції у світовий господарський простір набула для молодих незалежних держав, які ще не позбулися рис транзитивної економіки з неусталеним ринковим порядком. З одного боку, неможливо будувати сучасну національну економіку та її базовий елемент – промисловий комплекс – без активної співпраці зі світовими структурами, спираючись на автаркічні засади. З другого – непоодинокі приклади, коли безоглядне підпорядкування зовнішнім факторам підриває національну економіку, знесилює промисловий комплекс, держава втрачає необхідну міру самодостатності, незалежності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні глобалізацію представляють і як процес, і як нову ідеологію, і як етап розвитку людської цивілізації, і як неминучу

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

стадію історичної динаміки. Західні й вітчизняні вчені пропонують цілий спектр визначень глобалізації. Її дослідженню присвячені праці М. Інтрілігейтора, Гжежога В. Колодко, М. Делягіна, Дж. Сороса, Х. Зібберта і Х. Клодта, І. І. Лукашука, У. Бека, Д. Хелда. Однак у наукових роботах цих науковців визначення глобалізації відбивають лише загальні риси глобальних процесів. У них відображена тільки частина елементів, що входять у поняття глобалізації, тому вони не розкривають його до кінця.

Більш повну наукову обґрунтованість і змістовність концепція глобалізації здобуває у працях тих учених, які пов'язують глобалізацію з якісно новими рівнями інтегрованості, цілісності і взаємозалежності світу. У визначеннях О. Дзюблюка, А. Ельянова, Е. Кочетова затверджується сприйняття глобалізації як процесу взаємодії різних взаємопов'язаних елементів цілісного світу.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак зазначені підходи, ретельно описуючи зовнішні форми прояву глобалізації в сучасний період, не розкривають глибинної сутності цього процесу, яка породжує усі ці різноманітні форми його прояву і водночас свідчить про його об'єктивність, історичну неминучість.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення впливу глобалізації на розвиток промислових комплексів національних економік завдяки діалектичній єдності та суперечностей глобальних та національних інтересів розвитку.

Виклад основного матеріалу. Витоки сучасної теорії глобалізації можна знайти у працях класиків, що досліджували соціально-економічні процеси, які відбувались за становлення і руху індустріальної економіки. Матеріальну основу сучасної глобалізації заклала техніко-технологічна база, яка притаманна капіталістичному індустріальному виробництву. Перетворення окремих, індивідуально відособлених, роздроблених процесів виробництва в єдиний процес вважається закономірним результатом великого машинного виробництва. Концентрація виробництва і капіталу в умовах індустріальної економіки призводить до зростання його масштабів, розміру підприємств. Індивідуально відособлені великі виробництва зливаються спочатку в національні монополістичні об'єднання, які з часом переростають у національні межі і перетворюються у транснаціональні корпорації. Цей процес характеризувався як космополітезація або усупілізація виробництва у світовому масштабі. У ХХ сторіччі він набув неабиякої енергії, що призвело, як вище зазначалось, до панування ТНК у світовому господарстві. Перехід на рейки постіндустріального суспільства з його новими технічними, технологічними, організаційними можливостями ще більш активізує процес. Сучасне виробництво з усіма його складовими: виробничими, інформаційними, транспортними, фінансовими тощо набуває якісно нового глобального масштабу. Тому обґрунтованими слід вважати теоретичні підходи до поняття глобалізації, що відображають наведені вище аргументи. Сутність глобалізації пропонується визначати таким чином: глобалізація – це історично об'єктивний закономірний процес перетворення роздробленого індивідуально відособленого виробництва в єдиний суспільний процес, що досяг світового рівня. Глобалізація – технологічна істина, яка обумовлена загальним напрямом науково-технічного прогресу на стадії індустріального та постіндустріального суспільства. Тому протистояти глобалізації майже неможливо. Інша справа – наслідки глобалізації, що у сучасних соціально-економічних умовах можуть набувати негативного характеру. Процес перетворення індивідуально відособлених виробництв у сукупно суспільний обумовив вектор розвитку відносин власності: від індивідуальної через акціонерну в межах національного виробництва – до транснаціональної. Коли інтереси ТНК, які панують у світовій економіці, порушують національні інтереси або загальнолюдські інтереси в їх різноманітних формах, це викликає справедливий опір.

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Глобалізація проявляється як тенденція перетворення світового господарства в єдину зону з єдиним економічним, політичним, соціокультурним, інформаційним простором, у межах якого безперешкодно переміщуються капітали, товари, послуги та інформація, стимулюючи тим самим розвиток сучасних інститутів і механізмів їх взаємодії.

Глобалізаційний процес відрізняють всебічність, тобто поєднання економічної, політичної та соціокультурної інтеграції; масовість, тобто залучення всіх соціальних верств; планетарність (тенденція до поширення на всю земну кулю); спонтанність (миновільність, самоорганізація), тобто відсутність у інтеграційних процесів зовнішнього джерела у вигляді спеціального організатора, і хаотичність – невпорядкованість інтеграційних процесів.

Необхідно виділити такі специфічні особливості феномену глобалізації.

По-перше, глобалізація – це сучасний, об'єктивний і необоротний процес, притаманний постіндустріальному суспільству, етап тривалого історичного процесу інтернаціоналізації ринку і виробництва, формування фінансового капіталу, який проходить через всі цивілізації і всередині кожної.

По-друге, глобалізація – не просто новий етап інтернаціоналізації або новий рівень інтегрованості економічної діяльності. Це якісно новий стан світової економіки, який виник на певному часовому рубежі – наприкінці ХХ і триває в ХХІ столітті.

На сьогодні у розвинених країнах немає єдиного підходу щодо наслідків процесу глобалізації. Якщо фахівці США і Великобританії вважають глобалізацію абсолютним благом (М. Інтрілігейтор, Т. Фрідман та ін.), то вчені інших країн, у першу чергу Німеччини, Франції, Японії (М. Мієсі, Г. Ерлер та ін.) відносяться до цього явища з надзвичайною обережністю.

Оцінюючи позитивний вплив процесу глобалізації на розвиток країн і регіонів світу, лауреат Нобелівської премії Д. Стігліц зазначає, що відкриття нових ринків для міжнародної торгівлі допомогло багатьом країнам здійснити швидке економічне зростання. Стимульоване експортом зростання було центральним пунктом промислової політики, що збагатило значну частину Азії та суттєво поліпшило життя мільйонів. Завдяки глобалізації збільшилася тривалість життя у багатьох народів світу, підвищився їхній життєвий рівень. Глобалізація зменшила почуття ізоляції, яке гостро відчувалося у країнах, що розвиваються, і відкрила багатьом із них доступ до знань у такому масштабі, що є набагато вищим від можливостей навіть найбагатших громадян будь-якої країни сто років тому [1, с. 22]. Дж. Сорос також вважає, що глобалізація є благом. Оскільки держави проявляють тенденцію до зловживання своєю владою; глобалізація ж передбачає такий ступінь свободи, який не здатна надати жодна держава у світі. Вільна конкуренція у глобальному масштабі вивільняє творчу енергію та ініціативу і стимулює технологічні інновації [2, с. 19].

Серед позитивних наслідків є те, що глобалізація також створює тверду основу для вирішення загальних проблем людства, наприклад, екологічних, що обумовлено об'єднанням зусиль світової спільноти і координацією дій у різних сферах. Також глобалізація сприяє спеціалізації і поглибленню міжнародного поділу праці. В її умовах кошти і ресурси розподіляються більш ефективно, що сприяє підвищенню середнього рівня життя. Важливою перевагою глобалізаційних процесів є економія на масштабах виробництва, що потенційно може привести до скорочення витрат і зниження цін, а отже, до стійкого економічного зростання країни.

Визнаючи безповоротний об'єктивний характер глобалізації, її в цілому прогресивний вплив на розвиток людства, не можна оминати тих гострих суперечностей інтересів головних акторів процесу глобалізації: транснаціональних корпорацій і національних економік. В особі перших виступають представники ТНК, їхні лобісти в міжнародних

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

організаціях. Ці інтереси полягають у завоюванні та закріпленні позицій на світовому ринку, незважаючи на національні кордони, національні інтереси. В особі других – державні діячі, громада, національний бізнес, що заінтересовані у збереженні самодостатності національної економіки, соціальної рівноваги, відповідно, культури, моралі іншого. Можна погодитись з визначенням економічного національного інтересу країни у глобальному вимірі, яке дав А. Поручників: «Національні інтереси – життєво важливі права і свободи людини, гарантії яких визначають зміст і спрямованість діяльності держави і направлені на забезпечення її громадянам світових стандартів життя» [3, с. 29].

Це безпосередньо відноситься до розвитку промислових комплексів як базових елементів національних економік. Безоглядний рух у бік глобалізації має наслідком дуже негативні наслідки: перехід від багатогалузевої до моногалузевої економіки, деградація внутрішнього ринку, порушення внутрішніх різноманітних економічних, соціальних, побутових зв'язків інші.

Слід зауважити, що чим менш розвинена країна, тим більш негативно в ній сприймається глобалізація. Наприклад, у країнах Африки вчені, представники політичної та бізнес-еліти майже повсюдно єдині у своєму негативному ставленні до глобалізації [4].

Індійський учений Г. Капур вважає, що глобалізація «відображає ідеологію ринку, правила, роботи якого диктуються МВФ, Світовим банком, лідерами «великої сімки», причому США грають на цьому глобалізованому ринку роль переможця у холодній війні» [5]. Незважаючи на виступи прихильників глобалізації та лібералізації, у країнах багатой Півночі, вважає науковець, знижуються зарплати і зростає безробіття. Що ж стосується Півдня, то його населення максимальною мірою страждає від глобалізації: нові західні цінності руйнують традиційні соціальні структури, не встигаючи створювати на заміну їм працюючі альтернативи, «оскільки велика частина населення світу не отримує благ від глобалістів ...» [5].

Інший китайський учений С. Цзян відзначає, що найбільший вплив глобалізації полягає у зниженні можливостей держав здійснювати свій суверенітет у відносинах з іншими державами. Він стверджує, що хоча «глобалізація економіки дає можливість державам сподіватися на досягнення прогресу в економіці шляхом регіоналізації, змінює їх самодостатнє становище, об'єктивно приводячи до того, що державний суверенітет перестає бути, як раніше, священним і недоторканим» [6].

Відомий український науковець О. Білорус стверджує, що глобалізація призводить до незворотної деформації двох основних механізмів ринку. По-перше, змінюється характер головної рушійної сили прогресу капіталістичної економіки – ринкової конкуренції. Глобальна конкуренція спричинює глобальну монополізацію економіки і позбавляє шансів на змагальність не тільки окремих товаровиробників, а й цілі країни. Чимало з них під ударами глобальної монополізації виробництва втрачають можливість досягнення рівня міжнародної конкурентоспроможності й перетворюються на безнадійні країни. По-друге, глобалізація остаточно знищує вільний ринок. Вихід на нього нових неглобальних країн дуже ускладнений або закритий [7, с. 4].

До негативних наслідків глобалізації більшість учених відносять, насамперед, нерівномірність зростання матеріального добробуту різних соціальних верств і значне збільшення соціально-економічної нерівності між регіонами.

На посиленні нерівності, закріпленні поділу світу на багаті і бідні країни у процесі глобалізації, яка відбувається у теперішній час, наголошує Е. Райєрт. У своїй монографії, присвяченій цій проблемі, він доходить висновку: «історія доводить, що симетрична вільна торгівля, тобто між країнами, що знаходяться приблизно на одному рівні розвитку, йде на користь обом сторонам. Несиметрична вільна торгівля приводить до того, що бідна країна спеціалізується на бідності, а багата – на багатстві» [8, с. 83]. Дослідник наго-

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

лошує на необхідності зміцнення промислового потенціалу країни для успішної діяльності на світовому ринку і в той же час констатує несприятливість глобальних умов для бідних країн: «розвинена країна із стійкою промисловістю не постраждає від “природних” сил ринку. Але сьогоднішнім бідним країнам “природні” сили ринку приносять деіндустріалізацію і бідність, що росте» [8, с. 84].

Глобалізація як складний за своєю структурою процес є об’єктивним результатом розвитку виробничих сил та відповідних їм економічних відносин, а з іншого – суб’єктивний як результат певної політики, яка проводиться найбільш потужними країнами. У цій роздвоєності приховується одна із суперечностей глобалізації. З одного боку, суб’єктивний глобалізм використовує об’єктивний процес розподілу праці з метою реалізації своїх економічних інтересів та переформатовує міжнародні зв’язки у бажаних для себе напрямках для отримання доступу до економічних та фінансових ресурсів. З іншого – об’єктивна глобалізація, маючи на меті формування простору здійснення ефективного обміну для максимального задоволення потреб кожної особи у світовому суспільстві, обмежує можливості суб’єктивних глобалістів, які прагнуть досягнення індивідуальної мети. Тобто провідною суперечністю глобалізаційних процесів є суперечності між глобальними інтересами, потребами світового економічного і політичного розвитку та прагненнями національних держав до збереження власної ідентичності й суверенності. Будь-яка країна, що прагне уникнути маргінального і периферійного стану, має інтенсивно включитися у глобалізаційні та інтеграційні процеси, проте не повинна «розчинитися» у загальному глобалізаційному просторі.

Найбільш активно інтеграція України у світогосподарську систему почала розвиватися у ХХІ столітті. І це є цілком зрозумілим і виправданим, оскільки, як справедливо зазначає О. Г. Білорус, «шлях України в глобальний простір є неминучим і безальтернативним. Суверенна держава такого масштабу, місця і геостратегічної ролі не може залишатися в самоізоляції, оскільки це означало б не захищеність, а консервацію відсталості, низької міжнародної конкурентоспроможності і навіть співвідносну деградацію» [7, с. 4].

Нині існують спроби пояснити економічні труднощі України процесом глобалізації, що розвивається в навколишньому світі. Проте таке твердження не відповідає дійсності. У цьому питанні є актуальною погляд Гжежога В. Колодко, який вважає, що якщо іноді глобалізація справляє поганий вплив – то не тому, що глобалізація є чимось поганим, а з тієї причини, що уряд країни неспроможний проводити мудру й ефективну політику [9, с. 9]. Як показує світовий досвід, всюди (Фінляндія, Ірландія, Естонія та інші розвинені країни), де вдалася перебудова, спрямована на формування інформаційного суспільства і виробництва високих технологій і послуг, або вона вдало протікає, знижується залежність від глобалізації, тому там можна скористатися її перевагами (можливість дешевих закупівель, додаткового експорту), не відчуваючи для себе загрози, яка зачайлася в цьому процесі.

Отже, глобалізація, з одного боку, привнесла загрозу для країн, нездатних до неї пристосуватися, але з іншого – створила шанс для удосконалення неефективної системи.

Глобалізація ставить Україну перед проблемою самовизначення цілей розвитку і місця в сучасному світі – чи буде це експортно-сировинна модель розвитку, чи модель повноправного партнерства на світовій арені. В зовнішньоекономічній діяльності Україні потрібно послідовно відстоювати, в першу чергу, свої власні національні інтереси, комплексний збалансований розвиток національної економіки, що є засадою для посилення позицій на світовому ринку.

Проблему національного розвитку України та визначення її національних інтересів слід розглядати враховуючи реальні перспективи країни у глобалізованій геополітичній структурі світу. Стратегія входження України у світовий простір має спиратися на іс-

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

нуючі ресурсні можливості, її економічний, соціально-політичний і духовно-інтелектуальний потенціал.

Визначальну роль під час реалізації національних інтересів країни відведено промислому комплексу національної економіки. Він без перебільшення може бути кваліфікований як продукт суспільного прогресу і разом з тим – його генератор. Недостатній рівень розвитку промислового комплексу призводить до економічної відсталості багатьох країн та цілих регіонів, зубожіння народів, що проживають в них, з усіма соціальними наслідками, що випливають з цього.

Промисловий комплекс національної економіки утворює фундамент науково-технічного прогресу, економічного зростання, здійснює значний вплив на соціально-економічну ситуацію у країні, забезпечуючи реалізацію національних інтересів.

Розвиток галузей промислового комплексу, що існують на національному ринку, може значно програвати від процесів глобалізації. Через зростання відкритості ринку вони втрачають свої конкурентні переваги, на відміну від галузей, пов'язаних з експортом, які отримують переваги від зовнішньої торгівлі – більший приплив капіталу і кваліфікованої робочої сили. Зміна умов господарювання в таких галузях призводить до відтоку капіталу і скорочення робочих місць; вони змушені докладати додаткових зусиль, щоб залишатися конкурентоспроможними. Зниження витрат є одним з методів збереження своїх позицій. Скорочення робочих місць призводить до безробіття. Впровадження нових технологій вимагає перекваліфікації, тобто додаткових витрат. За короткий час виникають серйозні соціальні витрати. В результаті запускаються процеси перерозподілу робочої сили, і соціальні витрати можуть виявитися непомірно великими. Промисловий комплекс країни, що знаходиться на стадії розвитку, часто втрачає або відчуває загрозу втрати не тільки найважливіших своїх ресурсів, а й здатність до їх відтворення, що виключає для нього яку б то не було історичну перспективу. Крім того, незворотність відставання промислового комплексу країни, що розвивається, обумовлюється ще й знеціненням традиційних, «старих» ресурсів і технологій. Скрізь, де зберігаються старі продукти і методи виробництва, починає повністю відчуватися тиск конкуренції низьких цін і низьких виробничих витрат, який чиниться розвиненими країнами та ТНК.

Висновки і пропозиції. Засадою позитивного розв'язання суперечностей між сучасними глобальними тенденціями і національними інтересами на користь останніх є формування потужного промислового комплексу національної економіки, для якого характерні не тільки кількісні, але й високі якісні параметри. В умовах протистояння глобальним силам важливішою якісною характеристикою промислового комплексу національної економіки постає його системна цілісність.

Список використаних джерел

1. *Стиглиць Дж. Ю.* Глобализация: тревожные тенденции / Дж. Ю. Стиглиць ; пер. с англ. Г. Г. Пирогова. – М. : Национальный общественно-научный фонд, 2003. – 304 с.
2. *Сорос Дж.* О глобализации / Дж. Сорос ; пер. с англ. А. Башкирова. – М. : Эксмо, 2004. – 224 с.
3. *Поручник А. М.* Національний економічний інтерес України: економічна самодостатність у глобальному вимірі : монографія / А. М. Поручник. – К. : КНЕУ, 2008. – 352 с.
4. *Михеев В. В.* Глобализация и азиатский регионализм: Вызовы для России / В. В. Михеев. – М. : Ин-т Дальнего Востока, 2001. – 223 с.
5. *Kapur G.* Globalization and Culture: Navigating the Void / G. Kapur // The Cultures of Globalization. Duke University, USA. 1998. P. 192.
6. *Цзян Е.* О влиянии глобализации на международные отношения / Е. Цзян // Гонцзи гуанча. – 1998. – № 1. – С. 12.
7. *Білорус О. Г.* Стратегічні імперативи розвитку України в умовах глобалізації / О. Г. Білорус // Економічний Часопис–XXI. – 2001. – № 10. – С. 3–8.

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

8. Райнерт Э. С. Как богатые страны стали богатыми, и почему бедные страны остаются бедными / Э. С. Райнерт. – М. : Изд. дом Гос. ун-та – Высшей школы экономики, 2011. – 384 с.

9. Гжегож В. Колодко. Глобалізація і перспективи розвитку постсоціалістичних країн : [пер. з пол.] / Гжегож В. Колодко. – К. : Основні цінності, 2002. – 245 с.

References

1. Stiglitz, J.E. (2003). *Globalizatsiia: trevozhnye tendentsii [Globalization and its Discontents]*. (G.G. Pirogova, Trans). Moscow: Natsionalnyi obshchestvenno-nauchnyi (in Russian).

2. Soros, G. (2004). *O globalizatsii [On Globalization]*. (A. Bashkirova, Trans). Moscow: Eksmo (in Russian).

3. Poruchnyk, A.M. (2008). *Natsionalnyi ekonomichnyi interes Ukrainy: ekonomichna samodostatnist u hlobalnomu vymiri [National and economic interests of Ukraine: self-reliance in the global world]*. Kyiv: KNEU (in Ukrainian).

4. Mikheev, V.V. (2001). *Globalizatsiia i aziatskii regionalizm: Vyzovy dlia Rossii [Globalization and Asian regionalism]*. Moscow: In-t Dalnego Vostoka (in Russian).

5. Kapur, G. (1998). *Globalization and Culture: Navigating the Void*. USA: The Cultures of Globalization. Duke University.

6. Tszian, E. (1998). *O vliianii globalizatsii na mezhdunarodnye otnosheniia [About globalization influence on the international relations]*. Gontszi guancha, no. 1, p. 1.

7. Bilorus, O.H. (2001). *Stratehichni imperatyvy rozvytku Ukrainy v umovakh hlobalizatsii [Strategic imperatives of Ukraine development in conditions of globalization]*. *Ekonomichnyi Chasopys – Economic magazine*, no. 10, pp. 3–8 (in Ukrainian).

8. Reinert, E.S. (2011). *Kak bogatye strany stali bogatymi i pochemu bednye strany ostaiutsia bednymi [How Rich Countries Got Rich and Why Poor Countries Stay Poor]*. Moscow: Izd. dom. Gos. un-ta Vysshei shkoly ekonomiki (in Russian).

9. Kolodko Grz.W. (2002). *Hlobalizatsiia i perspektyvy rozvytku postsotsialistychnykh krain [Globalization and perspectives of post socialistic countries development]*. Kyiv: Osnovni tsinnosti (in Polish).

Григоренко Аліна Анатоліївна – здобувач, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця (просп. Науки, 9-А, м. Харків, 61166, Україна).

Григоренко Алина Анатольевна – соискатель, Харьковский национальный экономический университет им. С. Кузнеця (просп. Науки, 9-А, г. Харьков, 61166, Украина).

Grygorenko Alina – candidate, S. Kuznets Kharkiv National University of Economics (9-A Nauky Av., 61166 Kharkiv, Ukraine).

E-mail: graa5@mail.ru

UDC 338.48:005.56

*Larysa Hrytsenko, Hanna Shevchenko***PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIPS AS A MECHANISM OF THE BALANCED DEVELOPMENT OF RECREATION***Лариса Гриценко, Ганна Шевченко***ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНЕ ПАРТНЕРСТВО ЯК МЕХАНІЗМ ЗРІВНОВАЖЕНОГО РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЇ***Лариса Гриценко, Анна Шевченко***ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОЕ ПАРТНЕРСТВО КАК МЕХАНИЗМ УРАВНОВЕШЕННОГО РАЗВИТИЯ РЕКРЕАЦИИ**

The possibilities of implementing public-private partnership are considered in the recreational area of Ukraine. The mechanism of public-private partnership is proposed, aimed at socio-economic balancing recreation that includes such components as: complex assessment of recreational investment projects; analysis of opportunities and risks for the partners and stakeholders in the development of recreation; integration of environmental and energy saving aspects in the planning, construction and operation of recreation, including travel and sports facilities; focus on the construction of facilities and infrastructure given the wide range of recreational needs.

Key words: recreation, balanced development, public-private partnership, social component.

Fig.: 1. Bibl.: 15.

Розглянуто можливість впровадження державно-приватного партнерства в рекреаційній сфері України. Запропоновано механізм державно-приватного партнерства, спрямований на соціально-економічне зрівноваження рекреації, що містить такі складові, як: комплексна оцінка рекреаційних інвестиційних проектів; аналіз шансів і ризиків для партнерів і зацікавлених сторін у розвитку рекреації; врахування екологічних і енергетично ощадних аспектів у процесі планування, будівництва та експлуатації рекреаційних, у тому числі туристичних і спортивних об'єктів; орієнтованість на будівництво об'єктів та інфраструктури з урахуванням широкого спектра рекреаційних потреб.

Ключові слова: рекреація, зрівноважений розвиток, державно-приватне партнерство, соціальна складова.

Рис.: 1. Бібл.: 15.

Рассмотрены возможности внедрения государственно-частного партнерства в рекреационной сфере Украины. Предложен механизм государственно-частного партнерства, направленный на социально-экономическое уравновешивание рекреации, содержащий такие составляющие, как: комплексная оценка рекреационных инвестиционных проектов; анализ шансов и рисков для партнеров и заинтересованных сторон в развитии рекреации; учет экологических и энергетически сберегающих аспектов в процессе планирования, строительства и эксплуатации рекреационных, в том числе туристических и спортивных объектов; ориентированность на строительство объектов и инфраструктуры на основе широкого спектра рекреационных потребностей.

Ключевые слова: рекреация, уравновешенное развитие, государственно-частное партнерство, социальная составляющая.

Рис.: 1. Библ.: 15.

JEL Classification: H54, L83

Formulation of the problem. Billions of euros can be brought to national economies with the help of public-private partnership (PPP) in the world developed countries. The main sectors for investment are typically determined as energy, road infrastructure, health care, etc.; in recent years – tourism and recreation as well. Given that the state of the domestic recreational sector requires significant investments for its restructuring and development, while its social side traditionally for our country somewhat slows the processes of funding, especially in conditions of total crisis – experience of involving the PPP is essential. Despite of the fact that the PPP as a concept and mechanism is currently actively studied and requires further examination of its characteristics, the fact of its effectiveness is undisputed, especially in social and economic projects, including recreation, in which the state, business and public are equally interested.

Analysis of recent studies and applications. Emphasis on formerly unsolved aspects of the problem. Authors of work [1] M. Franco and C. Estevao propose a conceptual model of PPP in the tourism sphere at the regional level in context of competitive economic activities development, while stressing the importance of this sector at the national level. The scholar researching the recreation P. F. J. Eagles [2] explores the management criteria of the

most frequently used management models of parks and protected areas. In the work of V. V. Kruglov [3] the establishment and development of recreational and tourist clusters based on public-private partnerships are studied. In the paper of H. P. Sklyar and Yu. V. Karpenko [4] the PPP is analyzed, the directions of improvement the efficiency of activity and social interaction in tourism and recreation are identified. The work of S. H. Nezdoyminov and N. M. Andryeyeva [5] is dedicated to PPP in recreation and tourism sphere in the context of social responsibility. In the paper of D. M. Stechenko and I. V. Bezuhlyy [6] was concluded that the PPP activates the socio-economic processes in the recreational and tourism sphere of our country.

However, the questions of PPP influence on the development of recreation considering the necessity of government regulation and support, the balance of social and economic factors and other issues that play a particular role in achieving equilibrium in the recreational area – will require further exploration.

The purpose of the article. Based on the above, the purpose of this study is to analyze and search for new possibilities of PPP as a mechanism for balanced development of recreation.

The body of the article. Defining the rules of the game in the recreational business, we believe that public-private partnership is a form of relationship between the state or local governments and private partners, which are shaped in the form of agreement that provide the implementation and co-financing of socially significant projects on a long term basis and allocation of risk, responsibility and reward [7]. Herewith, starting from 2010, when the Law of Ukraine “On Public-Private Partnership” [8] was adopted, as of today, the expert [9] states that “... the entry into force of the Law on PPP not resulted in a greater amount of projects due to the lack of detailed characteristics, the presence of which allows to relate a certain project to PPP, insufficient orderliness of state projects support procedure, the minimum guarantees for investors, restriction of PPP...” and as a consequence, change of the rules of the game (according to the Law of Ukraine in 2015 [10]), namely:

- changes regarding the entry into force certain provisions of the concession agreement and the rules regarding concession payments – create more favorable conditions for business for the construction of recreational facilities;

- changes to the list of fields of activity where PPP can be used – extending the capabilities of state support to various, including non-traditional forms of tourism and recreational activities;

- changes regarding the provision of additional guarantees for investors, in particular the right of private partner to suspend fulfillment of investment obligations is appeared, if the prices for a private partner services, which are regulated by the state, are not economically justified and so on.

Although during the last decade have occurred some domestic achievements on the project implementation with application of PPP [11, p. 135], merely few of the international investors took part in them.

In the field of recreation the positive experience of PPP already exists. But in the context of development of the social aspects of recreational services, and therefore on the way to equilibrium of economic and social sides of recreation, PPP projects is almost a new thing.

So, in Germany three models of PPP are circulated, namely [12, p. 5]:

- the model in which public authorities control how the company spending investment at the building, planning and production;

- the model in which public authorities grant to private suppliers privileges for providing specific works or services;

- the model in which public and private companies combine efforts for the joint execution of specific projects.

However, it is stated that in the social sphere the experience with PPP projects is almost absent. In this context, as subjects of recreational activities in the form of partnership, along with government agencies, profitable companies, non-profit organizations and communities are considered [2]. It is substantiated that within the orientation on the principles of consensus, accountability and transparency, are the best model of involving to leadership the representatives of non-profit social organizations.

Undoubtedly, a look at the social issues of PPP, as well as economic issues, should be made in the light of levels of socio-economic development of countries. So, authors of the article [13] J. P. Sai, N. Muzondo, and E. Marunda examine challenges affecting the establishment and operation of PPP in sphere of tourism on the example of a developing country, in particular: lack of trust, lack of adequate incentives, high level of risk, the lack of legal protection of partnerships, lack of initiative on the side of promising private partners, lack of government support and willingness to cooperate.

On the basis of the recommendations set out in the works [11; 13, c. 8–21; 14; 15, c. 70–71, 85–87], in particular, according to the so-called Myulhaymer's model (Mühlheimer Modell) [15, p. 110–112], we propose to use PPP mechanism in recreation area in order to maintain (balancing) its social component along with the economy of rest and recovery sphere (Figure).

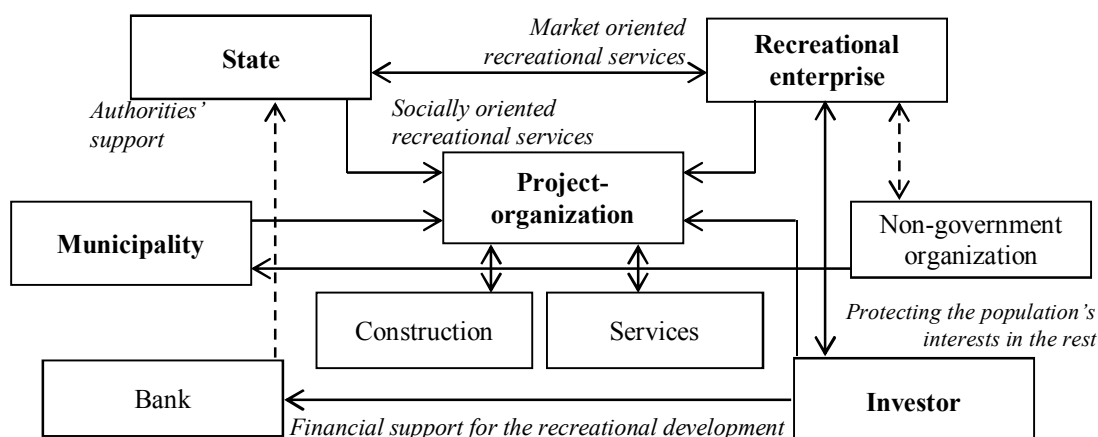

Fig. The mechanism of public-private partnerships for the balanced development of recreation
Source: developed by the authors.

Accordingly, the PPP mechanism which is aimed at the socio-economic balancing of recreation contains the following components:

- integrated assessment of projects, which includes the following points: organization of the procedure of carrying out the competition for selection of PPP projects; the choice of method of financing (forfeiting, grants, subsidies, etc.); installation project, investment and actual amount of funding; the amount of real estate; economic rationale and prognostic evaluation of project efficiency; detailed analysis of demand for services in accordance with project; situationally conditioned operational interventions to the processes of planning and construction according to project requirements, etc.;

- analysis of the opportunities and risks for all PPP project partners: the community, state or local authorities, businesses and investors. With this approach additional complications might appear because of the increased number of participants with different interests. However, provided the effective coordination and conflict management additional benefits can be achieved that extend beyond just providing recreational services and will increase the attractiveness of the of the territory and improve the welfare and living standards of citizens;

- broad consideration of the environmental and energy saving aspects in the process of planning, construction and operation of recreational, including travel and sports facilities and structures;

– orientation on construction of facilities and infrastructure, given the wide range of recreational needs: as people who spend considerable resources to rest or are professional athletes requiring specific recreational services involving, for example, special functional equipment; and people with the usual requests for rest or recovery and receiving positive emotions, but also and above all socially vulnerable groups, children, seniors, people with disabilities and others.

In general, the implementation of PPP as a mechanism for balanced development of recreation should focus primarily on cultural differences, administrative traditions and principles of social and economic life within the studied territory. If the local authority (or government representatives) sees in the medium and long term benefits for the development of their territory from the construction or restoration of certain recreational (tourist, resort, sports) facilities and structures, then it is appropriate to consider PPP as an alternative form of recreation business. In contrast to the direct government involvement, the involvement to management through PPP private economic agents will result in their interest to create sustainable demand for recreational services, and thus a high level of quality services and the overall attractiveness of the recreational industry. There will a peculiar effect of shared responsibility and therefore will merge the finance of municipal (state budget) and private (funds of individuals and legal entities, foreign investment) sides of partnerships.

Conclusions and propositions. Thus, in the field of recreation, which is determined among other sectors of the national economy by its social component, which is not less important than the economic component, in the absence of budgetary funds PPP is a mechanism that is able to invest in this sphere and moreover – to invest to integrated recreational product. Precisely such an approach complies with the requirements the concept of sustainable development and promotes the development of recreational business in the long run. The PPP mechanism proposed in the given work differs among other mechanisms and instruments to support the development of recreation as follows: the complex assessment of projects, analysis of risks and chances for all partners and third parties, taking into account a wide range of recreational needs and, above all, needs of social orientation.

References

1. Franco, M., Estevao, C. (2010). The role of tourism public-private partnerships in regional development: a conceptual model proposal. *Cadernos Ebape*, vol. 8, no. 4, pp. 600–612 (in English).
2. Eagles, P.F.J. (2009). Governance of recreation and tourism partnerships in parks and protected areas. *Journal of sustainable tourism*, vol. 17, no. 2, pp. 231–248 (in English).
3. Kruglov, V.V. (2014). Derzhavno-pryvatne partnerstvo yak osnova rozvytku rekreatsiynoturystychnykh klasteriv [Public-private partnerships as a basis for the development of tourism and recreation clusters]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia – The theory and practice of public administration*, no. 4, pp. 211–219 (in Ukrainian).
4. Sklyar, H.P., Karpenko, Yu.V. (2015). Derzhavno-pryvatne partnerstvo v sferi hastronomichnoho turyzmu yak instrument modernizatsiynoho rozvytku ekonomiky rehioniv [Public-private partnership in the field of gastronomic tourism as a tool for modernization of regional economies]. *Ekonomichniy visnyk Donbasu – Economic Bulletin of Donbas*, no. 1, pp. 98–104 (in Ukrainian).
5. Nezdoyminov, S.H., Andryeyeva, N.M. (2014). Derzhavno-pryvatne partnerstvo u sferi rekreatsii ta turyzmu v konteksti sotsialnoi vidpovidalnosti [Public-private partnership in the field of recreation and tourism in the context of social responsibility]. *Sotsialna vidpovidalnist vlady, biznesu, hromadian – Social responsibility of government, business and citizens*. Dnipropetrovsk: NHU, vol. 2, pp. 231–237 (in Ukrainian).
6. Stechenko, D.M., Bezuhlyy, I.V. (2014). Imperatyv derzhavno-pryvatnoho partnerstva v rekreatsiino-turystychnii sferi Ukrainy [The imperative of public-private partnership in the field of recreation and tourism of Ukraine]. *Rehionalna ekonomika – Regional economy*, no. 4, pp. 136–146 (in Ukrainian).

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

7. Hrytsenko, L.L. (2012). Kontseptualni zasady derzhavno-pryvatnoho partnerstva [Conceptual framework of public-private partnership]. *Visnyk SumDU. Seriya "Ekonomika" – Bulletin of SSU. Series "Economy"*, no. 3, pp. 52–59 (in Ukrainian).
8. Pro derzhavno-pryvatne partnerstvo: Zakon Ukrainy vid 01.07.2010 № 2404-VI [On public-private partnership: Law of Ukraine on 01.07.2010 № 2404-VI]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, no. 40, Art. 524 (in Ukrainian).
9. Zhabskyu, V. (2016). Gosudarstvenno-chastnoe partnerstvo: pravila igry meniaiutsia [Public-private partnership: the rules are changing]. *Yurliga*. Retrieved from <http://jurliga.ligazakon.ua/news/2016/7/5/147643.htm>.
10. Pro vnesennya zmin do deyakykh zakoniv Ukrainy shchodo usunennya rehulyatorynykh barrieriv dlia rozvytku derzhavno-pryvatnoho partnerstva ta stymuliuvannya investytsii v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 24.11.2015 № 817-VIII [On amendments to some laws of Ukraine to eliminate regulatory barriers to the development of public-private partnerships and stimulate investment in Ukraine: Law of Ukraine on 24.11.2015 № 817-VIII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, no. 10, Art. 97 (in Ukrainian).
11. *PPP in Europe* (2012). CMS, 154 p. Retrieved from <https://cms.law/en/CHE/Publication/PPP-in-Europe>.
12. *PPP: Öffentlich-private Partnerschaften. Erfolgsmodelle auch für den sozialen Sektor?* (2007) [zusammengestellt von H. Hofferund, K. Piontkowski]. Berlin: Eigenverlag des Deutschen Vereins für öffentliche und private Fürsorge e.V. (in German).
13. Sai, J.P., Muzondo, N. & Marunda, E. (2015). Challenges affecting establishment and sustainability of tourism public private partnerships in Zimbabwe. *Asian social science*, vol. 11, no. 23, pp. 35–50 (in English).
14. Gerstberger, W. (2008). Public Private Partnership in deutschen Kommunen. *WSI Mittellungen*, no. 10, pp. 556–562 (in German).
15. *ÖPP und Sportstätten. ÖPP-Schriftenreihe* (2011). Berlin: ÖPP Deutschland AG, Band 4 (in German).

References (in language original)

1. Franco M. The role of tourism public-private partnerships in regional development: a conceptual model proposal / M. Franco, C. Estevao // *Cadernos Ebape*. – 2010. – Vol. 8. – No. 4. – Pp. 600–612.
2. Eagles P. F. J. Governance of recreation and tourism partnerships in parks and protected areas / P. F. J. Eagles // *Journal of sustainable tourism*. – 2009. – Vol. 17. – No. 2. – Pp. 231–248.
3. Круглов В. В. Державно-приватне партнерство як основа розвитку рекреаційно-туристичних кластерів / В. В. Круглов // *Теорія та практика державного управління*. – 2014. – Вип. 4. – С. 211–219.
4. Скляр Г. П. Державно-приватне партнерство в сфері гастрономічного туризму як інструмент модернізаційного розвитку економіки регіонів / Г. П. Скляр, Ю. В. Карпенко // *Економічний вісник Донбасу*. – 2015. – № 1. – С. 98–104.
5. Нездоймінов С. Г. Державно-приватне партнерство у сфері рекреації та туризму в контексті соціальної відповідальності / С. Г. Нездоймінов, Н. М. Андреева // *Соціальна відповідальність влади, бізнесу, громадян : монографія : у 2 т. / за заг. ред. Г. Г. Півняка ; МОН України; НГУ. – Дніпропетровськ : НГУ, 2014. – Т. 2. – С. 231–237.*
6. Стеченко Д. М. Імператив державно-приватного партнерства в рекреаційно-туристичній сфері України / Д. М. Стеченко, І. В. Безуглий // *Регіональна економіка*. – 2014. – № 4. – С. 136–146.
7. Гриценко Л. Л. Концептуальні засади державно-приватного партнерства / Л. Л. Гриценко // *Вісник СумДУ. Серія «Економіка»*. – 2012. – № 3. – С. 52–59.
8. *Про державно-приватне партнерство : Закон України від 01.07.2010 № 2404-VI // Відомості Верховної Ради України*. – 2010. – № 40. – Ст. 524.
9. Жабский В. Государственно-частное партнерство: правила игры меняются [Электронный ресурс] / В. Жабский // Информационное агентство «Юрлига». – 2016. – Режим доступа : <http://jurliga.ligazakon.ua/news/2016/7/5/147643.htm>.

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

10. *Про внесення змін до деяких законів України щодо усунення регуляторних бар'єрів для розвитку державно-приватного партнерства та стимулювання інвестицій в Україні* : Закон України від 24.11.2015 № 817-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 10. – Ст. 97.

11. *PPP in Europe* [Electronic resource] / CMS. – 2012. – 154 p. – Accessed mode : <https://cms.law/en/CHE/Publication/PPP-in-Europe>.

12. *PPP: Öffentlich-private Partnerschaften. Erfolgsmodelle auch für den sozialen Sektor?* / zusammengestellt von H. Hofferund, K. Piontkowski. – Berlin : Eigenverlag des Deutschen Vereins für öffentliche und private Fürsorge e. V., 2007. – 88 s.

13. *Sai J. P. Challenges affecting establishment and sustainability of tourism public private partnerships in Zimbabwe* / J. P. Sai, N. Muzondo, E. Marunda // *Asian social science*. – 2015. – Vol. 11. – No. 23. – Pp. 35–50.

14. *Gerstberger W. Public Private Partnership in deutschen Kommunen* / W. Gerstberger, K. Schneider // *WSI Mitteilungen*. – 2008. – No. 10. – S. 556–562.

15. *ÖPP und Sportstätten* / ÖPP-Schriftenreihe. – Berlin : ÖPP Deutschland AG, 2011. – Band 4. – 118 S.

Hrytsenko Larysa – Doctor of Economics, Associate Professor, Professor at the Department of Finance and Credit, Sumy State University (2 R.-Korsakova Str., 40007 Sumy, Ukraine).

Гриценко Лариса Леонідівна – доктор економічних наук, доцент, професор кафедри фінансів і кредиту, Сумський державний університет (вул. Р.-Корсакова, 2, м. Суми, 40007, Україна).

Гриценко Лариса Леонидовна – доктор экономических наук, доцент, профессор кафедры финансов и кредита, Сумский государственный университет (ул. Р.-Корсакова, 2, г. Сумы, 40007, Украина).

Shevchenko Hanna – PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Management, Sumy State University (2 R.-Korsakova Str., 40007 Sumy, Ukraine).

Шевченко Ганна Миколаївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри управління, Сумський державний університет (вул. Р.-Корсакова, 2, м. Суми, 40007, Україна).

Шевченко Анна Николаевна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры управления, Сумский государственный университет (ул. Р.-Корсакова, 2, г. Сумы, 40007, Украина).

E-mail: annshev@ukr.net

UDC [336.76:330.5](477)

*Olena Bazilinska, Olena Panchenko, Yelyzaveta Dovhinka***COMPARISON OF RUNNING A SMALL ENTERPRISE IN GERMANY AND UKRAINE***Олена Базілінська, Олена Панченко, Єлизавета Довгінка***ПОРІВНЯННЯ ВЕДЕННЯ МАЛОГО БІЗНЕСУ В НІМЕЧЧИНІ ТА УКРАЇНІ***Елена Базилинская, Елена Панченко, Елизавета Довгинка***СРАВНЕНИЕ ВЕДЕНИЯ МАЛОГО БИЗНЕСА В ГЕРМАНИИ И УКРАИНЕ**

In this article work of private enterprises in Ukraine and Germany is compared. It is highlighted a set of features that determine successful functioning of small business enterprises in Germany compared to Ukraine. In addition, the system of private enterprises is considered in the article as the basis of social and economic development of a country. Particular attention is paid to national characteristics of accounting. Also the importance of maintaining small private enterprises by the state is emphasized.

Key words: *small business, accounting, financial reporting, capital, profit, house management, enterprise.*

Fig.: 1. Tabl.: 1. Bibl.: 12.

Проведено аналіз роботи приватного підприємництва України та Німеччини. Виділено певні особливості, які визначають успішне функціонування малого бізнесу в Німеччині. Також у межах статті досліджено вплив функціонування системи приватного підприємства як основи соціально-економічного розвитку держави. Особливу увагу приділено національним рисам ведення бухгалтерського обліку. Обґрунтовано важливість підтримки державою малих приватних підприємств.

Ключові слова: *малий бізнес, бухгалтерський облік, фінансова звітність, капітал, прибуток, домоуправління, підприємство.*

Рис.: 1. Табл.: 1. Бібл.: 12.

Проведен анализ работы частного предпринимательства в Украине и Германии. Выделены особенности, которые определяют успешное функционирование малого бизнеса в Германии. Также в рамках статьи исследовано влияние функционирования системы частного предпринимательства как основы социально-экономического развития государства. Особое внимание уделено национальным чертам ведения бухгалтерского учета. Обоснована важность поддержки государством малых частных.

Ключевые слова: *малый бизнес, бухгалтерский учет, финансовая отчетность, капитал, прибыль, домоуправление, предприятие.*

Рис.: 1. Табл.: 1. Библ.: 12.

JEL Classification: L20, L26

Definition of the research question. Today it is difficult to overestimate the importance of small business in the overall economic system of the state. The sector of small-scale business is one of the most important sectors, because it determines the quality of the proper functioning of the market economy within the country. The activities of private enterprises have a significant effect on the competition, because they are an indispensable part of the competition, which in turn causes the healthy functioning of the market economy. Small and medium-sized enterprises (SMEs) provide numerous new jobs by meeting the demand for products that are not produced by large enterprises and performing their social function. "Out of the 7.4 million people employed in Ukraine, in 2013 more than two thirds (67.8%) were working in the SME sector: 40.7 % in medium-sized and 27.1 % in small-sized businesses. Independent entrepreneurs provided 993,800 jobs for the economy. Overall, in 2013, the SME sector provided employment to 24.6 % of the economically active population of Ukraine" [1].

It should be noted that micro and small enterprises in Ukraine are extremely vulnerable to negative external influences, such as fluctuations in prices of resources, raw materials and products, and difficulty of raising funds through loans, changes in tax and customs legislations. However, we should remember that this year Ukraine "rose" in the ranking of the ease of doing business index from the 96th to the 80th position, as compared to 2015 [2]. Thus, the environment for doing both large and small and medium business has improved to a certain extent, but it's too early to talk about the ease of doing business in Ukraine.

In Germany, the development of small enterprises is more dynamic. It is caused by the business environment, which differs from the environment in Ukraine. Given this fact, you

can understand what features make a small business in Germany more efficient, and to identify what can be transferred into Ukrainian business practices.

Analysis of recent research and publications. The problems of small businesses in Ukraine are researched by such scholars as Mylyavska E. P., Vorotin L. I., and Sokolenko V. A. Accounting for small businesses and the peculiarities of their operation in Germany are investigated by Zharikov L. A., Naumova N. V., Haluzina S. M. and Pupshys T. F., which confirms the relevance of research features and effectiveness of the German business, compared to domestic business.

Underlining still unsolved aspects of the problem. However, scientists explore factors influencing small businesses in Germany and Ukraine separately, without comparing the advantages and shortcomings in their operation. This study proposes to explore what you can learn from the organisation of such enterprises in Germany. Ukrainian businesses may benefit from the German system. As well as, to assume what characteristics of German businesses could be transferred to Ukrainian enterprises and what would be very difficult to implement.

The aim of the study. The article aims to study the characteristics of the small business in Germany, by following a specific example, its finance and accounting, as well as to make a comparison of the business models of Germany and Ukraine.

Main material. This paper proposes to highlight the main advantages and disadvantages of having a small business in Germany and explore the main features of industrial and financial activity of a typical German company. As well as to suggest what features of businesses in Germany can be practically applicable to Ukraine.

Firstly, we should note the significance of entrepreneurship for the German economy, which in 2016 ranked fourth in the world by nominal GDP [3]. In 2011, more than 60.0 % (26.2 million) of employees in Germany were working in small- or medium-sized businesses. 99.3 % of all companies were small [4]. We believe that the situation has not changed significantly since then. Therefore, we can assume that such a high employment rate and the large number of small- and medium-sized enterprises are due to the comfortable conditions for such businesses in Germany.

It should be noted that in Ukraine, the share of small businesses in the total number of enterprises is also large: “In 2013, in Ukraine, there were 393.300 companies. Among these companies, only 659 were considered to be large-scale enterprises, that have more than 250 employees and annual revenue of at least EUR 50 million. Thus, 99.8 % of companies in the country are classified as SMEs, of which 81.0 % are in the group of micro enterprises employing up to 10 people with an annual income of up to EUR 2 million” [1].

The activities of SMEs are vulnerable to external factors such as the demand for goods and services that are offered on the market by the companies, costs of raw materials and products, lack of investment and capital, the administrative burden of the tax authorities, as well as other factors. We can compare how these factors affect SMEs in Germany.

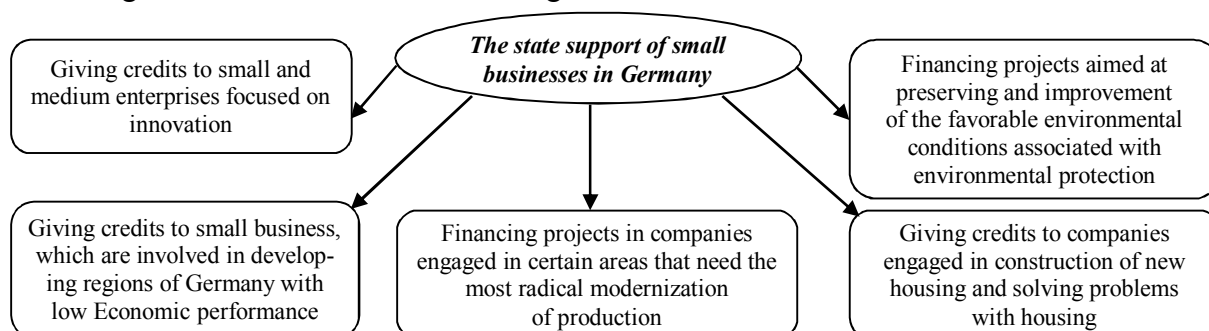
The first feature of interest to those who think of opening a business or expanding an existing is a low interest rate (an average of 3.45 % [5]). To receive the credit one must have a good credit history. This condition is applicable to residents of Ukraine as well, where Oshadbank, as of November 2016, was offering loans with the interest rate of 21.75 % [6]. For relatively stable German companies operating on the market for at least 5 years and which have satisfactory financial performance, banks such as Kreditanstalt für Wiederaufbau (state-owned), offer a credit of 1 % (but, under certain conditions) [7].

Also, it is hard not to mention skilled labor. In Germany, the Ausbildung is the common practice, where young people do not commit to studying in the university, but work in their fields of interest, receiving salary and simultaneously gaining knowledge, required for their

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

future career. In addition, it is worth noting the fact that this country attracts some of the best experts from around the world.

One of the main conditions for the active development of small businesses in Germany is the comprehensive level of state support. The main focus for assistance from public authorities in Germany, as well as a number of other developed countries, are the high-tech industries. Small businesses in such sectors have privileged access to public financing. Financing includes directions shown in Figure.

Fig. The main directions of state support of small businesses in Germany

Source: compiled by authors based on information from [8].

An important part of any business is cooperation with the internal revenue service. In Germany, during the first three years of lifetime of a small business no control over its income is established, but at the end of this period, the responsible authorities conduct a detailed monitoring of the financial activities of the business. However, if the company does not violate the “rules of the game” of taxation that are transparent and stable (which is very important for the reality of Ukraine), then no problem arise.

In October 2016, Prime Minister of Ukraine Vladimir Groisman said that during a special meeting the government will consider a bill on tax holidays for small businesses for the first five years. “The bill aims to simplify life for businesses and remove the obstacles that prevent entrepreneurs from operating normally and developing further. In particular, simplify tax administration, reduce costs and time. Also, proposed changes include the introduction of tax holidays for five years for small businesses, the introduction of transparent VAT refunds through a single register and transfer of databases of the State Fiscal Service to the Ministry of Finance”, wrote the head of government [9].

One of the features of a small business in Germany is that they can publish reports in abbreviated form and are exempt from a number of general requirements regarding the composition and depth of detail of financial reporting, including the drafting of explanatory notes. They have a right to skip the formulation of the statements of fixed assets and cash flow, as well as the report of the main results and prospects, and they do not have to list large debtors and creditors.

All rules governing the accounting and financial reporting in Germany are contained in the so-called German Commercial Code (HGB: Handelsgesetzbuch).

The Commercial Code (hereinafter “TC”) defines the minimal requirements for accounting and reporting for all companies engaged in commercial activities. Of course, there may be exceptions to the rule for businesses that do not exceed a certain size (SMEs) and basic requirements for consolidated reporting. Moreover, these requirements vary depending on the size of the enterprise. The enterprises are divided into micro-, small-, medium- and large-scale businesses [10].

Requirements for financial reporting in Germany differ depending on the size of the company. The classification of enterprises depending on their size is given in Table.

Table

The classification of enterprises by size

Size of enterprise	Employees	Annual income
Micro enterprise	Up to 9	Up to EUR 2 million
Small enterprise	Up to 49	Up to EUR 10 million
Medium enterprise	Up to 249	Up to EUR 50 million
Large enterprise	More than 249	More than EUR 2 million

Source: Ministry of Statistics of the Federal Republic of Germany [3].

It should be noted that the basic principles of accounting in Germany, the rules of recognition, measurement and display of economic activities, are very similar to the relevant principles in the legislation system of Ukrainian. The German accounting tradition is firmly rooted in Ukraine. However, there are slight differences. Namely, in Germany, it is permissible to use two methods of reporting income: the method of reporting full costs by cost elements (Gesamtkostenverfahren) and the method of reporting functional expenses by cost items (Umsatzkostenverfahren) [10].

Foreign exchange transactions are accounted based on the exchange rate on the date of transaction and exchange differences arising at the time of payment are recorded as profit or loss in the current period. Accounting for inflation is not recognized by German entrepreneurs, because the level of inflation in Germany is low. It plays a role only in cases of consolidation of accounts, if the subsidiary is located in a country with hyperinflation [10].

The annual accounts of all companies, except small companies, are audited by independent auditors.

Penalties for violations associated with the preparation and submission of financial statements vary. They range from administrative fines for missing deadlines of publishing statements and fines of up to EUR 5.000 for delays in the publication of reports to up to 3 years of imprisonment and large fines in cases of distorted reporting by the officials of the company or their auditors [10].

Theoretically, companies in Germany have the right to choose what kind of individual financial statements to publish, based on the national standards or standards of IFRS. However, in practice, most companies that are not listed at stock exchanges, publish their statements according to German standards, since financial statements prepared according to German standards are the basis for payment of dividends and taxation; and the standards defined by IFRS are rather complicated.

German commercial law offers a wide range of legal forms of companies. We will now consider briefly the features of the most common legal form, an individual enterprise (Das Einzelunternehmen).

The individual enterprise (hereinafter "IE") is an enterprise, whose sole member is a natural person, who does not apply to the category of the liberal professions, whose work is conducted on behalf of that person. The individual enterprise is the simplest legal form. IE is not a legally independent unit. The rights and responsibilities associated with the activity and the existence of IE have a direct relation to its single participant, who is responsible to the creditors by all of their possessions.

IE is created at the moment of notifying the relevant public service (Gewerbeamt) and obtaining all necessary permits, in cases where it is required based on activities of the IP. An entrepreneur may have several such companies, they may also work for hire, but with one limitation, they may not work for themselves. All that is required from such an entrepreneur by the state is to submit their income in tax statements timely and properly. However, the state applies this requirement for all other types of businesses as well [11].

Nobody gives directions to the entrepreneur about the starting capital with which they should start their business. No one interferes in the planning and production process.

This form is good for the initial phase. In that case the company is not recognised as so called *Vollkaufmann*, or such for which the commercial law requirements are applicable. The company is not added to the trade register (*das Handelsregister*), and its profit (*der Gewinn*) is calculated using the simplified method. But the entrepreneur meets its obligations with all of their its property: there is no difference between the property owned by the company and personal property in this case [11].

However, a typical Ukrainian businessman can also highlight a number of weaknesses in the German system.

First, a different from the Ukrainian form of communication with the public (including tax) authorities. German bureaucrats are incorruptible, and at the end of the first three years without strict control, the financial statements are checked fairly strictly.

Secondly, since in Germany most people are engaged in SME, market entry barriers are significant. Therefore, the product must be innovative to allow the business to find its niche.

However, it is clear that these two factors have a dual nature. Institutional environment without corruption guarantees the transparency and stability of its subjects. The competition is high and the competition effect indirectly stimulates innovation.

More urgent issues for sectors of small- and medium-sized business in Ukraine are:

1. The importance of raising funds in the initial stages of operation of SMEs and/or at the stage of its expansion to the middle tier. The owners usually invest their own funds, as access to bank loans is limited, and offered interest rates are unfavorable. Due to this situation, the informal capital market is developed: entrepreneurs use money of friends and relatives during the most difficult stage of the business, its foundation. “As a result, small businesses in the early stages contain a paradox: a combination of the highest risk with the lowest income. Moreover, a small start-up capital of a small business creates a further limitation for domestic funding and the complexity of outsourcing” [12].

2. The inequality of SMEs and the bodies that supervise them. It relates to the lack of clarity of law (in contrast to the transparent laws in Germany) that lead to the fact that regulatory authorities abuse given to them powers (also under influence of corruption) and stimulate the transition of SMEs to the shadow economy or their full termination.

3. Price fluctuations for raw materials and energy.

4. Changes in customs and tax legislation.

5. The unfavorable political situation in the country.

Conclusions. The article examined the features of small business in Germany and the problems of SMEs in Ukraine. The positive features of having a small business in Germany include the following:

– small German companies enjoy many simplifications in accounting, compared with Ukrainian businesses;

– loans are more affordable because interest rates in Germany are lower;

– a new small business has tax holidays for three years;

– transparency and sustainability of regulations that determine the control of the enterprise by public authorities;

– workforce is highly qualified.

There is a possibility that some of the conditions that make conducting business in the West easier (e.g. tax holidays) will be available for Ukrainian entrepreneurs. However, the healthy functioning of the market is directly influenced by the institutional factor: the presence of corruption and the opacity of interaction between employers and the state.

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

At the same time, in Ukraine, these characteristics (providing information about the company, paying taxes to relevant authorities, raising capital, etc.) are obstacles for the dynamic development of SMEs, because:

- SMEs do not have access to loans with low interest rates;
- SMEs do not have access to tax holidays;
- Customs and tax laws are often subject to changes;
- Communication between SMEs and supervisory authorities is not transparent;
- Prices of commodities fluctuate.

The presented problems can only be solved by the consistent state policy on the development of the SME sector, which should include the following steps:

1. A clear definition of the powers of control of public authorities in the legal acts concerning the communication with small and medium enterprises;
2. Optimization of taxes and fees;
3. Giving SMEs access to credits for the creation of the business and its expansion.

References

1. *Dorozhnia karta rozvytku pidpriemnytstva v Ukraini: 2015–2016 roky [Roadmap for business development in Ukraine: 2015–2016]* (2014). Kyiv: Tsentr hromadskoi ekspertyzy, Tsentr mizhnarodnoho pryvatnoho pidpriemnytstva (in Ukrainian).
2. *Ease of Doing Business Rate* (2016). Retrieved from <http://www.doingbusiness.org/rankings>.
3. *International Monetary Fund World Economic Outlook*, October 2016. Retrieved from *International Monetary Fund World Economic Outlook (October-2016)*.
4. Dr. René Söllner Die wirtschaftliche Bedeutung kleiner und mittlerer Unternehmen in Deutschland, Statistisches Bundesamt, Wirtschaft und Statistik, Januar 2014, p. 41–43.
5. Trotz hoher Zinsen: Kredite für kleine Firmen lohnen sich für Banken oft nicht. Retrieved from <https://www.impulse.de/finanzen-vorsorge/trotz-hoher-zinsen-kredite-fuer-kleinunternehmer-lohnen-sich-fuer-banken-oft-nicht/2015858.html>.
6. *Oshchadbank [Oshchadbank]*. Retrieved from <http://www.bankchart.com.ua/kredyty/tarify/org/430>.
7. *Kreditanstalt für Wiederaufbau*. Retrieved from [https://www.kfw.de/inlandsfoerderung/Unternehmen/Unternehmen-erweitern-festigen/Finanzierungsangebote/KfW-Unternehmerkredit-Fremdkapital-\(037-047\)](https://www.kfw.de/inlandsfoerderung/Unternehmen/Unternehmen-erweitern-festigen/Finanzierungsangebote/KfW-Unternehmerkredit-Fremdkapital-(037-047)).
8. Sokolov, Ia.V., Butynets, F.F, Goretskaia, L.L. (2007). *Bukhgalterskii uchet v zarubezhnykh stranakh [Accounting in foreign countries]*. Moscow: Prospekt (in Russian).
9. *Hroisman poobitsiav podatkovy kanikuly dlia maloho biznesu [Groisman has promised tax breaks for small businesses]*. Retrieved from <http://ua.korrespondent.net/business/economics/3753219-hroisman-poobitsiav-podatkovy-kanikuly-dlia-maloho-biznesu>.
10. Maryo Matsydovsky. *Sistema regulirovaniia ucheta i otchetnosti Germanii [the control system of accounting and reporting in Germany]*. Retrieved from <http://www.ipnou.ru/print/002512>.
11. *Allgemeines Deutsches Handelsgesetzbuch § 1 Abs. 2 HGB*.
12. Bazilinska, O.Ya. (2008). Finansovyi analiz yak skladova finansovoho menedzhmentu malykh pidpriemstv [Financial analysis as a part of the financial management of small enterprises]. *Ukraina v XXI stolitti: problemy ta perspektyvy sotsialno-ekonomichnoho rozvytku – Ukraine in XXI century: problems and prospects of social and economic development*. Kamenets, pp. 255–259 (in Ukrainian).

References (in language original)

1. *Дорожня карта розвитку підприємництва в Україні: 2015–2016 роки*. – К. : Центр громадської експертизи, Центр міжнародного приватного підприємництва, 2014. – 20 с.
2. *Ease of Doing Business Rate, 2016* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.doingbusiness.org/rankings>.
3. *International Monetary Fund World Economic Outlook, October 2016* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : *International Monetary Fund World Economic Outlook (October-2016)*.
4. Dr. René Söllner Die wirtschaftliche Bedeutung kleiner und mittlerer Unternehmen in Deutschland, Statistisches Bundesamt, Wirtschaft und Statistik, Januar 2014, pp. 41–43.

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

5. *Trotz hoher Zinsen: Kredite für kleine Firmen lohnen sich für Banken oft nicht* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.impulse.de/finanzen-vorsorge/trotz-hoher-zinsen-kredite-fuer-kleinunternehmer-lohnen-sich-fuer-banken-oft-nicht/2015858.html>.

6. *Ощадбанк* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bankchart.com.ua/kredyty/tarify/org/430>.

7. *Kreditanstalt für Wiederaufbau* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [https://www.kfw.de/inlandsfoerderung/Unternehmen/Unternehmen-erweitern-festigen/Finanzierungsangebote/KfW-Unternehmerkredit-Fremdkapital-\(037-047\)](https://www.kfw.de/inlandsfoerderung/Unternehmen/Unternehmen-erweitern-festigen/Finanzierungsangebote/KfW-Unternehmerkredit-Fremdkapital-(037-047)).

8. *Соколов Я. В.* Бухгалтерский учет в зарубежных странах: учебник / Я. В. Соколов, Ф. Ф. Бутынец, Л. Л. Горещкая. – М. : Проспект, 2007. – 659 с.

9. *Гройсман* пообіцяв податкові канікули для малого бізнесу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua.korrespondent.net/business/economics/3753219-hroisman-poobitsiav-podatkovii-kanikuly-dlia-maloho-biznesu>.

10. *Мацидовски М.* Система регулирования учета и отчетности Германии [Электронный ресурс] / Марио Мацидовски. – Режим доступа : <http://www.ipnpou.ru/print/002512/>.

11. *Allgemeines Deutsches Handelsgesetzbuch § 1 Abs. 2 HGB.*

12. *Базилінська О. Я.* Фінансовий аналіз як складова фінансового менеджменту малих підприємств / О. Я. Базилінська // Україна в ХХІ столітті: проблеми та перспективи соціально-економічного розвитку : збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський, 2008. – С. 255–259.

Bazilinska Olena – PhD in Economics, Associate Professor of the Department of the Finance, National University “Kyiv-Mohyla Academy” (2 G. Skovoroda Str., 04655 Kyiv, Ukraine).

Базилінська Олена Яківна – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, Національний університет «Києво-Могилянська академія» (вул. Григорія Сковороди, 2, м. Київ, 04655, Україна).

Базилінская Елена Яковлевна – кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов, Национальный университет «Києво-Могилянская академія» (ул. Г. Сковороды, 2, г. Киев, 04655, Украина).

E-mail: bazilio17@rambler.ru

Panchenko Olena – PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of Department of Finance, Banking and Insurance, Chernihiv National University of Technology (95 Shevchenka Str., 14027 Chernihiv, Ukraine).

Панченко Олена Іванівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Чернігівський національний технологічний університет (вул. Шевченка, 95, Чернігів, 14027, Україна).

Панченко Елена Ивановна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры финансов, банковского дела и страхования, Черниговский национальный технологический университет (ул. Шевченко, 95, Чернигов, 14027, Украина).

E-mail: pan68@ukr.net

Dovhinka Yelyzaveta – student, National University “Kyiv-Mohyla Academy” (2 G. Skovoroda Str., 04655 Kyiv, Ukraine).

Довгінка Єлизавета Олександрівна – студентка, Національний університет «Києво-Могилянська академія» (вул. Григорія Сковороди, 2, м. Київ, 04655, Україна).

Довгінка Елизавета Александровна – студентка, Национальный университет «Києво-Могилянская академія» (ул. Г. Сковороды, 2, г. Киев, 04655, Украина).

E-mail: dovhinka.yelyzaveta@gmail.com

УДК 336.71

*Ольга Абакуменко, Тарас Дорош***ОБҐРУНТУВАННЯ НЕОБХІДНОСТІ ВІДСТУПУ ВІД СУЧАСНИХ
ІНСТРУМЕНТІВ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ***Ольга Абакуменко, Тарас Дорош***ОБОСНОВАНИЕ НЕОБХОДИМОСТИ ОТКАЗА ОТ СОВРЕМЕННЫХ
ИНСТРУМЕНТОВ ДЕНЕЖНО-КРЕДИТНОЙ ПОЛИТИКИ***Olha Abakumenko, Taras Dorosh***THE RATIONALE OF REJECTION THE MODERN TOOLS OF MONETARY
POLICY**

У статті наведено аргументи необхідності відступу від сучасних інструментів реалізації грошово-кредитної політики у світі. Доведено низьку ефективність програм кількісного пом'якшення та висловлено припущення, що грошові кошти від третьої програми абсорбував саме фінансовий ринок, створивши таким чином передумови для спекуляцій на окремих його сегментах. Висловлені пропозиції в контексті антикризової політики на фінансовому ринку, які ґрунтуються на постулатах австрійської школи економіки щодо припинення державного втручання в економіку, передусім ліквідації банківської діяльності з частковим резервуванням та центрального банку і введення золотого стандарту.

Ключові слова: грошово-кредитна політика, фінансова криза, фінансовий сектор, програми кількісного пом'якшення.

Рис.: 6. Табл.: 1. Бібл.: 6.

В статті приведені аргументи необхідності відхилення від сучасних інструментів реалізації грошово-кредитної політики в світі. Доказана низька ефективність програм кількісного пом'якшення та висказано припущення, що грошові кошти від третьої програми абсорбував саме фінансовий ринок, створивши таким чином передумови для спекуляцій на окремих його сегментах. Висказані пропозиції в контексті антикризової політики на фінансовому ринку ґрунтуються на постулатах австрійської школи економіки щодо припинення державного втручання в економіку, передусім ліквідації банківської діяльності з частковим резервуванням та центрального банку і введення золотого стандарту.

Ключевые слова: денежно-кредитная политика, финансовый кризис, финансовый сектор, программы количественного смягчения.

Рис.: 6. Табл.: 1. Библ.: 6.

The paper presents the arguments of the necessity to rejection the modern tools of monetary policy implementing in the world. The low effectiveness of the quantitative easing programmes proved. It is suggested that funds from the third programme factored in the financial market, thus creating the preconditions for speculation for specific market segments. The proposals in the context of anti-crisis policies in the financial market based on the postulates of the Austrian school of Economics concerning the cessation of state intervention in the economy, primarily the elimination of banking with a fractional reserve and the Central Bank and the introduction of the gold standard.

Key words: monetary policy, financial crisis, financial sector, the quantitative easing programs.

*Fig.: 6. Tabl.: 1. Bibl.: 6.***JEL Classification:** E42, E50, E52

Постановка проблеми. Стимулювання економіки грошово-кредитними методами особливо активно розпочалося після розпаду Бретон-Вудської грошово-валютної системи у 1973 році. Цьому посприяло не лише безрезультативність кейнсіанських методів, які заганяли економіку в стагфляцію, а й відмова уряду США від своїх зобов'язань, які склалися після введення золотодевізного стандарту. Наступна світова валютна система – Ямайська – продукувала фіатні (фідуціарні) гроші, які забезпечуються лише авторитетом та гарантіями держави і не мають під собою традиційного забезпечення у вигляді дорогоцінних металів/ економічного потенціалу країни. Разом із домінуючою на той час монетаристською концепцією, яка була основою економічної політики багатьох держав та полягала в недопущенні дефляції, емісія фіатних грошей стала її [економічної політики] головним методом.

Інтервенції на вільному ринку та вплив на процентну ставку стали основними інструментами держави у стимулюванні економічної активності. Через центральний банк у багатьох розвинених країнах (США, Велика Британія, Японія) проводилася політика «дешевих грошей», яка полягала у поступовому зниженні процентних ставок та додатковій емісії грошей. До певного часу така політика була ефективною. Першою, хто по-

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

чав страждати від проведених монетарних заходів, стала економіка Японії, яка намагалася здешевлювати власну валюту з метою стимулювання експорту.

В останні 15 років спостерігається вичерпання можливостей до зниження рівня процентних ставок – так звана «пастка ліквідності», яка полягає в тому, що центральний банк не може знизити процентну ставку, тому що вона й так знаходиться на мінімально можливому рівні. Зважаючи на це, під час та після останньої фінансової кризи були випробувані відносно нові методи стимулювання економічної активності – програми кількісного пом'якшення (quantitative easing – QE). Не можна однозначно говорити, що подібні програми не проводилися в минулому, головною особливістю «недавніх» програм кількісного пом'якшення є офіційні заяви регуляторів про їх проведення.

Відповідно до офіційної теорії, попередньою метою програм кількісного пом'якшення є зниження рівня дохідності фінансових інструментів, передусім боргових, таким чином впливаючи на загальну дохідність на фінансовому ринку. Центральний банк, який має повноваження і можливості необмеженої емісії грошової маси, висуває додатковий попит на такі цінні папери, які емітуються економічними суб'єктами, у т. ч. державою та суб'єктами господарювання, зокрема банківськими установами. Як результат, останні отримують додаткові грошові засоби, які спрямовують на кредитування, здійснення інвестицій, державних програм тощо. Таким чином вдається стимулювати економічне зростання: збільшувати виробництво, знижувати безробіття, тримати відповідний рівень інфляції. Крім того, у ході таких програм підсилюється увага до більш дохідних фінансових інструментів, які не пов'язані з борговими відносинами, передусім, до акцій. Через канал корпоративного фінансування також відповідно до теорії може здійснюватися реалізація інвестицій. У загальному ці всі заходи і відповідний ланцюг реакцій економічних агентів мають справити позитивний вплив на економіку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ідентифікація ефективності грошово-кредитної політики центробанків, основних інструментів та важелів її реалізації останніми роками є популярним та актуальним питанням серед вітчизняних та зарубіжних учених. Значну увагу зазначеній проблемі приділяли А. Гальчинський, В. Геєць, М. Савлук, А. Мороз, В. Стельмах, В. Міщенко, Р. Лисенко, С. Мисак, О. Дзюблюк, В. Корнєєв та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Зважаючи на мінливість зовнішнього середовища та глобалізацію світової фінансової системи, актуалізується необхідність критичного визначення адекватності використовуваних інструментів грошово-кредитної політики в умовах загострення кризових явищ в економіці.

Мета статті. Головною метою цієї статті є обґрунтування необхідності відступу від сучасних інструментів грошово-кредитної політики, яку проводять центробанки провідних країн світу.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до вчення австрійської школи економіки обидва методи: як і зниження процентної ставки, так і програми кількісного пом'якшення, спрямовані на одну мету – вплив на тимчасову перевагу економічних суб'єктів, тобто штучне зниження ринкової ставки доходності. Від проведення даних заходів слід очікувати, як доводить практика, розтрачання ресурсів, економічний бум та загальноекономічну циклічність. Беручи до уваги відносно невеликий проміжок часу, який пройшов від моменту здійснення таких монетарних програм, не вдається аналізувати прямі наслідки такої політики. Однак непрямі наслідки можемо спостерігати вже сьогодні. На основі статистичних даних спробуємо ідентифікувати їх серед поверхневих результатів кількісного пом'якшення, які можуть видаватися на перший погляд. Для прикладу використаємо економіку США, що відчули на собі проведення наймасштабніших офіційних програм «кількісного пом'якшення». Крім інших подібних заходів, після фінансової кризи 2007–2009 рр. вона пережила загалом три такі програми:

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

1) грудень 2008 – березень 2010 рр. За цей час на фінансовий ринок було «влито» близько 1,7 трлн дол. США;

2) листопад 2010 – червень 2011 рр. – на загальну суму 900 млрд дол. США;

3) вересень 2012 – грудень 2013 рр., під час якої центробанком скуповувалися цінні папери на суму від 40 до 85 млрд дол. США щомісячно (загалом близько 1,6 трлн дол. США).

Для визначення результатів програм спочатку проаналізуємо типові агреговані макроекономічні показники, тобто яким чином відреагувала економіка на різке вливання грошової маси (рис. 1 та рис. 2).

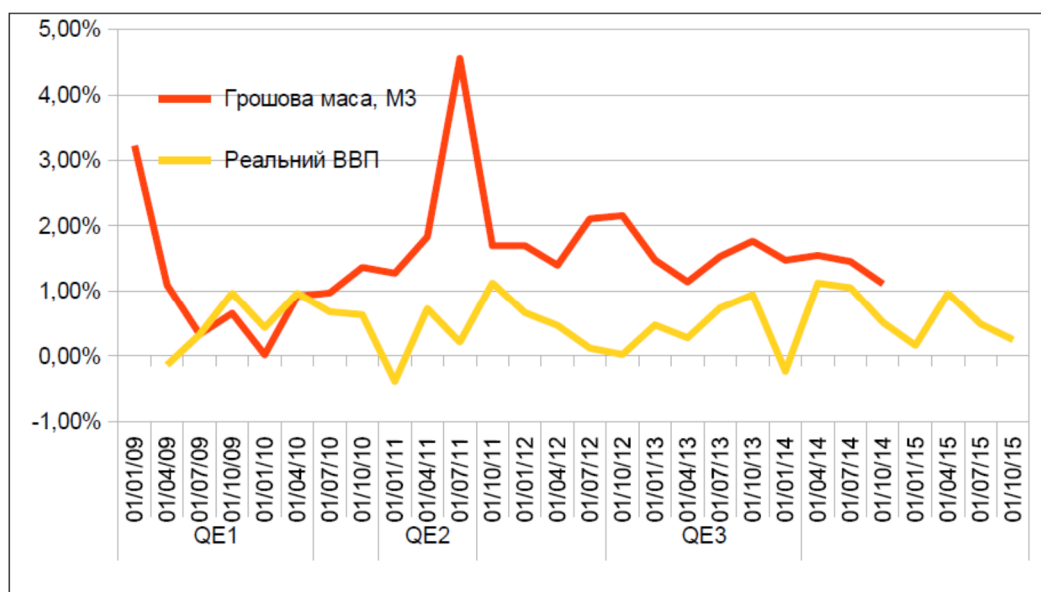

Рис. 1. Динаміка приросту грошової бази і реального ВВП (у доларах 2009 р.) США у 2009–2015 рр. (% до попереднього кварталу)

Джерело: [1].

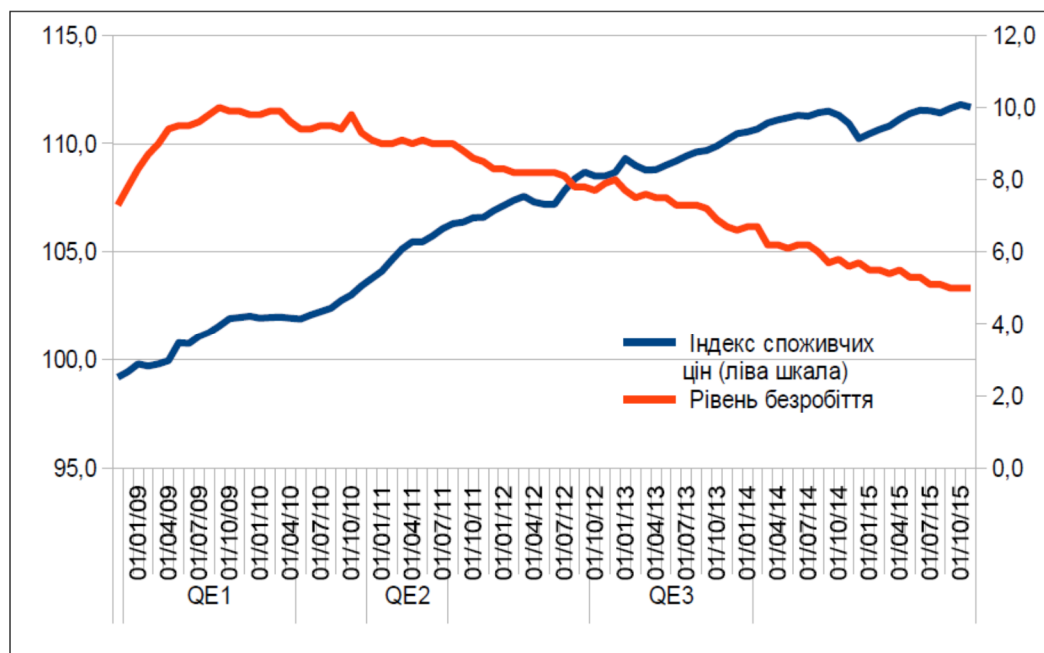

Рис. 2. Динаміка темпів інфляції та рівня безробіття у США у 2009–2015 рр.¹

Джерело: [1].

¹ Під час розрахунку темпу інфляції грудень 2008 року приймається як 100.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

Одразу слід зазначити, що темпи приросту грошової маси в період проведення таких програм значно перевищували відповідні показники ВВП. Крім того, цікавим є той факт, що темпи приросту валового продукту підвищувалися в періоди безпосереднього вливання грошей і зменшувалися в періоди їх припинення. Однак незважаючи на це, протягом всього періоду ВВП ріс додатнім темпами, а загальний приріст реального ВВП за 6 років становив 14,5 %. Доцільно також розглянути темпи приросту реального експорту товарів і послуг. За досліджуваній період цей показник становив 37,21 %, причому прослідковується тенденція, подібна до попереднього показника, коли найвищі темпи приросту збігаються з періодами активного проведення кількісного пом'якшення. Частково це можна пояснити і падінням курсу долара США в ці періоди, хоча загалом прослідковуємо тенденцію до його підвищення.

Цей період характеризується ще однією позитивною тенденцією – зниженням рівня безробіття: так, з максимуму у вересні 2009 року – 10,0 %, спостерігаємо зниження до 5,1 % у вересні 2015 року. Загалом складається поверхнєве враження про позитивний ефект від проведених монетарних програм. Хоча не маємо підстав стверджувати, що за інших рівних умов ми могли б отримати такий самий ефект. З такою ж впевненістю можемо стверджувати, що причиною економічного зростання став поступовий відхід економіки від кризових явищ.

На користь твердження про те, що програми кількісного пом'якшення не мали ніякого позитивного ефекту на нефінансовий сектор економіки може свідчити показник інфляції. За періоди проведених програм (грудень 2008 – грудень 2013 рр.) показник інфляції зріс на 10,5 в. п., тобто щорічна інфляція становила близько 2,0 %, що, власне, відповідає монетаристським рекомендаціям. Цей показник інфляції доцільно порівняти з обсягом емітованої грошової маси (рис. 3).

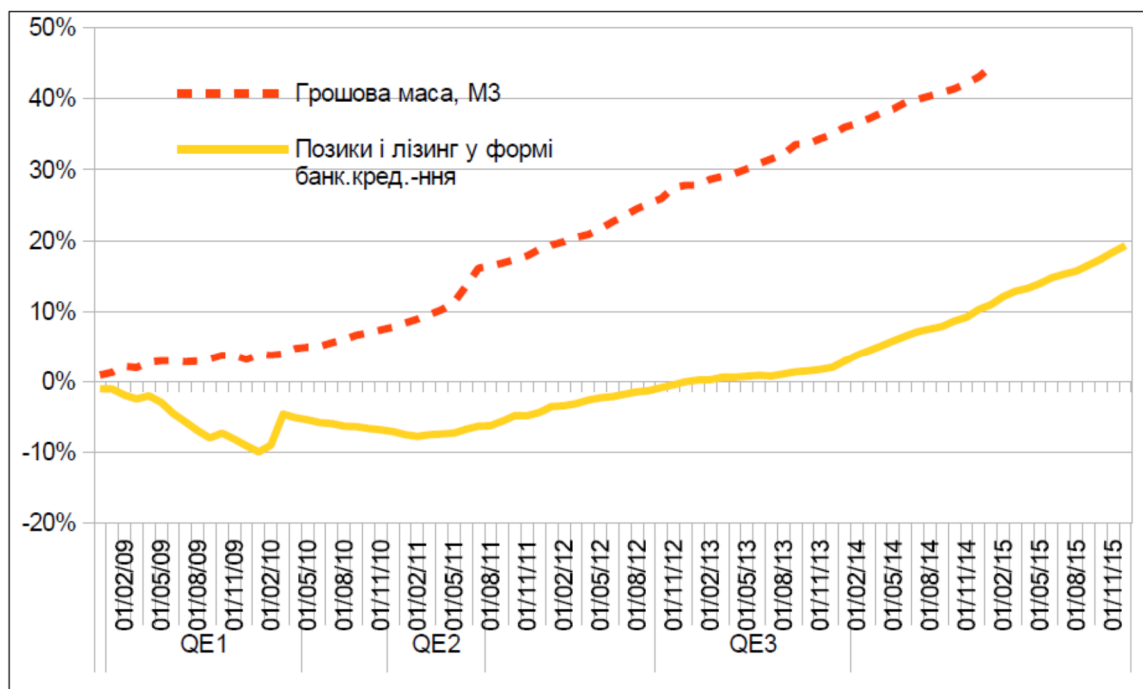

Рис. 3. Динаміка показника базового приросту грошової бази і банківського кредитування у США у 2009–2015 рр. (% до грудня 2008 р.)

Так, за період кінець 2008 – кінець 2013 рр. грошовий агрегат М3 зріс майже на 35,0 %, а якщо порівнювати з початком 2015 року – на 44,56 %, що також може слугувати доказом проведення додаткових монетарних програм після їх офіційного завершення. Вливання в економіку додаткової третини від наявної грошової маси однозначно мало б привести до

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

гіперінфляції, проте відповідно до статистичних даних ми спостерігаємо збалансовану інфляцію. Важливо також відзначити, що позитивні темпи зростання банківського кредитування ми спостерігаємо лише після завершення офіційних програм, тобто в кінці 2013 року. Під час проведення кількісного пом'якшення обсяги кредитування у порівнянні з кінцем 2008 року лише зменшувалися, що свідчить про те, що додаткова ліквідність, видана державою і центробанком, довгий час зберігалася в комерційних банках, очевидно з метою покриття бухгалтерських збитків, завданих кризою. Зниження обсягів кредитування також можна пояснити більш виваженим підходом комерційних банків до видачі нових кредитів. Зважаючи на вищевикладені міркування, стає очевидним, що новоемітована під час програм кількісного пом'якшення грошова маса не потрапила у реальний сектор економіки. Продовжуючи міркування далі, можна припустити, що додатковий обсяг емісії грошей або знаходиться в банківських установах, або був абсорбований іншими секторами фінансового ринку, або ж опинився за межами країни, що є малоімовірним, зважаючи на цілі програм. Найбільш вірогідним місцем прикладання додаткової грошової маси є фондовий ринок. Спробуємо перевірити цю гіпотезу на основі наявних статистичних даних. Для цього проаналізуємо, через які канали могла потрапити додаткова грошова маса в економіку.

Перший канал – через банківські кредити. Але, як вже було зазначено, обсяги банківського кредитування скорочувались, крім того, для великого американського корпоративного бізнесу не є характерним фінансування через банківське кредитування. Тому найбільш ймовірним каналом стало фінансування через емісію корпоративних облигацій. Підтвердженням цьому є те, що період проведення програм кількісного пом'якшення обсяги заборгованості нефінансового корпоративного сектору в США через випуск боргових зобов'язань зросла більше ніж на третину (35,80 %). Цілком логічно припустити, що як джерело фінансування нефінансові корпорації замість випущених облигацій використовували новоемітовані грошові кошти.

Продовжуючи міркування у тому ж руслі, необхідно зрозуміти, яким чином використовувалися кошти, отримані від боргової емісії. Однозначно, що найбільш доцільним варіантом є капітальні вкладення, оскільки вони дозволяють розширювати виробництво, що, власне, і приводить до зростання реального ВВП. Проте в реальності відбувається протилежне: темпи приросту реальних валових приватних внутрішніх інвестицій у США мають тенденцію до зниження. За останні 10 років приріст цього показника відбувся лише на рівні 7,15 %, а якщо порівнювати з докризовим рівнем (початок 2008 року) — на 13,4 % і станом на початок жовтня 2015 року він становив 2,85 трлн дол. США. Зважаючи на обсяги програм кількісного пом'якшення, найменш ймовірним видається те, що велика частина цих грошей спрямувалася на інвестиції та капітальні видатки. Якщо останнє припущення є правильним, то керівники компаній не були зацікавлені в отриманні стратегічних прибутків, а швидше орієнтувалися на тактичні цілі.

Вже доволі звичайною є практика прив'язки винагороди топ-менеджерів до ринкової вартості акцій компанії. Для того, щоб збільшити її ринкову ціну, часто використовується такий інструмент, як викуп акцій (buybacks). Суть цієї операції полягає в тому, що у випадку значної недооцінки вартості цінного папера, компанія здійснює викуп до моменту зростання потрібної величини капіталізації. Згодом у разі досягнення цієї мети раніше викуплені акції знову продавалися, а компанія отримувала додаткові грошові кошти. Однак це не єдиний позитивний ефект від цієї операції: часте проведення buybacks дозволяє підвищувати котирування власних цінних паперів, збільшувати прибуток на одну акцію, а також підвищувати їхню ринкову ціну, тобто робити більш привабливими для інвесторів.

Маючи в розпорядженні необхідні статистичні дані, спробуємо довести, що саме новоемітовані під час програм кількісного пом'якшення додаткові грошові засоби дозволили активно проводити такі операції на фондовому ринку (рис. 4 та рис. 5).

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

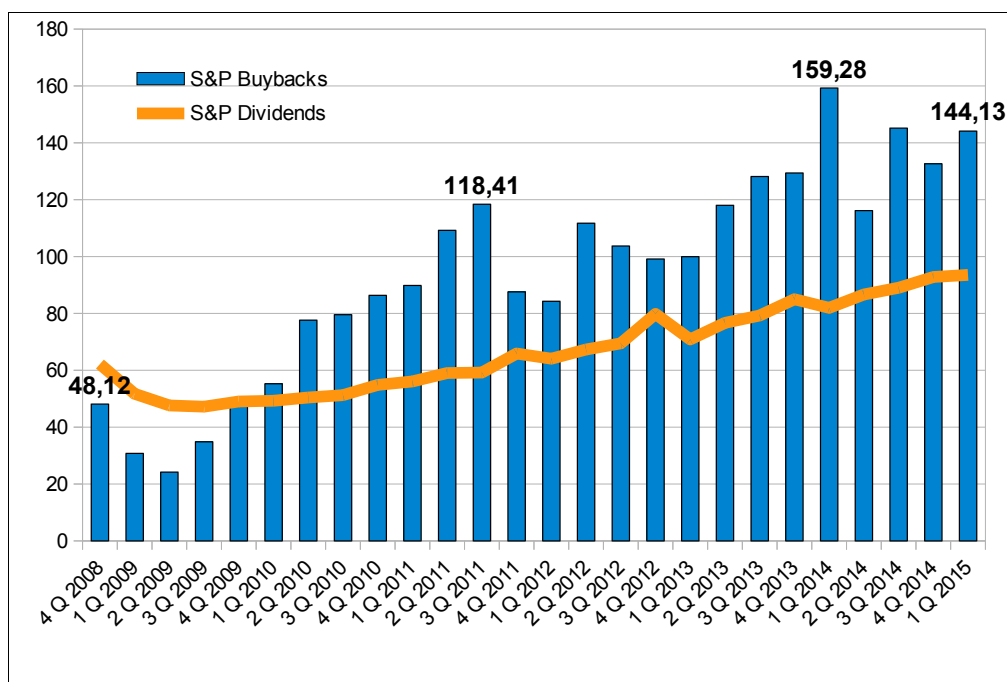

Рис. 4. Динаміка виплати дивідендів та здійснення викупів акцій американських корпорацій у 2009–2014 рр. (млрд дол. США)

Джерело: [2].

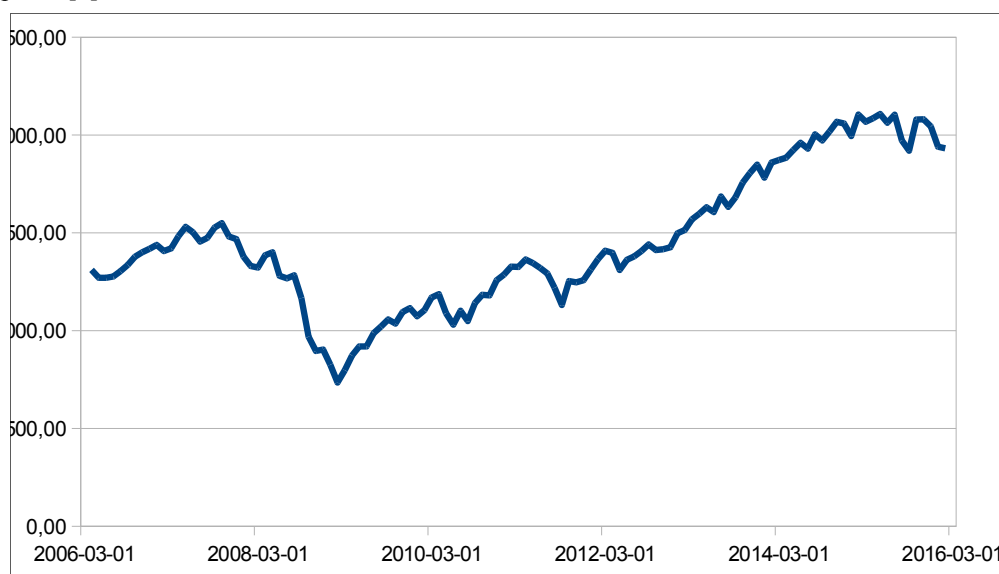

Рис. 5. Динаміка індексу S&P 500 за останні 10 років

Джерело: [1].

З рис. 4 прослідковується чітка тенденція до зростання обсягів операцій з викупу власних акцій після 2009 року. Починаючи від кінця 2008 року було здійснено операцій з викупу акцій на суму, близьку до 2,5 трлн дол. США, а середній темп квартального приросту за цей період становив 6,62 %. Загалом обсяг цих операцій за досліджуваний період зріс майже в 3 рази. Цікавим є той факт, що найбільш активними в операціях викупу є ІТ-компанії: станом на початок 2015 року майже 25,0 % викупів здійснювали саме ці компанії. Наступними ідуть фінансові компанії, корпорації із сектору охорони здоров'я та промислові корпорації.

Варто зазначити, що проведення активних операцій з викупу цінних паперів призвело до значного зростання індексу S&P 500. Так, за останні 10 років його значення зросло на

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

47,43 % і станом на лютий 2016 року він становив 1932,23 пункти. Порівнюючи це значення з найменшим за період (лютий 2009), зростання можна охарактеризувати у 2,63 разу. Вищезазначене підтверджує раніше висунуту гіпотезу. Ще одним аргументом на її користь може слугувати динаміка іншого показника – виплати дивідендів. За цей же період обсяги їх виплати зросли більше ніж на половину (50,43 %), причому найбільші значення спостерігаються після завершення програм кількісного пом'якшення. Тенденція високих виплат дивідендів може йти всупереч з іншою тенденцією, яка спостерігається на нефінансовому секторі економіки США – зниження темпів приросту прибутків, яка особливо спостерігається з 2011 року. Єдиним раціональним поясненням цього є використання грошей, які надійшли в економіку через монетарні програми.

Як підсумок доцільно розглянути і проаналізувати динаміку процесів злиття і поглинання в економіці США, яка наведена на рис. 6.

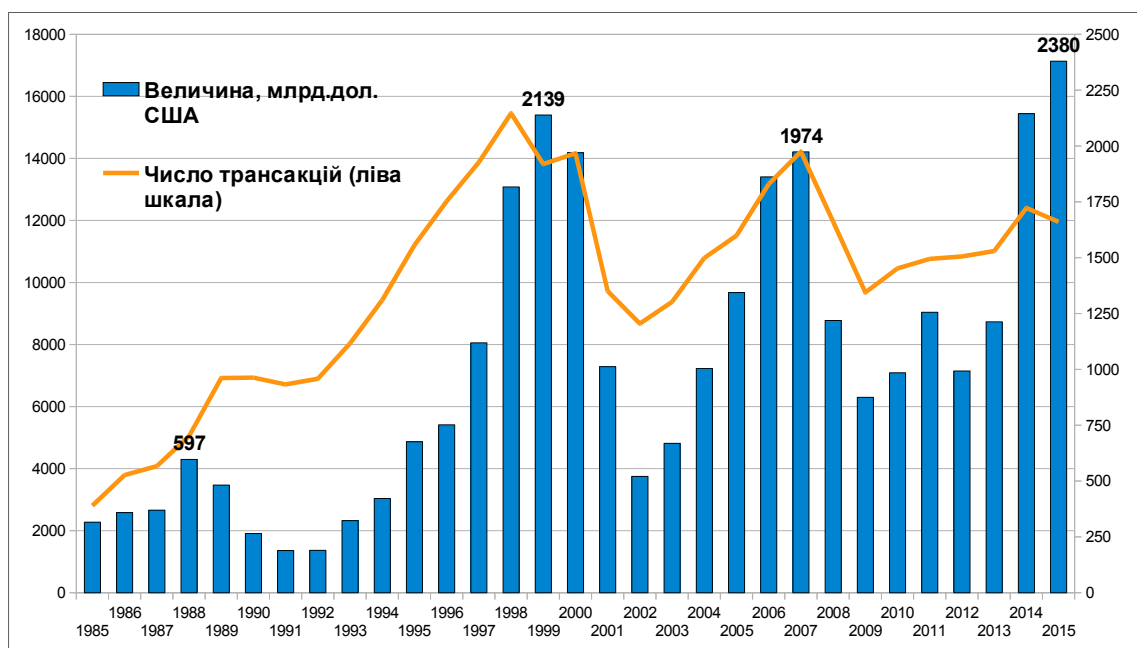

Рис. 6. Динаміка процесів злиття і поглинання корпорацій у США в 1985–2015 рр.
Джерело: [3].

Як видно з рис. 6, з 2009 року почала відновлюватися тенденція до зростання як кількості, так і вартості цих процесів. У 2014 та 2015 рр. вартість процесів поглинання та злиття корпорацій досягла свого історичного максимуму – 2380 млрд дол. США, перевищивши при цьому аналогічні показники в періоди фондових бумів у 1999 та 2007 рр. Загалом за 30 досліджуваних років вартість цих процесів зросла у 7,5 разу, лише за післякризовий період – у 2,72 разу. Враховуючи падіння темпів приросту прибутків та зниження капітального інвестування, найменш ймовірним є те, що подібні заходи фінансувалися з власних ресурсів. Знову ж таки, найбільш раціональним поясненням стає використання додаткової грошової маси, яка з'явилася у ході проведення монетарних програм ФРС.

Таким чином, вдалося обґрунтувати гіпотезу про те, що монетарні програми центрального банку на кшталт програм кількісного пом'якшення не здатні активізувати економічну діяльність та сприяти підвищенню темпів приросту валового продукту. Найбільш раціональним поясненням покращення стану агрегованих монетарних показників, які було розглянуті на початку, є відхід економіки від наслідків кризових явищ 2007–2009 рр. Очевидним залишається те, що головною метою центробанку у ході проведення подібних програм є швидше підтримання потрібного рівня інфляції, аніж стимулювання економіки, хоча, якщо брати до уваги тезис, що певний рівень інфляції стимулює економіч-

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

них суб'єктів до інвестування, подібні дії не позбавлені сенсу. Проте в будь-якому випадку такі монетарні заходи приховують у собі небезпеку, їхній економічний вплив не до кінця вивчений економічною наукою. Видатний економіст Нуріель Рубіні виділяє 10 можливих проблем, пов'язаних з проведенням програм кількісного пом'якшення. Незважаючи на це, з 2015 року ЄЦБ також запусив масштабну програму кількісного пом'якшення, викуповуючи високорейтингові корпоративні та державні облигації з метою недопущення дефляційних ризиків у Єврозоні.

Наслідки такої програми спрогнозувати важко саме тому, що невідомо, який сектор економіки зможе абсорбувати новоemitовані гроші, адже фондовий ринок ЄС розвинений слабше, ніж у США. Гіпотеза про те, що гроші розповсюдяться по всій економіці рівномірно вже давно не має під собою підстав. Програми кількісного пом'якшення можна розглядати як один із підходів до управління кризовими явищами на фінансовому ринку – у ході їх проведення було надано великі обсяги ліквідності для системно важливих банківських установ. Проте залишається відкритим питання їх впливу на довгострокові тенденції в економіці. Згідно з підходом австрійської школи економіки такі дії мають неминуче призвести до загальноекономічного циклу.

З огляду на вищевикладене, вважаємо за недоцільне включати програми кількісного пом'якшення до списку методів антикризової політики на фінансовому ринку. Складність проблеми визначення та реалізації антикризових дій полягає в тому, що найбільш раціональне вирішення питання циклічності фінансового ринку пов'язане з політичними аспектами. Тому доцільно поділити заходи антикризової політики на два блоки. Перший вміщуватиме пропозиції, які з огляду на ті чи інші політичні обставини найбільш ймовірно не зможуть бути реалізовані у практичному житті. Однак саме їх реалізація здатна на найнижчому рівні попередити кризові явища на фінансовому ринку. Вони пропонують загальне переформатування сучасної світової фінансової системи. Це, передусім, пропозиції австрійської школи економіки. Другий буде вміщувати пропозиції, які можуть бути реалізовані в межах нинішньої економічної та політичної парадигм. Одразу доцільно зауважити, що їх реалізація не здатна попередити кризові явища, але можливо зменшити їхній негативний вплив. Висунуті нами пропозиції вміщені в таблиці.

Таблиця

Пропозиції щодо попередження та усунення наслідків кризових явищ на фінансовому ринку

Перший блок	Другий блок
1. Відміна дозволу вільної емісії фіатних грошових засобів	1. Законодавчі обмеження щодо вільної емісії фіатних грошових засобів
2. Введення «вільних грошей» Гезеля, які б забезпечувалися золотим стандартом	2. Введення законодавчих обмежень щодо величини активів банківських та інших фінансових установ
3. Свобода вибору грошової одиниці	3. Підвищення резервних вимог банківської діяльності
4. Свобода повної банківської діяльності	4. Законодавче розмежування власне банківської (депозитно-кредитної) та інвестиційної діяльності банків
5. Зобов'язання учасників банківської системи дотримуватися традиційних принципів права, зокрема, повного забезпечення вкладів до запитання	5. Економічна політика держави, що забезпечує конкурентоспроможність та диверсифікацію ризиків
	6. Пригнічення політики держави, спрямованої на кредитне стимулювання попиту
	7. Введення попереджальних заходів, зокрема створення буферів капіталу (регіональні та національні антикризові фонди)
	8. Підсилення макропруденційного нагляду за станом фінансового ринку, зокрема банківської системи
	9. Переведення торгівлі ОТС-деривативами на біржову основу
	10. Нагляд за діяльністю рейтингових агенцій

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

Перший теоретичний підхід до управління кризовими явищами на фінансовому ринку полягатиме в реалізації пропозицій австрійської школи економіки щодо припинення державного втручання в економіку, передусім ліквідації банківської діяльності з частковим резервуванням та центрального банку і введення золотого стандарту. Наведемо основні моменти запропонованої реформи [4].

1. Свобода вибору грошової одиниці. Реалізація запропонованого нововведення полягатиме у відміні монопольного права держави на випуск єдиного законного платіжного засобу та переведення такого права у приватні руки – банківські установи. Основним позитивним моментом існування золотого стандарту є те, що золото, кількість якого постійно перебуває в дефіциті, не дозволяє створювати незабезпечену товарами і послугами грошову масу, тобто є не тільки автоматичним попереджувальним заходом проти інфляції, але в сучасних економічних умовах формуватиме дефляцію грошей, оскільки товарна маса зростає швидшими темпами, ніж грошова. Незважаючи на це, історія свідчить, що навіть в умовах золотого стандарту державі вдавалося збільшувати грошову масу, що призводило до катастрофічних наслідків для економіки. Тому представники АШЕ обґрунтовують необхідність передання права емісії грошей банківським інститутам: золото слугуватиме тим інструментом, який перевірятиме банки на чесність ведення свого бізнесу. Кожен банк зможе випускати власну грошову одиницю, стабільність якої буде підтримуватися золотим забезпеченням та вимогами 100 % резервування вкладів. У ході еволюції економічних відносин будуть відібрані ті банківські валюти, які заручилися підтримкою і довірою економічних суб'єктів. Водночас існують небезпеки введення золотого стандарту, тому вважаємо, що ця пропозиція АШЕ має бути доповнена іншою – так званими «вільними грошима». У своїй книзі «Природний економічний порядок» [5] Сильвіо Гезель намагається обґрунтувати необхідність переходу до нового типу грошей – так званих «вільний грошей», грошей, на які накладається від'ємний відсоток. Автор, на відміну від представників АШЕ, зміг побачити негативну рису золотого стандарту – дефляція «золотої» грошової одиниці, що призведе до виведення грошей з обігу та, як наслідок, пригнічення економічної активності. Для того, щоб гроші завжди були в обігу та виконували свою головну функцію – засіб обміну, – Гезель пропонує надати їм таких самих характеристик, як і будь-якому іншому товару, а саме – здатність до втрати своєї початкової вартості, тобто псування. Відповідно до рекомендацій Гезеля таке нововведення дозволить «прирівняти у можливостях» загальний еквівалент – гроші та будь-який інший товар.

2. Свобода повної банківської діяльності. Представники АШЕ у комплексі інших реформ вимагають ліквідації банківського законодавства, інституту центрального банку, а також інших державних органів, що контролюють фінансову та банківську діяльність. З огляду на вищевикладене, така реформа є необхідною та обґрунтованою, оскільки наявні інститути регулювання банківської діяльності забезпечували життєздатність банківської системи в умовах часткового резервування. Єдиним нормами, якими мають керуватися у своїй діяльності банки, – це система загальноправових принципів, яка ґрунтується на дотриманні повного резерву на банківські вклади.

3. Зобов'язання учасників банківської системи дотримуватися традиційних принципів права, зокрема, повного забезпечення вкладів до запитання.

Другий блок пропозицій полягатиме у збереженні діючої системи, однак, в той же час, у створенні механізмів та методів попередження кризових явищ. Саме такий напрям обрала світова економічна спільнота. Після глобальної фінансової кризи 2008–2009 рр. нею усвідомлена необхідність внесення суттєвих змін у нагляд і регулювання фінансової сфери на глобальному рівні. У 2009–2010 роках, використовуючи досвід і напрацювання міжнародних фінансових інститутів (Рада з фінансової стабільності, Базельський комітет банківського нагляду, Міжнародна організація комісій з цінних па-

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

перів, МВФ, ОЕСР, БМР та інші), були проведені саміти на чолі з G20, на яких були узгоджені основні принципи і напрямки реформи. В межах цих інститутів вже розроблені або розробляються уніфіковані стандарти регулювання фінансової сфери (щодо зміцнення стабільності банківських систем (Базель III), підвищення прозорості діяльності та регулювання «тіньової банківської системи» і ринку похідних цінних паперів тощо), які з певним коригуванням та пристосуванням до національних фінансових ринків імплементуються урядами держав, у тому числі країнами ЄС, які постраждали не тільки від кризи 2008–2009 рр., але і європейської кризи державних боргів.

Одним з найважливіших напрямків фінансової реформи, які були узгоджені на самітах G20 у 2009–2010 рр. – зміцнення стабільності банківської системи, яка опинилася в центрі глобальної кризи 2008–2009 рр. Саме для усунення цих недоліків була укладена нова угода – Базель III. Головними аспектами цієї угоди є реформа капіталу, ліквідності та зміни у сфері управління ризиками і ринкової дисципліни. Тобто головним методом попередження потенційних кризових явищ у банківській системі стало підвищення кількісних вимог щодо достатності капіталу та наявності ліквідних активів.

Такими, що реально можуть підвищити стійкість банківського сегмента, стали плани регуляторів фінансового ринку США щодо введення в дію заборони банкам на проведення спекулятивних операцій з деривативами – так зване «правило Волкера». Воно стало своєрідним відродженням норм закону Гласса-Стіголла, який діяв у США з років Великої депресії до 1999 року та передбачав розмежування власне банківської та інвестиційної діяльності. Такі дії викликали хвилю обурень серед представників фінансової еліти США, передусім власників великих інвестиційних банків з Уолл-Стріт, що призвело до затримки прийняття відповідного законодавства.

Достатньо результативним щодо регулювання фінансових ринків став досвід Європейського Союзу (ЄС): прийнято пакет нормативно-правових актів – CRD IV Package, що вміщує Директиву про вимоги щодо достатності капіталу і Регламент достатності капіталу [6]. Фактично ці законодавчі акти вводять нові кількісні та якісні вимоги і нормативи щодо достатності капіталу, його ліквідності, співвідношення позикового капіталу до власного тощо, які повинні бути єдиними для всіх країн ЄС. Крім того, планується створити єдиний збір правил (Single Rulebook) для всіх країн ЄС. Цей пакет поширюється на діяльність всіх комерційних, інвестиційних банків та компаній. При узгодженні цього пакета законодавчих актів між окремими країнами, а також національними регуляторними інститутами виникали розбіжності щодо певних положень і норм, через що прийняття пакета затрималося у часі, проте національні фінансові регулятори отримали більше свободи у своїх діях.

Пакет CRD IV не приймався незалежно, а у взаємодії з іншими директивами ЄС, які також були прийняті у світлі міжнародної реформи фінансового сектору економіки, а саме:

1. *Регламент щодо інфраструктури європейського ринку (EMIR)*. EMIR – головний законодавчий акт ЄС, який має забезпечити посилення регулювання і прозорість ринку деривативів. Регламент документа передбачає обов'язковий кліринг для фінансових стандартизованих угод з деривативами через центральних контрагентів; для позабіржових угод з похідними цінними паперами вимагається вище значення маржі й обов'язкове надання звітності про угоди в торгівлі депозитарії, також встановлюються жорсткі вимоги щодо оцінки ризиків. Крім того, документ передбачає вимоги до корпоративного управління, оцінки ризиків та публічній звітності самих центральних контрагентів і торгових депозитаріїв, як наслідок – більша прозорість операцій з деривативами, а також їх подорожчання, що зробить їх менш привабливими.

2. *Директива «Про ринок фінансових інструментів» (MIFID II)*, яка включає переглянуту Директиву MIFID і відповідний регламент, які були прийняті Радою і Парламе-

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

нтом Євросоюзу в 2012 році. Директива MIFID II відтепер поширює сферу своєї дії не тільки на багатосторонні торгові операції (Multilateral Trading Facilities) та організовані ринки, але й на так звані торговельні майданчики (Organised Trading Facilities), діяльність яких раніше не регулювалася. Одночасно посилюється регулювання операцій фінансових посередників з товарними деривативами, вводяться ліміти за категоріями учасників з метою жорсткішого контролю спекулятивних угод.

Окремим і дуже актуальним питанням стало регулювання діяльності рейтингових агентств. Нині саме ESMA відповідає за нагляд за рейтинговими агентствами. Документами Європейської комісії введена процедура реєстрації, яка дозволяє європейським регуляторам відслідковувати активність рейтингових агентств. Основна мета – уникнути наявних і можливих конфліктів між агентствами та об'єктами їх оцінювання.

Створення єдиної системи фінансового нагляду не змогло вирішити проблем банківської кризи і тісно з нею пов'язаної кризи державних боргів країн ЄС. Саме тому після проблем європейських банків весною 2012 року була озвучена ідея створення Банківського союзу, в якому вся банківська система ЄС мала б єдині правила нагляду та контролю в особі ЄЦБ. Незважаючи на те, що створення єдиного європейського Банківського союзу стикається з багатьма проблемами і суперечностями, реалізація ідеї уніфікації нагляду та контролю за банківською системою дозволить створити передумови недопущення чергових фінансових криз та швидкого реагування на наслідки їх протікання.

Проект створення ESRB і трьох регуляторів є безпрецедентним для ЄС. Розроблення ЄС нової системи фінансового регулювання виходить далеко за межі союзу. Спроба поширити регулювання на фінансові інститути, що активно діють в ЄС, але розміщуються за його межами, сприймається досить неоднозначно, особливо зі сторони США. Результативність такого підходу до вирішення світових фінансових проблем покаже час. Проте спроби світової спільноти створити стійку інтегровану систему фінансового контролю та нагляду свідчить не лише про бажання уникнути фінансових потрясінь у майбутньому, а про розуміння нею неминучості таких подій.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що монетарні програми «кількісного пом'якшення» не сприяють виходу економіки з кризового стану, а формують передумови до виникнення фондових бульбашок. Тому подібні програми не були включені до списку головних методів антикризової політики, які було розділено на два блоки: теоретичні пропозиції, що мають на меті переформатування діючої фінансової системи, передусім до них відносяться рекомендації австрійської школи економіки та пропозиції, що мають більшу ймовірність бути реалізованими, зважаючи на політичну та економічну парадигму. Деякі з них вже були реалізовані світовою фінансовою спільнотою, урядами держав та їх об'єднань або знаходяться на стадії впровадження. До таких належать:

- введення законодавчих обмежень щодо величини активів банківських та інших фінансових установ;
- підвищення резервних вимог банківської діяльності;
- законодавче розмежування власне банківської (депозитно-кредитної) та інвестиційної діяльності банків;
- економічна політика держави, що забезпечує конкурентоспроможність та диверсифікацію ризиків;
- пригнічення політики держави, спрямованої на кредитне стимулювання попиту;
- введення попереджальних заходів, зокрема створення буферів капіталу (регіональні та національні антикризові фонди);
- підсилення макропруденційного нагляду за станом фінансового ринку, зокрема банківської системи;
- переведення торгівлі OTC-деривативами на біржову основу.

Список використаних джерел

1. *Economic Research Federal Reserve Bank of st. Louis* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://research.stlouisfed.org>.
2. *PR Newswire A UBM plc company. S&P 500 Q1 2015 Buybacks Rise 8.7% Over Q4 2014* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.prnewswire.com/news-releases/sp-500-q1-2015-buybacks-rise-87-over-q4-2014-300104768.html>.
3. *IMMA. Mergers&Acquisitions – United States* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://docs.google.com/spreadsheets/d/1wuMYy3W9DyRhUSRkfJzaJQJ_Tv_LLpBvmJezXwtAkWm/pub?output=xlsx.
4. *Хесус У. С. Деньги, банковский кредит и экономические циклы / Уерта де Сото Хесус ; пер. с англ. под ред. А. В. Куряева. – Челябинск : Социум, 2008. – 663 с.*
5. *Гезель Сильвио. Естественный экономический порядок [Электронный ресурс] / Гезель Сильвио. – Режим доступа : <http://www.e-reading.club/book.php?book=142188>.*
6. *Худякова Л. С. Реформа регулирования финансового сектора в Европейском Союзе / Л. С. Худякова, Е. А. Сидорова // Деньги и кредит. – 2014. – № 4. – С. 28–34.*

References

1. *Economic Research Federal Reserve Bank of st. Louis*. Retrieved from <http://research.stlouisfed.org>.
2. *PR Newswire A UBM plc company. S&P 500 Q1 2015 Buybacks Rise 8.7% Over Q4 2014*. Retrieved from <http://www.prnewswire.com/news-releases/sp-500-q1-2015-buybacks-rise-87-over-q4-2014-300104768.html>.
3. *IMMA. Mergers&Acquisitions – United States*. Retrieved from https://docs.google.com/spreadsheets/d/1wuMYy3W9DyRhUSRkfJzaJQJ_Tv_LLpBvmJezXwtAkWm/pub?output=xlsx.
4. Khesus, U.S. (2008). *Dengi, bankovskii kredit i ekonomicheskie tsikly [Money, Bank Credit, and Economic Cycles]* (Kuriaev, A.V., Trans.). Cheliabinsk: Sotsium (in Russian).
5. Gezel, Silvio. *Estestvennyi ekonomicheskii poriadok [Natural Economic Order]*. Retrieved from <http://www.e-reading.club/book.php?book=142188>.
6. Khudiakova, L.S., Sidorova, E.A. (2014). *Reforma regulirovaniia finansovogo sektora v Evropeiskom Soiuze [Regulatory reform in the EU financial sector]. Dengi i kredit – Money and Credit*, no. 4, pp. 28–34 (in Russian).

Абакуменко Ольга Вікторівна – доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Чернігівський національний технологічний університет (вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, 14027, Україна).

Абакуменко Ольга Вікторівна – доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансов, банківського дела и страхования, Черниговский национальный технологический университет (ул. Шевченко, 95, г. Чернигов, 14027, Украина).

Abakumenko Olga – Doctor of Economics, Professor, Professor of Department of Finance, Banking and Insurance, Chernihiv National University of Technology (95 Shevchenka Str., 14027 Chernihiv, Ukraine).

E-mail: abakumenko.olga@gmail.com

Дорош Тарас Степанович – студент, Чернігівський національний технологічний університет (вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, 14027, Україна).

Дорош Тарас Степанович – студент, Черниговский национальный технологический университет (ул. Шевченко, 95, г. Чернигов, 14027, Украина).

Dorosh Taras – student, Chernihiv National University of Technology (95 Shevchenka Str., 14027 Chernihiv, Ukraine).

E-mail: dorosh.t@ukr.net

УДК 657.05:005.53

*Світлана Калабухова, Людмила Чалюк***КЛЮЧОВІ ВІДНОСНІ ПОКАЗНИКИ СПРОМОЖНОСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ
ОДИНИЦІ ГЕНЕРУВАТИ ГРОШОВІ КОШТИ***Светлана Калабухова, Людмила Чалюк***КЛЮЧЕВЫЕ ОТНОСИТЕЛЬНЫЕ ПОКАЗАТЕЛИ СПОСОБНОСТИ
ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЕДИНИЦЫ ГЕНЕРИРОВАТЬ ДЕНЕЖНЫЕ СРЕДСТВА***Svitlana Kalabukhova, Liudmyla Chalyuk***KEY RELATIVE INDICATORS OF ECONOMIC ENTITY CAPACITY TO
GENERATE CASH**

Аргументовано необхідність прагматичної інтерпретації фінансової інформації про рух грошових коштів через розрахунок відносних показників. Визначено, що такий підхід уможливує зіставлення з інформацією попередніх звітних періодів, аналогічною галузевою інформацією, з показниками інших підприємств для прийняття оптимальних рішень. Узагальнено перелік основних коефіцієнтів, що рекомендуються у фаховій вітчизняній та зарубіжній літературі для проведення аналізу руху грошових коштів ретроспективно. Надано авторське трактування назви, порядку розрахунку та характеристики ключових відносних показників, що ґрунтуються на принципах управління грошовими потоками: збалансованості, ефективності та ліквідності. Розроблено пропозиції щодо удосконалення процедур динамічного та порівняльного аналізу ключових відносних показників спроможності економічної одиниці генерувати грошові кошти.

Ключові слова: адекватність (достатність) чистого грошового потоку, ефективність грошових потоків, збалансованість (ліквідність) грошових потоків, рентабельність грошових потоків, синхронність грошових потоків.

Табл.: 4. Бібл.: 12.

Аргументирована необходимость прагматической интерпретации финансовой информации о движении денежных средств путем расчета относительных показателей. Определено, что такой подход способствует сопоставлению с информацией предыдущих отчетных периодов, аналогичной отраслевой информацией, с показателями других предприятий для принятия оптимальных решений. Обобщен перечень основных коэффициентов, рекомендуемых в профессиональной отечественной и зарубежной литературе для проведения анализа движения денежных средств ретроспективно. Дана авторская трактовка названия, порядка расчета и характеристики ключевых относительных показателей, основанных на принципах управления денежными потоками: сбалансированности, эффективности и ликвидности. Разработаны предложения по усовершенствованию процедур динамического и сравнительного анализа ключевых относительных показателей способности экономической единицы генерировать денежные средства.

Ключевые слова: адекватность (достаточность) чистого денежного потока, эффективность денежных потоков, сбалансированность (ликвидность) денежных потоков, рентабельность денежных потоков, синхронность денежных потоков.

Табл.: 4. Библ.: 12.

The necessity of pragmatic interpretation to financial information about cash flows by calculating the relative indicators has been argued. Determined, that this approach facilitates the comparison with previous periods information, similar industry information, with indicators other enterprises for decision-making. The list of the main coefficients that are recommended in the professional domestic and foreign literature to analyze cash flow retrospectively has been generalized. Author's interpretations of the name, procedure for the computation and characteristics of key relative ratios based on the principles of cash flows: balance, efficiency and liquidity were presented. The proposals for improving the procedures of the dynamic and comparative analysis key relative ratios that define economic entity capacity to generate cash have been suggestions.

Key words: net cash flow adequacy, cash flows efficiency, cash flow balance (liquidity), cash flow profitability, cash flow synchronization.

Табл.: 4. Bibl.: 12.

JEL Classification: M490

Постановка проблеми. Гроші та прибуток є однаково важливими для суб'єкта господарювання. Прибуток є суто бухгалтерським показником, що розраховується через порівняння нарахованих доходів і витрат. Гроші є основною одиницею вимірювання підприємницької діяльності та засобом платежу. Наявність грошей дозволяє безперервно здійснювати господарські операції та забезпечує «запас міцності» бізнесу. Саме грошові кошти суб'єктів господарювання, перебуваючи в постійному русі, забезпечують всі види їхньої діяльності: операційну, інвестиційну, фінансову та створюють умови для нарахування прибутку. Отже, грошовий потік розкриває динамізм підприємницької діяльності, забезпечує її безперервність. Більшість учених відзначають, що найдієвішим інструментом аналізу грошових потоків є метод фінансових коефіцієнтів. Коефіцієнтний аналіз спроможності підприємства генерувати грошові кошти забезпечує прагматичну інтер-

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

претацію фінансової інформації про рух грошових коштів через розрахунок відносних показників та уможливує зіставлення фактичної інформації про запас грошової міцності економічної одиниці з інформацією попередніх звітних періодів, аналогічною галузевою інформацією, з показниками інших підприємств для прийняття оптимальних рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд останніх вітчизняних публікацій [1–7] та зарубіжних наукових праць [8–12] показав, що загалом всі коефіцієнти, рекомендовані різними авторами для проведення аналізу руху грошових коштів ретроспективно, ґрунтуються на принципах управління грошовими потоками: збалансованості, ефективності та ліквідності. Таким чином, такий аналіз фінансових коефіцієнтів забезпечує інформацією про рівень достатності формування грошових коштів, ефективності їх використання і досягнення збалансованості позитивного та негативного грошових потоків за видами, обсягами і в часі. Встановлено, що загалом науковою спільнотою акцентується увага на проблемі уніфікації коефіцієнтів для аналізу спроможності економічної одиниці генерувати грошові кошти в доступному для огляду майбутньому в результаті операційної, інвестиційної та фінансової діяльності.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Вчені по-різному підходять до розрахунку коефіцієнтів для аналізу руху грошових коштів, що вносить плутанину у вироблення чіткого, поетапного підходу до організації та проведення бухгалтерського аналізу грошових потоків в інтересах економічної одиниці. Отже, потребують встановлення для загального і неодноразового використання правила щодо аналізу грошових потоків економічної одиниці, які спрямовані на досягнення оптимального ступеня впорядкованості у сфері забезпечення прийняття ідентичних рішень всіма зацікавленими сторонами бізнес-середовища (як вітчизняними, так і зарубіжними).

Мета статті. Головною метою цієї роботи є узагальнення переліку основних коефіцієнтів, що рекомендуються у фаховій літературі для проведення аналізу руху грошових коштів ретроспективно, та розроблення пропозицій щодо процедур динамічного та порівняльного аналізу ключових відносних показників спроможності економічної одиниці генерувати грошові кошти.

Виклад основного матеріалу. Англо-американська облікова школа стала осередком зародження та відокремлення в окремий науковий напрямок таких базових інструментів аналізу фінансової звітності, як фінансові коефіцієнти. Запровадження фінансових коефіцієнтів як бази обґрунтування формалізованої системи показників для аналізу фінансової звітності зумовлена тим, що інформація про суб'єкт господарювання, що звітує, буде кориснішою, якщо її можна порівняти з подібною інформацією інших суб'єктів господарювання, а також з подібною інформацією про той самий суб'єкт господарювання за інший період або іншу дату. Як підкреслювали видатні представники різних американських шкіл коефіцієнтного аналізу фінансової звітності (J. Horigan, R. Foulke, P. Barnes, J. Bliss, E. Altman, R. Ball, P. Brown), інформацію фінансових звітів важливо трансформувати в іншу форму, щоб вона була зіставною з попередніми звітними періодами та з іншими підприємствами, а тому коефіцієнти та їх відсоткові значення для задоволення цієї інформаційної потреби досить доречні.

Узагальнення основних коефіцієнтів, що рекомендуються у фаховій літературі для проведення аналізу руху грошових коштів, та авторська інтерпретація їхніх назв та розрахунку наведено у табл. 1 та 2.

Зауважимо, що зазвичай динамічний аналіз передбачає аналіз зміни показників у часі за допомогою побудови рядів динаміки та вимагає розрахунку базових або ланцюгових темпів зростання або темпів приросту. Для проведення динамічного аналізу відносних показників руху грошових коштів економічної одиниці пропонуємо застосовувати перелік вітчизняних ключових показників, наведений у табл. 1.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

Таблиця 1

Перелік ключових коефіцієнтів для ретроспективного аналізу руху грошових коштів у вітчизняній практиці

Назва коефіцієнта	Формула розрахунку	Характеристика коефіцієнта
1. Коефіцієнт достатності чистого грошового потоку – $K^{ЛЧГП}$	$K^{ЛЧГП} = NCF / (MCF^{2.1/2} + MCF^{3.1/2} + MCF^{3.1/3})$	показує здатність підприємства здійснювати капітальні інвестиції ($MCF^{2.1/2}$), погашати позики кредиторів ($MCF^{3.1/2}$) та сплачувати дивіденди власникам ($MCF^{3.1/3}$) за рахунок зміни залишків грошових коштів. Зміна (абсолютне відхилення) залишків грошових коштів у балансі за р.1165 розкриває інформацію про «чистий» рух грошових коштів за звітний період (<i>Net cash flow</i> , NCF). Нормальне значення > 1
2. Коефіцієнт ефективності грошових потоків – $K^{ЕГП}$	$K^{ЕГП} = NCF / MCF$	показує здатність економічної одиниці створювати додаткові грошові кошти (NCF) унаслідок витрачання грошових коштів (MCF), що сприяє зростанню ліквідності оборотних активів. Нормальне значення > 0
3. Коефіцієнт рентабельності грошових потоків – $K^{РГП}$	$K^{РГП} = (ЧП + DA) / MCF$	показує здатність грошового потоку самофінансувати діяльність економічної одиниці. Оскільки амортизаційні відрахування не виступають сплаченими витратами періоду, чистий грошовий дохід власника може бути визначений як сума чистого прибутку економічної одиниці ($ЧП$) та амортизаційних відрахувань (DA). Нормальне значення > 0
4. Коефіцієнт ліквідності грошових потоків – $K^{ЛГП}$	$K^{ЛГП} = PCF / MCF$	показує пропорційність покриття обсягів витрачання (MCF) обсягами надходження (PCF) грошових коштів. Оптимальне значення $= 1$
5. Коефіцієнт синхронності грошових потоків – $K^{СГП}$	$K^{СГП} = \sqrt{\frac{\sum_{t=1}^n (NCF_t - \overline{NCF})^2}{n}}$	показує у гривнях середньоквадратичне відхилення від загальної рівномірності «чистого» грошового надходження (NCF) в окремих інтервалах звітного періоду. Оптимальне значення $= 0$
6. Коефіцієнт якості чистого грошового потоку – $K^{ЯЧГП}$	$K^{ЯЧГП} = (ЧП + DA) / NCF$	показує рівень згенерованого чистим грошовим потоком (NCF) визнаного чистого прибутку ($ЧП$). Оскільки амортизаційні відрахування (DA) не супроводжуються грошовими виплатами, на їх суму коригуємо чистий прибуток. Нормальне значення > 0

Таблиця 2

Перелік ключових коефіцієнтів для ретроспективного аналізу руху грошових коштів у зарубіжній практиці

Назва коефіцієнта	Формула розрахунку	Характеристика коефіцієнта
1	2	3
1. Free Cash Flow – FCF – Вільний грошовий потік	$FCF = NCF^O - MCF^{2.1/2}$	показує чистий грошовий потік від операційної діяльності (NCF^O), що залишився після вирахування капітальних інвестицій у необоротні активи ($MCF^{2.1/2}$) для підтримки або розширення виробничої потужності. Нормальне значення > 0
2. Operating Cash Flow Ratio – Грошова «якість» розрахунків з покупцями – $ГЯ^{ПОК}$	$ГЯ^{ПОК} = PCF^O / ЧД$	показує можливість підприємства перетворити нараховані доходи від реалізації ($ЧД$) у грошові надходження від операційної діяльності (PCF^O), платіжну дисципліну покупців та рівень погашення ними дебіторської заборгованості. Оптимальне значення $= 1$

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

Закінчення табл. 2

1	2	3
3. Asset Efficiency Ratio – Грошова ефективність активів - GE^A	$GE^A = NCF^O / \bar{A}$	показує здатність генерувати грошові потоки від експлуатації активів (A); є подібним до показника ROA , але у чисельнику використовується не показник чистого прибутку, а чистого грошового потоку від операційної діяльності (NCF^O). Є важливим для ретроспективного трендового аналізу та порівняльного аналізу з конкурентами. Нормальне значення > 0
4. Current Liability Coverage Ratio – Грошове покриття поточних зобов'язань - $ГП^{ПЗ}$	$ГП^{ПЗ} = NCF^O / \overline{ПЗ}$	показує здатність погашати поточні зобов'язання ($ПЗ$) чистими грошовими надходженнями від операційної діяльності (NCF^O); забезпечує більш точну оцінку платоспроможності. Нормальне значення > 1
5. Interest Coverage Ratio – Грошове покриття відсотків за кредитами - $ГП^{\Phi B}$	$ГП^{\Phi B} = \frac{NCF^O + \Phi B + ПП}{\Phi B}$	показує здатність економічної одиниці здійснювати процентні платежі за отриманими позиками; включає інформацію про фінансові витрати (ΦB) з р. 2250 та витрати з податку на прибуток ($ПП$) з р.2300; забезпечує релевантною інформацією кредиторів. Нормальне значення > 1
6. External Financing Index Ratio – Грошова залежність від зовнішнього фінансування - $ГЗ^{ЗФ}$	$ГЗ^{ЗФ} = NCF^F / NCF^O$	показує співвідношення чистого руху коштів від фінансової діяльності (NCF^F) до чистого руху коштів від операційної діяльності (NCF^O); чим вище значення, тим більше залежить бізнес від зовнішніх грошей. Нормальне значення < 1
7. Free cash flow / Operating cash flow – Грошова міцність підприємства - $ГМ$	$ГМ = FCF / NCF^O$	показує рівень самофінансування економічною одиницею у напрямку розширення масштабів діяльності, збільшення виробничої потужності, нарощування економічного потенціалу. Нормальне значення > 0

Застосування цього переліку (табл. 1) для проведення динамічного аналізу коефіцієнтів забезпечує релевантною інформацією про тенденції спроможності вітчизняної економічної одиниці генерувати грошові кошти в доступному для огляду майбутньому в результаті операційної, інвестиційної та фінансової діяльності та продовжувати діяльність у галузі функціонування. Аналітичні висновки рекомендуємо робити, ґрунтуючись на застосуванні в аналітичній процедурі середньої геометричної в контексті визначення середньої тенденції зростання окремого ключового показника. При цьому значення T_n , що включаємо у розрахунок середньої тенденції зростання, визначаємо як ланцюговий темп зростання окремого коефіцієнта за роками через співвідношення K_n / K_{n-1} . Рекомендований формат аналітичної таблиці, що деталізує порядок проведення динамічного аналізу коефіцієнтів спроможності економічної одиниці генерувати грошові кошти, наведено у табл. 3.

Таблиця 3

Динамічний аналіз вітчизняних ключових показників руху грошових коштів економічної одиниці

Ключові коефіцієнти, K	Звіт. період	Інформація попередніх звітних періодів, n					Середня тенденція зростання, $\bar{T}$
		1 рік тому	2 роки тому	3 роки тому	4 роки тому	5 років тому	
1	2	3	4	5	6	7	8
1 Чистий рух грошових коштів – NCF	NCF_0	NCF_1	NCF_2	NCF_3	NCF_4	NCF_5	$\bar{T}_{NCF} = \sqrt[5]{T_5 \cdot T_4 \cdot T_3 \cdot T_2 \cdot T_1}$

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

Закінчення табл. 3

1	2	3	4	5	6	7	8
2. Коефіцієнт ефективності грошових потоків – $K^{ЕГП}$	$K^{ЕГП}_0$	$K^{ЕГП}_1$	$K^{ЕГП}_2$	$K^{ЕГП}_3$	$K^{ЕГП}_4$	$K^{ЕГП}_5$	$\overline{T_{K^{ЕГП}}} = \sqrt[5]{T_5 \cdot T_4 \cdot T_3 \cdot T_2 \cdot T_1}$
3. Коефіцієнт рентабельності грошових потоків – $K^{РГП}$	$K^{РГП}_0$	$K^{РГП}_1$	$K^{РГП}_2$	$K^{РГП}_3$	$K^{РГП}_4$	$K^{РГП}_5$	$\overline{T_{K^{РГП}}} = \sqrt[5]{T_5 \cdot T_4 \cdot T_3 \cdot T_2 \cdot T_1}$
4. Коефіцієнт ліквідності грошових потоків – $K^{ЛГП}$	$K^{ЛГП}_0$	$K^{ЛГП}_1$	$K^{ЛГП}_2$	$K^{ЛГП}_3$	$K^{ЛГП}_4$	$K^{ЛГП}_5$	$\overline{T_{K^{ЛГП}}} = \sqrt[5]{T_5 \cdot T_4 \cdot T_3 \cdot T_2 \cdot T_1}$
5. Коефіцієнт якості чистого грошового потоку – $K^{ЯЧГП}$	$K^{ЯЧГП}_0$	$K^{ЯЧГП}_1$	$K^{ЯЧГП}_2$	$K^{ЯЧГП}_3$	$K^{ЯЧГП}_4$	$K^{ЯЧГП}_5$	$\overline{T_{K^{ЯЧГП}}} = \sqrt[5]{T_5 \cdot T_4 \cdot T_3 \cdot T_2 \cdot T_1}$
<i>Умови аналізу:</i>							
$NCF > 0; K^{ЕГП} > 0; K^{РГП} > 0; K^{ЛГП} = 1; K^{ЯЧГП} > 0; \overline{T_K} > 1$							
Висновки:							

Необхідно зауважити, що порівняльний (компаративний) аналіз передбачає зіставлення показників з показниками попередніх звітних періодів, з показниками конкурентів, із середньогалузевими показниками середовища функціонування. Оскільки поява фінансових коефіцієнтів відбулася саме у зарубіжній практиці, доречним вважаємо проведення компаративного аналізу спроможності економічної одиниці генерувати грошові кошти на основі коефіцієнтів, що є поширеними у зарубіжній практиці. Рекомендований формат аналітичної таблиці, що деталізує порядок проведення компаративного аналізу коефіцієнтів спроможності економічної одиниці генерувати грошові кошти, наведено у табл. 4.

Таблиця 4

Порівняльний аналіз ключових відносних показників руху грошових коштів економічної одиниці

Обліковий показник	Звітний період	База порівняння			Абс. відхилення (або відносне)		
		У попередньому періоді	Середньогалузеве значення	У найближчого конкурента	Від попереднього періоду	Від середньогалузевого значення	Від найближчого конкурента
1	2	3	4	5	6	7	8
1. Вільний грошовий потік - FCF	FCF_0	FCF_{-1}	$\overline{FCF}^{ГАЛ}$	$FCF^{КОН}$	$\frac{FCF_0 - FCF_{-1}}$	$\frac{FCF_0 - \overline{FCF}^{ГАЛ}}$	$\frac{FCF_0 - FCF^{КОН}}$
2. Грошова «якість» розрахунків з покупцями - $ГЯ^{ПОК}$	$ГЯ^{ПОК}_0$	$ГЯ^{ПОК}_{-1}$	$\overline{ГЯ^{ПОК}}^{ГАЛ}$	$ГЯ^{ПОК}^{КОН}$	$\frac{ГЯ^{ПОК}_0 - ГЯ^{ПОК}_{-1}}$	$\frac{ГЯ^{ПОК}_0 - \overline{ГЯ^{ПОК}}^{ГАЛ}}$	$\frac{ГЯ^{ПОК}_0 - ГЯ^{ПОК}^{КОН}}$
3. Грошова ефективність активів - $ГЕ^А$	$ГЕ^А_0$	$ГЕ^А_{-1}$	$\overline{ГЕ^А}^{ГАЛ}$	$ГЕ^А^{КОН}$	$\frac{ГЕ^А_0 - ГЕ^А_{-1}}$	$\frac{ГЕ^А_0 - \overline{ГЕ^А}^{ГАЛ}}$	$\frac{ГЕ^А_0 - ГЕ^А^{КОН}}$
4. Грошове покриття поточних зобов'язань - $ГП^{ПЗ}$	$ГП^{ПЗ}_0$	$ГП^{ПЗ}_{-1}$	$\overline{ГП^{ПЗ}}^{ГАЛ}$	$ГП^{ПЗ}^{КОН}$	$\frac{ГП^{ПЗ}_0 - ГП^{ПЗ}_{-1}}$	$\frac{ГП^{ПЗ}_0 - \overline{ГП^{ПЗ}}^{ГАЛ}}$	$\frac{ГП^{ПЗ}_0 - ГП^{ПЗ}^{КОН}}$
5. Грошове покриття відсотків за кредитами - $ГП^{ФВ}$	$ГП^{ФВ}_0$	$ГП^{ФВ}_{-1}$	$\overline{ГП^{ФВ}}^{ГАЛ}$	$ГП^{ФВ}^{КОН}$	$\frac{ГП^{ФВ}_0 - ГП^{ФВ}_{-1}}$	$\frac{ГП^{ФВ}_0 - \overline{ГП^{ФВ}}^{ГАЛ}}$	$\frac{ГП^{ФВ}_0 - ГП^{ФВ}^{КОН}}$

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

Закінчення табл. 4

1	2	3	4	5	6	7	8
6. Грошова залежність від зовнішнього фінансування - $GZ^{3\Phi}$	$GZ^{3\Phi}_0$	$GZ^{3\Phi}_{-1}$	$\frac{GZ^{3\Phi}_{ГАЛ}}{GZ^{3\Phi}_{ГАЛ}}$	$GZ^{3\Phi}_{КОН}$	$\frac{GZ^{3\Phi}_0 - GZ^{3\Phi}_{-1}}{GZ^{3\Phi}_{ГАЛ}}$	$\frac{GZ^{3\Phi}_0 - GZ^{3\Phi}_{КОН}}{GZ^{3\Phi}_{ГАЛ}}$	$\frac{GZ^{3\Phi}_0 - GZ^{3\Phi}_{КОН}}{GZ^{3\Phi}_{ГАЛ}}$
7. Грошова міцність підприємства - GM	GM_0	GM_{-1}	$\frac{GM_{ГАЛ}}{GM_{ГАЛ}}$	$GM_{КОН}$	$\frac{GM_0 - GM_{-1}}{GM_{ГАЛ}}$	$\frac{GM_0 - GM_{КОН}}{GM_{ГАЛ}}$	$\frac{GM_0 - GM_{КОН}}{GM_{ГАЛ}}$
<i>Умови аналізу:</i> $FCF > 0; GЯ^{ПЛОК} = 1; GE^A = > 0; ГП^{ПЗ} > 1; ГП^{ФВ} > 1; GZ^{3\Phi} < 1; GM > 0$							
Висновки:							

Висновки і пропозиції. У зарубіжній практиці для коефіцієнтного аналізу спроможності економічної одиниці генерувати грошові кошти в доступному для огляду майбутньому як основний показник використовується показник чистого грошового потоку від операційної діяльності, а не «чистий рух грошових коштів за звітний період», як це пропонують вітчизняні науковці. Вважаємо більш доречним зарубіжний підхід, оскільки саме у результаті операційної діяльності економічної одиниці генерується додана вартість.

Список використаних джерел

1. Багацька К. В. Методичні підходи до аналізу грошових потоків / К. В. Багацька // Економічний аналіз : зб. наук. пр. – Тернопіль, 2012. – № 1. – С. 11–14.
2. Власюк Т. М. Методичні підходи до аналізу грошових потоків підприємства / Т. М. Власюк, О. М. Волинець, Н. І. Новіцька // Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. – 2014. – № 3 (77). – С. 36–46.
3. Калабухова С. В. Стандартизація аналізу грошових потоків суб'єктів господарювання / С. В. Калабухова, О. Е. Кузьмінська, О. К. Абесінова // Economic Development Strategy in Terms of European Integration: Conference Proceeding, May 27, 2016, Kaunas, Lithuania / Aleksandras Stulginskis University. – С. 256–259.
4. Колодізев О. М. Управління грошовими потоками суб'єктів господарювання на основі методів аналізу ефективності використання фінансових ресурсів / О. М. Колодізев, О. В. Коцюба // ScienceRise. – 2015. – № 3 (3). – С. 56–64.
5. Крючко Л. С. Створення системи управління грошовими потоками як запорука фінансової стабільності підприємства / Л. С. Крючко // Агросвіт. – 2014. – № 8. – С. 43–45.
6. Кучер О. В. Система показників, що характеризують рух грошових коштів / О. В. Кучер, А. А. Сахно // Молодий вчений. – 2014. – № 6 (1). – С. 154–157.
7. Лебедева А. М. Особливості аналізу руху грошових потоків підприємства / А. М. Лебедева // Вісник Одеського національного університету. Серія : Економіка. – 2016. – Т. 21, вип. 3. – С. 189–192.
8. Artto, E. Money Flow Analysis / E. Artto // Journal of Business Finance & Accounting. – 1978. – № 5:1. – Pp. 27–37.
9. Casey C. J. Cash Flow – It's Not The Bottom Line / C. J. Casey and N. J. Bartzak // Harvard Business Review. – 1984. – July-August. – Pp. 61–66.
10. Mills J. R. The Power of Cash Flow Ratios / J. R. Mills, J.H. Yamamura // Journal of Accountancy. – 2000. – Vol. 186. – No. 4. – Pp. 53–61.
11. Stanko B. B. Cash flow ratios to measure liquidity and performance for transportation manufacturing firms / B. B. Stanko, T. L. Zeller // Journal of Transportation Management. – 1993. – Vol. 2. – Pp. 83–103.
12. Barua S. Traditional Ratios vs. Cash Flow based Ratios: Which One is Better Performance Indicator? / S. Barua, A. Saha // Advances in Economics and Business. – 2015. – No. 3(6). – Pp. 232–251.

References

1. Bagatska, K.V. (2012). Methodychni pidhody do analizu groshovykh potokiv [Methodological approaches to the analysis of cash flows]. *Ekonomichny analiz – Economic analysis*, no. 1, pp. 11–14 (in Ukrainian).

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

2. Vlasiuk, T.M., Volynets, O.M., Novitska, N.I. (2014). Metodychni pidhody to analizu groshovykh potokiv pidprijemstva [Methodological approaches to the analysis of the enterprise cash flows]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universitetu tehnologii ta desainu – Bulletin of Kyiv National University of Technology and Design*, no. 3 (77), pp. 36–46 (in Ukrainian).
3. Kalabukhova, S.V., Kuzminska, O.E., Abesinova, O.K. (2016). Standartyzatsiia analizu hroshovykh potokiv subiektiv hospodariuvannia [Standardization of business entities cash flow analysis]. *Conference Proceeding “Economic Development Strategy in Terms of European Integration”*, May 27, Kaunas, Lithuania, Aleksandras Stulginskis University, pp. 256–259 (in Ukrainian).
4. Kolodizev, O.M., Kotsuba, O.V. (2015). Upravlinnia hroshovymy potokamy subiektiv hospodariuvannia na osnovi metodiv analizu efektyvnosti vykorystannia finansovykh resursiv [Cash Management entities based methods of financial resources effectiveness analysis]. *ScienceRise*, no. 3 (3), pp. 56–64 (in Ukrainian).
5. Kryuchko, L.S. (2014). Stvorennia systemy upravlinnia hroshovymy potokamy yak zaporuka finansovoi stabilnosti pidprijemstva [Creating a system of cash flow management as a guarantee of financial stability]. *Agrosvit – Agroworld*, no. 8, pp. 43–45 (in Ukrainian).
6. Kucher, O.V., Sakhno, A.A. (2014). Systema pokaznykiv, shcho harakterizuiut rukh hroshovykh koshtiv [The system of the cash flow indicators]. *Molodyi vchenyi – The young scientist*, no. 6 (1), pp. 154–157 (in Ukrainian).
7. Lebedieva, A.M. (2016). Osoblyvosti analizu rukhu hroshovykh potokiv pidprijemstva [Features of enterprise cash flow analysis]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universitetu. Seriya: Ekonomika – Bulletin of Odessa National University. Series: Economy*, vol. 21, no. 3, pp. 189–192 (in Ukrainian).
8. Artto, E. (1978). Money Flow Analysis. *Journal of Business Finance & Accounting*, 5:1, pp. 27–37.
9. Casey, C.J. and Bartczak, N.J. (1984). Cash Flow - It's Not The Bottom Line. *Harvard Business Review*, July-August, pp. 61–66.
10. Mills, J. R. and Yamamura, J.H. (2000). The Power of Cash Flow Ratios. *Journal of Accountancy*, vol. 186, no. 4, pp. 53–61.
11. Stanko, B.B & Zeller, T.L. (1993). Cash flow ratios to measure liquidity and performance for transportation manufacturing firms. *Journal of Transportation Management*, vol. 2, pp. 83–103.
12. Barua, S., Saha, A. (2015). Traditional Ratios vs. Cash Flow based Ratios: Which One is Better Performance Indicator? *Advances in Economics and Business*, no. 3 (6), pp. 232–251.

Калабухова Світлана Вікторівна – кандидат економічних наук, професор, професор кафедри обліку в кредитних і бюджетних установах та економічного аналізу, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» (просп. Перемоги, 54/1, м. Київ, 03680, Україна).

Калабухова Светлана Викторовна – кандидат экономических наук, профессор, профессор кафедры учета в кредитных и бюджетных учреждениях и экономического анализа, ГБУЗ «Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана» (просп. Победы, 54/1, г. Киев, 03680, Украина).

Kalabukhova Svitlana – PhD in Economics, Professor, Professor of Department of Accounting in the Credit and Budgetary Organizations and Economic Analysis, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman (54/1 Peremohy Av., 03680 Kyiv, Ukraine).

E-mail: lana.kalabukhova@gmail.com

Чалюк Людмила Вікторівна – аспірант кафедри обліку в кредитних і бюджетних установах та економічного аналізу, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» (просп. Перемоги, 54/1, м. Київ, 03680, Україна).

Чалюк Людмила Викторовна – аспірант кафедры учета в кредитных и бюджетных учреждениях и экономического анализа, ГБУЗ «Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана» (просп. Победы, 54/1, г. Киев, 03680, Украина).

Chalyuk Liudmyla – PhD student of Department of Accounting in the Credit and Budgetary Organizations and Economic Analysis, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, (54/1 Peremohy Av., 03680 Kyiv, Ukraine).

УДК 336:339.9-044.247

Світлана Онищенко

**ФІНАНСОВА ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЯК СКЛАДНИЙ ІНТЕГРОВАННИЙ
ОБ'ЄКТИВНИЙ ПРОЦЕС**

Светлана Онищенко

**ФИНАНСОВАЯ ГЛОБАЛИЗАЦИЯ КАК СЛОЖНЫЙ ИНТЕГРИРОВАННЫЙ
ОБЪЕКТИВНЫЙ ПРОЦЕСС**

Svitlana Onyshchenko

**FINANCIAL GLOBALIZATION AS A COMPLEX INTEGRATED THE OBJECTIVE
PROCESS**

Узагальнено теоретичні засади та розкрито полізмистовність понятійно-категоріального апарату глобалізації, наведено різноманіття визначень поняття «глобалізація», що зумовлено використанням процесного підходу.

У процесі систематизації та узагальнення наукових підходів запропоновано авторське визначення фінансової глобалізації як складного інтегрованого та об'єктивного процесу розвитку національних економік, що характеризується посиленням фінансових відносин, лібералізацією цін, міжнародних інвестиційних і фінансових потоків, які можуть спричинити як позитивний, так і негативний вплив на економіки окремих країн.

Складність процесу фінансової глобалізації зумовлена не лише наявністю значної кількості субпроцесів, їхньою масштабністю та глибиною наслідків, а й спільними наслідками цих субпроцесів, щодо яких спостерігається синергетичний ефект.

Доведено, що прояв фінансової глобалізації зумовлений зростанням фінансових ринків та випереджальним розвитком міжнародної фінансової сфери порівняно з реальним сектором світової економіки.

Запропоновано дескриптивну модель фінансової глобалізації з позицій процесного підходу з урахуванням суб'єктів та об'єктів фінансової глобалізації. Саме суб'єкти фінансової глобалізації у вигляді міжнародних інституцій об'єктивують процеси, що відбуваються у світовій фінансовій системі і на світовому фінансовому ринку, спрямовують їх за визначеними векторами й орієнтирами в інтересах головних учасників світового фінансового ринку.

Ключові слова: глобалізація, фінансова глобалізація, бюджетна безпека, державний бюджет, загрози.

Рис.: 3. Бібл.: 26.

Обобщены теоретические основы и раскрыто полисодержательность понятийно-категориального аппарата глобализации, приведено многообразие определений понятия «глобализация», что обусловлено использованием процессного подхода.

В процессе систематизации и обобщения научных подходов предложено авторское определение финансовой глобализации как сложного интегрированного и объективного процесса развития национальных экономик, который характеризуется усилением финансовых отношений, либерализацией цен, международных инвестиционных и финансовых потоков, которые могут вызывать как положительное, так и негативное влияние на экономику отдельных стран.

Сложность процесса финансовой глобализации обусловлена не только наличием значительного количества субпроцессов, их масштабностью и глубиной последствий, но и общими последствиями этих субпроцессов, по которым наблюдается синергетический эффект.

Доказано, что проявление финансовой глобализации обусловлено ростом финансовых рынков и опережающим развитием международной финансовой сферы по сравнению с реальным сектором мировой экономики.

Предложена дескриптивная модель финансовой глобализации с позиций процессного подхода с учетом субъектов и объектов финансовой глобализации. Именно субъекты финансовой глобализации в виде международных институтов объективируют процессы, происходящие в мировой финансовой системе и на мировом финансовом рынке, направляют их по определенным векторам и ориентирам в интересах главных участников мирового финансового рынка.

Ключевые слова: глобализация, финансовая глобализация, бюджетная безопасность, государственный бюджет, угрозы.

Рис.: 3. Библ.: 26.

The theoretical basis is summarized and poly-richness of conceptual and categorical apparatus the globalization are disclosed, the variety of definitions of the term "globalization" are given, which is due to the use of the process approach.

In the process of ordering and generalization of scientific approaches, suggested the author's definition of financial globalization as a complex integrated and objective process of development of national economies, which is characterized by intensification of financial relations, the liberalization of prices, as well as international investment and financial flows, which can cause both positive and negative impact on the economy of individual countries.

The complexity of the financial globalization process is caused not only by the presence of a significant number of subprocesses, their scale, and depth of consequences but also common consequences of these subprocesses for which a synergistic effect is observed.

Author proved that manifestation of financial globalization caused by the growth of financial markets and the priority development of the international financial sector in comparison with the real sector of the world economy.

The descriptive model of financial globalization from the position the process approach is proposed, taking into account the subjects and objects of financial globalization.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

Exactly financial globalization subjects in the form of international institutions objectified processes occurring in the global financial system and the global financial market, direct them to certain vectors and targets in the interest of the main participants of the world market.

Key words: globalization, financial globalization, the budget security, the state budget, threat.

Fig.: 3. Bibl.: 26.

JEL Classification: F01, F36, F65, G32, D81

Вступ та постановка проблеми. В умовах фінансової нестійкості економічних процесів в Україні глобалізація світової економіки позначилася як сукупність взаємопов'язаних проблем у галузі управління національної економікою. Функціонування бюджетної системи України за умов сучасних глобалізаційних процесів зумовлює необхідність нової державної фінансової та бюджетної політики, орієнтованої на забезпечення національних економічних інтересів. Динаміка суспільних процесів як у глобальному, так і в національному вимірах посилює необхідність значення до обґрунтування змісту поняття фінансової глобалізації.

Аналіз останніх джерел досліджень і публікацій. Теоретичні основи глобалізації як процесу висвітлені у працях таких відомих зарубіжних учених: М. Вотерс [25], Т. Левітт [21], М. Маклуен [11], Дж. Гелбрейт [5], Р. Робертсон [22], Д. Хелд [4] та інші. Наукові дослідження фінансової глобалізації обґрунтовані у працях вітчизняних науковців: Б. Ажнюк [1], О. Булатова [2], О. Білоус, Д. Лук'яненко, І. Лютий, В. Міщенко, В. Захожай, П. Куцик [8], О. Пономаренко [14], Л. Примостка [15], Є. Савельєв, З. О. Луцишин, Л. А. Яремко

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Сьогодні першість уведення до наукового обороту поняття «фінансова глобалізація» остаточно не ідентифіковано, а процеси її спричиняють суттєвий вплив на розвиток фінансової системи України. Це приводить до необхідності пошуку нових теоретико-понятійних підходів до характеристики фінансової глобалізації як складного інтегрованого й об'єктивного процесу.

Метою статті є дослідження понятійно-категоріального апарату глобалізації та існуючих наукових концепцій вітчизняних і зарубіжних дослідників щодо сутнісної характеристики фінансової глобалізації як складного інтегрованого й об'єктивного процесу.

Виклад основного матеріалу. У загальному сенсі поняття «глобалізація» (від лат. globus – земна куля та англ. global – світовий, планетарний) тлумачиться з позицій процесного підходу як всеохоплюючий процес всесвітньої економічної, політичної й культурної інтеграції та уніфікації. Поняття «глобалізація» сьогодні набуло такого поширення, а її вплив є настільки величезним, що М. Вотерс ще у 1995 р. надав йому статус категорії, змістом якої є «соціальний процес, в якому стираються географічні межі соціальних і культурних систем, а населення усе більш усвідомлює зникнення цих меж» [26, с. 2].

Вважається, що поняття «глобалізація» з'явилося у широкому науковому обігу у другій половині ХХ століття, після Другої світової війни. Проте, як стверджує Б. Ажнюк, вперше цей термін застосовано у науковій праці «На шляху до нової освіти» (1930) для позначення цілісного уявлення накопиченого досвіду в освітній сфері [1].

Відомо використання поняття «глобалізація» у 1962 р. (канадський філософ і культуролог М. Маклуен, «Галактика Гутенберга») в описі долання засобами масової інформації просторових та часових бар'єрів, що дозволяє людям спілкуватися в небачених досі масштабах [14].

На думку одних дослідників, поняття «глобалізація» уведено Т. Левіттом (1983) у статті «Глобалізація ринків» [21]. Інші вважають, що концептуального значення поняття «глобалізація» надали американський соціолог Дж. Маклін (1981) (цит. за [5]) та британський учений Р. Робертсон (1983) [23], який чи не перший надав визначення змісту поняття «globalization» – процес динамічного впливу різних чинників міжнародного значення (наприклад, тісних економічних і політичних зв'язків, культурного та інфор-

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

маційного обміну) на соціальну дійсність в окремих країнах [22]. Визначення поняття «глобалізація», що надане Р. Робертсоном, є універсальним, оскільки охоплює різні сфери: економічну, політичну, інформаційну та соціальну [14].

До 70–80-х років ХХ століття поняття «глобалізація» використовувалося час від часу в описі зростаючої взаємозалежності економік країн світу в контексті інтернаціоналізації, що набувала поширення.

Незважаючи на широке використання поняття «глобалізація», визнання її вирішального впливу на переважну більшість процесів в економіці, політиці та суспільстві, остаточно зміст цього поняття не розкритий, тобто поняття «глобалізація» не має сьогодні чіткого визначення. О. Кукарцев зауважив на наявний парадокс: хоча нікому не зрозуміло, чим є глобалізація, ніхто не сумнівається в її реальності. По суті, кожний автор вкладає у це поняття власний сенс, зміст якого коливається залежно від ідеологічних вподобань та дисциплінарної належності автора [7]. Тому, за Р. Робертсоном, спроба писати про глобалізацію має супроводжуватися аналізом подібності та відмінності між дискурсами про глобалізацію [16], тобто дослідження глобалізації має виконуватися у певному епістемологічному контексті.

Незважаючи на відсутність загальноприйнятого тлумачення поняття «глобалізація», у наявних контекстах його розгляду достатньо чітко простежується використання процесного підходу, наприклад:

– глобалізація – це динамічний процес, процес інтенсифікації етапу інтернаціоналізації, який демонструє зростаючу взаємозалежність країн завдяки збільшенню масштабу міжнародної торгівлі і розширенню її сфери, що охоплює не лише обмін товарами, але й послугами, капіталом, технологіями і фінансовими активами [17, с. 2];

– глобалізація – це розростання, поглиблення та прискорення глобальних взаємозв'язків, що регулюються соціально-економічними відносинами країн [4, с. 34];

– глобалізація – це перетворення певного явища на світове, планетарне, на таке, що стосується усієї землі [9, с. 38].

Отже, більшість дослідників сходяться на думці, що глобалізація є постійно триваючим процесом, що є розгалуженим, динамічним та надзвичайно впливовим, який, одного разу розпочавшись, не має завершення.

Глобалізація є багатоаспектним поняттям, яке пояснює збільшення обсягів міжнародної діяльності, створення нових форм не лише економічних, а й міжнародних політичних та соціокультурних відносин, тобто виявляється не лише в економіці, а й політиці і культурі. Її пояснення міститься у кількох найпоширеніших концепціях, які знайшли опис у багатьох наукових працях (наприклад, [2; 11]).

Т. Левітт розглянув глобалізацію, перш за все, у контексті ринкового механізму, головним елементом якого є глобальні корпорації, які діють за глобально зорієнтованими стратегіями, панують на глобальних ринках нової форми підприємств – глобальних корпорацій (фірм), які виробляють стандартизовану продукцію у величезному масштабі. Глобальні корпорації сприяють формуванню глобальних ринків, які прийшли на заміну багатьох спеціалізованих або національних ринків. Саме глобальні корпорації створюють механізм формування глобальних ринків, безпосередньо ним користуються, визначають напрями розвитку міжнародних економічних відносин загалом і визначальною мірою уніфікують потреби та уподобання споживачів [21].

Фінансова глобалізація є невід'ємною складовою процесу глобалізації, її підпроцесом. Причому, будучи підпроцесом за формою, за реальним впливом фінансова глобалізація з часом розпочала визначати не лише глобалізацію на товарних ринках, у суспільних відносинах тощо, а й глобалізацію в цілому. Останнім часом спостерігається відчутна тенденція перевищення темпів фінансової глобалізації над темпами економіч-

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

ної, соціальної, культурної глобалізації. Можна припустити, що відставання темпів економічної, соціальної глобалізації деякою мірою зумовлено спротивом їй національних економік, міжнародних громадських організацій, національних товарних ринків, тоді як такого спротиву фінансова глобалізація не відчуває.

Фінансова глобалізація виявляється у такому:

- вільне перетікання міжнародних фінансів між країнами і регіонами світової економіки (саме свобода перетікання є запорукою його ефективності);
- формування та функціонування глобального (світового) фінансового ринку;
- формування системи наднаціонального регулювання міжнародних фінансів;
- реалізація глобальної фінансової стратегії глобальних компаній, транснаціональних корпорацій і банків світового масштабу [20];
- узгодження правил регулювання і зниження бар'єрів, що повинно забезпечити вільне переміщення капіталів і дозволити усім фірмам конкурувати на усіх ринках [6].

Як і глобалізація взагалі, фінансова глобалізація розглядається в межах процесного підходу, тобто як динамічний складний процес, що має розгалужену мережу підпроцесів. Причому складність процесу фінансової глобалізації зумовлена не лише наявністю значної кількості субпроцесів, їхньою масштабністю та глибиною наслідків, а й спільними наслідками цих субпроцесів, щодо яких спостерігається синергетичний ефект.

Наявність впливу фінансової глобалізації на фінансову та бюджетну системи країни, її бюджетну безпеку очевидна. Але дослідження її впливу на бюджетну безпеку держави неможливі без розуміння сутності, особливостей, об'єктів та суб'єктів, результату (або результатів), характеристик та властивостей фінансової глобалізації. Для такого опису потрібна дескриптивна модель, основою якої є комплементарний (тут у вихідному контексті – у взаємній відповідності складових опису або їхніх фрагментів, що забезпечує утворення зв'язків між ними) опис фінансової глобалізації, який демонструє її полісистемність. Полісистемний підхід значною мірою полегшує вивчення різноманітних процесів, які через їхню складність можна дослідити лише за допомогою розчленування їх на менш складні елементи і докладного вивчення таких елементів. Саме полісистемний підхід покладено в основу розробленої дескриптивної моделі фінансової глобалізації.

Дескриптивну модель фінансової глобалізації наведено на рис. 1. Кожен з елементів дескриптивної моделі на рис. 1 у контексті дослідження, що проводиться, потребує різної уваги. Тому особливу увагу приділено тим елементам дескриптивної моделі фінансової глобалізації, які визнано важливими у дослідженні як вирішальної умови безпечного розвитку країни.

Рис. 1. Фінансова глобалізація: опис з позиції процесного підходу

Для дескриптивної моделі фінансової глобалізації з позицій процесного підходу необхідна відповідна методична база. До такої бази включено методи змістового, організаційного та технологічного підходів (зміст підходів розкрито у [19, с. 28]).

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

Як і в будь-якого процесу, у фінансовій глобалізації є результат, об'єкти і суб'єкти. Саме наявність цих складових фінансової глобалізації зумовлюють її полісистемність як процесу.

Об'єктами фінансової глобалізації є:

- міжнародний (світовий) фінансовий ринок загалом;
- ринок електронних фінансових послуг;
- суб'єкти міжнародного (світового) фінансового ринку (глобальні компанії, транснаціональні корпорації, банки світового масштабу, центральні (національні) банки країн, міжнародні фінансові організації);
- фінансові інструменти, що виникли (і виникають) в обігу об'єктів купівлі-продажу на світових фінансових ринках;
- всесвітні інформаційні системи;
- всесвітні платіжні системи [3].

Розмаїття об'єктів фінансової глобалізації зумовило появу та активну дію різноманітних суб'єктів фінансової глобалізації – міжнародних інституцій (міжнародні регіональні валютно-кредитні і фінансові організації), що створені на основі міждержавних відносин, призначені для забезпечення функціонування світової фінансової системи, мають регулювати міжнародні економічні (у тому числі валютно-кредитні та фінансові) відносини об'єктів фінансової глобалізації та процеси, що перебігають на глобальному (світовому) фінансовому ринку за участю цих об'єктів. Саме суб'єкти фінансової глобалізації у вигляді міжнародних інституцій об'єктивують процеси, що відбуваються у світовій фінансовій системі і на світовому фінансовому ринку, спрямовують їх за визначеними векторами й орієнтирами в інтересах головних учасників світового фінансового ринку.

Діяльність суб'єктів фінансової глобалізації та дія створених ними механізмів регулювання фінансових потоків на глобальному фінансовому ринку можуть як створювати загрози безпеці України, так і усувати їх або пом'якшувати наслідки їхньої реалізації. Тобто фінансову глобалізацію у широкому сенсі можна розглядати і як загрозу безпеці України, так і як комплексний спосіб захисту від інших загроз безпеці України.

Саме тому в дескриптивній моделі фінансової глобалізації основну увагу приділено суб'єктам фінансової глобалізації, сутності їхньої діяльності та її впливу на процеси, що відбуваються у світовій фінансовій системі. Така концентрація уваги актуальна тому, що діяльність суб'єктів фінансової глобалізації безпосередньо стосується України, спричиняє величезний вплив на стан фінансової системи держави та її фінансову безпеку.

Логічним результатом фінансової глобалізації, яка у наш час перетворилася на головну рушійну силу розвитку світової економіки, є світова фінансова система (Global financial system, GFS), зміст якої найбільш повно та системно розкривається через систему міжнародних фінансових інституцій, що діють у глобальному масштабі (або міжнародну фінансову інфраструктуру).

Міжнародна фінансова інфраструктура у вигляді, наближеному до сучасного стану, почала формуватися лише в середині XX століття, після Другої світової війни (зокрема, йдеться про Міжнародний валютний фонд – МВФ, Міжнародний банк реконструкції і розвитку – МБРР) [18].

Конкретизацію частини дескриптивної моделі фінансової глобалізації щодо такого елемента, як суб'єкти фінансової глобалізації надано на рис. 2. У цій частині дескриптивної моделі не лише надано стислу характеристику найвідоміших суб'єктів фінансової глобалізації, а й враховано участь України у фінансовій глобалізації та зміни, що відбуваються в діяльності міжнародних фінансових інституцій.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

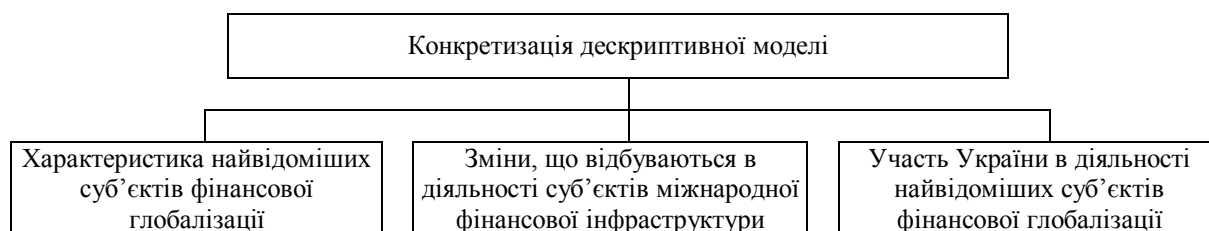

Рис. 2. Конкретизація частини дескриптивної моделі фінансової глобалізації щодо її суб'єктів

Міжнародні фінансові інституції, що у сукупності утворюють міжнародну фінансову інфраструктуру, численні та різноманітні. При загальній схожості змісту діяльності міжнародні фінансові інституції різняться за умовами членства в них, компетенцією, учасниками та повноваженнями. Найвідоміші суб'єкти фінансової глобалізації наведені на рис. 3.

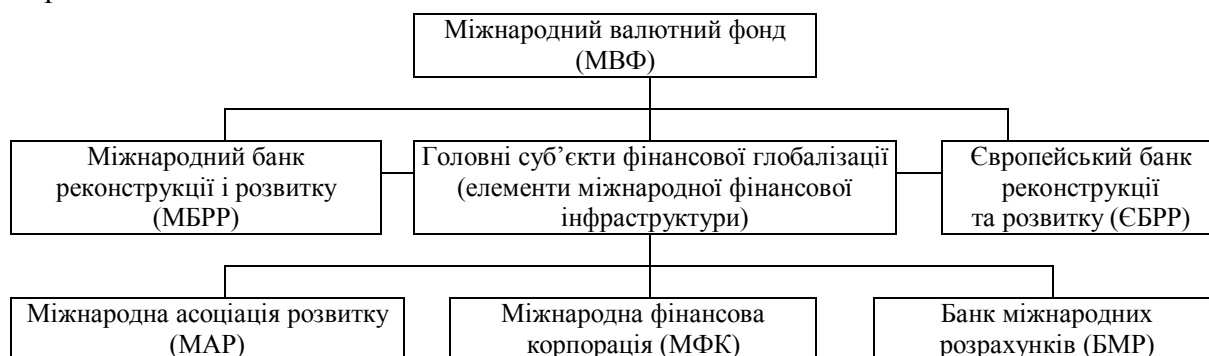

Рис. 3. Головні суб'єкти фінансової глобалізації

Міжнародний валютний фонд (МВФ) є міжнародною валютно-кредитною організацією зі штаб-квартирою у Вашингтоні, США, і статусом спеціалізованої установи ООН. МВФ надає коротко- та середньострокові кредити в іноземній валюті для вирівнювання платіжних балансів, сприяє валютній співпраці через встановлення норм регулювання валютних курсів і контролю за їх дотриманням, а також багатосторонньої системи платежів і усунення валютних обмежень.

Сучасна система міжнародних організацій нараховує понад 4 тисячі інститутів, з яких понад 100 – міжнародні організації, тією чи іншою мірою залучені до обговорення та регулювання глобальних економічних проблем. Вони відрізняються за своїм складом, розміром, функціями та ступенем впливу на міжнародну економіку та економіку окремих країн світу [10].

Глобалізованість фінансових ринків та фінансових систем окремих країн світового господарства в цілому спирається на два підходи: по-перше, фінансова глобалізація є складовою загального глобалізаційного процесу і для її вимірювання використовується індекс глобалізації; по-друге, використовуються специфічні показники глобалізованості фінансової сфери.

Враховуючи, що процес фінансової глобалізації спричиняє подвійний вплив на розвиток світової фінансової системи, більшість країн не сприйняли до уваги потенційні ризики та загрози фінансовій системі України, які стрімко переросли в реальні. Таким чином, до ключових чинників, що належать до світової фінансової кризи, можна віднести недостатньо скоординовану макроекономічну політику і непослідовність проведення структурних реформ.

У довгостроковому періоді рівень національного доходу буде залежати від структурних перетворень, залучення у виробництво нових ресурсів і підвищення ефективності їх використання, розвитку техніки і технології, підвищення рівня кваліфікації робочої сили, зростання конкурентоспроможності продукції вітчизняної промисловості на світових ри-

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

нках. Але в умовах зростання інфляції та бюджетного дефіциту, гострої кризи державних фінансів, грошової і банківської системи, відтоку капіталу, значної боргової залежності та загострення соціальної напруги населення насамперед економічна ситуація у країні потребує застосування дієвих механізмів мінімізації впливу фінансової глобалізації на розвиток фінансової системи України.

Основними викликами фінансовій системі України є збереження експортно-сировинної моделі розвитку національної економіки, зниження конкурентоспроможності та висока залежність її найважливіших сфер від зовнішньоекономічної кон'юнктури, втрата контролю над національними ресурсами, погіршення стану сировинної бази промисловості та енергетики, нерівномірний розвиток регіонів і прогресуюча недостатність та значна міграція трудових ресурсів, низька стійкість і незахищеність національної фінансової системи, збереження умов для корупції та криміналізації господарсько-фінансових відносин.

Висновки і пропозиції. Фінансова глобалізація, як полісистемний інтегрований об'єктивний процес, є результатом поглиблених фінансових зв'язків країн, лібералізації цін та інвестиційних потоків, створення глобальних транснаціональних фінансових груп і справляє подвійний вплив на розвиток світової фінансової системи.

Сучасний стан економіки не відповідає вимогам фінансової стійкості та безпечного розвитку і знаходиться в зоні значної небезпеки. Ефективна система забезпечення національних економічних інтересів держави особливо в умовах глобалізаційних процесів має характеризуватися певними якісними критеріями і параметрами, що забезпечують прийнятні для більшості населення умови життя та розвитку особистості, стійкість соціально-економічної ситуації, військово-політичну стабільність суспільства, цілісність держави, можливість протистояти впливу внутрішніх і зовнішніх загроз.

Але одночасно фінансова глобалізація примушує фінансову систему України до функціонування за встановленими стандартами, регуляторами, механізмами, нормами та правилами, у розробленні яких Україна участі не брала. І далеко не завжди дотримання цих стандартів, регуляторів, механізмів, норм та правил відповідає національним інтересам України.

Список використаних джерел

1. *Ажнюк Б.* Лінгвістичні аспекти глобалізації в Україні / Б. Ажнюк // Мовні конфлікти і гармонізація суспільства : матеріали наук. конф. 28-25 травня 2001 року. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2002. – С. 144–150.
2. *Булатова О. В.* Розвиток глобальної економічної інтеграції: теоретичний аспект / О. В. Булатова // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечение иностранных инвестиций: региональный аспект : сборник научных трудов. – Донецк : ДонНУ, 2012. – С. 49–54.
3. *Возникновение* финансовой глобализации [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://life-prog.ru/1_63276_vozniknovenie-finansovoy-globalizatsii.html.
4. *Глобальные трансформации: политика, экономика и культура* / Д. Хелд, Д. Гольдблатт и др. ; пер. с англ. В. В. Сапова и др. – М. : Праксис, 2004. – 576 с.
5. *Гэлбрейт Дж. К.* Кризис глобализации / Дж. К. Гэлбрейт // Проблемы теории и практики управления. – 1999. – № 6. – С. 32–36.
6. *Концепции* глобализации в современной историографии [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.socio-24.ru/s24s-745-1.html>.
7. *Кукарцев О.* Дослідження і теоретизування глобалізації: до історії питання / О. Кукарцев // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку : міжвідомч. наук.-техн. зб. – Львів : НУ «Львівська політехніка», 2014. – Вип. 26. – С. 27–31.
8. *Куцик П. О.* Глобальна економіка: принципи становлення, функціонування, регулювання та розвитку : [монографія] / П. О. Куцик, О. І. Ковтун, Г. І. Башнянин. – Львів : ЛКА, 2015. – 594 с.
9. *Макуев Р. Х.* Современная глобализация: вызовы и трансформации : [монография] / Р. Х. Макуев. – Орел : Изд-во Орелского ун-та, 2006. – 238 с.
10. *Міжнародні фінансові організації* [Електронний ресурс]. – Режим доступа : http://www.ufin.com.ua/inf_dov-mfo.htm.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

11. Мурадов Н. И. «Всемирная бизнес-паутина» – бизнес-стратегия в эпоху глобализации [Электронный ресурс] / Н. И. Мурадов. – Йошкар-Ола : ГОУ ВПО «Марийский государственный университет», 2007. – 78 с. – Режим доступа : <http://www.mirkin.ru/docs/biznes.pdf>.
12. Офіційний сайт ЄБРР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ebrd.com/ru/home.html>.
13. Офіційний сайт МВФ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.imf.org.
14. Пономаренко О. І. Еволюція поглядів наукової спільноти на поняття «глобалізація» / О. І. Пономаренко // Зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. – 2016. – Вип. 44. – С. 103–107.
15. Примостка Л. О. Фінансова глобалізація: сутність, форми прояву, наслідки / Л. О. Примостка, О. О. Чуб // Фінанси, облік і аудит. – 2011. – № 18. – С. 172–182.
16. Робертсон Р. Дискурсы о глобализации: предварительные размышления / Р. Робертсон, Х. Хондкер // Глобализация: контуры XXI века : реф. сб. Ч. 1. – М. : РАН ИНИОН, 2004. – С. 127–131.
17. Сергеев Д. В. Глобализация и регионализация мировой экономики: Основные тенденции и перспективы : дис. ... канд. экон. наук : спец. 08.00.14 / Д. В. Сергеев. – М., 2003. – 161 с.
18. Слепов В. А. Глобализация финансовой инфраструктуры / В. А. Слепов, А. В. Егоров // Вестник Российской экономической академии имени Г. В. Плеханова. – 2010. – № 2 (32). – С. 5–14.
19. Управління в митній службі : [підручник] / Ю. Д. Кунєв, І. М. Коросташова, А. В. Мазур, С. П. Шапошник. – К. : ЦУЛ, 2006. – 406 с.
20. Шамшидинова Р. А. Формы проявления финансовой глобализации / Р. А. Шамшидинова // Вестник Саратовского государственного социально-экономического университета. – 2008. – № 4. – С. 90–92.
21. Levitt T. The Globalization of Markets / T. Levitt // Harvard Business Review. – 1983. – № 61 (3). – Pp. 92–102.
22. Robertson R. Globalization: Social Theory and Global Culture / R. Robertson. – SAGE, 1992. – 211 p.
23. Robertson R. The Relativization of Societies: Modern Religion and Globalization / R. Robertson // Cults, Culture, and the Law: Perspectives on New Religious Movements / Ed. by Thomas Robbins, William C. Shepherd and James McBride. – Chicago: Scholars Press, 1985. – Pp. 31–42.
24. Varnaliy Z. Factors and ways of cross-border cooperation development of border regions of Ukraine / Z. Varnaliy, T. Vasylytsiv // The USV Annals of Economics and Public Administration. – 2016. – Vol. 16, No 3. – Pp. 66–71.
25. Veseth M. Selling Globalization. The Myth of the Global Economy / M. Veseth. – L. : Lynne Rienner Pub, 1998. – 215 p.
26. Waters M. Globalization (Key Ideas) / M. Waters. – London : N.Y.: Routledge, 1995. – 272 p.

References

1. Azhniuk, B. (2002). *Linhvistychni aspekty hlobalizatsii v Ukraini [Linguistic aspects of globalization in Ukraine]*. Kyiv: VPTs «Kyivskiy universytet» (in Ukrainian).
2. Bulatova, O.V. (2012). *Rozvytok hlobalnoi ekonomichnoi intehratsii: teoretychnyi aspekt [Development of global economic integration: theoretical aspect]*. Donetsk: DonNU (in Ukrainian).
3. *Vozniknovenie finansovoi globalizatsii [Appearance financial globalization]*. Retrieved from http://life-prog.ru/1_63276_vozniknovenie-finansovoy-globalizatsii.html.
4. Held, D., Goldblatt, D. (2004). *Globalnye transformatsii: politika ekonomika i kultura [Global transformations: politics, economics and culture]*. Moscow: Praxis (in Russian.)
5. Galbraith, J. (1999). Krizis globalizatsii [Crisis of globalization]. *Problemy teorii i praktiki upravleniia – Problems of the theory and practice of management*, no. 6, pp. 32–36 (in Russian).
6. *Kontseptsii globalizatsii v sovremennoi istoriografii [The concept of globalization in Modern historiography]*. Retrieved from <http://www.socio-24.ru/s24s-745-1.html>.
7. Kukartsev, O. (2014). Doslidzhennia i teoretyzuvannia hlobalizatsii: do istorii pytannia [Research and theorizing globalization: the history of the issue]. *Ukrainska natsionalna ideia: realii ta perspektyvy rozvytku – Ukrainian national idea: reality and prospects*. Lviv: NU “Lvivska politekhnikha”, issue 26, pp. 27–31 (in Ukrainian).

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

8. Kutsyk, P.O., Kovtun, O.I., Bashnianyn, H.I. (2015). *Hlobalna ekonomika: pryntsyipy stanovlennia, funktsionuvannia, rehuliuivannia ta rozvytku [Global economy: principles of formation, operation, management and development]*. Lviv: LKA (in Ukrainian).
9. Makuev, R.Kh. (2006). *Sovremennaia globalizatsiia: vyzovy i transformatsii [Contemporary Globalization: Challenges and Transformation]*. Orel: Publishing House Orelskogo University Press (in Russian).
10. *Mizhnarodni finansovi orhanizatsii [International financial institutions]*. Retrieved from http://www.ufin.com.ua/inf_dov-mfo.htm.
11. Muradov, N.I. (2007). "Vsemirnaia biznes-pautina" – biznes-strategiia v epokhu globalizatsii [World Wide Web business - business strategy in the age of globalization]. Yoshkar-Ola: SEI HPE "Mari State University". Retrieved from http://www.mirkin.ru/_docs/biznes.pdf (in Russian).
12. Ofitsiinyi sait YeBRR [The EBRD official website] (2016). *Globalization*. Retrieved from <http://www.ebrd.com/ru/home.html>.
13. Ofitsiinyi sait MVF [The official website of the IMF] (2016). *Globalization, Skills & Inequality iMFdirect - The IMF Blog*. Retrieved from: www.imf.org.
14. Ponomarenko, O.I. (2016). *Evoliutsiia pohliadiv naukovoї spilnoty na poniattia «hlobalizatsiia» [Evolution of the scientific community on the concept of "globalization"]*. Zb. nauk. prats KhNPU im. H.S. Skovorody, issue 44, pp. 103–107 (in Ukrainian).
15. Prymostka, L.O., Chub, O.O. (2011). *Finansova hlobalizatsiia: sutnist, formy proiavu, naslidky [Financial globalization: the nature, manifestations, consequences]*. Kyiv: Finansy, oblik i audit, no. 18, pp. 172–182 (in Ukrainian).
16. Robertson, R., Khondker, Kh. (2004). *Diskursy o globalizatsii: predvaritelnye razmyshleniia [Discourses on globalization: preliminary reflections]*. Moscow: RAN YNYON (in Russian.)
17. Serheev, D.V. (2003). *Globalizatsiia i regionalizatsiia mirovoi ekonomiki: Osnovnye tendentsii i perspektivy [Globalization and regionalization of the world economy: Key Trends and Prospects]*. *Candidate's thesis*. Moscow (in Russian.)
18. Slepov, V.A. (2010). *Globalizatsiia finansovoi infrastruktury [Globalization of financial infrastructure]*. *Vestnik Rossiiskoi ekonomicheskoi akademii imeni G. V. Plekhanova – Herald of the Russian Economic Academy named after Plekhanov*, no. 2 (32), pp. 5–14 (in Russian.)
19. Kuniev, Y.D., Korostashova, I.M., Mazur, A.V., Shaposhnyk, S.P. (2006). *Upravlinnia v mytnii sluzhbi [Management in Customs]*. Kyiv: TsUL (in Ukrainian).
20. Shamshidinova, R.A. (2008). *Formy proiavleniia finansovoi globalizatsii [In forms of financial globalization]*. *Vestnik Saratovskogo gosudarstvennogo sotsialno-ekonomicheskogo universiteta – Bulletin of Saratov State Socio-Economic University*, no. 4, pp. 90–92 (in Russian.)
21. Levitt, T. (1983). *The Globalization of Markets*. *Harvard Business Review*, no. 61 (3), pp. 92–102.
22. Robertson, R. (1992). *Globalization: Social Theory and Global Culture*. SAGE.
23. Robertson, R. (1985). *The Relativization of Societies: Modern Religion and Globalization*. Chicago: Scholars Press.
24. Varnaliy, Z. Vasylytsiv, T. (2016). *Factors and ways of cross-border cooperation development of border regions of Ukraine*. *The USV Annals of Economics and Public Administration*, vol. 16, no. 3, pp. 66–71.
25. Veseth, M. (1998). *Selling Globalization. The Myth of the Global Economy*. L.: Lynne Rienner Pub.
26. Waters, M. (1995). *Globalization (Key Ideas)*. London: N.Y.: Routledge.

Онищенко Світлана Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів і банківської справи, Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка (Першотравневий проспект, 24, м. Полтава, 36011, Україна).

Онищенко Светлана Владимировна – кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов и банковского дела, Полтавский национальный технический университет имени Юрия Кондратюка (Первомайский проспект, 24, г. Полтава, 36011, Украина).

Onyshchenko Svitlana – PhD in Economics, Associate Professor of Department of Finance and Banking, Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University (24 Pershotravnevyy Av., 36011, Poltava, Ukraine).

E-mail: sponomarenko@list.ru

УДК 336.74

*Наталія Островська***ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ КОНТРОЛІНГУ РИЗИКІВ У БАНКУ***Наталья Островская***ФОРМИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ КОНТРОЛЛИНГА РИСКОВ В БАНКЕ***Natalia Ostrovska***FORMATION CONTROLLING SYSTEM OF RISKS IN THE BANK**

Наведено теоретичні аспекти та необхідність формування контролінгу ризиків у комерційних банках України в період виходу з економічної кризи, а також визначено структурні елементи контролінгу, основні фактори, що стримують темпи впровадження контролінгу в практику функціонування вітчизняних банків, етапи формування комплексної системи оперативного контролінгу ризиків у банку, формалізовано склад релевантних та іррелевантних витрат у банку саме з позиції оперативного контролінгу, визначено основні переваги та недоліки методів встановлення ціни на фінансові інструменти, визначено перспективи впровадження контролінгу в практику функціонування вітчизняних банківських установ.

Ключові слова: контролінг ризиків, банківська сфера, банківський менеджмент, інвестиційна політика, інформаційні технології, управління ризиками, ризик-менеджмент.

Табл.: 1. Бібл.: 13.

Приведены теоретические аспекты и необходимость формирования контроллинга рисков в коммерческих банках Украины в период выхода из экономического кризиса, а также определены структурные элементы контроллинга, основные факторы, сдерживающие темпы внедрения контроллинга в практику функционирования отечественных банков, этапы формирования комплексной системы оперативного контроллинга рисков в банке, формализовано состав релевантных и иррелевантных расходов в банке именно с позиции оперативного контроллинга, определены основные преимущества и недостатки методов установления цены на финансовые инструменты, определены перспективы внедрения контроллинга в практику функционирования отечественных банковских учреждений.

Ключевые слова: контроллинг рисков, банковская сфера, банковский менеджмент, инвестиционная политика, информационные технологии, управление рисками, риск-менеджмент.

Табл.: 1. Библ.: 13.

In the article investigated the theoretical aspects and the need for the formation of controlling risks in commercial banks of Ukraine during the exit from the crisis, and also the structural elements controlling the main factors hindering the introduction of controlling in practice functioning domestic banks stages of the integrated system of operative controlling risks bank formalizuvano composition irrelevantnyh relevant and cost the bank from a position of operational controlling, defined AIN advantages and disadvantages of the methods of pricing financial instruments defined prospects for implementation in practice of controlling the operation of domestic banking institutions.

Key words: controlling risk, banking, bank management, investment policy, information technology, risk management, risk management.

Табл.: 1. Библ.: 13.

JELClassification: G300

Постановка проблеми. За останні двадцять п'ять років світ банківської справи безпрецедентно змінився. Слідом за тенденцією глобалізації наступила економічна криза, яка змусила банківську систему повернути в іншому напрямку щодо формування реалізації банківських продуктів та ризиків їх не прибутковості. В умовах світової фінансової кризи у зв'язку зі збільшенням випадків банкрутств банків, зниженням рівня банківської маржі, збільшенням проблем з формуванням клієнтської бази та збалансованістю портфелів банків, оперативний контролінг починає виконувати функції одного з небагатьох дійсно ефективних та обґрунтованих інструментів реструктуризації процесу управління банком, забезпечення його стійкості та надійності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальні засади формування контролінгу як сучасного напрямку розвитку теорії менеджменту відображено у фундаментальних наукових працях А. Андронові, О. Карминського, С. Клімова, В. Кнауца, Е. Айера, Р. Манна, Л. Мартюшевої, С. Петренка, О. Терещенка, С. Фалька та ін. Науково-методичні підходи до управління сучасними банками на засадах контролінгу розробляли такі вітчизняні та закордонні дослідники, як М. Алексеєнко, З. Васильченко, А. Герасимович, І. Івасів, Л. Кіндрацька, Г. Лаврінський, О. Лаврушин, О. Лисенок, Ю. Максудов, А. Мороз, І. Парасій-Вергуненко, А. Пересада, О. Потоцька, П. Роуз, Дж. Сінкі, Н. Шульга.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Слід констатувати той факт, що цілісної науково обґрунтованої концепції, яка б дозволяла системно підійти до реалізації завдань оперативного контролінгу в банках, на сьогодні ще не сформовано. Невирішеними залишаються окремі теоретичні і прикладні проблеми, пов'язані з розробкою науково-методичних засад формування оперативного контролінгу маржинального доходу та процесних витрат банку, здійсненням організаційної та інформаційно-комунікаційної підтримки реалізації оперативних управлінських рішень у банку на засадах контролінгу. Логічна незавершеність наукового обґрунтування механізмів реалізації організаційно-правових та інформаційно-аналітичних засад формування цілісного уявлення про оперативний контролінг у банках обумовили актуальність дослідження, визначили його мету, завдання та зміст.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розвиток існуючих теоретичних і науково-методичних засад оперативного контролінгу в банку, розроблення практичних рекомендацій щодо організаційної та інформаційно-комунікаційної підтримки реалізації оперативних управлінських рішень у банку на засадах контролінгу.

Виклад основного матеріалу. Контролінг на сьогодні є однією з найсучасніших концепцій у менеджменті. Концепція контролінгу не пропонує будь-яких принципово нових фундаментальних інструментів управління. Її новизна полягає у предметах застосування, а не в методах – контролінг дозволяє забезпечити координацію «другого порядку», тобто координацію операцій системи менеджменту. Основна мета контролінгу полягає у впорядкуванні, підвищенні ефективності та оптимізації бізнес-процесів, спрямованих на досягнення загальної системи цілей компанії завдяки координації, інформаційній та консультативній підтримці та забезпечення раціональності управлінських рішень. В економічній літературі запропоновано багато класифікаційних ознак контролінгу, зокрема: сфера дії (контролінг витрат, результатів, ефективності, маркетингу, інновацій, інвестицій, фінансів, виробництва, матеріально-технічного забезпечення тощо); вид виміру (кількісний, якісний); об'єкт та/або час (стратегічний, оперативний); цільова орієнтація; показники результативності роботи; напрямки тощо.

Найбільш поширеною класифікацією можна вважати ту, згідно з якою виокремлюють стратегічний та оперативний контролінг. Водночас аргументи авторів, покладені в її основу, дещо відрізняються. Так, наприклад, зазначається, що ці види контролінгу розрізняються за змістом, часом та методами здійснення [1]; за виконуваними функціями [2]; виходячи із поділу цілей суб'єкта господарювання на оперативні та стратегічні [3]; зауважується, що стратегічний контролінг знаходить своє прикладне втілення в оперативному [4]; що стратегічний контролінг означає «робити правильну справу», а оперативний – «робити справу правильно» [5; 6]; що метою стратегічного контролінгу є забезпечення виживання, антикризових заходів та підтримання потенціалу успіху, в той час як оперативного – прибутковості та ліквідності [7].

В економічній літературі немає також і єдиної думки щодо структурних елементів контролінгу. Більшість науковців до основних складових контролінгу відносять облік, аналіз, контроль, планування та інформаційне забезпечення. Контролінг поєднує їх в єдине, інтегрує і координує. Аналіз поглядів вітчизняних та закордонних дослідників щодо розуміння функцій контролінгу дозволив систематизувати їх. Підводячи підсумок, зауважимо, що подальший розвиток контролінгу як сучасної концепції в менеджменті є об'єктивною необхідністю, оскільки обумовлений вимогами впровадження сучасних методів та технологій наукового управління на всіх суб'єктах господарювання, формалізації процедур прийняття ефективних управлінських рішень.

Сучасний контролінг у переважній більшості банків України носить доволі поверхневий характер та не розцінюється як дієвий інструмент підвищення вартості бізнесу.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

Основними факторами, що стримують темпи впровадження контролінгу в практику функціонування вітчизняних банків, слід вважати:

- низький рівень стандартизації та уніфікації під час здійснення окремих (особливо внутрішніх) банківських операцій;
- відсутність у більшості банків чіткої системи мотивації персоналу, яка б напряму пов'язувала розмір заробітної плати та рівень ключових індикаторів результативності їхньої діяльності;
- невідповідність рівня систем інформаційного забезпечення внутрішніх бізнес-процесів у банку вимогам сучасного контролінгу;
- відсутність достатньої кількості працівників відповідної кваліфікації, які б достатньою мірою розуміли сутність контролінгу як сучасної концепції процесно-орієнтованого банківського менеджменту, його переваги, технології реалізації, могли взяти на себе завдання системного реформування організаційно-економічного механізму функціонування конкретного банку відповідно до вимог контролінгу;
- відсутність бажання топ-менеджменту окремих банків здійснювати системні зміни в їхній діяльності (внаслідок різних причин, починаючи з остраху втрати стабільності та гнучкості до особистих причин);
- відсутність достатнього досвіду та традицій вітчизняного вартісно-орієнтованого банківського менеджменту, які б сформували підґрунтя для впровадження концепції контролінгу;
- наявність обов'язкової, чітко врегульованої та нормованої з боку НБУ системи внутрішнього контролю в банках України призводить до формалізації окремих управлінських та облікових процедур у банках відповідно до вимог законодавства;
- недосконалість організаційної побудови бізнес-процесів у більшості вітчизняних банків (нерівномірне навантаження на різні підрозділи, нечітке розмежування відповідальності та повноважень тощо);
- недосконалість внутрішньобанківських інформаційних систем тощо.

Першим етапом на шляху формування комплексної системи оперативного контролінгу ризиків у банку є формалізація переліку релевантних витрат банку. З метою вирішення зазначеної проблеми проведемо детальний аналіз існуючих на сьогодні класифікацій банківських витрат та визначимо найбільш релевантні витрати, контролінг яких є найбільш доцільним з погляду фінансової ефективності провадження банківської діяльності.

Виходячи із всього вищезазначеного пропонуємо формалізувати склад релевантних та іррелевантних витрат у банку саме з позиції оперативного контролінгу (табл.).

Таблиця

Класифікація витрат банку за значущістю для прийняття управлінських рішень у межах оперативного контролінгу

Релевантні	Іррелевантні
Процентні витрати.	Амортизація.
Комісійні витрати.	Витрати на обслуговування (енергоресурси, інформаційні мережі, комп'ютерні програми).
Торговельні витрати.	Витрати на виплату фіксованої частини заробітної платні.
Витрати на преміювання та заохочення.	Податки.
Витрати на просування продукту.	Витрати на формування обов'язкових резервів.
Витрати на страхування ризиків	Витрати на збут.
	Капітальні витрати

Зауважимо, що в межах стратегічного контролінгу склад цих витрат буде дещо іншим. Така класифікація є більш комплексною порівняно з розглянутими вище, оскільки вона відображає співвідношення між релевантними витратами (тобто такими, що без-

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

посередньо впливають на кінцеві фінансові результати і можуть бути змінені з метою підвищення ефективності) та іррелевантними (тобто такими, що також впливають на фінансові результати банківської діяльності, проте цей вплив може розглядатися як обмежений або зворотний, або не піддаються управлінню з боку керівництва банку). Підводячи підсумок, зазначимо, що ідентифікація та формалізація витрат банку в межах цих класифікацій дозволяє більш обґрунтовано підійти до визначення слабких місць у діяльності банку, приймати більш виважені рішення щодо їх усунення та фактично є необхідною передумовою практичного застосування комплексної системи оперативного контролінгу в банку.

Сфера діяльності оперативного контролінгу в банку обмежена, в основному, аналізом інформаційних потоків, що надає можливість формування ефективної системи індикаторів для визначення складних моментів та координації поточної діяльності з метою підвищення ефективності функціонування банку. Визначимо основні методи, що дозволяють ефективно відстежувати інформаційні потоки та оперативного реагувати на релевантні зміни середовища.

Згідно із Законом України «Про банки і банківську діяльність», банк визначається як «юридична особа, яка має виключне право на підставі ліцензії Національного банку України здійснювати у сукупності такі операції: залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб». Діяльність банку пов'язана із реалізацією декількох видів операцій. Сучасні банківські установи здійснюють близько 150 видів операцій [8]. Відокремлений аналіз кожного з цих видів є досить складним та не завжди доцільним, що обумовлює необхідність групування результатів провадження діяльності банків на різних ринках.

Згідно з вимогами до оформлення фінансової звітності банків та Правилами обліку доходів і витрат банку [9], результати діяльності банку на різних ринках групуються таким чином: процентні доходи і витрати; комісійні доходи і витрати; прибутки (збитки) від торговельних операцій; дивідендні доходи; витрати на формування спеціальних резервів банку; доходи від повернення раніше списаних активів; інші операційні доходи і витрати; загальні адміністративні витрати; податок на прибуток.

Саме ці результати діяльності банку і формують маржинальний дохід банку. Для визначення найбільш релевантних джерел формування маржинального доходу банків України в контексті оперативного контролінгу, проаналізуємо структуру доходів банку за видами діяльності. Зокрема, маржинальний дохід банків України в основному формується за рахунок трьох складових: процентного, комісійного та торговельного доходів. Відповідно до Правил обліку доходів і витрат банку під процентними доходами і витратами розглядаються «операційний дохід і витрати, отримані (сплачені) банком за використання грошових коштів, їх еквівалентів або сум, що заборговані банку (залучені банком), суми яких обчислюються пропорційно часу із застосуванням ефективної ставки відсотка», під комісійними доходами і витратами банку розуміють «операційні доходи і витрати за наданими (отриманими) послугами, сума яких обчислюється пропорційно сумі активу або зобов'язання чи є фіксованою». Згідно з Правилами обліку доходів і витрат банку [4] під доходами і витратами від торговельних операцій банку розуміються «операційні доходи і витрати від операцій з купівлі-продажу різних фінансових інструментів». Таким чином, можна стверджувати, що всі інші доходи банку (крім процентного, комісійного та торговельного) з позиції оперативного контролінгу цілком справедливо можуть розглядатися в подальшому як іррелевантні через їх несистемність, неоднорідність та складність розкриття природи формування.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

Основними недоліками, які ускладнюють застосування зазначеного методу в межах оперативного контролінгу процентної складової маржинального прибутку банку, є те, що цей метод не дозволяє вирішувати питання, пов'язані з вирішенням проблем ліквідності та управління процентними ризиками; не дозволяє співвіднести конкретні результати діяльності з конкретними підрозділами банку, оцінити їхню ефективність, а визначає лише загальну процентну маржу банку; не враховує фактор часу; не дозволяє виявити та формалізувати конкретне місце виникнення проблеми та обрати відповідну адресну стимулюючу дію для усунення конкретної проблеми. Саме тому ми можемо зробити висновок, що в чистому вигляді метод пулу не може бути застосований як метод управлінського обліку в межах оперативного контролінгу процентної складової маржинального доходу банку.

Наступним методом, який частково вирішує зазначені проблеми, є метод пошарового балансу. Він передбачає диференційоване фінансування різних за термінами видів активів за рахунок пасивів відповідної строковості. Використання цього методу наближає банк до золотого правила ліквідності, коли більш рухливі пасиви вкладаються у високоліквідні активи, а строкові активи фінансуються за рахунок строкових зобов'язань. Метод пошарового балансу є складнішим у застосуванні порівняно з методом пулу, оскільки вимагає збільшення аналітичного апарату банку, але, на відміну від нього, дозволяє управляти ризиками ліквідності, краще управляти рентабельністю завдяки покриттю вартості пасивів доходами за розміщеними активами.

Основними недоліками, які ускладнюють застосування зазначеного методу в межах оперативного контролінгу процентної складової маржинального прибутку банку, є те, що цей метод не дозволяє співвіднести конкретні результати діяльності банку з конкретними підрозділами, оцінити їхню ефективність; не враховує фактор часу; не дозволяє виявити та формалізувати конкретне місце виникнення проблеми та обрати відповідну адресну стимулюючу дію для усунення конкретної проблеми. Таким чином, ми бачимо, що застосування цього методу дозволяє усунути тільки перший із визначених вище недоліків методу пулу. Звідси ми можемо зробити висновок, що в чистому вигляді метод пошарового балансу, як і метод пулу, не може бути застосований як метод управлінського обліку в межах оперативного контролінгу процентної складової маржинального доходу банку.

Ще одним з методів встановлення ціни на фінансові інструменти є метод експертної оцінки, який полягає в адміністративному призначенні ціни вищим керівним органом або менеджментом банку, відповідальним за управління банківськими ресурсами (як правило, комітетом з управління активами й пасивами). Застосування цього методу економічно обґрунтовується й реалізується з урахуванням цілей підрозділів, що сприяють максимізації прибутку банку загалом. На нашу думку, основним недоліком, який ускладнює застосування зазначеного методу в межах оперативного контролінгу процентної складової маржинального прибутку банку, є такий. Недоцільно застосовувати розрахований за допомогою встановлених таким чином цін маржинальний дохід як мотивацію менеджерів підрозділів внаслідок існування імовірності того, що менеджери будуть прагнути створювати трансферні ціни. Під час прийняття управлінських рішень з питань матеріального стимулювання доцільно спиратися не тільки на показники маржі, розрахованої за допомогою економічно обґрунтованих цін, але й урахувувати показники, які розкривають становище банку на ринку відповідних продуктів, а також цілі розвитку й специфіку банку. Отже, можемо зробити висновок, що в чистому вигляді метод експертної оцінки також не може бути застосований як метод управлінського обліку в межах оперативного контролінгу процентної складової маржинального доходу банку.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

Широкого розвитку набув метод покриття витрат, який передбачає встановлення трансферної ціни ресурсів, виходячи з операційних витрат на залучення ресурсів плюс мінімально припустима маржа. Основними недоліками, які ускладнюють застосування зазначеного методу в межах оперативного контролінгу процентної складової маржинального прибутку банку, є те, що цей метод встановлення ціни стимулює будь-яке залучення ресурсів без урахування потреб банку в певний момент часу; не стимулює залучення недорогих ресурсів, адже головним підрозділом оплачуються витрати всіх підрозділів. Можемо зробити висновок, що в чистому вигляді метод покриття витрат також не може бути застосований як метод управлінського обліку в межах оперативного контролінгу процентної складової маржинального доходу банку.

З метою оцінки ефективності роботи окремих підрозділів банку та формалізації безпосереднього внеску кожного підрозділу банку можна використовувати метод ринкової процентної ставки. Згідно з цим методом оцінювання ефективності роботи певного підрозділу банку полягає у порівнянні операцій з клієнтом з альтернативними операціями на фінансовому ринку, наприклад: порівняння ефективності залучення коштів здійснюється через порівняння фактичної ціни залучення коштів клієнта із середніми цінами на залучення коштів на фінансовому ринку; порівняння ефективності розміщення залучених коштів здійснюється через порівняння ціни розміщення коштів в активні операції клієнта із середніми цінами на розміщення ресурсів на фінансовому ринку тощо. В такому випадку вважається, що казначейство має можливість залучати та розміщувати кошти за середніми цінами на ринку, а робота децентралізованих підрозділів полягає у покращенні цих показників. Основними недоліками, які ускладнюють застосування зазначеного методу в межах оперативного контролінгу процентної складової маржинального прибутку банку, є те, що цей метод не дозволяє вирішувати питання, пов'язані з вирішенням проблем ліквідності та управління процентними ризиками; не враховує зміну вартості коштів у часі. Саме тому можемо зробити висновок, що в чистому вигляді метод ринкової процентної ставки також не може бути застосований як метод управлінського обліку в межах оперативного контролінгу процентної складової маржинального доходу банку. Враховуючи все вищезазначене, при формуванні методичної бази оперативного контролінгу процентної складової маржинального доходу банку пропонуємо:

1) сформувати дворівневу структуру управлінського обліку процентної складової маржинального доходу банку:

- для операцій з терміном до одного року – застосовувати простий ринково-орієнтований управлінський облік на базі методу ринкової процентної ставки;
- для операцій з термінами більше одного року – застосовувати ринково-орієнтований управлінський облік з урахуванням фактора часу;

2) з метою врахування фактора часу в межах ринково-орієнтованого управлінського обліку для операцій, термін яких перевищує один рік, – застосовувати механізм приведення грошових потоків.

Під час проведення оперативного контролінгу ризиків комісійної складової маржинального доходу банку центри відповідальності мають зосередитися на аналізі саме цих факторів. Важливо також зазначити, що комісійна діяльність значною мірою відрізняється від діяльності, пов'язаної із формуванням процентних доходів та витрат, що обумовлює недоцільність розгляду проблеми розподілу результатів від комісійної діяльності в межах взаємодії центрів відповідальності. Дані результати необхідно розглядати в межах підрозділів, які їх безпосередньо створюють.

Незважаючи на той факт, що питома вага результатів від торговельної діяльності банку в загальному доході банку не є такою значною, як від процентної та комісійної

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

діяльності, їхній вплив на загальну результативність банківського бізнесу залишається істотним.

Саме через незначну питому вагу у фінансових результатах діяльності банку в науковій літературі з питань банківської діяльності цьому джерелу доходів та витрат банку присвячено досить мало уваги. В межах торговельної діяльності банк може отримати різноманітні за своєю природою фінансові результати, проте найбільш вагомими та релевантними з погляду оперативного контролінгу торговельної складової маржинального доходу банку є результати від торгівлі валютою. Зауважимо, що центри відповідальності під час здійснення оперативного контролінгу торговельної складової маржинального доходу банку мають у першу чергу звертати увагу на зміну обігу за грошовими валютами та очікуваннями валютних ринків. Такі зміни надають необхідну інформацію про очікування ринків та заходи щодо зміни цінової політики в цій сфері. Ефективність оперативного контролінгу буде визначатись через формування ефективної ціни та спреда, який дозволить максимізувати фінансові результати від торговельної діяльності.

Виходячи із всього вищезазначеного можна зробити висновок, що методичні засади оперативного контролінгу маржинального доходу банку істотно відрізняються від засад загального оперативного контролінгу через складну природу банківських операцій та переплетіння різних видів діяльності й операцій при створенні окремих банківських послуг [9; 10; 11]. Все це істотно ускладнює проблему формування методичної бази оперативного контролінгу банку та висуває специфічні вимоги щодо ефективності роботи центрів відповідальності.

Однією з головних вимог формування ефективної системи оперативного контролінгу ризиків банку є формування високоякісної системи комунікацій центрів відповідальності з окремими підрозділами банку з метою обміну релевантною інформацією та впровадження інноваційних методів оброблення та аналізу інформаційних потоків з метою моніторингу та підтримки процесу прийняття управлінських рішень.

Оперативний бюджет-контролінг у банку пропонується розглядати не лише з позиції центрів відповідальності банку, а з погляду аналізу природи самих процесів та процесних зв'язків у банківській діяльності. Саме такій підхід надає можливість методичного забезпечення управління бюджетом, інформаційного моніторингу витрат банку, координації діяльності різних підрозділів, визначає доцільність витрат та формує підґрунтя для майбутніх бюджетів тощо.

Проблема бюджетування знайшла широке розкриття в роботах як закордонних, так і вітчизняних учених-економістів [6; 7; 8]. Основна увага в цих роботах приділяється проблемам: технології бюджетування, організації бюджетного процесу, автоматизації та інформатизації цього процесу.

Оперативний бюджет-контролінг у банку розглядається як система фінансового управління, призначена для оптимального розподілу ресурсів у часі. Бюджетування не обмежується лише діяльністю щодо формування планових витрат та моніторингу процесу їх виконання. Під час аналізу проблеми формування бюджетів слід ставити не просто завдання розподілу існуючих ресурсів, а завдання визначення оптимального потоку ресурсів з метою досягнення встановленої мети.

Таким чином, у межах оперативного бюджет-контролінгу в банку необхідно виходити не з позиції розпорядження наявними ресурсами, а розглядати бізнес-процеси з позиції формування необхідних ресурсних потоків, управління та використання яких приведе до досягнення кінцевої мети діяльності банку. В цьому випадку акцент зміщується з проблеми аналізу та моніторингу минулих позицій на проблему планування шляхів досягнення майбутніх цілей.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

У сучасній теорії контролінгу процес бюджетування розглядається як сукупність фінансового планування та делегування фінансової відповідальності, що є запорукою встановлення необхідного рівня свободи руху ресурсів та, водночас, гарантією зацікавленості всіх елементів системи компанії в досягненні загальної мети її функціонування. З оперативним бюджет-контролінгом у банку нерозривно пов'язаний також і оперативний аналіз відхилень. Так, під час аналізу виконання бюджету визначаються фактори, які вплинули на відхилення по його окремих статтях, що особливо важливо для встановлення «вузьких» місць у діяльності як окремих бізнес-підрозділів, так і банку загалом.

Бюджет повинен знаходитися під постійним контролем для максимального скорочення витрат, визначення неефективно діючих елементів системи, підвищення вмотивованості, а як наслідок – і продуктивності праці працівників тощо. Під контроль підпадають як дохідна, так і витратна частини бюджетів.

Мистецтво управління бюджетом полягає в тому, щоб у разі недоотримання доходів здійснити не автоматичне скорочення одразу всіх витрат, а скорегувати лише їх релевантну частину, тобто саме ті витрати, які, з одного боку, найбільшою мірою піддаються регулюючому впливу, а з іншого – не призведуть до зниження потенційних можливостей банку щодо отримання доходів у майбутньому. За результатами контролю уточнюються планові параметри бюджету банку.

Кожний центр відповідальності має свою мету, обумовлену специфікою його діяльності. Разом з тим можна визначити загальну мету для центрів прибутку та витрат. Для перших вона полягає у досягненні максимального прибутку або встановленого рівня рентабельності, а для других – у зниженні витрат на одиницю послуги або на одного співробітника, або забезпеченні максимального обсягу послуг при заданому рівні витрат. Все це можливе у разі правильного вибору моделі управління бюджетом, яка дозволяє здійснювати ефективний менеджмент фінансового результату банку. Цілі центрів відповідальності мають бути узгоджені із загальними цілями банку. При цьому з метою уникнення конфліктної ситуації в банку необхідно погодити інтереси різних підрозділів та працівників.

Підсумовуючи вищезазначене, зауважимо, що саме бюджетування, орієнтоване на майбутнє через прогнозування ресурсних потоків, необхідних для досягнення встановленої мети, і має становити методичну основу формування оперативного контролінгу процесних витрат банку. Формування такої системи бюджетування є практично неможливим без добре налагодженої системи управлінської звітності та комунікацій у банку. Перевагами гармонізації системи управлінського обліку в банку слід вважати усунення внутрішніх комунікаційних проблем; комплексність та підвищення прозорості системи обліку; ефективність і економію витрат у системі обліку; підвищення ефективності прийняття управлінських рішень; підвищення об'єктивності інформації; уніфікацію подачі інформації; підвищення відкритості та довіри з боку партнерів тощо.

Запровадження ефективної системи управлінського обліку дозволяє впорядкувати інформаційні потоки в банку та підвищити ефективність оперативного контролінгу. Проте, як ми розуміємо, впровадження будь-яких технологій у межах банку вимагає додаткових витрат, що може вплинути на кінцеві фінансові результати його функціонування, а покриття таких витрат можливе лише завдяки операційним фінансовим результатам (маржинальним доходам). Для вирішення проблеми аналізу процесних банківських витрат та їх оперативного контролінгу можуть бути з успіхом використані такі відомі методи, як функціонально-вартісний аналіз (ФВА); метод ABC (Activity Based Costing, Облік за видами діяльності).

Функціонально-вартісний аналіз – це метод техніко-економічного дослідження систем, спрямований на оптимізацію співвідношення між споживчими властивостями і ви-

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

тратами [7]. Згідно з цим методом всю сукупність бізнес-процесів у банку слід розглядати як цілісну систему, в якій як елементи використовуються окремі центри витрат.

Сучасний контролінг у переважній більшості банків України носить досить поверхневий характер та не розцінюється як дієвий інструмент підвищення вартості бізнесу. Основними факторами, що стримують темпи впровадження контролінгу в практику функціонування вітчизняних банків, є: низький рівень стандартизації та уніфікації операцій, відсутність системи мотивації персоналу, яка б забезпечувала прямий вплив КРІ працівників на розмір їхньої заробітної плати, недосконалість систем інформаційного забезпечення бізнес-процесів. До основних факторів, які потрібно враховувати під час формування теоретичних засад та практичних механізмів реалізації оперативного контролінгу в банках України у роботі віднесено: особливості регулювання банківської діяльності в Україні, специфіка та традиції ведення банківського бізнесу, необхідність системного пов'язування системи оперативного контролінгу в банках з обов'язковими внутрішнім та зовнішнім контролем та аудитом, зміщення цільових орієнтирів системи оперативного контролінгу в банках України, у першу чергу – на забезпечення стійкості банку в умовах системних ризиків.

Висновки і пропозиції. Контролінг має значні перспективи впровадження у практику функціонування вітчизняних банківських установ. Основними факторами, що сьогодні формують економічні передумови для впровадження контролінгу як сучасного напрямку банківського менеджменту в банках України, є: глобалізаційні й інтеграційні процеси, тенденція до зменшення рівня рентабельності та загострення конкурентної боротьби, підвищення рівня ризиків банківської діяльності, незбіг цільових орієнтирів учасників банківського бізнесу, виконання функції індикатора успішності бізнесу показником економічної доданої вартості, пошук внутрішніх можливостей та резервів для підвищення прибутковості, послаблення контролю та регулюючого впливу на банки з боку НБУ.

Список використаних джерел

1. *Андропова А. К.* Оперативный контроллинг : учеб. пособие / А. К. Андропова, Е. Д. Печатнова. – М. : Дело и сервис, 2006. – 160 с.
2. *Цигилик І. І.* Контролінг : навч. посіб. у схемах і таблицях / І. І. Цигилик. – К. : Центр навч. літ., 2008. – 76 с.
3. *Яковлев Ю. П.* Контролінг на базі інформаційних технологій / Ю. П. Яковлев. – К. : ЦНЛ, 2010. – 318 с.
4. *Бородушко І. В.* Стратегическое планирование и контроллинг / И. В. Бородушко, Э. К. Васильева. – СПб. : Питер, 2008. – 192 с.
5. *Контроллинг в бизнесе.* Методологические и практические основы построения контроллинга в организациях / А. М. Карминский, Н. И. Оленев, А. Г. Примак, С. Г. Фалько. – М. : Финансы и статистика, 2000. – 256 с.
6. *Коробов Ю.* Сущность банка и ее эволюция в современных условиях / Ю. Коробов // Банковские услуги. – 2005. – № 7-8. – С. 14–19.
7. *Правила бухгалтерського обліку доходів і витрат банків України (зі змінами і доповненнями)* [Електронний ресурс] : Постанова Правління Національного банку України від 23 червня 2003 року № 255 / Національний банк України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0583-03>.
8. *Бень Т.* Бюджетування як інструмент удосконалення системи фінансового менеджменту підприємств / Т. Бень, С. Довбня // Фінанси України. – 2009. – № 7. – С. 48–55.
9. *Лаптев С.* Фінансове планування у банку / С. Лаптев // Фінанси України. – 2006. – № 8. – С. 102–108.
10. *Руднев О.* Бюджетування комерційних банків (філій) в Україні / О. Руднев // Вісник Національного банку України. – 2007 – № 7. – С. 12–13.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

11. *Ивлев В.* Что такое функционально-стоимостной анализ [Электронный ресурс] / В. Ивлев, К. Ивлев, Т. Попова // Интернет-портал для управлінців. – Режим доступа : <http://www.management.com.ua>.
12. Електронна онлайн-бібліотека [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.books.br.com.ua>.
13. Соціальна мережа HR-менеджерів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kadry.ru>.

References

1. Andronov, A.K. & Pechatnov, E.D. (2006). *Operativnyi kontrolling [Operational Controlling]*. Moscow: Business and Service (in Russian).
2. Tsyhylyk, I.I. (2008). *Kontrolinh [Controlling]*. Kyiv: Tsentr navch. lit. (in Ukrainian).
3. Yakovlev, Yu.P. (2010). *Kontrolinh na bazi informatsiinykh tekhnolohii [Controlling-based information technology]*. Kyiv: TSNL (in Ukrainian).
4. Borodushko, Y.V. & Vasilyeva, E.K. (2000). *Strategicheskoe planirovanie i kontrolling [Strategical planning and controlling]*. St. Petersburg: Peter (in Russian).
5. Karmynskyy, A.M., Olenev, N.I., Primak, A.G. & Falco, S.G. (2010). *Kontrolling v biznese. Metodologicheskie i prakticheskie osnovy postroeniia kontrollinga v organizatsiakh [Controlling a business. Methodological and practical bases of construction of the controlling organizations]*. Moscow: Finance and Statistics (in Russian).
6. Korobov, Y. (2005). Sushchnost banka i ee evoliutsiia v sovremennykh usloviakh [South bank Essence and Evolution ee in modern terms]. *Bankovskie uslugi – Banking services*, no. 7-8, pp. 14–19 (in Russian).
7. *Pravyla bukhhalterskoho obliku dokhodiv i vytrat bankiv Ukrainy (zi zminamy i dopovnenniamy) [Rules of accounting of income and expenses of banks Ukraine (as amended) by the National Bank of Ukraine on June 23, 2003 № 255 (as amended)]*. Retrieved from <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?Nreg=z0583-03> (in Ukrainian).
8. Ben, T. & Dovbnya, S. (2009). Biudzhetuvannia yak instrument udoskonalennia systemy finansovoho menedzhmentu pidpriemstv [Budgeting as a tool for improving financial management of enterprises]. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, no. 7, pp. 48–55 (in Ukrainian).
9. Laptev, P. (2006). Finansove planuvannia u banku [Financial planning bank]. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, no. 8, pp. 102–108 (in Ukrainian).
10. Rudnev, O. (2007). Biudzhetuvannia komertsiinykh bankiv (fili) v Ukraini [Budgeting commercial banks (branches) in Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoho banku Ukrainy – Proceedings of the National Bank of Ukraine*, no. 7, pp. 12–13 (in Ukrainian).
11. Ivlev, V., Ivlev, K. & Popova, T. *Chto takoe funktsionalno-stoimostnoi analiz [What value analysis]*. Retrieved from <http://www.management.com.ua>.
12. *Elektronna onlain biblioteka [Electronic Library Online]*. Retrieved from <http://www.books.br.com.ua>.
13. *Sotsialna merezha HR-menedzheriv [The Social Network HR-managers]*. Retrieved from <http://www.kadry.ru>.

Островська Наталія Степанівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри публічних, корпоративних фінансів та фінансового посередництва, докторант, Національний економічний університет імені Вадима Гетьмана (просп. Перемоги, 54/1, м. Київ, 02000, Україна).

Островская Наталья Степановна – кандидат экономических наук, доцент кафедры общественных, корпоративных финансов и финансового посредничества, докторант, Национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана (просп. Победы, 54/1, г. Киев, 02000, Украина).

Natalia Ostrovska – PhD in Economics, Associate Professor of Public, Corporate Finance and Financial Intermediation, Doctoral Candidate, National Economic University of Vadym Hetman (54/1 Victory Av., 02000 Kyiv, Ukraine).

E-mail: overnajt@ukr.net

УДК 336.7

*Vita Boychenko***РОЗВИТОК МЕХАНІЗМІВ РАННЬОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ТИПУ
ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ***Vita Boychenko***РАЗВИТИЕ МЕХАНИЗМОВ РАННЕЙ ИДЕНТИФИКАЦИИ ТИПА
ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО КРИЗИСА***Vita Boychenko***DEVELOPMENT OF MECHANISMS OF EARLY IDENTIFICATION OF THE
TYPE OF ECONOMIC AND FINANCIAL CRISIS**

Сучасні фінансові кризи мають досить широкий спектр проявів і іноді досить важко встановити, що саме стало причиною активізації розвитку фінансової кризи. Через таку невизначеність велика імовірність неправильно-го вибору антикризових інструментів регулювання та, як наслідок, затягування процесу виходу із кризи або й навіть поглиблення кризових явищ. У цій статті зроблена спроба побудувати комплексний чотирикомпонентний індикатор типу фінансової кризи, базуючись на індикаторах ранньої діагностики фінансової кризи Л. Алессіні та К. Деткена. Розрахунки запропонованого індикатора для України періоду 2008 року показав, що всупереч поширеній думці криза в Україні була викликана не зниженням попиту на українські експортні товари та зниженням їхньої ціни, а проблемами в банківському секторі та державною борговою політикою.

Ключові слова: фінансова криза, економічна криза, ідентифікація кризи, тип фінансово-економічної кризи, інструменти ідентифікації типу кризи.

Рис.: 2. Бібл.: 17.

Современные финансовые кризисы имеют достаточно широкий спектр проявлений и временами довольно трудно установить, что именно стало причиной активизации развития финансового кризиса. Из-за такой неопределенности существует большая вероятность неправильного выбора антикризисных инструментов регулирования и, как следствие, затягивание процесса выхода из кризиса или даже углубление кризисных процессов. В данной статье предпринята попытка построить комплексный четырехкомпонентный индикатор типа финансового кризиса, основываясь на индикаторах ранней диагностики финансового кризиса Л. Алессини и К. Деткена. Расчеты предложенного индикатора для Украины периода 2008 года показал, что вопреки распространенному мнению кризис в Украине был вызван не снижением спроса на украинские экспортные товары и снижением их цены, а проблемами в банковском секторе и государственной долговой политикой.

Ключевые слова: финансовый кризис, экономический кризис, идентификация кризиса, тип финансово-экономического кризиса, инструменты идентификации типа кризиса.

Рис.: 2. Библ.: 17.

Modern financial crises have a wide range of symptoms and often it is quite difficult to determine what caused the activation of the financial crisis. Because of these uncertainties, there is a high probability of a wrong choice of anti-crisis management instruments and, as a result, delaying the process of release of the crisis or even a deepening of the crisis processes. This article is an attempt to build a comprehensive complex indicator to identify the type of financial crisis, based on the indicators of early diagnosis of the financial crisis by L. Alessina and K. Detken. Calculations of the proposed indicator for the period of 2008 in Ukraine has shown that contrary to popular opinion, the Ukraine's crisis in 2008 was not caused by a decrease in demand for Ukrainian exports and a decrease in export prices, but by problems in the banking sector and public debt policy.

Key words: financial crisis, economic crisis, crisis identification, the type of financial crisis, the tools of identification of the type of crisis.

*Fig.: 2. Bibl.: 17.***JEL Classification:** G01, H12, G17

Постановка проблеми. Фінансово-економічна криза часто асоціюється з одним або кількома процесами, що протікають в економіці, наприклад, суттєве зниження обсягів банківського кредитування, різкі зміни в цінах на основні біржові активи, зростання кількості порушень у фінансовому секторі, труднощі з пошуком джерел зовнішнього фінансування у різних суб'єктів економіки; різке збільшення державної підтримки (створення та стимулювання діяльності різних фондів підтримки, стабілізації, рекапіталізації тощо), проблеми платіжного балансу і т. ін. Таким чином, фінансово-економічні кризи – це, як правило, багатомірні явища, які достатньо складно охарактеризувати за допомогою одного коефіцієнта.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останніх років у світі було зроблено багато теорій щодо причин виникнення криз. При цьому, концентруючи увагу

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

на основних фундаментальних макроекономічних диспропорціях, автори цих теорій часто так і не доходять до конкретних причин виникнення фінансових криз. Часто фінансові кризи виникають через ірраціональні фактори, серед яких «втеча» банків, «перегрів» фінансових ринків, обвал ринків активів, кредитний голод та інші симптоми нездорової економіки. Аналіз сучасних наукових напрацювань вітчизняних учених свідчить про неоднозначність підходів до визначення причин виникнення та характеру фінансово-економічних криз. Так, Т. А. Васильєва [12] та Д. Л. Циганюк [17] вважають, що дослідження динаміки руху інвестиційного капіталу дозволить визначити час та характер фінансової кризи; на думку В. М. Кочеткова [13] та П. В. Мельника [15], ризикова політика транснаціональних банків є головним кризоутворюючим фактором, а отже, саме за допомогою аналізу можна ідентифікувати фінансову кризу; на переконання С. В. Леонова та А. В. Буряк [3], більшість криз стають можливими через низький рівень конкуренції в банківській та фінансовій системах.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Таким чином, виникає об'єктивна необхідність у розробленні нових підходів до ідентифікації типу фінансово-економічної кризи, оскільки від цього залежить вибір найбільш ефективних інструментів антикризової політики держави.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розвиток науково-методичних засад ідентифікації типу (характеру) фінансово-економічної кризи для визначення групи найбільш ефективних антикризових інструментів державної політики у сфері фінансів та економіки.

Виклад основного матеріалу. Грошово-кредитна політика, особливо протягом тривалого проміжку часу, здебільшого пов'язує підвищену кредитну активність з прийняттям надмірного ризику. Механізм зв'язку полягає в наступному: зміна процентних ставок впливає на ціни активів і власного капіталу позичальників, водночас впливаючи й на умови кредитування. Аналітичні моделі, які в тому числі враховують вплив регуляторних інституцій і процентних ставок (наприклад, модель Дж. Стігліца [10]), підтверджують наявність більшої схильності до ризику під час зниження процентних ставок, і навпаки – у разі зростання процентних ставок банки будуть більше приділяти увагу якості кредитного портфеля, за умови доступу до зовнішніх джерел фінансування. На практиці зниження стандартів кредитування при зниженні ключових процентних ставок підтверджено на прикладі Іспанії у 2000–2007 рр. [8] та США у 2001–2004 рр. [4; 7]. При цьому в США зниження процентних ставок спричинило швидке зростання цін на житло та збільшення кредитного важеля, що в подальшому і спричинило появу бульбашок на американському фондовому ринку.

Структурні фактори, що здатні викликати кредитні буми, включають фінансову лібералізацію та інновації. Фінансова лібералізація, особливо коли вона здійснюється неправильними методами та у неправильний час, та фінансові інновації можуть викликати різке зростання кредитної активності і призвести до надмірного збільшення левериджу позичальників і кредиторів шляхом сприяння зростанню схильності до ризику. Дійсно, як було встановлено багатьма науковцями [5], фінансова лібералізація часто передує кризам. Так, зокрема, принаймні третина кредитних бумів та банківських криз відбувалися після фінансової лібералізації, особливо в Центральній та Східній Європі [14].

Механізми ініціації кредитних бумів ґрунтуються на інституційних диспропорціях, а також негативних наслідках конкуренції. З одного боку, здається, що регулювання, нагляд і ринкова дисципліна є занадто повільними, щоб вчасно відслідкувати посилення конкуренції та впровадження фінансових інновацій. З іншого боку, зазвичай кредитному буму передує послаблення стандартів кредитування. Посилення конкуренції на ринку фінансових послуг, забезпечуючи у цілому підвищення ефективності і стабільно-

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

сті в довгостроковій перспективі, може сприяти фінансовій нестабільності протягом коротших періодів [1]. Різкі зміни на ринках активів і кредитів під час фінансових криз суттєво відрізняються від тих, які спостерігаються під час нормального циклу ділової активності. Сплески кредитної активності на кредитних ринках і ринках активів є коротшими, сильнішими і швидшими [2].

Остання світова фінансова криза (2007–2009) була викликана ціновим бумом на ринку нерухомості та посилена активним банківським фінансуванням (як з боку традиційних банків, так і з боку їх сурогатів). Дослідження свідчать, що здебільшого країни з подвійним бумом (на ринку житла та на кредитному ринку) мали в подальшому проблеми не тільки з банківським сектором, а й з загальним падінням продуктивності економіки, що виразилося у падінні ВВП у порівнянні з його рівнем у 2003–2007 рр. Ті ж країни, які мали різке зростання цін тільки на ринку нерухомості, у подальшому набагато легше перенесли світову фінансову кризу і не мали системної кризи у фінансовому секторі. В цьому плані Україна відноситься до 1 групи країн (рис. 1).

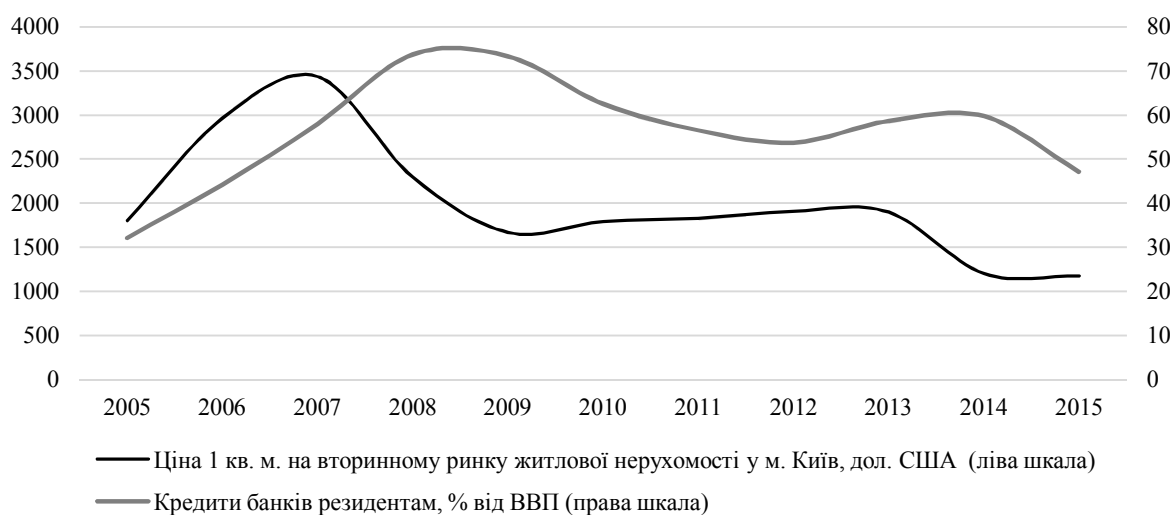

Рис. 1. Динаміка цін на вторинному ринку житлової нерухомості та обсягів банківського кредитування в Україні в 2005–2015 рр.

Джерело: [11; 16].

Розглянемо більш детально типи фінансових криз. Загалом у світі існує досить багато підходів до класифікації фінансових криз і вчені досі не дійшли згоди щодо однієї загальноприйнятої класифікації. Втім, переважна більшість класифікацій включають два поширені типи:

- кризи, які можна ідентифікувати і класифікувати за кількісними параметрами (наприклад, валютна криза може бути ідентифікована за волатильністю валютного курсу локальної валюти, криза платіжного балансу – за припиненням іноземних інвестицій тощо);
- кризи, які ідентифікуються та класифікуються за якісними параметрами (до таких переважно відносять банківські та боргові кризи).

У той час як фінансові кризи можуть приймати різні види і форми, в науковій літературі узгоджені підходи до визначення основних з них.

Так, наприклад, валютна криза передбачає спекулятивну атаку на місцеву валюту, яка частіше за все викликає девальвацію. У боротьбі з цими процесами уряди змушені витратити велику кількість власних міжнародних валютних резервів на підтримку валютного курсу або різко підвищувати процентні ставки, або вводити обмеження на рух капіталу.

Кризи платіжного балансу (у зарубіжній літературі часто можна зустріти термін «криза раптової зупинки» – «sudden stop crisis», або «криза рахунку операцій з капіта-

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

лом» – «*capital account crisis*») частіше за все передбачають суттєве та несподіване падіння припливу міжнародного капіталу (як правило, у вигляді прямих іноземних інвестицій), або початок відтоку іноземного капіталу. Здебільшого це супроводжується різким підвищенням процентного спреду, що свідчить про зростання ризиків усередині країни. Оскільки і в першому, і в другому випадку ідентифікаторами є величини, які можна виміряти кількісно, то вони відносяться до першої групи.

Інша група криз пов'язана з несприятливою динамікою державних або корпоративних зобов'язань або потрясіннями в банківській системі. Криза зовнішнього боргу має місце, коли країна не може (або не хоче) здійснювати в повному обсязі обслуговування зовнішнього боргу. Така криза може прийняти форму державної або приватної (або обох) боргової кризи. Внутрішня криза державного боргу відбувається, коли країна (уряд) не виконує свої внутрішні фінансові зобов'язання у встановлені терміни, при цьому або визнаючи дефолт, або розкручуючи інфляцію, або в інший спосіб зменшуючи купівельну спроможність власної валюти.

За системної банківської кризи, реальної чи потенційної, банкрутства та вихід банків з ринку банківських послуг можуть спонукати банки призупинити конвертованість своїх зобов'язань або змусити уряд чи центральний банк втрутитися, щоб запобігти цьому, що буде виражатися у широкомасштабних заходах з підтримки ліквідності і підвищення достатності капіталу. Такі змінні досить важко виміряти кількісно, тому, переважно, вони оцінюються за методологіями якісного оцінювання.

Звісно, можуть існувати й інші класифікації криз, втім, слід зауважити, що на практиці досить багато криз збігаються у місці й часі і їх досить важко відокремити одна від одної, тим більше з розмежуванням кризоутворюючих факторів.

Підсумовуючи вищезазначене, можна визначити, що у підсумку фінансова криза передбачає:

- охоплення ринків капіталу, кредиту та інших сегментів фінансового сектору, міжнародних фінансів, суверенних, місцевих фінансів та фінансів корпоративного сектору;
- середньо- та довгостроковий негативний вплив на розвиток національної економіки країни в цілому та добробуту населення зокрема;
- наявність джерел і конкретних проявів, які визначають тип фінансової кризи та стадію її розвитку.

Надзвичайно важливим фактором є своєчасна ідентифікація кризоутворюючих факторів, оскільки це дозволяє коректно визначити фінансові диспропорції та запровадити ефективні антикризові механізми. Банківські кризи на сьогодні стали традиційним явищем у ринкових економіках, оскільки без них розвиток економіки може відбуватися лише екстенсивним шляхом. За дестабілізації ринкової економіки, особливо такої, що розвивається, проблеми у банківському секторі призводять до підвищення волатильності курсу національної валюти, проблем з виконанням власних функцій платіжною системою та до зростання політичної боротьби.

Отже, для ефективного стратегічного планування діяльності банку як на кредитно-інвестиційному ринку, так і на інших напрямках слід враховувати комплексний тип фінансової кризи. На нашу думку, комплексний тип фінансової кризи повинен враховувати як тип базової фінансової кризи, так і ступінь розвитку похідних фінансових криз. Ми вважаємо, що незважаючи на те різноманіття типів фінансово-економічних криз, які описані у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі, головними типами фінансових криз є банківська криза, боргова криза, валютна криза та криза платіжного балансу. Така класифікація типів фінансових криз дозволяє якомога ширше охопити прояви фінансових криз на різних параметрах функціонування економіки загалом та фінансової системи зокрема. З метою достовірної ідентифікації типу фінансової кризи ми про-

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

понуємо використовувати як базу індикатори ранньої діагностики фінансової кризи, які запропонували у своїй моделі Л. Алессі та К. Деткен [6]. Механізм їх застосування, а також у весь запропонований нами науково-методичний підхід до ідентифікації типу фінансової кризи представлений на рис. 2.

Рис. 2. Науково-методичний підхід до ідентифікації типу фінансової кризи (ФК) на основі індикаторів ранньої діагностики кризи

Отриманий 4-компонентний показник CT може знаходитися в межах 0-9999, при цьому кожен розряд відповідає окремому типу кризи, найбільший розряд визначає тип базової кризи, інші розряди – ступінь розвитку похідних фінансових криз.

У роботі здійснено розрахунки CT для криз 2008–2009 рр. та 2013–2014 рр. в Україні. Так, на відміну від загальноприйнятої думки про те, що криза 2008 року в Україні була викликана світовою кризою та розбалансуванням зовнішньоторговельного балансу, розрахунки показали, що на початок 2009 року CT становило 9978, тобто ця криза в першу чергу була банківською та борговою і лише потім її вплив розповсюдився на платіжний баланс та валютну стабільність. На початок 2015 року значення CT становило 7776, що фактично означає відсутність яскраво вираженого характеру фінансової кризи та її всеохоплюючий характер на момент останнього спостереження.

Висновки і пропозиції. Отже, нами запропоновано та апробовано новий механізм ідентифікації типу фінансової кризи, який базується на індикаторах ранньої діагностики кризи, що, з одного боку, забезпечує випереджальний характер ідентифікації, а з другого – чітке визначення сфери максимального прояву кризи, що дозволяє підвищити ефективність відбору релевантних інструментів антикризового регулювання економіки та фінансової системи. Проведені розрахунки свідчать, що криза 2008–2009 рр. в Україні насамперед мала характер банківської та боргової, які спричинили в подальшому валютну кризу та кризу платіжного балансу. Що стосується поточної кризи в Україні, то вона розвивається практично рівномірно за всіма типами. У перспективі цей індикатор може бути застосований як теоретико-практичне підґрунтя для вибору конкретних регулятивних інструментів з боку центрального банку чи уряду.

Список використаних джерел

1. Dell'Araccia, G., Igan, D., and Laeven, L. (2012). Credit Booms and Lending Standards: Evidence from the U.S. Subprime Mortgage Market. *Journal of Money, Credit and Banking*, Vol. 44, pp. 367–384.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

2. Dell’Ariccia, G., D. Igan, L. Laeven, and H. Tong (2013). Policies for Macrofinancial Stability: Dealing with Credit Booms and Busts. In S. Claessens, M. A. Kose, L. Laeven, and F. Valencia, eds., *Financial Crises, Consequences, and Policy Responses*, forthcoming.
3. Djalilov, K., Lyeonov, S., & Buriak, A. (2015). Comparative studies of risk, concentration and efficiency in transition economies. *Risk Governance and Control: Financial Markets and Institutions*, 5(4CONT1), 178–187.
4. Hirata, H., Kose, M.A., Otrok, C., and Terrones, M.E. (2012). Global House Price Fluctuations: Synchronization and Determinants. In Francesco Giavazzi and Kenneth West, eds. *NBER International Seminar on Macroeconomics 2012*, National Bureau of Economic Research.
5. Kaminsky, G., and Reinhart, C. (1999). The Twin Crises: The Causes of Banking and Balance-of-Payments Problems. *American Economic Review*, Vol. 89, pp. 473–500.
6. L. Alessi, C. Detken (2009). ‘Real Time’ Early Warning Indicators for Costly Asset Price Boom/Bust Cycles A Role for Global Liquidity.
7. Lansing, K. J. (2008). Speculative Growth and Overreaction to Technology Shocks. Working Paper Series 2008-08, Federal Reserve Bank of San Francisco.
8. Maddaloni, A., and Peydró, J-L. (2010). Bank Risk-taking, Securitization, Supervision and Low Interest Rates: Evidence from the Euro Area and the U.S. Lending Standards. Working Paper Series 1248, European Central Bank.
9. *Statistical data warehouse / European central bank*. Retrieved from http://sdw.ecb.europa.eu/browseSelection.do?DATASET=0&DATA_TYPE=1&node=bbn139.
10. Stiglitz, J., and Weiss, A. (1981). Credit Rationing in Markets with Imperfect Information. *American Economic Review*, Vol. 71, No. 3, pp. 393–410.
11. *Вартість квартир (ціни на житло) [Електронний ресурс] / Консалтингова компанія SV Development*. – Режим доступу : http://www.svdevelopment.com/ua/web/flat_costs.
12. Васильєва Т. А. Діагностика банківських криз на основі розрахунку прогнозного індикатора кризи / Т. А. Васильєва, С. В. Леонов, О. Б. Афанасьєва // *Вісник НБУ*. – 2013. – № 11 (213). – С. 22–28.
13. Кочетков В. М. Аналіз розвитку міжнародних банків в Центральній та Східній Європі [Електронний ресурс] / В. М. Кочетков, Ж. С. Кугуєнко // *Ефективна економіка*. – 2014. – № 4. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2934>.
14. *Лібералізація руху капіталу в ході євроінтеграції: досвід країн Центральної Європи : монографія / [А. О. Єпіфанов, С. М. Козьменко, М. І. Макаренко, Ф. І. Шпиг та ін.] ; за заг. ред. д-ра екон. наук А. О. Єпіфанова*. – Суми : УАБС НБУ, 2007. – 109 с.
15. Мельник П. В. Банківські системи зарубіжних країн : підручник / П. В. Мельник, Л. Л. Тарангул, О. Д. Гордей. – К. : Алерта, Центр учбової літератури, 2010. – 586 с.
16. *Основні показники діяльності банків України [Електронний ресурс] / Національний банк України*. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=36807&cat_id=36798.
17. Циганюк Д. Л. Механізм забезпечення стабільності банківської системи: зарубіжний досвід та українські реалії / Д. Л. Циганюк, В. Н. Гланц // *Вісник Української академії банківської справи*. – 2014. – № 2. – С. 40–45.

References

1. Dell’Ariccia, G., Igan, D., and Laeven, L. (2012). Credit Booms and Lending Standards: Evidence from the U.S. Subprime Mortgage Market. *Journal of Money, Credit and Banking*, vol. 44, pp. 367–384.
2. Dell’Ariccia, G., D. Igan, L. Laeven, and H. Tong (2013). Policies for Macrofinancial Stability: Dealing with Credit Booms and Busts. In S. Claessens, M. A. Kose, L. Laeven, and F. Valencia, eds., *Financial Crises, Consequences, and Policy Responses*, forthcoming.
3. Djalilov, K., Lyeonov, S., & Buriak, A. (2015). Comparative studies of risk, concentration and efficiency in transition economies. *Risk Governance and Control: Financial Markets and Institutions*, 5(4CONT1), 178–187.
4. Hirata, H., Kose, M.A., Otrok, C., and Terrones, M.E. (2012). Global House Price Fluctuations: Synchronization and Determinants. In Francesco Giavazzi and Kenneth West, eds. *NBER International Seminar on Macroeconomics 2012*, National Bureau of Economic Research.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

5. Kaminsky, G., and Reinhart, C. (1999). The Twin Crises: The Causes of Banking and Balance-of-Payments Problems. *American Economic Review*, vol. 89, pp. 473–500.
6. L. Alessi, C. Detken (2009). ‘Real Time’ Early Warning Indicators for Costly Asset Price Boom/Bust Cycles A Role for Global Liquidity.
7. Lansing, K.J. (2008). Speculative Growth and Overreaction to Technology Shocks. Working Paper Series 2008-08, Federal Reserve Bank of San Francisco.
8. Maddaloni, A., and Peydró, J-L. (2010). Bank Risk-taking, Securitization, Supervision and Low Interest Rates: Evidence from the Euro Area and the U.S. Lending Standards. *Working Paper Series 1248, European Central Bank*.
9. Statistical data warehouse / European central bank. Retrieved from http://sdw.ecb.europa.eu/browseSelection.do?DATASET=0&DATA_TYPE=1&node=bbn139.
10. Stiglitz, J., and A. Weiss (1981). Credit Rationing in Markets with Imperfect Information. *American Economic Review*, vol. 71, no. 3, pp. 393–410.
11. *Vartist kvartyr (tsiny na zhytlo) [The cost of apartments (prices)]*. Retrieved from http://www.svdevelopment.com/ua/web/flat_costs.
12. Vasyliieva, T.A., Lieonov, S.V., Afanasieva, O.B. (2013). Diahnastyka bankivskykh kryz na osnovi rozrakhunku prohnoznoho indykatora kryzy [Diagnosis of banking crises on the basis of calculation of the forecast indicator crisis]. *Visnyk NBU – Visnyk NBU*, no. 11 (213), pp. 22–28 (in Ukrainian).
13. Kochetkov, V.M., Kuhuienko, Zh.S. (2014). Analiz rozvytku mizhnarodnykh bankiv v Tsentralnii ta Skhidnii Yevropi [The analyses of international banks development in central and east Europe countries]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, no. 4. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2934>.
14. Yepifanov, A.O. (ed.), Kozmenko, S.M., Makarenko, M.I., Shpyh, F.I. et al. (2007). *Liberalizatsiia rukhu kapitalu v khodi yevrointehratsii: dosvid krain Tsentralnoi Yevropy [The liberalization of capital movements in the European integration: the experience of Central Europe]*. Sumy: UABS NBU (in Ukrainian).
15. Melnyk, P.V., Taranhul, L.L., Hordey, O.D. (2010). *Bankivski systemy zarubizhnykh krain [Banking systems of foreign countries]*. Kyiv: Alerta, Tsentr uchbovoyi literatury (in Ukrainian).
16. *Osnovni pokaznyky diialnosti bankiv [Main indicators of banks in Ukraine]*. Retrieved from http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=36807&cat_id=36798.
17. Tsyhanyuk, D.L., Hlants, V.N. (2014). Mekhanizm zabezpechennia stabilnosti bankivskoi systemy: zarubizhnyi dosvid ta ukrainski realii [The mechanism to ensure the stability of the banking system: foreign experience and Ukrainian realities]. *Visnyk Ukrainiskoi akademii bankivskoi spravy – Bulletin of the Ukrainian Academy of Banking*, no. 2, pp. 40–45 (in Ukrainian).

Бойченко Віта Миколаївна – аспірант кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Сумський державний університет (вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40000, Україна).

Бойченко Вита Николаевна – аспірант кафедри фінансов, банківського дела и страхования, Сумський державний університет (вул. Римського-Корсакова, 2, г. Суми, 40000, Україна).

Boychenko Vita – PhD student at finance, banking and insurance department, Sumy State University (2 Rymyskiy-Korsakova Str., 40000 Sumy, Ukraine).

E-mail: v.boichenko@tascombank.com.ua

УДК 336.648

*Олександр Колівешко***АНАЛІЗ ДИНАМІКИ ІНВЕСТИЦІЙ ТА ПОТОЧНИХ ВИТРАТ НА ЗБИРАННЯ,
ОЧИЩЕННЯ ТА РОЗПОДІЛЕННЯ ВОДИ***Александр Коливешко***АНАЛИЗ ДИНАМИКИ ИНВЕСТИЦИЙ И ТЕКУЩИХ ЗАТРАТ НА СБОР,
ОЧИСТКУ И РАСПРЕДЕЛЕНИЕ ВОДЫ***Oleksandr Koliveshko***ANALYSIS OF DYNAMICS OF INVESTMENTS AND CURRENT COSTS ON
COLLECTION, PURIFICATION AND DISTRIBUTION OF WATER**

Проаналізовано динаміку та структуру фактично освоєних господарюючими суб'єктами України інвестицій та поточних витрат за видом економічної діяльності «Збирання, очищення та розподілення води». У результаті дослідження виявлено, що розмір капітальних інвестицій у цей вид діяльності не відповідає обсягам, визначеним Законом України «Про Загальнодержавну цільову програму “Питна вода України” на 2011–2020 роки» та відповідним регіональним програмам. Запропоновано в державному та місцевих бюджетах передбачати виділення коштів у розмірах, передбачених відповідними програмами та окремі пропозиції з розширення джерел інвестування.

Ключові слова: капітальні інвестиції, поточні витрати, підприємства з водопостачання та водовідведення, джерела інвестицій.

Табл.: 6. Бібл.: 11.

Проанализирована динамика и структура фактически освоенных хозяйствующими субъектами Украины инвестиций и текущих расходов по виду экономической деятельности «Сбор, очистка и распределение воды». В результате исследования выявлено, что капитальные инвестиции в этот вид деятельности не соответствуют объемам, определенным Законом Украины «О Общегосударственной целевой программе “Питьевая вода Украины” на 2011–2020 годы» и соответствующим региональным программам. Предложено в государственном и местных бюджетах предусматривать выделение средств в размерах, предусмотренных соответствующими программами и отдельные предложения по расширению источников инвестирования.

Ключевые слова: капитальные инвестиции, текущие расходы, предприятия водоснабжения и водоотвода, источники инвестирования.

Табл.: 6. Библ.: 11.

The dynamics and structure of business entities actually mastered Ukraine investment and current expenditure on economic activity «Collection, purification and distribution of water». The study found that the amount of capital investment in this type of activity does not correspond to amounts determined by the Law of Ukraine «On the National Target Program» Drinking Water of Ukraine «for 2011-2020» and the relevant regional programs. An in state and local budgets provide funding in the amount stipulated by the relevant programs and specific proposals to expand the sources of investment.

Key words: capital investment, operating costs, the enterprise of water supply and sanitation, sources of investment.

Табл.: 6. Bibl.: 11.

JEL Classification: E22, H54

Постановка проблеми. Україні щорічно потрібно для споживання близько 15 млрд м³ питної води [6]. Її споживання пов'язане з використанням природних ресурсів та забрудненням навколишнього середовища. Проте забезпечення якісною водою та відведення стічних вод, на жаль, є однією з найбільш проблемних сфер життєзабезпечення громадян України. Особливо впливає на якість зовнішнього середовища стан каналізаційних споруд. Так, питома вага одиночної протяжності ветхих та аварійних каналізаційних споруд в Україні у 2012 році становила по головних колекторах – 37,2 %, вуличній каналізаційній мережі – 37,6 %, внутрішньоквартальній та внутрішньодворовій мережах – 37,7 % [7]. Крім того, наявність каналізаційних споруд не відповідає потребам, особливо в сільській місцевості, що призводить до забруднення водойм, у тому числі у водозаборах. У результаті такого становища, за результатами моніторингу 2013 року виявлено, що якість води основних джерел централізованого водопостачання не можна визнати задовільною. У більше ніж 90,0 % контрольних створів фіксувались перевищення нормативних значень вмісту забруднюючих речовин або показників фізико-хімічного стану поверхневих вод (згідно з СанПіН 4630-88) [6].

Для забезпечення потреб у її споживанні необхідні капітальні та поточні інвестиції. Однак їхні фактичні обсяги є недостатні порівняно з передбаченими в Законі України «Про Загальнодержавну цільову програму “Питна вода України” на 2011–2020 роки» [10].

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

Аналіз останніх досліджень. Проблеми інвестування на збирання, очищення та розподілення води в Україні досліджувало багато вітчизняних учених, серед яких: О. І. Сечина, Н. Ю. Голуб [11], С. П. Попова, Г. Козинець [5], О. П. Кириленко, В. В. Перевознюк [4] та інші, якими проведено оцінювання ефективності інструментів фінансування інвестицій у сферу водопостачання та обґрунтовано окремі пропозиції з удосконалення такого фінансування.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на суттєвий доробок науковців з питань дослідження стану підприємств водопостачання в Україні, проблеми дослідження проблем інвестування у цю галузь дослідниками приділялось недостатньо уваги.

Мета статті. Основною метою роботи є аналіз динаміки інвестицій та поточних витрат на збирання, очищення та розподілення води, розроблення пропозицій зі збільшення інвестицій у цей вид економічної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Вода є одним із основних елементів існування людини і водночас усіх галузей економіки будь-якої країни. Проте стан підприємств водопостачання не відповідає сучасним вимогам. У зв'язку з моральною та фізичною застарілістю водопровідних, каналізаційних та очисних систем у всіх регіонах України необхідне їх суттєве оновлення, удосконалення технологічних процесів, заміна обладнання тощо. За даними Державної служби статистики України, витік та невраховані витрати води в мережах України становили у 2011–2014 роках близько 30,0 % [8]. Водночас українські міста та комунальні підприємства не мають достатньо фінансових та матеріальних ресурсів для вчасного ремонту й оновлення технічної бази.

Динаміка фактично освоєних господарюючими суб'єктами України капітальних інвестицій за видом здійснення економічної діяльності «Забір, очищення та постачання води», за даними Державної служби статистики України [2], наведена в табл. 1.

Таблиця 1

Динаміка фактично освоєних господарюючими суб'єктами України капітальних інвестицій за видом здійснення економічної діяльності «Забір, очищення та постачання води»

Джерела фінансування	Роки				
	2011	2012	2013	2014	2015
Капітальні інвестиції:					
Фактично витрачено, всього	81,57	132,39	251,51	149,74	423,54
у тому числі:					
- власні кошти	26,39	27,31	94,04	66,30	65,51
- кошти Державного бюджету України	6,44	18,27	1,17	4,81	202,54
у т. ч. із Державного фонду охорони навколишнього природного середовища	0,00	11,83	0,00	4,52	41,13
- кошти місцевих бюджетів	39,20	51,89	58,80	14,25	139,94
у т. ч. з місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища	16,01	21,77	11,63	9,08	16,38
- інші джерела фінансування	9,54	34,92	97,50	64,39	15,55

Джерело: дані Державної служби статистики України [2].

Дані табл. 1 свідчать, що загалом по Україні має тенденція (крім спаду в 2014 році у зв'язку з зовнішньою агресією) до поступового збільшення капітальних інвестицій у сферу водопостачання та водовідведення, насамперед за рахунок інвестицій з Державного бюджету України та коштів місцевих бюджетів. Однак у 2015 році було інвестовано власних коштів підприємств менше, ніж у 2013 році майже у 1,5 рази, що пов'язане з погіршенням в останні 2 роки їх фінансового стану у зв'язку з інфляційними процесами.

Проте, незважаючи на загальне збільшення обсягів фінансування капітальних інвестицій у сферу водопостачання та водовідведення, їхній обсяг значно нижчий, ніж пе-

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

редбачено Законом України «Про Загальнодержавну цільову програму “Питна вода України” на 2011–2020 роки» (табл. 2).

Таблиця 2

Порівняння прогнозних і фактичних обсягів фінансування економічної діяльності «Збирання, очищення та розподілення води»

Джерела фінансування	Одиниця виміру	Обсяг фінансування за роками				
		2011	2012	2013	2014	2015
Державний бюджет	План, млн грн	200,7	238,2	273,5	312,8	346,4
	Факт, млн грн	6,44	18,27	1,17	4,81	202,54
	%	3,21	7,67	0,43	1,54	58,47
Інші джерела	План, млн грн	349,5	408,1	460,3	524	570
	Факт, млн грн	75,13	114,12	250,34	144,93	221
	%	21,50	27,96	54,39	27,66	38,77
Усього	План, млн грн	550,2	646,3	733,8	836,8	916,4
	Факт, млн грн	81,57	132,39	251,51	149,74	423,54
	%	14,83	20,48	34,28	17,89	46,22

Джерело: розроблено автором.

Нами проаналізована також динаміка капітальних інвестицій у сферу водопостачання та водовідведення по Чернігівській області (табл. 3).

Таблиця 3

Динаміка капітальних інвестицій господарюючих суб'єктів Чернігівської області за видом здійснення економічної діяльності “Збирання, очищення та розподілення води”

(тис. грн)

Джерела фінансування	Роки				
	2011	2012	2013	2014	2015
Капітальні інвестиції:					
Фактично витрачено, всього	1862,0	27 745,7	39 225,4	10 683,0	13 871,3
у тому числі:					
– власні кошти	1685,0	1663,8	79,2	9849,8	2100,3
– кошти Державного бюджету	–	–	–	–	6069,2
у т. ч. із Державного фонду охорони навколишнього природного середовища	–	–	–	–	6069,2
– кошти місцевих бюджетів	177,0	300,0	–	65,0	5701,8
у т. ч. з місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища	–	–	–	–	5701,8
– інші джерела фінансування	–	25781,9	39146,2	768,2	–

Джерело: дані Державної служби статистики України [2].

З табл. 3 видно, що найбільше капітальних інвестицій у сферу водопостачання та водовідведення в Чернігівській області було здійснено у 2013–2014 роках, що пов'язане з виділенням коштів на модернізацію систем водопостачання і водовідведення в межах проекту «Розвиток міської інфраструктури». Слід зазначити, що з Державного бюджету України кошти на здійснення капітальних інвестицій протягом 2011–2014 років не надходили і вперше надійшли за рахунок Державного та місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища у 2015 році. Суттєва сума інвестицій у 2015 році також здійснена за рахунок коштів місцевого бюджету.

Підпрограмою «Питна вода Чернігівської області на 2006–2020 роки» [9] передбачене середньорічне фінансування інвестицій у водопостачання та водовідведення за рік у сумі 32,4 млн грн, у т. ч.: за рахунок державних коштів у сумі 24,6 млн грн; за рахунок місцевого бюджету – 1,94 млн грн та 5,88 млн грн за рахунок інших джерел. У середньому за 2011–2015 роки профінансовано з Державного бюджету за рік 1,2 млн грн (4,9 %), з місцевих бюджетів – 1,25 млн грн (64,4 %), з інших джерел – 16,25 млн грн (276,4 %). Загальне фінансування в середньому за рік становило 18,7 млн грн (57,6 %).

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

Має певний інтерес порівняння структури капітальних інвестицій у водопостачання та водовідведення з країнами, з якими межує Україна. Зокрема, у Польщі структура фінансування капітальних видатків на водопостачання та водовідведення у 2008 році становила: власні кошти підприємств – 30,71 %; кошти гмін¹ – 20,77 %; кошти бюджетів різного рівня 15,36 %, у тому числі державного – 6,19 %; екологічні фонди – 11,85 %, кошти з-за кордону – 11,82 %; внутрішні кредити – 5,85 % [10].

Порівняння структури капітальних видатків по Україні, Чернігівській області та Польщі наведено у табл. 4.

Таблиця 4

Структура капітальних видатків по Україні, Чернігівській області та Польщі, %

Джерела фінансування	Україна (у середньому за 2011-2015 роки)	Чернігівська область (у середньому за 2011-2015 роки)	Польща (2008 рік)
Капітальні інвестиції:			
Фактично витрачено, всього	100	100	100
– власні кошти підприємств	26,91	16,47	30,71
– кошти Державного бюджету	22,45	6,5	18,04
у т. ч. із Державного фонду охорони навколишнього природного середовища	5,53	6,5	11,85*
– кошти місцевих бюджетів	29,27	6,69	29,94
у т. ч. гмін		–	22,36**
у т. ч. з місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища	1,58	6,11	–
– інші джерела фінансування	21,36	70,35	21,31

Примітки: * Дані по всіх екологічних фондах.

** Кошти гмін, включаючи співучасть у державних та місцевих бюджетах.

Порівняння джерел інвестицій у сферу водопостачання та водовідведення в Україні, Чернігівській області та Польщі свідчить, що структура капітальних інвестицій в Україні і Польщі різниться більшою часткою інвестицій з екологічних фондів та меншою часткою інвестицій з Державного бюджету, а також дещо більшою часткою інвестицій за рахунок власних коштів підприємств водопостачання та водовідведення.

Проте слід зазначити, що в Україні й Чернігівській області частка державних інвестицій у водопостачання та водовідведення суттєво зросла у 2015 році. Якщо брати 2011, 2014 роки, то частка інвестицій з Державного бюджету не перевищувала 5,0 %.

Недостатньо залучаються кошти держави та фондів і на поточні витрати підприємств водопостачання та водовідведення України, динаміка та структура яких наведена в табл. 5.

Таблиця 5

Динаміка та структура фактично здійснених господарюючими суб'єктами України поточних витрат за видом здійснення економічної діяльності «Збирання, очищення та розподілення води», млн грн

Джерела фінансування	Роки				
	2011	2012	2013	2014	2015
1	2	3	4	5	6
Поточні витрати:					
Фактично витрачено, всього	2165,55	2385,35	2759,86	2531,35	2758,42
у тому числі:					
– власні кошти	2161,34	2371,79	2757,11	2527,05	2752,44
– кошти Державного бюджету	–	–	0,24	0,32	0,01
у т. ч. із Державного фонду охорони навколишнього природного середовища	–	–	–	–	–

¹ Гміна (польск. gmina – волость) – найменша адміністративна одиниця Польщі. Назва відбулася від німецького Gemeinde («громада»).

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

Закінчення табл. 5

1	2	3	4	5	6
– кошти місцевих бюджетів	4,21	7,66	2,45	2,60	4,86
у т. ч. з місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища	0,53	3,95	0,53	0,33	0,66
– інші джерела фінансування	–	5,90	0,06	1,38	1,11
Фактично сплачений збір за скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти	26,48	33,36	52,30	55,01	55,06

Джерело: дані Державної служби статистики України [2].

Дані табл. 5 свідчать, що 99,4–99,9 % поточних витрат підприємств водопостачання та водовідведення здійснюється за рахунок власних коштів. Інші надходження несуттєві і практично не впливають на можливості підприємств у підтриманні системи водопостачання та водовідведення. При цьому слід зазначити, що за 2011–2015 роки ці підприємства сплатили державі 222,1 млн грн за скиди забруднюючих речовин безпосередньо лише у водні об'єкти, а інвестовано в цю галузь з отриманих платежів 138,35 млн грн, або лише 62,3 %.

Динаміка поточних витрат галузі водопостачання та водовідведення в Чернігівській області за 2011–2015 роки наведена в табл. 6.

Таблиця 6

Динаміка фактичних поточних витрат господарюючих суб'єктів Чернігівської області, за видом здійснення економічної діяльності "Збирання, очищення та розподілення води», млн грн

Джерела фінансування	Роки						
	2006	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Поточні витрати:							
Фактично витрачено, всього	16 236,7	40 981,3	44 649,1	51 472,6	54 488,7	64 443,7	76 441,0
у тому числі:							
– власні кошти	16 152,8	40 970,3	44 649,1	51 472,6	54 381,8	64 297,7	76 033,7
– кошти Державного бюджету	–	11,0	–	–	–	–	–
у т. ч. із Державного фонду охорони навколишнього природного середовища	–	11,0	–	–	–	–	–
– кошти місцевих бюджетів	83,9	–	–	–	59,5	80,0	361,9
у т. ч. з місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища	–	–	–	–	–	–	–
– інші джерела фінансування	–	–	–	–	47,4	66,0	45,4
Фактично сплачений збір за скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти	398,7	518,3	258,9	227,6	352,5	477,8	588,4

Джерело: Дані Головного управління статистики у Чернігівській області [1].

Дані табл. 6 свідчать, що витрати підприємств Чернігівщини на забезпечення водопостачання та водовідведення постійно зростають. У 2015 році вони були більшими у порівнянні з 2011 роком у 4,7 разу, а частка власних коштів за ці роки становила 99,5–100 %.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи результати проведеного дослідження, можна зробити такі висновки й узагальнення:

1) виконанню програми «Питна вода України» приділяється недостатньо уваги, насамперед через невиконання намічених обсягів фінансування з державного та місцевих бюджетів;

2) для виконання цієї програми дуже важливо передбачати відповідні кошти у державному та місцевих бюджетах;

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

3) важливим джерелом коштів для капітальних інвестицій може бути залучення, за прикладом Польщі, закордонних коштів, а також повного спрямування екологічного податку, який сплачують підприємства водопостачання та водовідведення до бюджету.

Список використаних джерел

1. Дані Головного управління статистики у Чернігівській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : chernigivstat.gov.ua.
2. Дані Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : ukrstat.gov.ua.
3. Збірник інформаційно-методичних матеріалів «Польсько-українська академія розвитку комунальних послуг і охорони навколишнього середовища». – Варшава – Львів, 2011. – 163 с.
4. Кириленко О. П. Теоретичні та практичні аспекти фінансів підприємств водопостачання та водовідведення / О. П. Кириленко, В. В. Перевознюк // Наука й економіка. – 2010. – № 4 (20). – С. 23–33.
5. Козинець Г. Удосконалення фінансування підприємств комунальної форми власності [Електронний ресурс] / Г. Козинець, С. Попова ; Кіровоградський національний технічний університет. – Режим доступу : www.kntu.kr.ua/doc/zb_10_2/stat_10_2/35.doc.
6. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2011 році. – К. : Міністерство екології та природних ресурсів України, LAT & K., 2012. – 258 с.
7. Наявність та основні показники роботи споруд для приймання, пропуску, відведення та очищення стічних вод за 2012 рік : статистичний бюлетень. – К. : Державна служба статистики України, 2013. – 34 с.
8. Окремі техніко-економічні показники роботи водопроводів та окремих водопровідних мереж за 2011–2014 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2012/pr/etgv/etgv_u/vvp_vm_11u.html.
9. Підпрограма «Питна вода Чернігівської області на 2006–2020 роки», затверджена рішенням обласної ради від 29 червня 2006 року.
10. Про Загальнодержавну цільову програму “Питна вода України” на 2011–2020 роки [Електронний ресурс] : Закон України від 3 березня 2005 року № 2455-IV. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2455-15>.
11. Сечина О. І. Оцінка ефективності інструментів фінансування інвестицій в сферу водопостачання [Електронний ресурс] / О. І. Сечина, Н. Ю. Голуб. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/8_NND_2011/Economics/4_81588.doc.htm.

References

1. *Dani Holovnoho upravlinnia statystyky u Chernihivskii oblasti [Data provided by the Department of Statistics in Chernihiv region]*. Retrieved from chernigivstat.gov.ua.
2. *Dani Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [The State Statistics Service Ukraine]*. Retrieved from ukrstat.gov.ua.
3. *Zbirnik informatsiino-metodichnykh materialiv «Polsko-ukrainska akademiia rozvytku komunalnykh posluh i okhorony navkolyshnoho seredovishcha» [Collection of information and teaching materials «Polish-Ukrainian Academy of utilities and environmental protection»]* (2011). Varshava – Lviv: Fundacja Rozwoju Demokracji Lokalnej.
4. Kirilenko, O.P. & Perevoznyuk, V.V. (2010). *Teoretychni ta praktychni aspekty finansiv pidpriemstv vodopostachannia ta vodovidvedennia [Theoretical and practical aspects of business finance water and wastewater]*. *Nauka i ekonomika – Science and Economics*, no. 4 (20), pp. 23–33 (in Ukrainian).
5. Kozinets, G., & Popova, S.P. (2010). *Udoskonalennia finansuvannia pidpriemstv komunalnoi formy vlasnosti [Improving the financing of municipal ownership]*. Retrieved from www.kntu.kr.ua/doc/zb_10_2/stat_10_2/35.doc.
6. *Natsionalna dopovid pro stan navkolyshnoho pryrodnoho seredovishcha v Ukraini u 2011 rotsi [National Report on the State of Environment in Ukraine in 2011]* (2012). Kyiv: Ministerstvo ekolohii ta pryrodnykh resursiv Ukrainy, LAT & K (in Ukrainian).
7. *Naiavnist ta osnovni pokaznyky roboty sporud dlia priimannia, propusku, vidvedennia ta ochyshhennia stichnykh vod za 2012 rik: statistichnii biuleten [A presence and basic indexes of work*

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

of building are for an acceptance, admission, taking and cleaning of effluents for 2012. *Statistical bulletin*] (2013). Kyiv: Government service of statistics of Ukraine (in Ukrainian).

8. Ukrstat Ukrainy (2015). *Okremi tehniko-ekonomichni pokaznyky roboty vodoprovodiv ta okremykh vodoprovodnykh merezh za 2011–2014 roky [Selected technical and economic indicators of water supply and separate water supply for the years 2011–2014]*. Retrieved from http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2012/pr/etgv/etgv_u/vvp_vm_11u.html.

9. Chernihivska oblasna rada (2006). *Pidprohrama «Pytna voda Chernihivskoi oblasti na 2006–2020 roky» [Sub «Drinking Water of Chernihiv region in 2006–2020»]*.

10. *Pro Zahalnodержavnu tsilovu prohramu «Pytna voda Ukrainy na 2011–2020 roky»: Zakon Ukrainy [The Law of Ukraine “On the National Target Program” Drinking Water of Ukraine for 2011-2020”]*. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2455-15>.

11. Sechina, O.I., & Golub, N.Yu (2011). *Otsinka efektyvosti instrumentiv finansuvannia investytsii v sferu vodopostachannia [Evaluating the effectiveness of instruments financing investments in water supply]*. Retrieved from http://www.rusnauka.com/8_NND_2011/Economics/4_81588.doc.htm.

Колівешко Олександр Михайлович – аспірант кафедри бухгалтерського обліку, оподаткування та аудиту, Чернігівський національний технологічний університет (вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, 14027, Україна).

Колівешко Александр Михайлович – аспірант кафедры бухгалтерского учета, налогообложения и аудита, Черниговский национальный технологический университет (ул. Шевченко, 95, г. Чернигов, 14027, Украина).

Koliveshko Oleksandr – PhD student of Department of Accounting, Taxation and Auditing, Chernihiv National University of Technology (95 Shevchenka Str., 14027 Chernihiv, Ukraine).

E-mail: koliveshko@meta.ua

UDC 330.34(477):332.122:336.11

*Vladimir Zakharchenko, Sergei Zakharchenko***FISCAL STATE AS A FACTOR INTERNATIONAL UKRAINE
COMPETITIVENESS AND REGIONS: EVALUATION AND IMPROVING WAYS***Володимир Захарченко, Сергій Захарченко***СТАН ДЕРЖАВНИХ ФІНАНСІВ ЯК ЧИННИК МІЖНАРОДНОЇ
КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ УКРАЇНИ ТА ЇЇ РЕГІОНІВ:
ОЦІНКА І ШЛЯХИ ПОКРАЩЕННЯ***Владимир Захарченко, Сергей Захарченко***СОСТОЯНИЕ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ФИНАНСОВ КАК ФАКТОР
МЕЖДУНАРОДНОЙ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ УКРАИНЫ
И ЕЕ РЕГИОНОВ: ОЦЕНКА И ПУТИ УЛУЧШЕНИЯ**

The importance of keeping public finances at the appropriate level to ensure a high competitive status of countries and regions is shown in the article. According to experts methodological researches provided by Institute of Management (IMD - Lausanne, Switzerland) the author's offers his own approach to the assessment of public finances as a factor in the international competitiveness of the country and its regions. The method of assessment of the competitive potential of public finances is recommended. The authors define an assessment of the international competitiveness of Ukraine and its regions by significant indicators of public finances (deficit / surplus of the state budget, implementation of state and local budgets amount of intergovernmental transfers, public debt, the level of tax expenditures and social foundations of public administration). The strategic direction of increasing the international competitiveness of Ukraine's and its regions is determined through the improvement of public finances.

Key words: international competitiveness, factors (subfactors) and an indicator of competitiveness, public finances, rating IMD.

Fig.: 1. Bibl.: 17.

Показано важливість підтримання стану державних фінансів на належному рівні для забезпечення високого конкурентного статусу країн і регіонів. Згідно з методологічними установками фахівців Інституту розвитку менеджменту (ІРМ – Лозанна, Швейцарія) представлено авторський підхід до оцінювання державних фінансів як чинника міжнародної конкурентоспроможності країни та її регіонів. Запропоновано методику оцінювання конкурентного потенціалу державних фінансів. Наведено оцінку міжнародної конкурентоспроможності України та її регіонів за вагомими індикаторами стану державних фінансів (дефіцит / профіцит державного бюджету, виконання доходів державного і місцевих бюджетів, обсяг міжбюджетних трансфертів, державний борг, рівень сплати податків, видатки соціальних фондів і системи державного управління). Визначено стратегічні напрями підвищення міжнародної конкурентоспроможності України та її регіонів на основі покращення стану державних фінансів.

Ключові слова: міжнародна конкурентоспроможність, фактор (субфактор) та індикатор конкурентоспроможності, стан державних фінансів, рейтинг ІРМ.

Рис.: 1. Бібл.: 17.

Показана важність підтримання стану державних фінансів на належному рівні для забезпечення високого конкурентного статусу країн і регіонів. Згідно з методологічними установками фахівців Інституту розвитку менеджменту (ІРМ - Лозанна, Швейцарія) представлено авторський підхід до оцінювання державних фінансів як фактора міжнародної конкурентоспроможності країни та її регіонів. Запропоновано методику оцінювання конкурентного потенціалу державних фінансів. Наведено оцінку міжнародної конкурентоспроможності України та її регіонів за вагомими індикаторами стану державних фінансів (дефіцит / профіцит державного бюджету, виконання доходів державного і місцевих бюджетів, обсяг міжбюджетних трансфертів, державний борг, рівень сплати податків, видатки соціальних фондів і системи державного управління). Визначено стратегічні напрями підвищення міжнародної конкурентоспроможності України та її регіонів на основі покращення стану державних фінансів.

Ключевые слова: международная конкурентоспособность, фактор (субфактор) и индикатор конкурентоспособности, состояние государственных финансов, рейтинг ИРМ.

Рис.: 1. Библи.: 17.

JEL Classification: E600, R100

Formulation of the problem. Nowadays the competitiveness is primarily determined by the country's innovative leadership. However, poor state finances can seriously affect the overall competitiveness of countries, the United States is an example. It is critically important to strengthen the competitive capacity of Ukraine's public finances at all levels. Accordingly, the assessment of the competitive potential of Ukrainian and regional public finance in the international dimension has not only scientific but also practical importance. It is, on the one hand, shows the impact of public finances on the international competitiveness of Ukraine and

its regions, on the other hand, it allows to determine the strategic direction of strengthening the competitive potential of public finances within global financial and competitive space.

Analysis of resent research and publications. A significant contribution to the development of scientific studies in assessment, analysis and improvement of public finance in Ukraine and its regions in the context of enhancing their international competitiveness was made by experts of the Fund “Effective management” [8] and such scientists as L. Antoniuk [1], M. Butko [3], B. Derhachova [5], A. Larina [11], A. Hodzhayan [14], A. Shnytko [16] and others.

Aim of the article. Available scientific researches provide us with a sufficiently complete picture as for the international competitive potential of Ukrainian and its regions' public finances. However, most studies are based on their own approaches or on World Economic Forum (WEF) methodology, while researches done by the methodology of Institute of Management (IMD – Lausanne, Switzerland) are still not numerous.

The objective of the article is to assess the state of public finance in Ukraine and its regions in international terms (based on the methodology IMD) and finding the ways to improve it considering the estimates.

Description of the basic material. The research shows that the reinforcement of competitiveness of a country and its regions at the international level can be achieved only by improving public finances. Thus, public finances, especially the state budget play an important role in the economic development of any country. State budget impacts economic activity of public enterprises, it is also the main source for the development of strategic economic activities and social assistance to the countries' citizens.

Budget policy is an integral part of macroeconomical stability of public finances. It determines the type and size of taxes and tax allowances, budget loans and social fees.

At the regional level budget policy suggests figuring out the aims, tasks and activities for regional authorities in forming and using public finances and strengthening the revenue base, increasing their income and balancing their income and expenditure.

Budget policy has to be formed considering that the budget cannot be exceptionally unprofitable. That is why it is important to keep to such conditions as: 1) the ratio of the entire regional debt to the sum of regional budget shouldn't be more than 1; 2) the ratio of serving a regional debt to all the expenditures of the regional budget should be less than 0,15; 3) the ratio of regional budget deficit to total income of the budget should be less than 0,15; 4) the ratio of current expenses of regional budget to its income should be less than 1; 5) the share of loans given to entities by region, shouldn't be more than 0,03 of all the budget expenses [2, p. 266–267].

Following the conditions will end up not only in payments of all social fees to citizens but also in entire social and economical development of the region and in implementing state and regional programmes.

It is also worth to mention that the decentralization of state management initiated in Ukraine requires looking for additional sources of budget income by regional and municipal authorities.

Within the system of a country and regional competitiveness, the subfactor “Public finances” refers to a factor “Management effectiveness”. Which main indicators are: public budget deficit (surplus) the implementation of state and local budgets, the amount of intergovernmental transfers, internal and external state debt, the level of taxes payments, expenditures on social protection and public administration [17].

A special methodology is used to define the indicators which foster or slow the growth of a country and its region's competitiveness. According to the methodology, the assessment of indicators and stimulators of the competitiveness is done as a ratio (percentage) of factual (a country and its regions) and maximum value of indicators (leading country considering each indicator). Subsequently, the assessment of indicators destimulators is performed as a ratio of minimum and factual indicators.

The authors used the method of “international weight” for national competitiveness indicators to evaluate the potential of regions according to the state of public finances. It is done by finding the ratio of their competitiveness values to the values of indicators of leading countries.

The meaning of aggregate index of a country and its regions` competitiveness was counted as a arithmetic average of all partial coefficients.

According to the methodology, we achieved the assessment of Ukrainian and its regional competitive potential by analyzing the state of public finances. It was done on the basis of indicator database IMD (2012). Which was chosen because it was created before the events that had influenced the indicators of “Public finances” subfactor of economic competitiveness of Ukraine and its regions. By the events we mean the Revolution of Dignity (2014) and Russian annexation of some Ukrainian territories (since 2014). In addition to IMD database [17], the materials of Ukrainian State Statistic Services [6], Ukrainian Ministry of Finances [12], International Institute of Management (Kyiv) and the Fund “Effective Management” [8, p. 102–207] were used.

The assessment and analyzes of Ukrainian and its regions` international competitiveness was done considering the subfactor of public finances, utilizing mainly the indicators of public budget. Other derivative indicators were also taking into account but as secondary ones.

State Budget can be either a surplus (when incomes are bigger than expenditures) or deficit (more often case). Among the countries having IPM ranking the biggest surplus had Norway, 66,6 billion dollars, and the biggest deficit had the USA -1441.30 billion dollars. The Ukrainian budget deficit was 2.89 billion dollars (the 23rd place among 59 countries). Norway also took the first place (13 239 dollars) of a surplus per capita. Ukraine got the 18th place (-63.2 dollars), leaving behind Russia(-289 dollars, 27th place) and Poland (-689 dollars, 38th place).

At regional level the deficit of state budget depends on the indicators which characterize the performance of local budgets. The incomes of regional budgets are made up of both the own (municipal and regional) taxes and transmitted taxes and fees, tax revenues, revenues from capital transactions and transfers. According to Ukrainian Budget Code, regional own income is to cover the expenditures only by their own powers. Revenues and expenditures for delegated powers are calculated by the Ministry of Finance of Ukraine. However, local governments can collect and spend large sums of money proven by the Ministry of Finance of Ukraine. Although a regional budget isn`t based on the principles of self-supporting units, at the end of 1990s there were some attempts to implement them.

The leading positions in implementing local budgets (per capita) which were accounted by analyzing the amount of intergovernmental transfers are held by such regions as Donetsk (29.1 USD), Luhansk (25.2 USD) and Kyiv (24.9 USD) regions. The worst situation was with the budget of Kyiv (-26.1 USD), a little better Zakarpattia (-1.8 USD) and Lviv (-1.3 USD) regions.

According to the state budget surplus to GDP the first place in the IMD occupied Norway (13.66 %), as for the budget deficit it was Ireland (-13.11 %). Ukraine (-1.75 %) got 21th place leaving behind Russia (-2.22 %, 27th place) and Poland (-5.12 %, 46th place). Ukrainian regions in the Table of Ranks were arranged as follows(for the execution of local budgets according to GPS) the first place occupied Lugansk region (9.3 %), Crimea (8.3 %) and the Donetsk region (7.1 %), the latter – Kyiv (-2.9 %), Zakarpattia (1.1%) and Lviv (-0.6 %) regions.

Regarding indicators of public debt (internal and external) we would like to pay your attention to the explanation of the following concepts. Domestic public debt is an obligation of the government to corporations and individuals of the country in the form of loans, government loans made through the issuance of securities and other obligations. Its amount is usually compared to GDP. External public debt is a debt owed to foreign countries, organizations and individuals. It is considered to be a country`s burden because the country has to pay it with valuable commodities, raw materials, provide certain services to pay interest

and pay the debt itself. In international practice such debt is supposed to be safe only in case it is not exceeding 60 % of GDP. A total public debt consists of both internal and external debt.

The least total public debt according to IMD belonged to Estonia – 1.34 billion USD, the biggest one belonged to the USA – 15 537.41 billion dollars. Ukraine took the 14th place with the debt of 59.38 billion USD. Since these countries are very different in size, the level of competitiveness will be determined by the size of the total state debt per capita. Therefore, the smaller the number, the better the ranking of the country. Having made the calculations we got such results: the first place was taken by Indonesia (895 USD of debt per person), Russia has the 6th place (1243 dollars), Ukraine has the 8th (1299) and Poland got the 26th (7589 dollars).

Total public debt is certainly not distributed among regions. But it can be theoretically assumed that its size influences the size of intergovernmental transfers. It should be noted that direct subsidies and grants that the government provides to local budgets as intergovernmental transfers constitute about 20 % of the state budget. In terms of intergovernmental transfers per capita the less developed regions are Volyn (2310 UAH from the state budget), Zakarpattia (2243 UAH) and Rivne (2214 UAH) regions. The smallest grants from the state budget were received by Dnipropetrovsk (994 UAH per capita), Donetsk (1034) and Zaporozhye (1249 UAH) regions. There are also current intergovernmental transfers when the local region budget transfers funds to the state budget. Only Kyiv transfers to Ukrainian state budget more than it receives from it. In per capita terms Kyiv transferred 1068 USD.

From the standpoint of financial security a cumulative national debt is measured by the ratio of its volume to GDP. According to IMD the lowest ratio has Estonia (6.04 %) followed by Russia (9.56 %), Ukraine (35.94, 17th place) slightly behind the leaders, and, much behind, Poland (56.41 %, 39th place). Japan (212.99 %) is the lowest in the rating. The size of government subsidies is strongly influenced by intergovernmental transfers (percentage of GRP). Among the regions of Ukraine the largest budget deficit and, therefore, the largest amount of transfers had got Chernivtsi (20.2 %), Zakarpattia (19.6 %) and Ternopil (19.3 %) regions and the lowest Dnepropetrovsk (3.1 %) and Donetsk (3.8 %) regions and Sevastopol city (4.5 %). The capital transferred to the state budget is the amount of money equal to 2.2 % of GDP.

The Government of Ukraine fundraising activity based on taking loans has recently led to the growth of total public debt. This is a negative trend since the money which is a potential source of investment is used for paying the loans. According to the (1.37 %) of increasing debt Ukraine occupies the 18th place in IMD ranking. In China, which ranks the first, the debt has decreased by 14.13 % and in Russia (2nd place) 8.81 %. However, the Ukrainian indicator is far ahead of Poland's one, whose national debt has increased by 6.07 % (37th place in the ranking).

It is clear enough that the growth of public debt is influenced by the rise of intergovernmental transfers (regions benefit from it). Only Kyiv region did not use intergovernmental transfers funds to pay the debts, but transferred them to the state budget. Sevastopol (15.5 %) and Crimea (1.2 %) reduced volumes of obtaining funds through the intergovernmental transfers. The biggest growth of them was noted in Volyn (27.4 %), Rivne (24.4 %) and Ivano-Frankivsk (23.4 %) regions.

The size of the domestic debt (13.19 % of GDP) ranks Ukraine the 12th place according to IMD. The first place got Estonia (0.01 % of GDP), and the latter was occupied by Greece (170.1 % of GDP). Russia is ahead Ukraine with its 7.7 % (7th place in the ranking) and Poland, on the contrary is behind with its 34.46 % (30th place). Ten countries such as China, the United States, Japan and Germany, etc., do not separate the data of internal and external debt.

The size of the external debt (22.74 % of GDP) of Ukraine is located at 43th place according to IMD ranking which is significantly lower than the size of the domestic debt. According to this indicator, Ukraine yields to Poland (16.32 %, 39th place) and Russia (2.49 %, 20th place). It should be noted that five countries of the ranking have little or no

---

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

---

debt; this is Taiwan, Norway, Singapore, Finland and Ireland. Italy with 48.30 %. Has the largest debt among the countries represented in a ranking.

By the way, interest paid on public debt may constitute a significant proportion of current income. It is the biggest in Japan – 24.25 % (last place in the IRM ranking). UAE (the first place) pays no interest at all. Ukraine at the 15th place of ranking (3.40 %) is ahead Russia (3.62 %, 17th place) and Poland (7.15 %, 34th place) on the indicator.

The experts of IMD estimated the effectiveness of public financial management as follows, Chile (8.80 points) the first place, Ukraine is 57th (1.27 points) is one of the last places. The World Bank and the European Union also assessed public financial management system in our country with low points, 2.67 points (on a 4-point scale) in “Report on the management of public finances in Ukraine” [13]. However, Ukraine has rather high marks for control, transparency and predictability of the budget and compliance with accounting and auditing standards, but the country does not succeed in terms of the reliability of the budget and its consistency with the objectives of public policy. The experts of The Fund of Effective management defines Volyn (6.34 points), Chernivtsi (6.03 points) and Zhytomyr (5.84 points) regions to be the best in the intended use of the budget. The largest deviations from the intended use of budgetary funds were noted in Kiev (3.47 points), Odessa region (4.00 points) and c. Sevastopol (4.24 points).

If a country and its regions fight against tax evasion, their tax debts are zero or minimal and, conversely, if they pretend the fighting, the debts are maximum. IMD experts evaluate the adequacy and targeting of combating tax evasion in Ukraine as 3.10 points versus 9.02 in Singapore. Thus, there is no wonder that the percentage of paid taxes in many regions is not too high, particularly, in Rivne region – 86.9 %, Vinnytsia – 87.6, Kharkiv – 91.5 % paid taxes. However, in seven regions (Donetsk, Kyiv, Luhansk, Poltava, Sumy, Cherkasy and Chernihiv) the percentage is maximal.

The financial situation of the country and its regions largely depends on an adequate attention to the future of social funds, including pension funds paid by the government. IMD experts estimated it as low, i.e. 1.06 points in Ukraine in comparison with 7.69 points in Chile. The larger the Social Insurance Fund expenditures in the region to GRP, the higher the pressure on the regional finances. The expenditures are the largest in Chernivtsi (24.0 %), Khmelnytsky and Zhytomyr (by 22.6 %) regions and the lowest – in Kyiv (5.5 %), Dnipropetrovsk (10.9 %) and Poltava (12.0 %) regions.

In many countries, a significant part of GDP is spent for public administration costs, therefore the smaller they are, the higher the country's competitiveness. The least of them, according to the rating of IRM were in Singapore – 14.2 % of GDP. Ukraine took 23rd place (31.7 %), being behind Russia (20.4 %, 9th place) but ahead of Poland (43.7 %, 42th place).

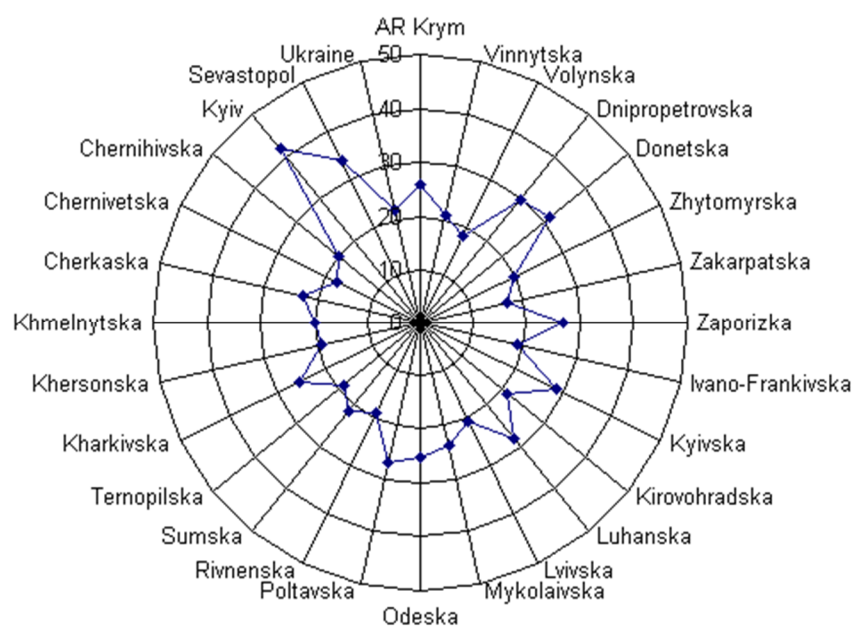
The costs of public administration in Ukrainian regions to GRP are smaller than public administration costs of the country, especially in Sevastopol, they are 0.20 % of GDP, in Kiev region they are 0.29 % and in Dnipropetrovsk region 0.42 %. Although the costs are rather big in the Crimea (1.47 % of GRP), Chernivtsi (1.35 %), Vinnytsia (1.28 %) regions.

Summing up the subfactor “Public Finance” Ukraine is ranked by IMD as 29th in 2012. The first place was taken by Hong Kong, Chinese, and our “neighbors” Russia and Poland took respectively 14th and 40th place [16].

The highest ranking positions among Ukrainian regions according to the subfactor had Kyiv (41.6 % of the best values on the indicators of the subfactor among the countries ranked by IMD) that stands out for indicators of intergovernmental transfers and contributions to the Social Insurance Fund; c. Sevastopol (33.9 %) – on indicators of intergovernmental transfers and the cost for public administration; Donetsk region (31.1 %) on the performance indicators revenues, intergovernmental transfers, expenditures of the Social Insurance Fund. At the end of this rating on the subfactor there is Zakarpattia (16.7 %), Chernivtsi (17.2 %) and Volyn

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

(18.3 %) regions. They have a low level of execution of local budgets, small amounts of intergovernmental transfers and low interest taxes, except for Chernivtsi region, which has one of the highest costs for local public administration (Figure).

Fig. International competitiveness of Ukraine and its regions, as for public finances, % of average values of the leading countries' best indicators

Source: compiled by the authors according to the calculated data.

The above assessment (in international terms) of public finances in Ukraine and its regions, as well as the publication of several authors [4; 9; 13; 15; etc.] is considered to be the basis to identify ways to improve it. The main ones are:

1. Reducing public budget deficit, which requires a change of budgetary rules (Budget Code) regarding budget expenditure, allocation of budget appropriations for a fiscal year (according to the budget classification), empowerment of spending the budget money along with increasing responsibility.

2. State and local budgets plans implementation and, therefore, it is critically important to improve the quality of planning budgets revenue. It is necessary to introduce a full MTEF in terms of key spending units and budget programs at the state and local budgets. It will be a real step to the improvement of the effectiveness of budget spending, especially on large-scale investments, and the quality of fiscal policy as a whole.

3. The regulation of intergovernmental budget relations at different levels of the budget system in Ukraine in order to balance income and expenditure budgets of regions and consolidated budget as a whole. The regulation of intergovernmental relations will be done, taking into consideration the Budget Code in the context of fiscal decentralization. It should be noted that the latter is not limited only to a distribution of income between the state and local budgets (the formula for distribution of budgets among regional centers, district budget contains 60.0 % tax of personal income tax, and for regional budgets 10,0 % of tax income and 15.0 % of personal income). Fiscal decentralization has to demonstrate a new approach to financial divergence of regions by leveling by the regional income based on the previous year budget execution rather than by delegated expenditure. We think the approach to be right because, firstly, local councils will already know the size of their transfer before the budget period, which will allow them to make budget regardless of the adoption of the state budget and, secondly, the formula for equalization of income will stimulate local authorities in their search for additional sources of local revenues. Actually, equalization formula means that the

---

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

---

administrative units where the level of taxability is less than the 90.0 % of the threshold level will receive a subsidy of 80.0 % difference to this threshold. And those items that are taxable over 110.0 % will be taken only half of excess funds.

4. Reduction of total public debt, both internal and external. It will be important for Ukraine in terms of maintaining macroeconomic stability, economic growth and maintain the credit image of the state. Effective debt management is important to modernize the system of public finance, improve its regulatory support; reduce corruption (for the implementation of investment projects, providing subsidies and tax benefits); develop a special system of accounting for external debt of the banking sector; and identify the risks associated with external borrowings. The attraction of external funds should be done, taking into account the borrowing conditions and Ukraine's solvency of loans. In addition, state guarantees for loans should be appropriate not of a burden for the state budget. To minimize the risk of debt, the domestic securities market should be rapidly developed which will certainly contribute to the optimization of the size of the internal and external public debts.

5. Improved management and control over the proper use of public funds. It is necessary to establish clear, transparent requirements of capital investment from the budget and provide state financial support to entrepreneurs for investment and innovation development. It is high time to use program target method not only in planning but in the performance of the budgets of all levels, as well as the practical application of the assessment of budget programs effectiveness and their implementation reporting system.

6. Fighting "shadow" sector", including tax evasion, which involves the application of rational and predictable tax policy (regulation systems of existing tax exemptions and tax burden according to the economic activity, etc.). To counteract intentional tax evasion the authorities should develop a national program to improve the tax culture in society (following the experience of foreign countries – Germany, USA, etc.), create a database with the information about entities that allegedly evade taxes; introduce mandatory state registration of branches, departments and representative companies as legal entities to enable them pay taxes to the budget of the region they are located on; make amendments to the Tax Code and the Law of Ukraine "On State Tax Service" to legitimize the use of indirect methods for tax authorities of tax control and increase accountability of taxpayers for evading taxes (up to criminal prosecution).

7. Optimizing spendings of social funds and reducing the debt of the Pension Fund on the basis of developing common approaches to the management of public funds on compulsory state social and pension insurance. Thus, to implement a pension reform and health care one, in particular, compulsory health insurance reform.

8. Cutting public administration costs by government decentralization and administrative territorial reform, which means voluntary rather than assigned by authorities formation of capable local communities.

Conclusions and suggestions. The assessment of international competitiveness of Ukraine and its regions on a subfactor of public finances (according to the methodology IMD) during the Russian aggression showed that it is weak, and, therefore, needs to be improved. A number of budgetary and fiscal management regulations should be done at all levels.

The continued research on the issue, taking into consideration the period of Russian aggression (since 2014) and thereafter will identify the trends of strengthening public finances of Ukraine and its regions from the perspective of their status in the international financial and competitive field.

References

1. Antonyuk, L.L. (2004). *Mizhnarodna konkurentospromozhnist kraiin: teoriia ta mekhanizm realizatsii [The international competitiveness of countries: theory and mechanism of implementation]*. Kyiv: KNEU (in Ukrainian).
2. Bulakh, N.A. (2006). Porivnialnyi analiz metodiv otsinky konkurentospromozhnosti rehionu [Comparative analysis of methods for assessing the competitiveness of the region]. *Komunalne*

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

hospodarstvo mist. Serii. Ekonomichni nauky – Utilities cities. Ser. Economics, vol. 70, pp. 263–268 (in Ukrainian).

3. Butko, M.P. (2016). *Arkhitektonika konkurentospromozhnosti rehioniv Ukrainy v konteksti yevrointehratsii [Architectonics regional competitiveness Ukraine in the context of European integration]*. Kyiv: AMU (in Ukrainian).

4. Hanushchak, Yu. (2014). Biudzhetna detsentralizatsiia: start chy falstart? [Fiscal Decentralization: Start or False?]. *Dzerkalo tyzhnia – Zerkalo Nedeli*, no. 28 (in Ukrainian).

5. Derhachova, V.V. (2006). *Mizhnarodna konkurentospromozhnist natsionalnoi ekonomiky v konteksti zabezpechennia ekonomichnoho zrostantia [International competitiveness of the national economy in the context of economic growth]*. Donetsk: DonDUET (in Ukrainian).

6. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Ofitsiyni sait [Official website]. www.ukrstat.gov.ua. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua>.

7. Zakharchenko, S.V. (2016). *Konkurentospromozhnist Ukrainy ta ii rehioniv: mizhnarodnyi vymir [The competitiveness of Ukraine and its regions: an international dimension]*. Vinnytsya: Konsol (in Ukrainian).

8. Boyko, T., Honcharenko, I., Dmytryuk, N. et al. (2012). *Zvit pro konkurentospromozhnist rehioniv Ukrainy 2012: Nazustrich ekonomichnomu zrostantiu ta protsvitanniu [Report on Competitiveness of Regions of Ukraine 2012: to meet the economic growth and prosperity]*. Kyiv: Kopirait (in Ukrainian). Retrieved from http://www.feg.org.ua/docs/FEG_report_2012_body_ua_20.11.2012.pdf.

9. Kvach, Ya.P. (2015). Problemy ta perspektyvy reformuvannia derzhavnykh finansiv v Ukraini [Problems and prospects of reform of public finance in Ukraine]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnogo universytetu derzhavnoi podatkovoї sluzhby Ukrayiny – Proceedings of the National University of the State Tax Service of Ukraine*, no. 1, pp. 112–121 (in Ukrainian).

10. Kukhta, P. (01/09/2012). Khto koho «hoduie» sered ukrainskykh rehioniv [Who is who “feeds” among Ukrainian regions] (September 1, 2012). *Realna ekonomika – Real economy*. Retrieved from <http://news.finance.ua/ua/toplist/~2/2/286738>.

11. Larina, O.H. (2013). *Mizhnarodna konkurentospromozhnist rehioniv v hlobalnykh umovakh rozvytku [International competitiveness in global regions under development]*. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: KNEU (in Ukrainian).

12. Ministerstvo finansiv Ukrainy [The Ministry of Finance of Ukraine]. Ofitsiyni sait [Official website]. www.minfin.gov.ua/. Retrieved from <http://www.minfin.gov.ua/>.

13. *Systema upravlinnia derzhavnymy finansamy v Ukrayini potrebuie vdoskonalennya, povidomliaiut Svitovyi bank ta Yevropeyskyi Soiuz [The system of public financial management in Ukraine needs to be improved, according to the World Bank and the European Union] (09/07/2012)*. Kyiv: Verhovna Rada Ukrainy. Yevropeyskyi tsentr informacii noii pidtrymky. Retrieved from http://euinfocentre.rada.gov.ua/euinfocentre/control/uk/publish/article;jsessionid=74172DB70838D9A4FFC92C92858DF714?art_id=47185&cat_id=45844.

14. Khodzhayan, A.O. (2010). *Konkurentospromozhnist natsionalnoi ekonomiky: sutnist, metody otsiniuvannia, suchasnyi stan [The competitiveness of the national economy: essence, evaluation methods, current status]*. Cherkasy: Vertykal, vydavets Kandych S.H. (in Ukrainian).

15. Shlapak, O.V. (2014). Derzhavni finansy v suchasnykh umovakh i problemy stabilizatsii antykryzovoho upravlinnia [Public finances in the present conditions and problems of stabilization crisis management]. *Finansy Ukrainy. – Finance of Ukraine*, no. 4, pp. 7–31 (in Ukrainian).

16. Shnypko O.S. (2009). *Konkurentospromozhnist Ukrayiny v umovakh hlobalizatsii [Ukraine's Competitiveness in a globalized]*. Kyiv: Ekspres (in Ukrainian).

17. *World Competitiveness Yearbook 2012*. IMD. Retrieved from <http://www.imd.org/research/publications/wcy/index.cfm>.

References (in language original)

1. Антонюк Л. Л. Міжнародна конкурентоспроможність країн: теорія та механізм реалізації : [монографія] / Л. Л. Антонюк . – К. : КНЕУ, 2004. – 275 с.

2. Булах Н. А. Порівняльний аналіз методів оцінки конкурентоспроможності регіону / Н. А. Булах // Комунальне господарство міст : [науч.-техн. зб.]. Серія : Економічні науки – Х. : ХНАМГ, 2006. – Вип. 70. – С. 263–268.

3. Бутко М. П. Архітектоніка конкурентоспроможності регіонів України в контексті євроінтеграції : монографія / М. П. Бутко. – К. : АМУ, 2016. – 452 с.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

4. *Ганущак Ю.* Бюджетна децентралізація: старт чи фальстарт? / Юрій Ганущак // Дзеркало тижня. – 2014. – № 28.
5. *Дергачова В. В.* Міжнародна конкурентоспроможність національної економіки в контексті забезпечення економічного зростання : монографія / В. В. Дергачова. – Донецьк : ДонДУЕТ, 2006. – 391 с.
6. *Державна служба статистики України* : офіц. сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
7. *Захарченко С. В.* Конкурентоспроможність України та її регіонів: міжнародний вимір : [монографія] / С. В. Захарченко. – Вінниця : Консоль, 2016. – 413 с.
8. *Звіт про конкурентоспроможність регіонів України 2012: Назустріч економічному зростанню та процвітання* [Електронний ресурс] / [Т. Бойко, І. Гончаренко, Н. Дмитрюк та ін.]. – К. : Копірайт, 2012. – 208 с. – Режим доступу : http://www.feg.org.ua/docs/FEG_report_2012_body_ua_20.11.2012.pdf.
9. *Квач Я. П.* Проблеми та перспективи реформування державних фінансів в Україні / Я. П. Квач // Збірник наукових праць Національного університету Державної податкової служби України. – 2015. – № 1. – С. 112–121.
10. *Кухта П.* Хто кого «годує» серед українських регіонів / Павло Кухта // Реальна економіка. – 2012. – 1 вересня. – Режим доступу : <http://news.finance.ua/ua/toplist/~2/2/286738>.
11. *Ларіна О. Г.* Міжнародна конкурентоспроможність регіонів в глобальних умовах розвитку : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.02 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / О. Г. Ларіна ; Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана. – К., 2013. – 20 с.
12. *Міністерство фінансів України* : офіц. сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua>.
13. *Система управління державними фінансами в Україні потребує вдосконалення, повідомляють Світовий банк та Європейський Союз* [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. Європейський центр інформаційної підтримки. – К., 2012. – 9 липня. – Режим доступу : http://euinfocentre.rada.gov.ua/euinfocentre/control/uk/publish/article;jsessionid=74172DB70838D9A4FFC92C92858DF714?art_id=47185&cat_id=45844.
14. *Ходжаян А. О.* Конкурентоспроможність національної економіки: сутність, методи оцінювання, сучасний стан / А. О. Ходжаян. – Черкаси : Вертикаль, видавець Кандич С. Г., 2010. – 431 с.
15. *Шлапак О. В.* Державні фінанси в сучасних умовах і проблеми стабілізації антикризового управління / О. В. Шлапак // Фінанси України. – 2014. – № 4. – С. 7–31.
16. *Шнипко О. С.* Конкурентоспроможність України в умовах глобалізації / О. С. Шнипко. – К. : Експрес, 2009. – 456 с.
17. *World Competitiveness Yearbook 2012.* IMD [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.imd.org/research/publications/wcy/index.cfm>.

Zakharchenko Vladimir – Doctor of Economics, Professor, Professor of Department of Finance, Cherkasy State Technological University (460 Shevchenko Blvd, 18006 Cherkasy, Ukraine).

Захарченко Володимир Іванович – доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, Черкаський державний технологічний університет (б-р Шевченка, 460, м. Черкаси, 18006, Україна).

Захарченко Владимир Иванович – доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры финансов, Черкасский государственный технологический университет (б-р Шевченко, 460, г. Черкасы, 18006, Украина).

E-mail: zakharchenkovn@i.ua

Zakharchenko Sergey – PhD in Economics, Associate Professor of Department of Economics and Finance, Vinnytsia Cooperative Institute (59 Akademika Yangel Str., 21009 Vinnytsia, Ukraine).

Захарченко Сергій Володимирович – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки і фінансів, Вінницький кооперативний інститут (вул. Академіка Янгеля, 59, м. Вінниця, 21009, Україна).

Захарченко Сергей Владимирович – кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики и финансов, Винницкий кооперативный институт (ул. Академика Янгеля, 59, г. Винница, 21009, Украина).

UDC 332.1:336.131

Iryna Lysenko

FINANCIAL AND ECONOMIC SAFETY AS THE BASIS FOR SOCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT OF REGIONS

Ирина Лисенко

ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ЯК ОСНОВА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ

Ирина Лысенко

ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ КАК ОСНОВА СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ

The question of financial and economic security of regions as the basis of their socio-economic development. Analyzed the concept of "financial and economic security of the region", which studied different schools of thought. The basic principles of safe operation of economic regions. Particular attention is paid to the factors that have a negative impact on their financial and economic stability. The basic conditions and factors that adversely affect the economic and financial security of the region and is a source of internal threats. The ways that can be used to increase the level of financial and economic security of regions with a view to their socio-economic development.

Key words: economic security, financial security, financial and economic stability of the region, financial resources, socio-economic development of regions.

Fig.: 3. Bibl.: 17.

Розглянуто питання фінансово-економічної безпеки регіонів, як базису їхнього соціально-економічного розвитку. Проаналізовано поняття «фінансово-економічна безпека регіону», що досліджувалося різними науковими школами. Визначено основні принципи безпечного економічного функціонування регіонів. Особлива увага приділяється факторам, які чинять негативний вплив на їхню фінансово-економічну стабільність. Розглянуто основні умови та чинники, які негативно впливають на фінансово-економічну безпеку регіонів та є джерелом виникнення внутрішніх загроз. Запропоновано шляхи, які можуть бути застосовані для підвищення рівня фінансово-економічної безпеки регіонів з метою їхнього соціально-економічного розвитку.

Ключові слова: економічна безпека, фінансова безпека, фінансово-економічна стабільність регіону, фінансові ресурси, соціально-економічний розвиток регіонів.

Рис.: 3. Бібл.: 17.

Рассмотрены вопросы финансово-экономической безопасности регионов, как базиса их социально-экономического развития. Проанализировано понятие «финансово-экономическая безопасность региона», который исследовался различными научными школами. Определены основные принципы безопасного экономического функционирования регионов. Особое внимание уделяется факторам, которые оказывают негативное влияние на их финансово-экономическую стабильность. Рассмотрены основные условия и факторы, которые негативно влияют на финансово-экономическую безопасность регионов, и является источником возникновения внутренних угроз. Предложены меры, которые могут быть применены для повышения уровня финансово-экономической безопасности регионов с целью их социально-экономического развития.

Ключевые слова: экономическая безопасность, финансовая безопасность, финансово-экономическая стабильность региона, финансовые ресурсы, социально-экономическое развитие регионов.

Рис.: 3. Библ.: 17.

JEL Classification: E42, E50, E51, E59

Problem. Implementation of the transformation processes in the economic system of Ukraine, form their own economic and financial policy region needs to attract new mechanisms for financial management. Implementation of these measures requires consideration of factors that may adversely affect the level of stability of the existing financial relationship between the government, business and the public. In the general sense of security regions of existing and potential destabilizer impeding the implementation of the regional financial and economic interests, the ability to withstand internal and external threats, describing their financial and economic security. Achieving the efficiency of the regional economy is one of the main objectives of sustainable development. However, that failure to budgets of all levels, the loss of the state's domestic and foreign credit, low investment attractiveness, the crisis of the banking system and the stock market, the presence of significant amounts of arrears of social assistance, "laundering" money flow of financial resources in the "shadow" economy and others.

Analysis of recent researches and publications. As the experience of experts in the field, key issues of regional development in Ukraine is the financial and economic: inadequate funding misallocation of financial flows unjustified financial and economic policies and so on. All this led to interest in certain issues by scientists. Theoretical and methodological problems of economic and financial security, particularly in regional terms, these involved foreign and domestic scientists as L. Abalkina, O. Bandurka, O. Baranowski, I. Binko, V. Heyets, S. Glazyev, V. Goncharov, G. Darnopyh, V. Dukhov, M. Yermoshenko, J. Zhalilo, G. Zadorozhnyy, P. Ivashchenko, A. Kochynskyy, V. Martyniuk, V. Muntiyan, E. Oleynikov, G. Pasternak-Taranushenko, K. Petrova, G. Polevik, V. Predborskyy, S. Tyutyunnikova, V. Senchahov, I. Chervyakov, V. Shlemko S. Shkarlet and others [3; 6; 14–17]. Assessment of the economic security of individual regions and its components work dedicated I. Aleksandrova, N. Vavdiyuk, Z. Gerasymchuk, T. Klebanova, V. Onischenko, E. Polovyana, V. Ponomarenko, V. Senchahova, N. Chernov and others.

Outlining the parts of the general problem not solved yet. However, a detailed analysis of scientific publications on this subject revealed not researched the issue to determine the impact of financial and economic security of regions in their socio-economic development, which is now extremely relevant for Ukraine.

The purpose of the article. The main goal of this work is to determine the impact of the financial and economic security of regions, the main factors that act on it in the context of socio-economic development of regions.

The main material. The stability of the existence of the state and the region is ensured through timely receipt of material, labor and financial resources. The required amount of financial resources in the region are a powerful lever as allows governments and local authorities to carry out activities of economic management. The financial and economic security of the region in favor crucial component of economic security of Ukraine, as financial resources are the "engine" of any economic system [12, p. 30].

However, the acquisition of local governments more administrative, financial and economic independence they imposed increased responsibility for failures, inability to organize management processes in the financial, social and economic spheres, for failing to ensure the needs of the region in the required amount of financial resources, they are inefficient and inappropriate use.

Under the provision of financial and economic system of the region understand strategic and tactical measures of tools with which the authorities empowered to ensure the sustainable development of the region by mobilizing financial resources, their optimal allocation and efficient use of the priority areas [13, p. 11].

The financial and economic security of the region is a complex integrated concept that includes the concept of financial and economic security of an individual entity, institutions and people who have personal financial and economic interests and goals related to their own reproduction and welfare.

However, experts in the field of economic security argue that over-regulated state strategy, holding the market transformation, perceived by the population and enterprises as a threat to their economic security. This reduces the latest interest in ensuring a stable economic and legal environment, which, in turn, affects the relationship between the state, regions, enterprises and citizens and loses joint basis. Their strategies are in contradiction, leading to "shadowing" the criminalization of corruption, creating a threat to the order and progress of market transformations [11, p. 108].

As noted by the authors [13, p. 43] the term "financial and economic security" is complex and requires a comprehensive, systematic approach to understanding its nature and creating a system of management of financial and economic security.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

During the financial and economic security protected understand the economic potential of the negative impact of external and internal factors, direct or indirect threats and the ability to reproduce the subject [8, p. 5]. In addition, the economic and financial security - a state and the ability of the financial and economic system to resist the danger of destruction of its organizational structure and status, as well as obstacles in achieving development goals [11, p. 6].

Scientists V. Stolbov and H. Shapoval argue that the financial and economic security – is the state of security resources and intellectual potential of existing and potential threats to internal and external environment, characterized by high financial performance and prospects for economic development in the future [11, p. 104].

Shares the view O. Ivashchenko and P. Chetvierikova [2] referring to the definition Z. Varnaliia [1] consider: financial and economic security – is the result of complex components aimed at addressing the financial and economic threats to the functioning and development of the company and ensure its financial stability and independence, highly competitive technological potential and optimal effectiveness of the organizational structure, legal protection activities information protection environment, trade secrets, security personnel, capital, property and commercial interests [2].

A. Truhan and M. Koknayeva note that the financial and economic security is treated simultaneously with two positions - static and dynamic [5; 12, p. 30].

I. Moiseenko and A. Marchenko state that the concept of financial and economic security is defined as the financial and economic situation, providing financial security and economic interests against internal and external threats and provides the necessary financial and economic conditions for sustainable development in the current and long term [7, p. 15].

Given the scientific research experience in the field of financial and economic security, note that the financial and economic security of the region is the concept of difficult, complex and defined as a set of operations that ensure the solvency and liquidity of current assets object of study; control organization to improve efficiency; qualifications, competence and activity management; efficient use of all resources; reservation process possible losses due to internal and external threats and so on.

Consequently, no provision of financial and economic security of regions it is impossible to solve the major problems facing the national and regional economies. It is security a prerequisite for raising financial and economic potential of the region, new sources of financial resources for the balance of needs, financial and economic opportunities in the region.

These statements can determine the financial and economic security of the region as a system that provides basic financial stability and economic relations and proportions of the region, which form its financial security and economic interests. The thrust of financial and economic security of the region is creating the necessary conditions for improving financial capacity, improving financial independence and sustainable growth of socio-economic development indicators.

Considering the financial and economic security of the region through the prism of the interests of its socio-economic development, emphasize basic principles of safe economic operation region (Fig. 1):

Ensuring the financial and economic security of the regions depends on the real example of profitable sources and extent dotatsiynosti regional budget according to performance of income in the minimum needs of the region.

It should be borne in mind that the decentralization of power must be accompanied by the distribution of financial resources between the state and local budgets of Ukraine. In other words, it is the concentration of financial flows in local budgets, creating the basis for its own economic and financial security.

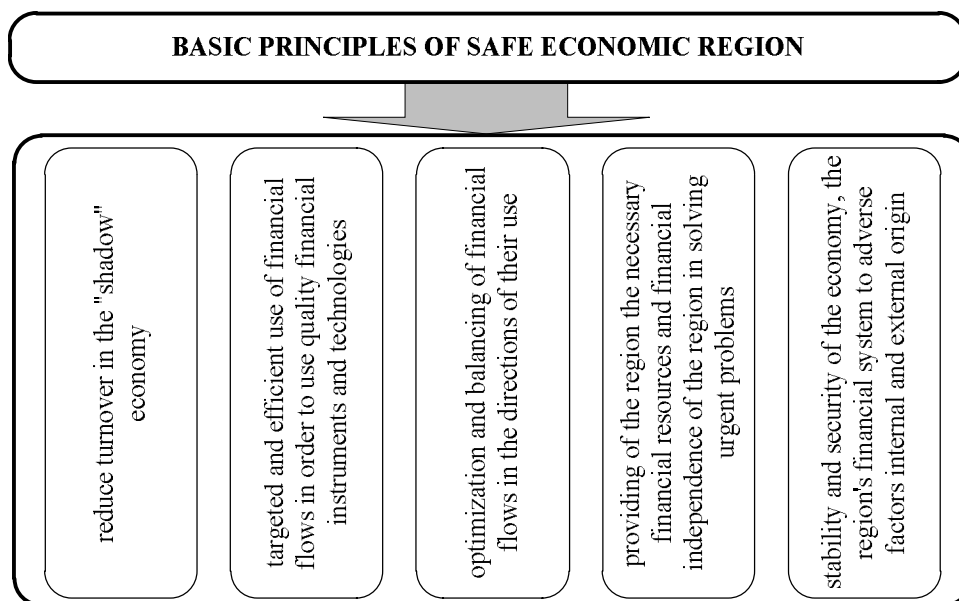

Fig. 1. Basic principles of safe functioning economic region

However, the lack of an effective mechanism of financial flows may lead to financial and economic problems and reduce the financial and economic security of the region. Given this, there is a need for local authorities in the creation, implementation and management measures to ensure the effectiveness of the mechanisms of financial and economic security. These measures will help to achieve the desired regions in the financial and economic level of development, stability of credit, financial, tax and budget system, combating unproductive capital outflows and others.

Creation of an effective system of financial and economic security of regions associated with certain difficulties, which caused the timely development of complex theoretical and practical questions. Achievement of stability at the regional level hampered by a number of important issues unresolved and the factors that appear as a threat.

According to experts, the financial and economic security threatened regions of unresolved legal issues and a large number of adverse economic factors are equally objective. The set of conditions and factors affecting the economic and financial security of the region and is a source of internal threats shown in Fig. 2 [9, p. 83].

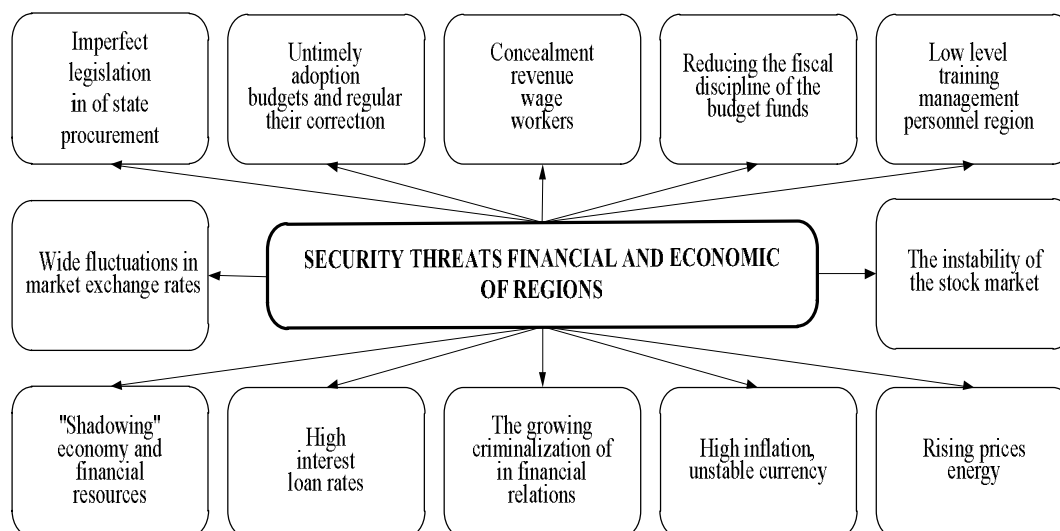

Fig. 2. The main threat to financial and economic security of regions

Source: [9].

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

In turn, a set of conditions and factors that are taking place in economic systems, are external threats.

It follows that one and the same threat can be treated as internal and external [4, p. 151]. Among the important threats to the financial and economic security of social and economic development is a problem of "shadowing" in almost all industries.

It should be noted that at present the characteristic features of the modern economy of Ukraine is:

- the existence of structural imbalances of national production;
- shadow economy;
- innovation and unfavorable investment climate;
- inadequacy, inconsistency and lack of transparency legislation;
- export orientation of the overwhelming share of the low level of value added;
- underdevelopment of the internal market;
- the low solvency of legal entities and individuals;
- obsolete technical and technological base of the industry, its slow renewal;
- the outflow of skilled labor abroad;
- continued political instability [14, p. 41].

According to preliminary calculations, the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine in the first half of 2016 the level of shadow economy amounted to 38% of official GDP, which is 4 percentage points less compared to the index of the corresponding period in 2015 (Fig. 3) [10].

It is well known that the "shadow" destabilize the currency, leading to a loss of budgetary resources negatively affect the principles of competition creates too much unaccounted income individuals. Along with this, there is a real opportunity to overcome the "shadow" economy through targeted and permanent impact on certain aspects of economic infrastructure with all the threats and possible consequences.

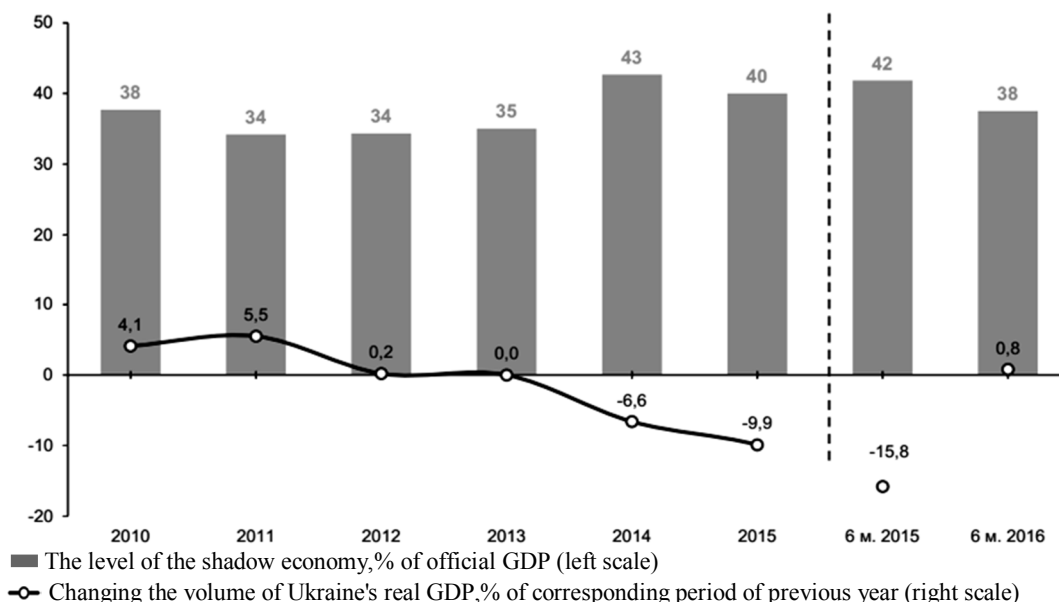

Fig. 3. The integrated indicator of the level of shadow economy in Ukraine (in% of official GDP) growth rates and / reducing real GDP (in% to the corresponding period of the previous year)

Source: [10].

The most appropriate of them should be considered:

- tax reform, which should include a reasonable, scientific and reasonable tax rates and mandatory fees, which should lead to a revival of economic agents and the legalization of "shadow" economy;

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

- simplify and reduce the total number of reporting entities and institutions that provide permissions for performing other activities;
- revise the rates of payroll to social funds;
- effective implementation of procedures to identify facts shadow earnings of employees;
- review of the current system of calculating pensions by setting progressive rates depending on the earnings, which encourages employees to obtain official salaries;
- consideration of the growth rate of per capita income in a particular region as a criterion for evaluating the performance of regional authorities;
- support for small and medium businesses, reduce unemployment and reduce social and political tensions in society.

The effectiveness of the proposed measures will lead to an increase employers' liability for future employees, increase local revenues by main budget-tax that significantly affect the improvement of financial and economic security of Ukraine's regions.

So based on the above-mentioned can be described factors that are dangerous to the financial and economic security of Ukraine's regions are:

- concealment of income of employees "shadow" economy;
- increase in violations of financial discipline in the public sector;
- budget losses in the privatization of state and municipal property;
- abuse and breach of VAT administration;
- low investment attractiveness;
- capital flight abroad;
- "laundering" money;
- negative macroeconomic indicators and so on.

Conclusions and suggestions. Crisis and present trends determine the internal threat to financial and economic security as such exceeding external danger and can lead to a significant reduction in the financial capacity of the regions. Thus, the researchers constantly question, to ensure financial and economic security as one of the main elements of economic security of the regions. This is due to the fact that in a decentralized guarantee financial and economic security creates the basic conditions for social and economic growth. The presence of threats to the financial and economic security hinder the development of regional economies, as a consequence, lead to increased social tensions. Therefore, to ensure sustainable socio-economic development and national levels is necessary to take into account the state of financial and economic security of every region and solving these negative factors.

References

1. Varnalii, Z.S. (ed.) (2009). *Ekonomichna bezpeka [Economic Security]*. Kyiv: Znannia (in Ukrainian).
2. Ivashchenko, O., Chetvierikov, P. (2012). *Systema finansovo-ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva [The system of financial and economic security]*. Retrieved from www.sword.com.index/ 2012.
3. Ilchuk, V., Lysenko, I. (2015). Stalyi rozvytok rehioniv yak umova zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [Sustainable development of the regions as a condition for economic security Ukraine]. *Kontseptualni zasady formuvannia finansovo-ekonomichnoi bezpeky – Conceptual bases of formation of financial and economic security* (edited by S. Shkarlet). Nizhyn: FOP Lukianenko V.V. TPK «Orkhidea», pp. 142–160 (in Ukrainian).
4. Kovalenko, M. (2006). *Upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu rehionu: sutnist ta mekhanizm realizatsii [Managing the economic security of the region: the nature and mechanism of implementation]*. Kyiv: Oldi-plius (in Ukrainian).
5. Koknayeveva M. (2011). Kontseptulni osnovy upravlinnia finansovo-ekonomichnoiu bezpekoiu pidpriemstv torhivli [Conceptual bases of management of financial and economic security of commercial]. *Naukovi pratsi Poltavskoi derzhavnoi ahrarnoi akademii – Scientific papers of Poltava*

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

state agrarian Academy, issue 2, vol. 3, pp. 319–325. Retrieved from www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/2011/v2i3/319.pdf.

6. Lysenko, I. (2015). Rol enerhozberihaiuchykh tekhnolohii u zabezpechenni ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [The role of energy-saving technologies in ensuring economic security of Ukraine]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia – Problems and Perspectives of Economics and Management*, no. 3 (3), pp. 59–66 (in Ukrainian).

7. Moiseenko, I., Marchenko, A. (2011). *Upravlinnia finansovo-ekonomichnoiu bezpekoiu pidpryiemstva [Financial and economic security company]*. Lviv: Vydavnytstvo LDUVS (in Ukrainian).

8. Podolchak, N. (2014). *Orhanizatsiia ta upravlinnia systemoiu finansovo-ekonomichnoi bezpeky [The organization and management of financial and economic security]*. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki (in Ukrainian).

9. Polevik, G. (2009). Finansova bezpeka yak osnova sotsialno-ekonomichnoho rozvytku rehionu [Financial security as a basis for socio-economic development of the region]. *Aktualni problemy ekonomiky – Actual problems of economics*, vol. 1, issue V, pp. 80–87 (in Ukrainian).

10. Pro zatverdzhennia Metodychnykh rekomendatsii shchodo rozrakhunku rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy: Nakaz Ministerstva ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy vid 29.10.2013 № 1277 [On Approval of guidelines for the calculation of economic security of Ukraine: Order of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine on 29.10.2013 № 1277]. Retrieved from http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.html.

11. Stolbov, V.F., Shapoval, H.M. (2013). Osoblyvosti upravlinnia systemoiu finansovo-ekonomichnoi bezpeky budivelnykh pidpryiemstv [Features of the system of financial and economic security of construction enterprises]. *Komunalne hospodarstvo mist – Utilities city*, no. 111, pp. 103–108 (in Ukrainian).

12. Truhan, O. (2010). Naukova interpretatsiia funktsii stratehichnoho upravlinnia pidpryiemstvamy [Scientific interpretation of the functions of strategic management]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky – Herald of Khmelnytskyi National University*, no. 1, vol. 2, pp. 29–35 (in Ukrainian).

13. Vasylytsiv, T. (ed.), Voloshyn, V.I., Boikevych, O.R., Kravchuk, V.V. (2012). *Finansovo-ekonomichna bezpeka pidpryiemstv Ukrainy: stratehiia ta mekhanizmy zabezpechennia [The financial and economic security of Ukraine: strategy and mechanisms to ensure]*. Lviv: Liha-Pres (in Ukrainian).

14. Shkarlet, S.M. (2007). *Ekonomichna bezpeka pidpryiemstva: innovatsiyni aspekt [The economic security of the enterprise: Innovative Aspects]*. Kyiv: Knyzhkove vydavnytstvo Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu (in Ukrainian).

15. Lysenko, I., Stepenko, S. Energy Saving Technologies as a Prerequisite of Economic Security of Ukraine. *19th International Student Conference on Electrical Engineering POSTER 2015*, Prague May 14, M_091-1-M_091-5, Czech Technical University in Prague.

16. Lysenko I., Lysenko, N. (2015). Environmental safety as a part of national security of Ukraine. *Current areas of economics and management at the enterprises of Ukraine: Proceedings of the All-Ukrainian scientific conference of young scientists and students dedicated to the 85 anniversary of HNADU* (5 November, 2015). Kharkov: HNADU, pp. 242–243.

17. Lysenko, I., Shtyrkhun, Kh. (2016). Formation and an effective use of financial resources of the enterprise in the context of financial and economic security. *Organizational and economic mechanisms of development of the financial system* (edited by M. Bezpartochnyi). Riga: «Landmark» SIA, pp. 118–126.

References (in language original)

1. *Економічна безпека* : навч. посіб. / за ред. З. С. Варналія. – К. : Знання, 2009. – 647 с.
2. Іващенко О. В. Система фінансово-економічної безпеки підприємства [Електронний ресурс] / О. В. Іващенко, П. М. Четверіков. – Режим доступу : <http://www.sword.com.index/2012>.
3. Ільчук В. П. Сталий розвиток регіонів як умова забезпечення економічної безпеки України / В. П. Ільчук, І. В. Лисенко // Концептуальні засади формування фінансово-економічної безпеки : кол. моногр. / за заг. ред. д.е.н., проф. Шкарлета С. М. ; М-во освіти і науки України ; Чернігів. нац. технол. ун-т. – Ніжин : ФОП Лук'яненко В. В. ТПК «Орхідея», 2015. – С. 142–160.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

4. Коваленко М. А. Управління економічною безпекою регіону: сутність та механізм реалізації : монографія / М. А. Коваленко, І. І. Нагорна, Б. В. Сіленков ; [за заг. ред. М. А. Коваленка]. – К. : Олді-плюс, 2006. – 440 с.

5. Кокнаєва М. О. Концептуальні основи управління фінансово-економічною безпекою підприємств торгівлі [Електронний ресурс] / М. О. Кокнаєва // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. – 2011. – Вип.2, т. 3. – С. 319–325. – Режим доступу : www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/2011/v2i3/319.pdf.

6. Лисенко І. В. Роль енергозберігаючих технологій у забезпеченні економічної безпеки України / І. В. Лисенко, Н. В. Лисенко // Проблеми і перспективи економіки та управління : науковий журнал. – 2015. – № 3 (3). – С. 59–66.

7. Мойсеєнко І. П. Управління фінансово-економічною безпекою підприємства : навч. посіб. / І. П. Мойсеєнко, О. М. Марченко. – Львів : Видавництво ЛДУВС, 2011. – 380 с.

8. Подольчак Н. Ю. Організація та управління системою фінансово-економічної безпеки : навч. посіб. / Н. Ю. Подольчак, В. Я. Карковська. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2014. – 268 с.

9. Полевик Г. М. Фінансова безпека як основа соціально-економічного розвитку регіону / Г. М. Полевик // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону : наук. зб. – Івано-Франківськ, 2009. – Т.1, вип. V. – С. 80–87.

10. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [Електронний ресурс] : Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 № 1277. – Режим доступу : http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.html.

11. Столбов В. Ф. Особливості управління системою фінансово-економічної безпеки будівельних підприємств / В. Ф. Столбов, Г. М. Шаповал // Комунальне господарство міст : науково-технічний збірник. – 2013. – № 111. – С. 103–108.

12. Трухан О. Л. Наукова інтерпретація функцій стратегічного управління підприємствами / О. Л. Трухан // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2010. – № 1, т. 2. – С. 29–35.

13. Фінансово-економічна безпека підприємств України: стратегія та механізми забезпечення : монографія / Т. Г. Васильців, В. І. Волошин, О. Р. Бойкевич, Каркавчук В.В. ; [за ред. Т. Г. Васильціва]. – Львів : Ліга-Прес, 2012. – 386 с.

14. Шкарлет С. М. Економічна безпека підприємства: інноваційний аспект : монографія / С. М. Шкарлет. – К. : Книжкове видавництво Національного авіаційного ун-ту, 2007. – 436 с.

15. Lysenko I. Energy Saving Technologies as a Prerequisite of Economic Security of Ukraine / Iryna Lysenko, Serhii Stepenko // 19th International Student Conference on Electrical Engineering POSTER 2015, Prague May 14, M_091-1-M_091-5, Czech Technical University in Prague.

16. Lysenko I. Environmental safety as a part of national security of Ukraine / Iryna Lysenko, Nataliia Lysenko // Сучасні напрямки розвитку економіки і менеджменту на підприємствах України : збірник матеріалів всеукраїнської науково-практичної конференції молодих учених, аспірантів та студентів, присвяченої 85 річниці заснування ХНАДУ (5 листопада 2015 року). – Х. : ХНАДУ, 2015. – С. 242–243.

17. Lysenko I. Formation and an effective use of financial resources of the enterprise in the context of financial and economic security / Iryna Lysenko, Khrystyna Shtyrkhun // Organizational and economic mechanisms of development of the financial system : collective monograph / edited by M. Bezpartochnyi ; ISMA University. – Riga : «Landmark» SIA, 2016. – Pp. 118–126.

Lysenko Iryna – PhD in Economics, Associate Professor of Department of Financial and Economic Safety, Chernihiv National University of Technology (95 Shevchenka Str., 14027 Chernihiv, Ukraine).

Лисенко Ірина Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансово-економічної безпеки, Чернігівський національний технологічний університет (вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, 14027, Україна).

Лысенко Ирина Владимировна – кандидат экономических наук, доцент кафедры финансово-экономической безопасности, Черниговский национальный технологический университет (ул. Шевченко, 95, г. Чернигов, 14027, Украина).

E-mail: lysenko_iren@ukr.net

UDC [330.131.7:336]-047.48

Olena Shyshkina

THE METHODS OF MINIMIZATION AND NEUTRALIZATION OF FINANCIAL RISKS: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS

Олена Шишкіна

МЕТОДИ МІНІМІЗАЦІЇ І НЕЙТРАЛІЗАЦІЇ ФІНАНСОВИХ РИЗИКІВ: ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ

Елена Шишкіна

МЕТОДЫ МИНИМИЗАЦИИ И НЕЙТРАЛИЗАЦИИ ФИНАНСОВЫХ РИСКОВ: ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНЫЕ АСПЕКТЫ

The factors which cause the high level of instability and uncertainty of functioning of the subjects of an economy in current conditions are researched. The essence of risk management, based on identification and assessment of risks and development of measures for minimization and neutralization of negative effects of the risks is considered. The importance of identification of the threats and interests of the subject of entrepreneurship as a key element of risks assessment is proved. The methods of minimization of financial risks are systematized and their theoretical and practical aspects of use are determined.

Key words: risk, risk management, risk identification, risk assessment, interests, threats, methods of risk assessment, risk minimization, neutralization of risks, risk aversion, risk sharing, self-insurance.

Fig.: 1. Tabl.: 2. Bibl.: 7.

Досліджено фактори, що спричиняють високий рівень нестійкості і невизначеності функціонування суб'єктів економіки у сучасних умовах господарювання. Узагальнено сутність управління ризиками, що базується на ідентифікації й оцінці ризиків та розробці заходів щодо мінімізації та нейтралізації негативних наслідків ризиків. Обґрунтовано важливість ідентифікації загроз й інтересів суб'єкта підприємництва як ключового елемента оцінки ризиків. Систематизовано методи мінімізації фінансових ризиків та визначено їх теоретико-прикладні аспекти використання.

Ключові слова: ризик, система управління ризиками, ідентифікація ризиків, оцінка ризиків, інтереси, загрози, методи оцінювання ризиків, мінімізація ризиків, нейтралізація ризиків, уникнення ризику, лімітування концентрації ризику, розподіл ризиків, самострахування.

Рис.: 1. Табл.: 2. Бібл.: 7.

Исследованы факторы, которые вызывают высокий уровень неустойчивости и неопределенности функционирования субъектов экономики в современных условиях хозяйствования. Обобщена сущность управления рисками, основанная на идентификации и оценке рисков и разработке мер по минимизации и нейтрализации негативных последствий рисков. Обоснована важность идентификации угроз и интересов субъекта предпринимательства как ключевого элемента оценки рисков. Систематизированы методы минимизации финансовых рисков и определены их теоретико-прикладные аспекты использования.

Ключевые слова: риск, система управления рисками, идентификация рисков, оценка рисков, интересы, угрозы, методы оценки рисков, минимизация рисков, нейтрализация рисков, избегание риска, лимитирование концентрации риска, распределение рисков, самострахование.

Рис.: 1. Табл.: 2. Библ.: 7.

JEL Classification: E63, E69, E52, E60, D81

Target setting. The modern Ukrainian economy is characterized by considerable uncertainty of the key factors of functioning and development, such as political and legal, social and economic, territorial, sectoral, natural and geographical, demographic and others. In addition, the activity of the Ukrainian economic entities is determined by a high degree of instability and uncertainty, caused by such negative factors as:

- the information infrastructure which is necessary for the development of new technologies, production of the innovative products, entry into the new non-traditional markets and expansion of existing ones, is not developed well;
- structural imbalances of the national economy, which are caused by separation of the financial sector from the production sector, instability of the ratio between accumulation and consumption, growth of the imbalance between savings and investments, high rates of physical and moral wear of industrial, transport and other potentials, significant changes in the composition and structure of a banking system, etc.;
- a gap of economic relations with occupied territories of Ukraine, loss of a part of natural resources and energy which were used for domestic production;

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

- loss of a part of seaports, resources and other above-mentioned circumstances have caused redistribution of cargo flows and influenced on expenditures of the economic entities, and consequently, on the results of an internal and external economic activity;

- high inflation rates and exchange rate fluctuations during recent years have increased the degree of risks and reflected negatively on functioning and opportunities of development of the economic entities on the micro, meso and macro levels.

As a result, the economic entities have a need for making management decisions which are able to minimize adverse threats and risks of an external and internal environment.

The risk management system is a key element of management and allows predicting and reducing the negative impact of risks on activities of the economic entities in conditions of the unstable and uncertain environment. Therefore, theoretical and practical problems of development and implementation of the effective methods of minimization and neutralization of risks, including financial, become very important in the current economic conditions.

Actual scientific researches and issues analysis. The problems of risk management are in the center of attention of the scientific research of the numerous domestic and foreign scientists. In particular, the fundamental works in the field of risk management are presented by papers of such scientists as S.I. Anokhin, M. Chekulaev, J. Keynes, H.B. Kleiner, F. Knight, M. H. Lapusta, A. Marshall, O. Morgenstern, L.N. Tepman, K. Redkhed and others. The scientific and practical aspects of risk management of industrial enterprises of separate branches are developed by foreign and domestic scientists, namely P.A. Fatkhutdinov, P.H. Hrabovyi, V.M. Hranaturov, H.B. Kleiner, O.O. Kulikova, A.Iu. Popova, M.A. Rohov, O.S. Shapkin, V.L. Tambovtsev, N.M. Vnukova and others. The features of the risk management of the industrial enterprises are reflected in works of I.T. Balabanov, I.A. Blank, N.A. Brehin, Iu. Brikhem, O.V. Chuhunov, H.B. Kleiner, O.A. Lobanov, V.P. Savchuk and others. These and other scientists also research the origins of risks, carry out their classification and analysis, and consider various options and ways of their complete or partial neutralization and compensation.

Uninvestigated parts of general matters defining. The analysis of the published researches in the outlined sphere allows noting the fundamental nature of works in the field of the theory of risk and their theoretical and practical character which is shown in the development of the system and the policy of risk management and in the application of a large number of various methods of their minimization and neutralization.

The urgency of the problems in risk management on a global scale led to the creation of Risk Management Standards which were the result of joint efforts of the Institute of Risk Management (IRM) [1; 2; 3], the Association of Risk Management and Insurance (AIRMIC), the International Risk Governance Council (IRGC) [4], the National Forum for Risk Management in the Public Sector (ALARM) [5].

At the same time, Ukrainian entrepreneurs just begin to realize the importance of timely identification, assessment and neutralization of financial risks, and scientific works in this sphere have mainly theoretical and methodological character and are based primarily on international experience which requires adaptation to the specific conditions of development of Ukrainian economy. In particular, it concerns the methods of minimization and neutralization of risks, and it proves the need of carrying out researches in this sphere and causes the purpose of this scientific work.

The purpose of the article is the theoretical and practical research of the methods of risk management in the financial sphere and determination of the features of their use in modern conditions of functioning and development of economic entities.

The statement of basic materials of the research. Risks are an integral part of functioning and development of any economic entity regardless of ownership and sphere of

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

activity. However, expressed aspects determine specific features of risk management, including financial, of such economic entities.

Financial risk management consists in identification and assessment of risks and development of the system of measures for minimization of negative effects of risk events which occurred. Identification of risks represents detection and documenting of all types of possible risks of economic entities, connected with each specific transaction and activity in general [6; 7]. Risk assessment is a scientifically based process which consists of identification of dangers / threats, characteristics of detected threats and qualitative and/or quantitative determination of the amount of their influence on the functioning and development of the economic entity.

In our opinion, it is reasonable to systematize detected threats according to interests of the economic entity like in Tables 1 and 2. The risks need to be in the spotlight both owners and business administration.

Table 1

Identification of interests of the research object and its contractors

INTERESTS	Degree of importance			Duration of actions			Nature of collision			Place of actions		Degree of implementation			Spheres of distribution							
	vital	strategic	tactical	long-term	medium-term	short-term	parallel	confrontational	divergent	joint	internal	external	not implemented	partially implemented	fully implemented	industrial	financial	export-import	technological	socioeconomic	others	
1.																						
2.																						
...																						

Source: created by the author.

Table 2

Identification of threats of the research object

THREATS	Place of origin		Degree of danger		Possibility of implementation		Scales of implementation			Character of direction		Attitude towards them		Sphere of direction								
	internal	external	especially dangerous	dangerous	real	potential	nationwide	local	individual	direct	indirect	objective	subjective	industrial	financial	technological	export-import	others				
1.																						
2.																						
...																						

Source: created by the author.

Nowadays in Ukraine the interests of business owners, administration and employees often clash that reduces the effectiveness of an economic entity and increases the number of losses caused by negative effects of risks. Therefore, identification and systematization of the economic entities interests become more actual and require specification. Structured interests and threats will allow using resources of the economic entity more efficiently, developing balanced risk management policy and creating tactical and strategic development plans.

The most important indicator that allows assessing the security of an economic entity from threats of the environment and determining the level of financial and economic security is a risk level that is calculated by means of specific methodological tools, which provide a

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

qualitative and quantitative assessment and allow solving related specific tasks of activity management of the entity.

Qualitative risk assessment consists in the analysis of sensitivity of financial results to change of key parameters of activities in the conditions of uncertainty and instability of the market, namely a risk of a deviation of actual data from planned, requiring a quick response. Quantitative risk assessment determines probability of emergence of risks and influence of their effects on functioning and development of the economic entity that helps top management to make appropriate decisions of tactical and strategic nature.

In the system of measures for ensuring steady functioning and development of the economic entity an important place belongs to minimization and neutralization of financial risks. Development of measures for neutralization of risks covers several stages (Fig.):

- 1) research of the factors which influence on functioning and development of the economic entity;
- 2) setting the maximum acceptable level of risks on specific transactions related to the operating (main), investing and financing activities of the economic entity;
- 3) determination of the directions of neutralization of negative effects of the certain types of project risks;
- 4) selection and use of internal mechanisms of neutralization of negative effects of the certain types of financial risks;
- 5) selection of forms and kinds of insurance of the certain types of financial risks;
- 6) assessment of neutralization of financial risks.

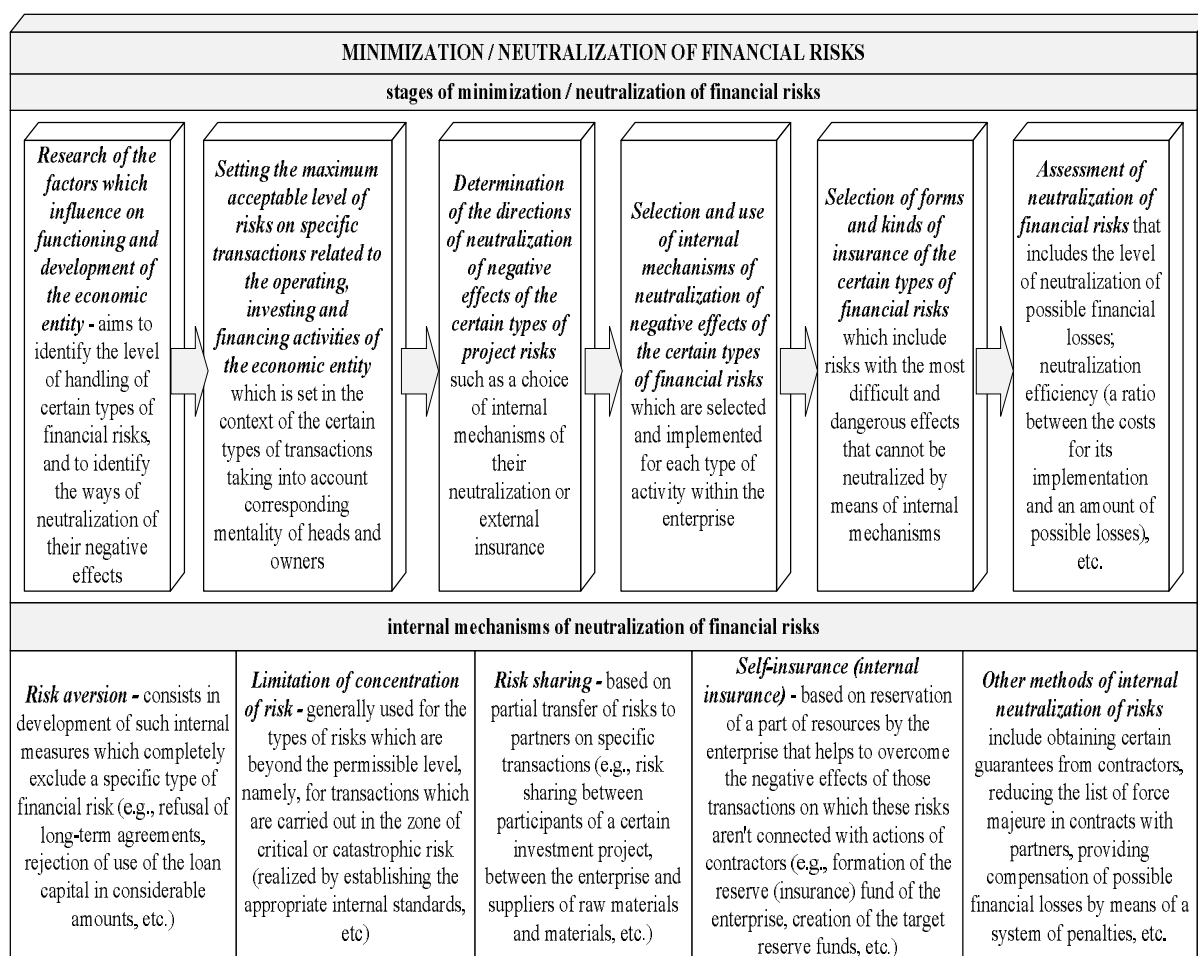

Fig. Essence, stages and mechanisms neutralize financial risks

Source: created by the author.

Within mechanisms of neutralization of financial risks, it is possible to allocate external and internal ones. External mechanisms connected with the implementation of external insurance, hedging (as a kind of insurance), diversification of investing and financial activities, acquisition of additional information that will allow predicting, considering and reducing an impact of market risks, etc. Internal mechanisms of minimization and neutralization of financial risks involve use of such main methods as risk aversion, limitation of concentration of risk, risk sharing, self-insurance and other methods of internal neutralization of risks (Fig. 1).

Each of these methods has its advantages and disadvantages that define the practical aspects of use of these methods and mechanisms. In particular, external insurance is the most widespread method which doesn't require additional time-consuming, however assumes availability of additional costs in the form of insurance premiums; hedging allows fixing profits at a certain level, but limiting receipts of an additional profit; diversification allows earning an additional profit, but the wrong choice of an object of diversification is possible and it can cause essential losses; risk aversion and risk limitation can provide a certain level of income, but often makes impossible to obtain an additional profit. In general, the advantages and disadvantages of each method should be considered in combination with the specific object of a research.

Conclusions and results. Despite a large number of publications on financial risk management, many aspects of the components of management remain a subject of long and heated debates that led to the choice of the theme of this scientific research. Risks accompany any activity of an economic entity, at the same time each economic entity has its own set of individual risks. The identification and assessment of risks, detection of threats of functioning and development of the economic entity in the context of its interests can minimize and neutralize some of the risks that are able to cause the loss of profit (income and capital). The author offered the systematization of interests and threats that will increase the level of financial and economic security and minimize the financial risks. Besides, the stages of minimization of financial risks and mechanisms of their neutralization were generalized. Furthermore, the main problems which don't allow making a full estimation of the effects of minimization of the influence of a certain type of risk on the effectiveness of functioning and development of the economic entity are determined, the solution of which will become a subject of future researches.

References

1. *AIRMIC, ALARM, IRM: Standarty upravleniia riskami [AIRMIC, ALARM, IRM: Risk Management Standards]*. Retrieved from <http://www.ferma.eu/app/uploads/2011/11/a-risk-management-standard-russian-version.pdf>.
2. *Risk management standards of The Institute of Risk Management*. Retrieved from <https://www.theirm.org/knowledge-and-resources/risk-management-standards>.
3. *Instytut ryzyk-menedzhmentu* (The Institute of Risk Management – IRM). Retrieved from <https://www.theirm.org/homepage>.
4. *Vsesvitnia asotsiatsiia ryzyk-menedzheriv* (Global Association of Risk Professionals). Retrieved from <http://www.garp.org>.
5. *Mizhnarodna rada upravlinnia ryzykamy* (International Risk Governance Council – IRGC). Retrieved from <http://www.irgc.org/risk-governance/irgc-risk-governance-framework>.
6. Shyshkina, O.V. (2010). Teoretyko-metodychni osnovy otsinky finansovykh ryzykiv promyslovykh pidpriemstv [Theoretical and methodological basis of risk assessment of financial industry]. *Visnyk Chernihivskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu – Visnyk of Chernihiv State Technological University*, no. 44, pp. 267–275 (in Ukrainian).
7. Shyshkina, O.V. (2014). Identyfikatsiia ta ekspres-otsinka finansovykh ryzykiv promyslovykh pidpriemstv [Identification and rapid assessment of financial risks of industrial enterprises]. *Visnyk Chernihivskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu – Visnyk of Chernihiv State*

Technological University, no. 4 (76), pp. 238–246. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vcndtue_2014_4_37.pdf.

References (in language original)

1. *AIRMIC*, ALARM, IRM: Стандарти управління ризиками [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ferma.eu/app/uploads/2011/11/a-risk-management-standard-russian-version.pdf>.
2. *Risk management standards of The Institute of Risk Management* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.theirm.org/knowledge-and-resources/risk-management-standards>.
3. *Інститут ризик-менеджменту (The Institute of Risk Management – IRM)* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.theirm.org/homepage>.
4. *Всесвітня асоціація ризик-менеджерів (Global Association of Risk Professionals)* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.garp.org>.
5. *Міжнародна рада управління ризиками (International Risk Governance Council – IRGC)* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.irgc.org/risk-governance/irgc-risk-governance-framework>.
6. *Шишкіна О. В.* Теоретико-методичні основи оцінки фінансових ризиків промислових підприємств / О. В. Шишкіна // Вісник Чернігівського державного технологічного університету : збірник наукових праць. – 2010. – № 44 – С. 267–275.
7. *Шишкіна О. В.* Ідентифікація та експрес-оцінка фінансових ризиків промислових підприємств [Електронний ресурс] / О. В. Шишкіна // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки». – 2014. – № 4. – С. 238–246. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vcndtue_2014_4_37.pdf.

Shyshkina Olena – PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of Department of Finance, Banking and Insurance, Chernihiv National University of Technology (95 Shevchenka Str., 14027 Chernihiv, Ukraine).

Шишкіна Олена Вікторівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Чернігівський національний технологічний університет (вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, 14027, Україна).

Шишкіна Елена Викторовна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры финансов, банковского дела и страхования, Черниговский национальный технологический университет (ул. Шевченко, 95, г. Чернигов, 14027, Украина).

E-mail: shyshkina.olena.v@gmail.com

UDC 336.3

Marharyta Omelianenko

THE EVOLUTION OF VIEWS ON THE PUBLIC DEBT

Маргарита Омеляненко

ДОСЛІДЖЕННЯ ЕВОЛЮЦІЇ ПОГЛЯДІВ НА ДЕРЖАВНИЙ БОРГ

Маргарита Омеляненко

ИССЛЕДОВАНИЕ ЭВОЛЮЦИИ ВЗГЛЯДОВ НА ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ДОЛГ

An integral part of the functioning of the modern market economy in the world economy is the existence of public debt. The article discusses and analyzes the views on the nature of public debt by foreign and domestic scientists, economists, schools and economic theories. Also found relationship looks foreign and Ukrainian economists on the nature of the public debt. The author studied the historical evolution of views on the importance of public debt, there was highlighted the positive and negative consequences of its impact on the economic development of the state.

Key words: public debt, schools and economic theories, economists, national economy, economic development.

Bibl.: 24.

Невіддільним елементом функціонування сучасної ринкової економіки у світовому господарстві є наявність державного боргу. У статті розглянуто та проаналізовано погляди на сутність державного боргу зарубіжних та вітчизняних учених-економістів, економічних шкіл та теорій. Також виявлено взаємозв'язок поглядів закордонних та українських економістів на природу державного боргу. Досліджено історичну еволюцію поглядів на значення державного боргу, виділено позитивні та негативні наслідки його впливу на економічний розвиток держави.

Ключові слова: державний борг, економічні школи та теорії, вчені-економісти, національна економіка, економічний розвиток.

Бібл.: 24.

Неотделимым элементом функционирования современной рыночной экономики в мировом хозяйстве является наличие государственного долга. В статье рассмотрены и проанализированы взгляды на сущность государственного долга зарубежных и отечественных ученых-экономистов, экономических школ и теорий. Также выявлена взаимосвязь взглядов зарубежных и украинских экономистов на природу государственного долга. Исследована историческая эволюция взглядов на значение государственного долга, выделены положительные и отрицательные последствия его влияния на экономическое развитие государства.

Ключевые слова: государственный долг, экономические школы и теории, ученые-экономисты, национальная экономика, экономическое развитие.

Библ.: 24.

JEL Classification: H 630

Target setting. Economic thought has been considering and exploring the nature of the public debt, its cause and effect relations almost for 200 years. But during that time any single correct approach to the evaluation of the public debt has been created and its essence has not been fully revealed. There are constant controversies between the representatives of different economic schools, theories concerning the definition of the state debt: either it is a cure for any economic system, or, possibly, a burden for current and future generations of the society. That's why, nowadays, in times of enhanced internationalization of the economic relations in the world economy, particular actual become study and systematization of the theoretical views of the foreign and domestic scientists of the public debt nature and its role for the economy development.

Actual scientific researches and issues analysis. Problems of the public debt have been studying for more than one century and were analyzed by many outstanding scientists-economists, among them: R. Barro, S. Bryu, G. Buchanan, A. Wagner, K. Ditzel, K. McConnel, T. Malthus, K. Marx, J.F. Melon, K. Ditzel, Lorenz von Stein, Adolph Wagner, J.S. Mill, F. Modigliani, John Maynard Keynes, A. Lerner, D. Ricardo, A. Smith, Joseph Stiglitz, Lorenz von Stein, David Hume and others. The issue of definition the public debt as an economic element and its circumstances are investigated in the works of the domestic scientists: Basylevych, T. Bondaruk, Z. Vatamanyuk, Z. Varanliy, T. Vakhnenko, A. Galchynsky, V. Kozyuk, V. Kornejev, G. Kucher, V. Kudriashov, V. Fedosov, S. Juriy and others.

Uninvestigated parts of general matters defining. The scientists have not until now completely and in duly manner generalized and systematized understanding of the meaning

and value of public debt in the historical concept. In this article the author considered and investigated views on the essence of the public debt of the economists and outstanding scientific schools for the period more than 200 years.

The research objective. The primary purposes of writing this article are the debt crisis in different countries of the world during the whole historical period of the development of the financial and economic relations and catastrophic circumstances of their influence on the economy. To perform system analysis of the crisis and investigation of the given by history lessons, we should study the origin of the public debt and evolution of views about its origin and theoretical analysis. Considerably a lot of scientists, outstanding world economists, practitioners and theorists paid great attention to the issues of the public debt and devoted their researches to investigation of this economic phenomena.

The statement of basic material. The first reasoned analysis of the public debt and credit took place in the period of the English financial revolution 1688–1756, that flavored successful implementation of the police of the government loans in England.

Thus, in the anonymous pamphlet of Daniel Defoe of 1710 the author tried to explain ontology of the state credit from philosophic point of view describing its two main characteristics: the first one – publicity (national character of existence) and that fact that it is at the disposal of the Parliament (in fact, the government); the second one – availability and continuity of the public credit functioning [2].

Jean-François Melon considered that the public debt is profitable for the economical development of the country. In his political essays the author stated that amount of the public debt can be unlimited, and these are big amounts of the public debt that is a peculiarity of strong economy, because insufficient monetary stock circulation leads to constant sufferings of the citizens. Charles-Louis de Montesquieu in his turn sees only negative in presence of the public debt. If the public credit is of the foreign origin, so only the foreigners win from receiving the interests payments, at the same time as the taxes necessary for servicing and repayment of the debt significantly affect the scope of redistribution of the national income [9].

Scottish philosopher of the Enlightenment period David Hume in his essay “On the public credit” proved that fact that creation of the public debt is connected with the bonds circulation that replace the cash and its presence bears negative influence until the moment when the bonds are the free subject of negotiations between the economic agents, do not threaten economic default and increase the liquidity of trading. From the other side, the philosopher stresses in his work that the public credit leads to accumulation of people’s wealth and transforming it into the capital, so this form of borrowing has all the disadvantages of the paper credit. David Hume understood that constant increase of the public debt at the final account will lead to the growth of tax burden. The scientists believed that there exist 2 variants of the events development: either people had to destroy the public credit, or the latter would destroy the country. Presence of the public debt will lead to the national death [4].

The active member of the financial community of Isaak de Pinto supported the practice of the public crediting. In his work “Agreement of circulation and crediting” he considers that the public debt, naturally, definitely burden the country's economy, and at the same time creates additional cash that can be productively be invested. Willingness of the investors to buy the public debt and definite norm of the income depended on the level of default availability, at which influences amount of the existing public debt and income of the state. Risks calculation had definite difficulties because of the uncertainty of these tools and high probability of the public debt growth as a result of military expenses growth (more planned). The first ranked issue became trust to the government, its honesty and integrity.

As a staunch supporter of the advantages of the public debt was also the first secretary of the US Treasury – Oleksandr Hamilton. He stated that the public debt if its amount is not

---

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

---

excessive, is a national “blessing”, as it gives the possibility to use temporary free money at any moment and creates for the government new additional capital [9].

Views of the outstanding economists and the economic schools at the public debt of the first and the second half of the XIX century differed a lot. Thus, the representatives of the classic political economy in their researches and conclusions in vast extent relied on the publication of Adam Smith “An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations” dated 1776. Their ideas became popular and were spread in the first half of the XIX century, at that time, when within 60 years before the First World War the German economists made their powerful contribution to the development of the theory of the state finances.

The British economic classic schools: Adam Smith, David Ricardo, Thomas Robert Malthus, John Stuart Mill supported the view that the public debt is a negative phenomenon, as it hinders the economic progress. The problem of the state debt the British considered briefly, not paying considerable attention to it. In contrast to the latter, the German economists: Karl Ditzel, Lorenz von Stein, Adolph Wagner analyzed the issues of the public debt performing differentiated analysis, that flavored the increase of the efficiency level by the governments of the debt financial resources.

Adam Smith – the representative of the British classical school investigated the issue of the public debt in the third part of the final part of his main work “An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations”. Taking into account his considerations, Adam Smith followed the negative point of view if the issue concerned the public debt. The economist stated that “increasing of great debts which at that time suppress and in long-term perspective, more likely, will destroy of the nations of Europe, and they are always nearly performed by the same way” [12]. As the majority of the economists of the XIX century Adam Smith considered, that the public debt was necessary, mostly for financing the military actions, and he investigated if it was obligatory to finance the wars on account of taxes or credits. The scientist criticizes the easiness with which the government can lend financial resources and put the burden on the loan servicing on future generations, because in the final case in combination with the difficulties of implementing new taxes or increase of the existing ones, such situation can lead to economic crisis, non-ability to service the debts, currency devaluation and in general bankruptcy of the country. Tax burden on feudal lords and capitalists will increase, that means that the first tax payers will not be able to support and improve industrial productivity, and the others – will transfer their activity abroad through the income decrease from the capital [12].

Evolution of the development of the public debt in his main scientific research Adam Smith described having investigated the circumstances of the failed policy in the field of the public credit. Thus, the government borrows the financial resources creating the special fund for providing repayment and servicing of the public debt, but when the latter was not able to perform its functions the loans became more popular from providing or secured by a special fund.

Adam Smith’s comments concerning that the borrowed capital state taxing withdrawals financial resources from the production process became the grounding of the doctrine of Jean-Baptiste Say in the first half of the XIX century who saw the difference between two borrowers: the state and the individual when the latter borrows the financial resources for productive use. That’s why the public debt has sense only by directing the borrowed resources by the state in the investment sphere of the actual economy [11].

The next economist and at the same time the follower and the opponent of Adam Smith, who investigated the problem of the public debt, was David Ricardo. In “On the Principles of Political Economy» the outstanding economist of those times considered, that the public expenses should be limited in such a maximum extent as it is possible. Though David Ricardo didn’t consider the difference in expenses financing either on the account of borrowings, or on account of the taxes.

But the economist doesn't support the practice of the public debt in general, because to his mind the crediting system makes the population less economical and lean.

David Ricardo submits the sample of financing military expenses in amount of 20 million pounds by three means: direct financing through the taxation system; debt financing on terms of return yearly 1 million pounds with 5 % yearly rate of debt servicing and creation the special fund (its filling on account of additional measures of the state and achieving the necessary sum). Ricardo gives to the first means of financing of not envisaged state expenses and he has negative point of view concerning the financing on account of increasing the public debt. The tax payers in their majority are likely to consider that it is less burden on account of the taxes to repay and service the public debt within not defined period as it is to cover the expenses once. D.Ricardo created "the equivalence theory" according to which the financing of the budget deficit, independently from that fact if it implemented on account of the loans, or taxes increase, doesn't influence the behavior and level of the economic agents welfare, because the latter perceive the taxes and loans equivalently. Thus, by "equivalency theory", increase of the public debt will not lead to the decrease of the production amounts and employment level increase, because the tax payers awaiting the increase of the tax burden will economize with the purpose to service constantly growing debt [10].

As the addition to "the equivalency theory" became worked out by the American economist-theorist Roberto Barro "the neutrality theory" of the public debt. According to the latter one, replacement of the current tax payments on government debt, or vice versa doesn't lead to the changes in the amounts of consumption, investment and level of the interest rate of prices, because the relative maternity of the resources as a result of their replacement between the generations take place [1].

Less critical by investigating the essence and necessity of the public debt was Thomas Malthus, who considered that on the account of the debt financing one could reach the increase of the aggregate demand. The scientists believed that the employees of non-industrial sphere, soldiers, sailors, the servicing staff exist on account of the taxes, but they create the expenses flavoring the achieving of the full employment in the economy. It is the public debt that provides their servicing. But T.Malthus envisages as well the catastrophic circumstances of the big amounts of the public debts, that is why it is necessary to provide the stability of the public debt, providing the opportunities for its further growth. Increase of the public debt amounts leads to the tax burden increase, and excessively high taxes could lead to the production processes recession, unemployment growth, devaluation of the national currency, and on the final stage there will be an impression of the government non-ability to perform its debt obligations [6].

The next economist experienced more than two decades of the actual economic growth without military state. We'll speak about the researches of John Stuart Mill, who observed downward trend of the public debt, while during the economic growth in the country, the government expenses were not increased with such rate as the capital and population amount. Views of J.Mill are similar to the study of A.Smith. In part seven of the book 5 "Principles on the political economy" the political economist stresses on the negative influence of the debt on the economy through increase of the prices level on tax burden on the working layer of the population. One of the disastrous consequence of the debt financing the scientist considers possible depression or crisis. He follows the views of A.Smith that increase of the tax burden at a final stage will be ended by the war or other emergency.

At the same time J.Mill allows the use of the public debt in three following cases: an overflow of the foreign capital in the world general savings; the capital for investment when by preservation of the financial resources they will be spent in non-productive way; in case when the savings increase will lead to the profitability decrease. The government can yearly accumulate these new savings not having the negative influence on the employment level and salaries of the

---

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

---

workers. Such available for the government capital is the limit of the public debt financing. Credits within the defined by the settlements limit, by J. Mill, can be useful for the working class because they provide the creation of new working places in the military sector.

As problematic J. Mill considers the process of the public debt repayment. The scientists allowed the possibility of simultaneous repayment of the debt by means of the property taxation, but as the easiest way he considered gradual settlement of the obligations on account of surplus income. The political economist doubted the thought that the definite amount of the public debt is desirable and in its essence cannot be changed as a tool of investment for savings the poorer and less experienced part of the society. The only advantage of the investments in the state funds the economist considered to be the state guarantee which is based on the obligatory taxation [8].

Let's proceed with the evolution considering for the public debt by the representatives of the German economic thought. It should be noted that during the reforms at the beginning of the XIX century the studies of Adam Smith were very popular, especially after the defeat of Prussia in 1806.

Karl Ditzel as the founder of the German school invented the new theory concept of the public crediting. In his work "System of government loans" the economist states that the progress in sphere of intellectual and moral wealth of the developed countries of Europe in those times were the result of the process development of the state crediting. K. Ditzel tries in his researches to know the true macro economic importance of the state crediting having considered the economic activity as an element of the general activity. As the starting point of the economist's considerations arose the issue of high rates of the economic growth in England in the last decade of the XVII century in parallel with simultaneous growth of the public debts. Karl Ditzel stresses on the importance of the financing on account of the state credit not only of the emergency expenses (wars), but as well on account of profitable state measures, investment projects that provide the growth of the private savings.

In contrast to the thoughts of A. Smith the German economist proposed the thesis about the following his consideration: the national economy and population will be more wealthy and prosperous in case of significant ratio of the interests payment on governmental bonds in general amount of the state expenses, but such statement concerns exclusively the healthy national economy with the efficient and appropriate governmental management. As a prove K. Ditzel offers the following arguments:

- the purpose of the state financing of the crediting is aggravation of inexhaustible fund of the nation for practical simultaneous use of the financial resources or for stimulating the production start of the necessary products;
- use of the public crediting for financing material purposes (of the military character, infrastructure) or non-material ones (education, court system, administrative reforms, ownership rights and personal safety) stimulates the increase of the employment level, and that means the additional national profit will generate the additional economy;
- state bonds are the most credit available tools of the investments, but the private investor in case of arise more profitable possibility of investing, will be able to sell them;
- no need to accumulate reserve funds in case of emergencies arise by means of preserving of the part of the national product (products preservation produced on account of the taxes, appropriated by the government), instead of this is suggested the possibility to accumulate the national wealth on account of the reserves use;
- problems with the debt repayment and the rates on account of tax burden will be not available until that time when the national economy has high rates of the economic development, and withdrawal of excessively high taxes (for repayment of the public debt) are not to be confirmed [3].

Lorenz von Stein – famous and outstanding philosopher of the Wien University became the founder of the science of the governmental management and follower of K. Ditzel. Stein states that each debt financing of the state expenses is not damaging only in case of the resultative growth of the labor productivity, that should cover and service the debt. The economist differs the direct and indirect productivity of the public debt. In the first case financing into the state enterprises take place, profitability of which are higher the expenses for the debt servicing, in the other cases – financing of the projects from which the economy on account of the productivity growth will generate tax flows sufficient for the debt servicing.

Stein is famous by his expression about the public debt where he follows such point of view that if the state does not have the public debt, then it considers not in full amount about its future or demand too much from the modernity. Thus, after the Great Depression 1873 – 1874 Lorenz von Stein understands the danger of not appropriate use of the public loans with the purpose of providing the common use. By appropriate and efficient use of the public debt it should: provide the growth of the productivity of the national economy, and, i.e., tax flows sufficient for timely and complete servicing of the additional public debt; accumulate, preserve and insure savings of the population, as well distribute the debt burden between the generations [3].

The most famous between the German economists of those times was Adolph Wagner, who strongly criticized the classic political economy and paid great attention to the analysis of the state expenses. The latter the scientists divides into two categories: these that are covered on account of the taxes and those that are financed on account of the state bonds, making the parallels with the main and working capital in business. Wagner divides expenses into common, capital and extraordinary ones. The first ones should be financed on account of the taxes and charges, otherwise there will be the chronic budget deficit. The financing of the second group is possible on account of additional income of the state budget or the state credit, use of the tax income means that the state deprives the public sector from the working capital.

In general, the economist under the upper limit of the crediting states the financing covering on account of the expenses of the public debt that leads to increase of the profit or economy of the state expenses in future budget years, simultaneous not envisaged expenses in cases of wars or force majeure. Adolph Wagner defines three sources for creation of the public debt: inner capital of the national economy, foreign capital and domestic capital that are withdrawal from the private use with the production purposes. Only developed countries have sufficient big reserves of the domestic capital, in its turn, the foreign debt financing is more favorable because it gives the possibility to increase the total amount of the capital in the national economy. Use of the third source of financing is not favorable because of the capital withdrawal out of the sector of the private productive use. In such case to the point of Wagner is better to increase the tax burden. The economist states that in both cases financing on account of taxation or lending, the present generation will have to bear the burden and the expenses from the point of view of consumption [3].

The Marxists approach also takes not the last role on issues of studying the role of the public debt in the system of the state financing and its circumstance – the public debt.

In his first volume of “Capital” Karl Marx considers the public debt as one of the powerful tools of the primary capital accumulation. The scientist states that arise of the public debt, so-call national debts, is connected with the production period, especially with the period of colonialism, sea trade, wars. The public debt as alienation of the state, independently of the form of ruling, either it is despot, republic or constitutional, marked the beginning of the capitalism era. Karl Marx in his scientific research states that from all the national treasure of the country only such part as the public debt is in collective ownership of the nation. Thus, the more wealthy the nation is, then the bigger are its debts amounts.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

Thus, the public debt transforms “fruitless” money into the capital. The state creditors transform the loan resources into the state bonds with high liquidity. Big banks with the national names promoted public money. Thus, founded in 1694 Bank of England that credited the government for 8 % of yearly rate and at the same time had the authorities to emit money from the same capital for the population. Process of crediting and availability of the public debt became the grounding for establishing the class of the fantasists, brokers, stock brokers, bankocrats and rantiers.

It can be followed from the work of Karl Marx that the international credit system arose just from the public debt. And the modern system of taxation became the necessary condition for the functioning of the national crediting, because the national debt as an addition to the state income should cover yearly interest payments. Credit financing gives the possibility to the government to cover the emergency expenses immediately but this leads to the growth of the tax burden. Thus, increase of the taxes as a result of the debts accumulation leads to such situation that the government has to take the new credits for covering new emergency expenses. That’s why the taxation system and the state debt are interconnected and they grow automatically in the progress. First opened system of the state crediting in the Netherlands had the destroying influence on the employee because it held it in the frames of humility, economy, hard work and permanent employment, and from the other side it was characterized by better system of safety.

In total, by issuing the state bonds the state finances its expenses, and the interests on the debt servicing pays from the taxes. From the point of view of Karl Marx, funds received as a loan, the government mainly spends for non production purposes, the key role by this belongs to the military expenses. Such were big debts of England in the XIX century accumulated as a result of several wars. As well the state bonds to the point of view of Karl Marx are associated with the capital which doesn’t exist contrary to the private securities, except the cases of their use for production purposes [7].

At the end of the XIX century and already at the beginning of the XX century the economists of Anglo-Saxon and French speaking scientific society came to the conclusion that envisages the financing of not foreseen and emergency expenses on account of taxation at the moment of the demand to cover them.

By studying the main thoughts of the modern schools and the theorists two main directions can be determined that gave controversial characteristics of the phenomenon of the public debt: classic economic school of the political economy considers the debt as a burden which negatively influences on the economy, because it is put on the generations in future and the accumulation leads to the debt crisis. But the Keynesian theory says that it is not correct to look through so directly the issues of the public debt shifting to the population. Thus, Abba Psarchia Lerner defines both internal and external debt. The internal debt burden can be considered as a burden because payments for the population servicing it pays “for its own”, because this money are returned to them as to the owners of the state bonds. Justification of the external debt availability is possible by using it for the financing of the capital expenses of the state, their efficient implementation will provide increase of the national income, sufficient both for the interests payment and for the profit growth of the state and the population.

John Maynard Keynes stands for the creation of the budget surpluses for liquidation the public debt in the period of flourishing. In general, the scientists had quite conservative approach to the availability of the public debt which laid in the protest concerning the financing on account of borrowing the current costs, because it is tantamount to intention creation of the budget deficit. Out of the contributions of Keynes and other Keynesian economists the alternative approach to the public debt was defined. The approach is based on the idea that the public debt can’t be considered equal to the private one. Sovereign states have the right to create

so much money how much they need to pay for the resources which they'd like to buy in the private sector. In the present situation a lot of the scientists consider that the problem of the public debt should be solved by increasing the rate of the economy growth. It is believed that high rates of the growth can be received by means of the economy freeing from "the intervention" of the state which will favor to the decrease of the public debt and deficit. Higher rates of the growth can be achieved due to supporting constant and significant part of the public debt. If any state supports its economy on the borrowings not conducting any stimulating actions for the economic growth, this is the peculiarity that the state operates not efficiently and high level of speculative attacks can lead to the debt crisis [19].

James McGill Buchanan considered that the public debt presents itself the burden for future taxes payers because current loans only allow to delay the expenses financing in time. Additionally we have the economic value of the loans, because the borrower should pay high interests for submitted possibility to increase the consumption today. Payment of interest savings negatively influences on the national wealth because using the loans for financing the growing expenses constantly decreases the living standards of the borrower in future. If the loans have got the value, that doesn't mean that they not desirable, because the debt allows to the economic entities to reach higher level on the utility curve. But this concept doesn't concern the public debt. Though at the beginning J.M.Buchanan considered the public loans for financing the capital expenses to be appropriate, later he changed his point of view because the majority of the state expenses are not capital by their nature. The scientists equals the public debt to the private one but at the final stage he doesn't consider the debt finances to be useful for the society [13].

Robert Barro in the 1970-s states that fiscal Keynesian policy is extremely non-efficient mechanism because increase of the financial expenses that are financed by means of issuing the debt are compensated by increase of the private savings, and the economic agents are awaiting growth of their future tax obligation necessary for the debt repayment [13].

In the modern economic schools the terms "the debt" and "the deficit" quite often are considered to be interchangeable. The deficit presents itself the difference between the flows of the state expenses and income in the current year. The public debt is not repaid state securities issued for the financing of the previous year budget deficits. In case of surplus the amount of the public debt is decreased. The base theory of the public debt states the growth of the state budget deficit means need growth in loan funds, withdrawal from the private sector, the latter by this receive the loans from the international investors or the citizens of the country. In other words such situation arises when the government starts to compete with the private borrowers that leads to the growth of the interest rate [5].

In the modern monetary theory the public debt is investigated as "the private wealth", and the interest rate – as "the private income". Total public debt actually presents itself only expressing the accumulated in the past budget deficits. Covering of the budget deficit on account of the debt obligations has the positive character because the financial resources are directed into the private sector that allows to preserve appropriate level of the demand for the products and services to provide the income growth, and at the final stage will lead to much faster accumulation of the financial assets than by non-deficit budget and the debt non availability [14].

The new Keynesian paradigm is based, in the point of views of the modern monetarists, on the following false statements: firstly, the state borrows for the expenses financing; secondly, there exist the fixed proposition of the savings available at any period of time; thirdly, the state taking the loans from this fixed proposition, favors the creation of the competitiveness by the private borrowers which leads to the interest rate growth. Modern monetary theory is grounded on the following positions: firstly, the savings are the function of the national income and cannot have the fixed evaluation at any period of time because the governmental expenses stimulate the economic activity, growth of GDP and national income, thus, the savings growth.

Secondly, the borrowings of the private sector don't depend on the fixed proposition of the savings (new Keynesian model envisages that the bank is capable to credit if it has appropriate sum of funds, at the same time the monetary theory says about the possibility to receive by the banks financial assets from the reserves of the central bank). Thirdly, if there is the budget deficit on the cash market there arise the following situation: the government on the account of performing the procurements actually put into force the rank of the agreements, which in its turn leads to the increase of the bank reserves growth every day. Thus, the banks try to get rid of the reserved stocks decreasing the interest rate on the credit market [14].

The outstanding economists of the XXI century Gregory Mankiw as well conducted the researches in sphere of the public debt that were grounded on the debt burden for future generations. The public debt in long-term period will lead to the decrease of the accumulated capital and increase of the external debt. In its work "The economics" the following researches R. Campbell, R. MacConnel and Stenly L. Brues equal the state debt to the public debt that includes the financial assets of the economic agents of the market and leads to the demand growth and the price increase of other assets. The scientists consider that the debt cannot be the factor through which the country can become the bankrupt, as well don't define it as the burden for future generations. To avoid the danger of default is possible by means of refinancing the debt, growth of the tax burden or cash emission, which concerns the internal debt. The external debt is actually the burden for the economy because the debt repayment and servicing mean the transfer of the part of the part of the country to the foreign creditors [22].

The active supporter of the state intervention in the economy, the scientist-theorists of the modernity Joseph Stiglitz should be mentioned. The Nobel laureate stands against the decrease of the budget expenses (strict budget economy) in the conditions of the crisis, because in the contrary exacerbation of the crisis processes, decrease of the effective demand and levelling of the economic growth will take place. Only following the strategy of the economic growth the state will be able to renew the ability to repay the debt obligations, to decrease of the interest rates and to create new investment projects. Thus, by the study of the scientists deficit financing by the government of its programs on account of increasing the amount of the state debt is possible [23].

Having considered the views of the foreign scientists, economists, economic theories Розглянувши погляди іноземних науковців, економістів, економічних теорій та шкіл, and schools we'll come to the analysis of the domestic theorists and practitioners. But it should be noted that the views of the Ukrainian scientists are not limited by the use of the world popular theories of the political economy of the XVII–XVIII centuries.

Content and nature of the public debt bears the controversial character among different scientists – economists of Ukraine. Let's investigate the views of the domestic economists that differentiated among them by different peculiarities of the public debt.

So, V. M. Fedosov, V. A. Stepanenko and V. M. Sutormina in the book "The State Finances" consider the public debt as the sum of debts under issued not repaid internal loans, taking into account the sum of the financial obligations of the country concerning the foreign investors as of the definite date, so the debt of the country is combined with the external debt of the private sector. As well the authors differ the term of the productive and non-productive use of the state loans, by the first directing the credit is used as a capital, in other cases the cash serves in role of the payment means [24]. Private debts are not considered by defining the essence of the public debt such domestic economists as Z. I. Vatamanuyk and S. M. Panchyshyn, who treat the public debt as a combination of issued but until that time not repaid state loans with the interests for use that should be paid until the defined date [20]. As well it also should be noted that usually the interests are not considered by treating the essence of the public debt.

Similar definitions of the term "the public debt" are given by the Ukrainian economists as V. P. Kudriashok and V. V. Kozuyk that consider by the determination of the public debt

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

combination of the emitted debts (with interests payment – in definition by V. V. Kozuyk), taking into consideration guaranteed public debt [21; 20].

By T. G. Bondarchuk: “the public debt is a total sum of the state debt which is composed by all issued and not repaid debt obligations of the state including the state debt obligations that come into force as a result of the issued guarantees under the credits, or the obligations that arise on the base of legislation or the agreement” [16].

Quite in narrow sense the public debt is characterized by V. D. Basylevych in his treatment because the latter considers it from the side of “the accumulated by the government sum of borrowed funds for deficits financing of the state budgets” [15].

The most completed and the most grounded, to our point of view, consideration of the public debt is composed of the definition the public debt by T. P. Vakhnenko: “this is the sum of the financial obligations of the general governmental sector of the state regulation having the forms of agreements concerning repayment the involved funds (received goods, works execution, services providing, etc.) and payment of the interests (or without such payment)” [18].

Conclusions and suggestions. We can summarize the brief contrast of the views and opinions sources as for the consideration of the public debt and understanding its essence. Already at the end of the XVII century the representatives of the world economic thought discussed the public debt as a toll of financing the emergency expenses. The public debt was considered as possible cure from the problems solving of the state finances. Political economy was created simultaneously with its object of the analysis, going by steps of creating paper money and caused as a result of it financial revolution.

Notwithstanding the fact that about the negative and positive side of the public debt availability one started to speak already in the XVII century, in any case more based views and theories concerning the definition of the public debt essence and its determination for the economy development are related to the period of the existence classic and the Keynesian schools of the political economy.

And no matter how much the scientists will speak about the public debt, we understand, that nowadays it is an indivisible tool in combination with the mechanisms that provide the economic growth and the development of the world economy. It is impossible to avoid the public debt, it has both negative and positive features. Approaches of many but all scientists were analyzed in the article. All views are noteworthy and should be considered. Already for some centuries the scientists-economists having accepted the public debt as an economic phenomenon, closely connect it with the processes of the modern globalization and internationalization of the world economy, and are looking for the approaches to define the public debt with the main aim: to provide the most efficient its use with the least losses for the economy and the society. Understanding of the debt essence favors finding the methods of its rational use with the advantages for the economic agents and the state.

References

1. Barro, R.J. *Are Government Bonds Net Wealth?* Retrieved from <https://dash.harvard.edu/handle/1/3451399>.
2. Defoe, D. *An Essay upon Publick Credit.* Retrieved from https://books.google.com.ua/books?id=ycBeAAAaAAJ&pg=PA3&lpg=PA3&dq=An+Essay+on+Public+Credit&source=bl&ots=GARfQszlyM&sig=7uOiSmrKxd_qdPKml5cP67xxVs&hl=uk&sa=X&ved=0ahUKEwih8LL2p6zPAhXHjSwKHTsaBDQQ6AEILzAD#v=onepage&q=An%20Essay%20on%20Public%20Credit&f=false.
3. Holtfrerich, Carl-Ludwig. *Government Debt in Economic Thought of the Long 19th Century.* Retrieved from http://edocs.fu-berlin.de/docs/servlets/MCRFileNodeServlet/FUDOCs_derivate_00000002511/discpaper4_2013.pdf.
4. Hume, D. Discourse VIII: *Of Public Credit*, in *Political Discourses* [Retrieved from <https://books.google.com.ua/books?id=yvxbAAAQAAJ&printsec=frontcover&dq=Of+Public+Credi>

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

t+hume&hl=uk&sa=X&ved=0ahUKEwiv6eyIq6zPAhVJEiwKHc5SAIAQ6AEIHDA#v=onepage&q=Of%20Public%20Credit%20hume&f=false.

5. Irons, J. and Bivens, J. *Government debt and economic growth*. Retrieved from <http://www.epi.org/publication/bp271/>.

6. Malthus, T. *Principles of Political Economy*. Retrieved from <http://oll.libertyfund.org/titles/malthus-principles-of-political-economy>

7. Marx, K. *State debt, capital and big industry*. Retrieved from <http://www.panarchy.org/marx/statedebt.html>.

8. Mill, J. S. *The Principles of Political Economy*. Retrieved from <http://eet.pixel-online.org/files/etranslation/original/Mill,%20Principles%20of%20Political%20Economy.pdf>.

9. Nicholas, J. Theocarakis. *The history of the political economy of public debt*. Retrieved from https://varoufakis.files.wordpress.com/2014/11/eshet_brazil_polecon_public_debt.pdf.

10. Ricardo, D. *On the Principles of Political Economy and Taxation*. Retrieved from <http://socserv.mcmaster.ca/econ/ugcm/3113/ricardo/Principles.pdf>.

11. Say, J. *Traité déconomie politique*. Retrieved from <http://www.institutcoppet.org/2011/12/09/jean-baptiste-say-traite-deconomie-politique-1803>.

12. Smith, A. *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. Retrieved from <http://www.econlib.org/library/Smith/smWN22.html>.

13. Tempelman, J.H., James M. Buchanan *Buchanan on Public-debt finance*. Retrieved from https://www.independent.org/pdf/tir/tir_11_03_06_templeman.pdf.

14. Winston, G. *Debt, deficits, and modern monetary theory*. Retrieved from <http://hir.harvard.edu/archives/2853>.

15. Bazylevych, V.D., Bazylevych, K.S. & Balastryk, L.O. (2007). *Makroekonomika [Macroeconomics]*. Kyiv: Znannia (in Ukrainian).

16. Bondaruk, T.H. (1999). Zovnishnii derzhavnyi borh Ukrainy ta mekhanizm yoho obsluhovuvannya [External public debt of Ukraine and its mechanism of service]. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, no. 5, pp. 40–45 (in Ukrainian).

17. Vatamaniuk, Z.I., Panchyshyn, S.M., Revenchuk, S.K. (2005). *Ekonomichna teoriia: makro- i mikroekonomika [Economics: macro- and microeconomics]*. Kyiv: Alternatyvy (in Ukrainian).

18. Vakhnenko, T.P. (2000). *Derzhavnyi borh Ukrainy ta yoho ekonomichni naslidky [The public debt of Ukraine and its economic consequences]*. Kyiv: Alterpres (in Ukrainian).

19. Keins, Dzh.M. (1999). *Obshchaia teoriia zaniatosti, protsenta i deneg [The General Theory of Employment, Interest and Money]*. Moscow: Gelios ARV

20. Koziuk, V.V. (2002). *Derzhavnyi borh v umovakh rynkovoi transformatsii ekonomiky Ukrainy [Public debt in a market economy transformation Ukraine]*. Ternopil: Kart-blansh (in Ukrainian).

21. Kudriashov, V.P. (2008). *Kurs finansiv [Finance course]*. Kyiv: Znannia (in Ukrainian).

22. Makkonell, K. & Briu, S. (2003). *Ekonomiks: printsipy, problemy i politika [Economics: principles, problems and policies]*. Moscow: Infra (in Russian).

23. Styhlyts, Dzh.Yu. (1997). *Ekonomika gosudarstvennogo sektora [Economics of the public sector]*. Moscow: Infra-M (in Russian).

24. Fedosov, V.M., Ogorodnik, S.Ya., Sutormina, V.M. (1991). *Gosudarstvennye finansy [Public finances]*. Kyiv: Lybid (in Russian).

References (in language original)

1. Barro R. J. Are Government Bonds Net Wealth? [E-resource] / R. J. Barro. – Access mode : <https://dash.harvard.edu/handle/1/3451399>.

2. Defoe D. An Essay upon Publick Credit [E-resource] / D. Defoe. – Access mode : https://books.google.com.ua/books?id=ycBeAAAACAAJ&pg=PA3&lpg=PA3&dq=An+Essay+on+Public+Credit&source=bl&ots=GARfQSzlyM&sig=7uOiSmrKxd_qdPKml5cP67xxVs&hl=uk&sa=X&ved=0ahUKEwih8LL2p6zPAhXHjSwKHTsaBDQQ6AEILzAD#v=onepage&q=An%20Essay%20on%20Public%20Credit&f=false.

3. Holtferich Carl-Ludwig. Government Debt in Economic Thought of the Long 19th Century [E-resource] / Carl-Ludwig Holtferich. – Access mode : http://edocs.fu-berlin.de/docs/servlets/MCRFileNodeServlet/FUDOCS_derivate_00000002511/discpaper4_2013.pdf.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

4. *Hume D.* Discourse VIII: Of Public Credit, in Political Discourses [E-resource] / D. Hume. – Access mode : <https://books.google.com.ua/books?id=yvxbAAAAQAAJ&printsec=frontcover&dq=Of+Public+Credit+hume&hl=uk&sa=X&ved=0ahUKEwiv6eyIq6zPAhVJEiwKHc5SAIAQ6AEIHDAA#v=onepage&q=Of%20Public%20Credit%20hume&f=false>.

5. *Irons J. and Bivens J.* Government debt and economic growth [E-resource] / J. Irons and J. Bivens. – Access mode : <http://www.epi.org/publication/bp271/>.

6. *Malthus T.* Principles of Political Economy [E-resource] / T. R. Malthus. – Access mode : <http://oll.libertyfund.org/titles/malthus-principles-of-political-economy>.

7. *Marx K.* State debt, capital and big industry [E-resource] / K. Marx. – Access mode : <http://www.panarchy.org/marx/statedebt.html>.

8. *Mill J. S.* The Principles of Political Economy [E-resource] / J. S. Mill. – Access mode : <http://eet.pixel-online.org/files/etranslation/original/Mill,%20Principles%20of%20Political%20Economy.pdf>.

9. *Nicholas J.* Theocarakis The history of the political economy of public debt [E-resource] / J. Theocarakis Nicholas. – Access mode : https://varoufakis.files.wordpress.com/2014/11/eshet_brazil_polecon_public_debt.pdf.

10. *Ricardo D.* On the Principles of Political Economy and Taxation [E-resource] / D. Ricardo. – Access mode : <http://socserv.mcmaster.ca/econ/ugcm/3ll3/ricardo/Principles.pdf>.

11. *Say J.* Traité d'économie politique [E-resource] / J. Say. – Access mode : <http://www.institutcoppet.org/2011/12/09/jean-baptiste-say-traite-deconomie-politique-1803>.

12. *Smith A.* An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations [E-resource] / A. Smith. – Access mode : <http://www.econlib.org/library/Smith/smWN22.html>.

13. *Tempelman J. H.* James M. Buchanan on Public-debt finance [E-resource] / J. H. Tempelman. – Access mode : https://www.independent.org/pdf/tir/tir_11_03_06_templeman.pdf.

14. *Winston G.* Debt, deficits, and modern monetary theory [E-resource] / G. Winston. – Access mode : <http://hir.harvard.edu/archives/2853>.

15. *Базилевич В. Д.* Макроекономіка : підручник / В. Д. Базилевич, К. С. Базилевич, Л. О. Баластрик. – К. : Знання, 2007. – 703 с.

16. *Бондарук Т. Г.* Зовнішній державний борг України та механізм його обслуговування / Т. Г. Бондарук // Фінанси України. – 1999. – № 5. – С. 40–45.

17. *Ватаманюк З. І.* Економічна теорія: макро- і мікроекономіка : навч. посіб. / З. І. Ватаманюк, С. М. Панчишин, С. К. Ревенчук. – К. : Альтернативи, 2005. – 608 с.

18. *Вахненко Т. П.* Державний борг України та його економічні наслідки : монографія / Т. П. Вахненко. – К. : Альтерпрес, 2000. – 152 с.

19. *Кейнс Дж. М.* Общая теория занятости, процента и денег / Дж. М. Кейнс. – М. : Гелиос АРВ, 1999. – 352 с.

20. *Козюк В. В.* Державний борг в умовах ринкової трансформації економіки України : монографія / В. В. Козюк. – Тернопіль : Карт-бланш, 2002. – 238 с.

21. *Кудряшов В. П.* Курс фінансів: навч. посіб. / В. П. Кудряшов. – К. : Знання, 2008. – 431 с.

22. *Макконнелл К.* Экономикс: принципы, проблемы и политика / К. Макконнелл, С. Брю. – М. : Инфра, 2003. – 502 с.

23. *Стиглиц Дж. Ю.* Экономика государственного сектора / Дж. Ю. Стиглиц. – М. : ИНФРА-М, 1997. – 720 с.

24. *Федосов В. М.* Государственные финансы / В. М. Федосов, С. Я. Огородник, В. М. Сутормина. – К. : Лыбидь, 1991. – 342 с.

Omelianenko Marharyta – PhD student, Chernihiv National University of Technology (95 Shevchenka Str., 14027 Chernihiv, Ukraine).

Омелянєнко Маргарита Олександрівна – аспірант, Чернігівський національний технологічний університет (вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, 14027, Україна).

Омельяненко Маргарита Александровна – аспирант, Черниговский национальный технологический университет (ул. Шевченко, 95, г. Чернигов, 14027, Украина).

E-mail: marharyta23101992@gmail.com

УДК 005.591.452:657(477)

Світлана Рудейчук

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПУБЛІЧНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА В УКРАЇНІ: ОБЛІКОВИЙ АСПЕКТ

Светлана Рудейчук

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ПУБЛИЧНО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА В УКРАИНЕ: УЧЕТНЫЙ АСПЕКТ

Svitlana Rudeychuk

CURRENT STATE AND DEVELOPMENT PROSPECTS OF PUBLIC PRIVATE PARTNERSHIP IN UKRAINE: ACCOUNT ASPECT

Стаття присвячена дослідженню особливостей функціонування публічно-приватного партнерства в Україні. У процесі дослідження вивчено сучасний стан проектів публічно-приватного партнерства в Україні, а також з'ясовано основні перешкоди та перспективи розвитку публічно-приватного партнерства в Україні. Охарактеризовано чинну законодавчу базу, що регулює питання у сфері реалізації проектів публічно-приватного партнерства. Виділено проблеми, які перешкоджають впровадженню проектів публічно-приватного партнерства в Україні, та охарактеризовано напрями удосконалення обліково-аналітичного забезпечення реалізації проектів суспільного значення в межах публічно-приватного партнерства.

Ключові слова: публічно-приватне партнерство, державно-приватне партнерство, партнер, договори, угода про розподіл продукції, система бухгалтерського обліку.

Рис.: 1. Бібл.: 6.

Статья посвящена исследованию особенностей функционирования публично-частного партнерства в Украине. В процессе исследования изучено современное состояние проектов государственно-частного партнерства в Украине, а также выяснены основные препятствия и перспективы развития государственно-частного партнерства в Украине. В статье охарактеризована действующая законодательная база, которая регулирует вопросы в сфере реализации проектов государственно-частного партнерства. Выделены проблемы, которые препятствуют внедрению проектов государственно-частного партнерства в Украине, и охарактеризованы направления совершенствования учетно-аналитического обеспечения реализации проектов общественного значения в рамках публично-частного партнерства.

Ключевые слова: публично-частное партнерство, государственно-частное партнерство, партнер, договоры, соглашение о разделе продукции, система бухгалтерского учета.

Рис.: 1. Библ.: 6.

The article is devoted to investigation of the functioning of public-private partnership in Ukraine. The study examined the current state of Public Private Partnership in Ukraine, and found the main obstacles and prospects of development of public-private partnership in Ukraine. The article describes the current legal framework governing the implementation of projects in the field of public-private partnership. Highlight the problems that hinder the implementation of Public-Private Partnership in Ukraine, and characterized directions of improvement of accounting and analytical support projects of public importance within public-private partnership.

Key words: public-private partnerships, partner agreements, an agreement on production sharing, system of accounting.

Fig.: 1. Bibl.: 6.

JEL Classification: M14, M40, M41

Постановка проблеми. Публічно-приватне партнерство є однією із сучасних форм ведення бізнесу в умовах динамічного розвитку економіки країни. Основою для формування публічно-приватного партнерства є розподіл завдань між державним і приватним секторами таким чином, щоб спільне підприємство забезпечувало б ефективну реалізацію завдань на благо суспільства. Приватний партнер має на меті задовольнити свої потреби в отриманні максимального прибутку від здійснення діяльності, публічний партнер, у свою чергу, має на меті, використовуючи всі засоби, якими він володіє, задовольнити максимальним чином суспільні потреби у результаті здійснення діяльності. Тому загалом саме публічно-приватне партнерство має на меті досягнення максимального суспільного ефекту на комерційній основі. Таким чином, таку організацію бізнесу слід розглядати, з одного боку, як інструмент для розвитку інфраструктури країни, з іншого боку, як спосіб надання громадянам певних послуг.

За даними центральних та місцевих органів виконавчої влади в Україні станом на 1 січня 2016 року на засадах державно-приватного партнерства реалізується 177 проектів (укладено 146 договорів концесії, 31 договір про спільну діяльність). Ра-

ОБЛІК, КОНТРОЛЬ ТА АУДИТ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

зом з цим за даними Луганської облдержадміністрації 6 проектів, що реалізуються на засадах державно-приватного партнерства, знаходяться на території, непідконтрольній українській владі, а саме проекти в таких сферах: пошук, розвідка родовищ корисних копалин та їх видобування – 2; збір, очищення та розподілення води – 3; інші – 1 [5].

У зв'язку із зазначеним, інформація щодо стану реалізації зазначених проектів відсутня, тому вони не враховуються у наведених даних. Зазначені проекти реалізуються в таких сферах господарської діяльності: оброблення відходів (112 проектів, що становить 63,2 % від загальної кількості); збір, очищення та розподілення води (30 проектів, що становить 16,8 % від загальної кількості); будівництво та/або експлуатація автострад, доріг, залізниць, злітно-посадкових смуг на аеродромах, мостів, шляхових естакад, тунелів і метрополітенів, морських і річкових портів та їх інфраструктури (16 проектів, що становить 9,0 % від загальної кількості); виробництво, транспортування і постачання тепла (6 проектів, що становить 3,3 % від загальної кількості); виробництво, розподілення та постачання електричної енергії (5 проектів, що становить 2,8 % від загальної кількості); управління нерухомістю (2 проекти, що становить 1,1 % від загальної кількості); пошук, розвідка родовищ корисних копалин та їх видобування (1 проект, що становить 0,6 % від загальної кількості); туризм, відпочинок, рекреація, культура та спорт (1 проект, що становить 0,6 % від загальної кількості); інші (4 проекти, що становить 2,6 % від загальної кількості). Слід зазначити, що значна частина проектів реалізується на території Полтавської (113), Миколаївської (15) та Одеської (14) областей. В основному це проекти у сферах надання житлово-комунальних послуг, таких як збір, очищення та розподілення води та послуг зі збору/вивозу й утилізації побутових відходів [5].

Таким чином, за сучасних умов ведення бізнесу для України є актуальним функціонування та розвиток механізму приватно-публічного партнерства, оскільки досвід розвинутих країн у сфері публічно-приватного партнерства вказує на певні переваги цієї форми організації бізнесу щодо реалізації проектів на благо суспільства: багаторічний характер співпраці, розподіл ризиків між партнерами, винагорода за здійснену діяльність тощо. Тому варто більш глибоко дослідити питання, пов'язані з розвитку механізму публічно-приватного партнерства в Україні та обліково-аналітичним забезпеченням управління проектами на основі такого механізму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості механізму та розвитку публічно-приватного партнерства в Україні досліджували у своїй працях такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як В. Ю. Гарбариніна [1], Ю. З. Драчук, Н. В. Трушкіна [2], Т. А. Заяць, В. Л. Жаховська, О. І. Дяконенко [3], В. П. Звонар [4], Б. Корбус (Korbus B.), Т. Срокош (Srokosz T.), М. Вавжиняк (Wawrzyński M.) [6] та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на існуючий науковий доробок у сфері публічно-приватного партнерства, залишаються недостатньо дослідженими питання, що стосуються особливостей управління проектами з боку публічного та приватного партнерів, аналізу та оцінки ризиків таких проектів, а також визначення напрямів удосконалення обліково-аналітичного забезпечення реалізації проектів публічно-приватного партнерства.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення особливостей механізму публічно-приватного партнерства з метою виявлення основних напрямів удосконалення обліково-аналітичного забезпечення реалізації проектів публічно-приватного партнерства в Україні.

Виклад основного матеріалу. Публічно-приватне партнерство засноване на принципах довготермінового характеру співпраці, метою якого є створення інфраструктури, що сприяє наданню послуг громадського характеру. Головним завданням публічного партнера є надання послуг суспільного значення. В той час як приватний партнер здій-

ОБЛІК, КОНТРОЛЬ ТА АУДИТ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

снює господарську діяльність та отримує прибутки, надаючи послуги суспільного характеру. Таким чином, договори у сфері публічно-приватного партнерства стосуються переважно проектування, будівництва, модернізації, технічного обслуговування та експлуатації необоротних активів, які пізніше стають основою для надання послуг суспільного значення.

Якщо брати до уваги становлення та розвиток публічно-приватного партнерства в Україні, то варто зазначити про нормативно-правову базу, яка є основою зародження та подальшого розвитку цього виду партнерства. В Україні існує певне правове поле, яке визначає основні принципи співробітництва публічного та приватного секторів з метою залучення додаткових інвестицій в економіку України. Насамперед, це Конституція України, кодекси України (зокрема Господарський та Цивільний), Закони України «Про державно-приватне партнерство», «Про концесії», «Про оренду державного й комунального майна», «Про управління об'єктами державної власності» та інші підзаконні акти України, а також міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Аналізуючи положення зазначених нормативних документів, у першу чергу варто звернути увагу на необхідності заміни терміна «державно-приватне партнерство», який вживається в Україні та чинних нормативних документах, на термін «публічно-приватне партнерство», оскільки останній є загальноприйнятим терміном у більшості країн світу.

Крім того, існують певні суперечності та неузгодженості у нормативно-правових документах України, що суттєво ускладнює процес розвитку публічно-приватного партнерства в Україні. Насамперед, варто розширити на законодавчому рівні перелік форм взаємодії публічного та приватного партнерів, а не обмежуватись однією формою – договором (наприклад, дозволити об'єднання підприємств різних форм власності на основі спільних інтересів, що набуло великого розповсюдження у розвинутих країнах світу). Також варто роз'яснити можливі переваги такого виду партнерства як для публічного партнера, так і приватного. Разом з тим визначитись з джерелами фінансування цього виду партнерства, зокрема, що стосується фінансування проектів за участі банківських установ. Це приведе до розвитку публічно-приватного партнерства на теренах України та поліпшить інвестиційний клімат у ній.

Варто також зазначити, що суб'єкти господарювання мають багато сумнівів під час розкриття інформації щодо здійснення публічно-приватного партнерства в реєстрах обліку та у фінансовій звітності. Сумніви стосуються передусім питань, які пов'язані з отриманням прибутку в результаті здійснення діяльності в межах такого партнерства, розподілом ризиків та продукції (або послуг), що виникла у результаті укладення договору про партнерство між публічним та приватним партнерами. До того ж існують проблеми з відображенням в облікових реєстрах інформації щодо отриманого приватним партнером фінансування, розрахунків між приватним та публічним партнером (передача землі для розвитку, розподіл доходів від інвестицій між приватним партнером та публічним тощо).

Тому визначена концепція становлення та розвитку публічно-приватного партнерства повинна сприяти формуванню адекватного для потреб управління та задоволення інформаційних потреб суспільства обліково-аналітичного забезпечення реалізації проектів публічно-приватного партнерства (рис.).

Ця концепція враховує мету створення публічно-приватного партнерства, алгоритм планування заходів у сфері публічно-приватного партнерства, що у сукупності має вплив на особливості формування обліково-аналітичного забезпечення реалізації проектів публічно-приватного партнерства.

Рис. Концепція становлення та розвитку публічно-приватного партнерства

Перед прийняттям рішення щодо реалізації конкретного проєкту у формі публічно-приватного партнерства публічний партнер повинен під страхом ненадійності договору про публічно-приватне партнерство провести аналіз діяльності приватного партнера та визначити й оцінити ризики, які будуть пов'язані з реалізацією проєкту, розглянути всі економічні та фінансові аспекти, пов'язані з будівництвом і експлуатацією запропонованого об'єкта, а також визначити вартість проєкту в межах здійснення публічно-приватного партнерства. Кожен публічний партнер повинен враховувати не тільки прибуток, отриманий від реалізації інвестицій, але й соціальні вигоди та ризики, пов'язані з реалізацією проєкту в межах публічно-приватного партнерства.

Висновки та пропозиції. Таким чином, публічно-приватне партнерство ґрунтується на співробітництві між державою в особі уряду з приватним сектором. Це є реалізацією спільної мети, у ході якої муніципалітет і приватний підприємець розподіляють і ризики, і інвестиції, і отриманий результат своєї співпраці. Разом з тим бухгалтерський облік повинен враховувати усі аспекти такої діяльності та надавати повну і своєчасну інформацію про ступінь реалізації спільного для публічного та приватного партнерів проєкту суспільного значення, а аналіз облікової інформації є необхідним для прийняття ефективних раціональних рішень щодо реалізації проєкту.

Список використаних джерел

1. Гарбариніна В. Ю. Удосконалення організаційно-правового механізму реалізації політики державно-приватного партнерства в Україні / В. Ю. Гарбариніна // Державне управління та

ОБЛІК, КОНТРОЛЬ ТА АУДИТ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

місцеве самоврядування. Серія: Механізм державного управління. – 2015. – Вип. 4 (27). – С. 116–123.

2. Драчук Ю. З. Визначення змісту терміна “публічно-приватне партнерство у сфері інноваційного розвитку промисловості” / Ю. З. Драчук, Н. В. Трушкіна // Глобальні та національні проблеми економіки. Серія: Економіка та управління національним господарством. – Миколаїв : Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського, 2016. – Вип. 9. – С. 98–104.

3. Заяць Т. А. Публічно-приватне партнерство в Україні: основні обмеження та напрями розвитку / Т. А. Заяць, В. Л. Жаховська, О. І. Дяконенко // Економіка та держава. – 2015. – № 5. – С. 6–10.

4. Звонар В. П. Публічно-приватне партнерство в Україні в контексті соціальної інноваційності розвитку / В. П. Звонар // Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова. – 2014. – Т. 19, вип. 3/3. – С. 149–155.

5. Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=6b08c354-a6fd-4ace-8c57-41829defda5c&title=DovidkaSchodoStanuZdiisnennia>.

6. Korbus B., Srokosz T., Wawrzyniak M. Partnerstwo publiczno-prywatne. Poradnik: Praca zbiorowa / Pod redakcją Bartosza Korbusa. – Warszawa: Urząd Zamówień Publicznych Departament Informacji, Edukacji i Analiz Systemowych, 2010. – 156 s.

References

1. Harbarynina, V.Yu. (2015). Udoskonalennia orhanizatsiino-pravovoho mekhanizmu realizatsii polityky derzhavno-pryvatnoho partnerstva v Ukraini [Improving organizational and legal mechanism for implementing the policy of public-private partnership in Ukraine]. *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia. Serii: Mekhanizm derzhavnoho upravlinnia – Public Administration and Local Self-Government. Series: The mechanism of governance*, issue 4 (27), pp. 116–123 (in Ukrainian).

2. Drachuk, Yu.Z., Trushkina, N.V. (2016). Vyznachennia zmistu termina “publichno-pryvatne partnerstvo u sferi innovatsiinoho rozvytku promyslovosti” [Determination of the term “public-private partnership in the field of innovative industrial development”]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky. Serii: Ekonomika ta upravlinnia natsionalnym hospodarstvom – Global and national economic problems. Series: Economics and national economy management*, issue 9, pp. 98–104 (in Ukrainian).

3. Zaiats, T.A., Zhakhovska, V.L., Diakonenko, O.I. (2015). Publichno-pryvatne partnerstvo v Ukraini: osnovni obmezhenia ta napriamy rozvytku [Public-private partnership in Ukraine: key limitations and development directions]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and State*, no. 5, pp. 6–10 (in Ukrainian).

4. Zvonar, V.P. (2014). Publichno-pryvatne partnerstvo v Ukraini v konteksti sotsialnoi innovatsiinosti rozvytku [Public-private partnership in Ukraine in the context of social innovation]. *Visnyk ONU imeni I.I. Mechnykova – Odesa National University Herald*, vol. 19, issue 3/3, pp. 149–155 (in Ukrainian).

5. Ofitsiynyi sait Ministerstva ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy [Official site of Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine]. Retrieved from <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=6b08c354-a6fd-4ace-8c57-41829defda5c&title=DovidkaSchodoStanuZdiisnennia>.

6. Korbus, B., Srokosz, T., Wawrzyniak, M. (2010). *Partnerstwo publiczno-prywatne [Public-private partnerships]*. Warszawa: Urząd Zamówień Publicznych Departament Informacji, Edukacji i Analiz Systemowych.

Рудейчук Світлана Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку та фінансів, Івано-Франківський інститут менеджменту ТНЕУ (вул. Галицька, 7, м. Івано-Франківськ, Україна).

Рудейчук Светлана Владимировна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры учета и финансов, Ивано-Франковский институт менеджмента ТНЭУ (ул. Галицкая, 7, г. Ивано-Франковск, Украина).

Rudeychuk Svitlana – PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of Department of Accounting and Finance, Ivano-Frankivsk Institute of Management TNEU (7 Galicka Str., Ivano-Frankivsk, Ukraine).

E-mail: anna.jakovets@mail.ru

UDC [657:004](73)

*Olena Volot, Olena Rosokhach***FEATURES OF MODERN AUTOMATED ACCOUNTING INFORMATION SYSTEM AND THEIR USING IN USA COMPANIES***Олена Волот, Олена Росохач***ОСОБЛИВОСТІ АВТОМАТИЗОВАНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ТА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ НА ПІДПРИЄМСТВАХ США***Елена Волот, Елена Росохач***ОСОБЕННОСТИ АВТОМАТИЗИРОВАННЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ СИСТЕМ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА И ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ США**

In the article there are the characteristics and the peculiarities of using modern automated information systems of accounting and management at the enterprises of the United States. Determined advantages and disadvantages of corporate information systems, as well as factors that stimulate the growth of the commercial software market in USA

Key words: *accounting, computerized information systems, management information systems.*

Fig.: 1. Tabl.: 1. Bibl.: 7.

Розглянуто характеристики та проаналізовано особливості використання сучасних автоматизованих інформаційних систем бухгалтерського обліку та управління на підприємствах США. Визначено переваги та недоліки застосування корпоративних інформаційних систем, а також фактори, що стимулюють зростання комерційного ринку програмного забезпечення США.

Ключові слова: *бухгалтерський облік, автоматизовані інформаційні системи, інформаційні системи управління.*

Рис.: 1. Табл.: 1. Бібл.: 7.

Рассмотрены характеристики и проанализированы особенности использования современных автоматизированных информационных систем бухгалтерского учета и управления на предприятиях США. Определены преимущества и недостатки применения корпоративных информационных систем, а также факторы, стимулирующие рост коммерческого рынка программного обеспечения США.

Ключевые слова: *бухгалтерский учет, автоматизированные информационные системы, информационные системы управления.*

Рис.: 1. Табл.: 1. Библ.: 7.

JEL Classification: M00, M40, L86

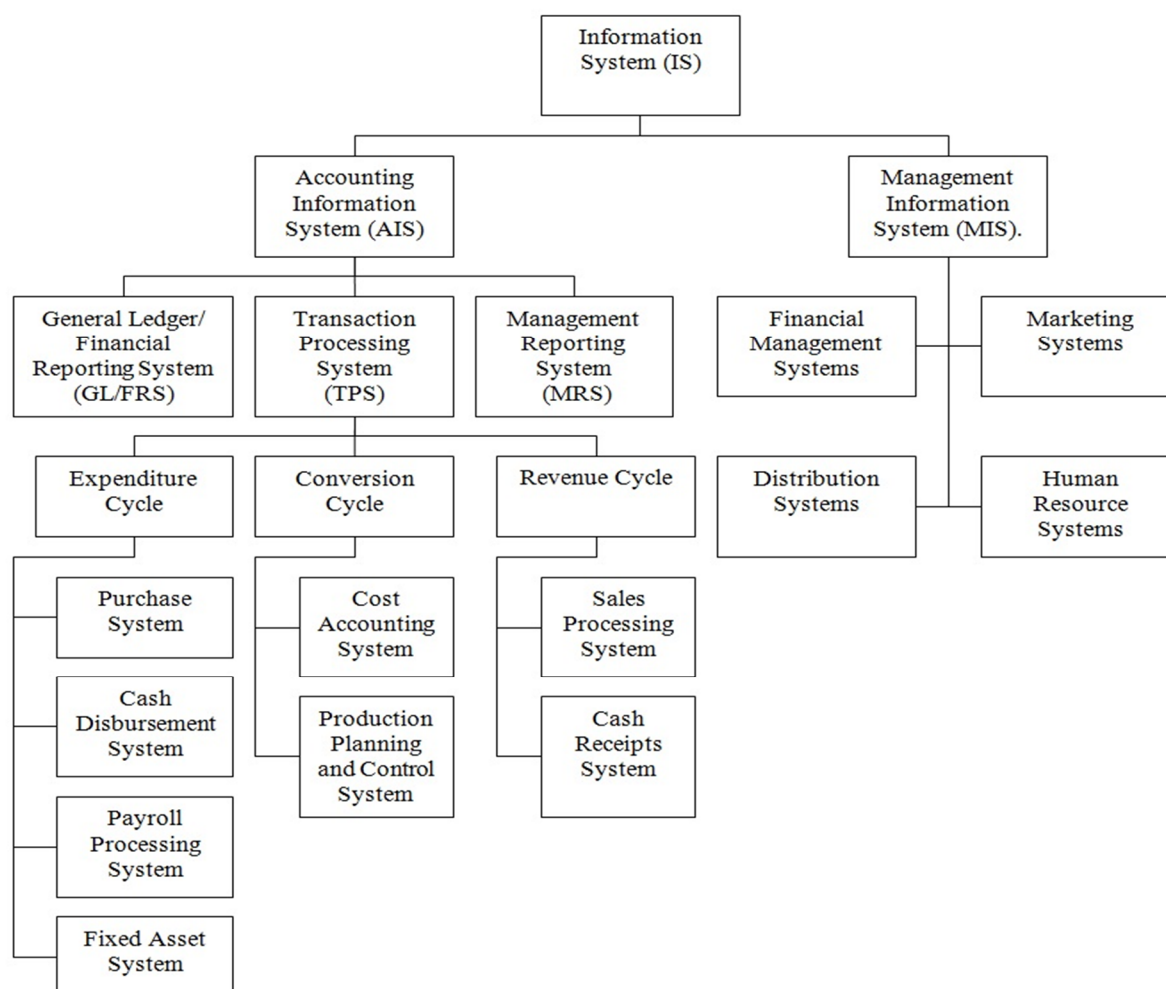
Target setting. The modern state of modernization the global economy is characterized by processes: globalization and regionalization. Globalization is combined with the computerization, i.e. escalation industrial economy to knowledge economy. Against this background are developed intensively the new information technologies. Exactly they have become a prerequisite and pivot of process globalization. One method of improving the management system is the introduction of new information systems through automation of accounting as source of supply of information for this system [7].

Actual scientific researches and issues analysis. An important contribution to research a variety of accounting and information software at enterprises were done by T. P. Edmonds, F. M. McNair, J. A. Hall, P. R. Olds and other. Analysis of recent literature and periodical materials led to do the conclusion that the issue of implementation and using of modern information systems and technologies in accounting is very serious.

Uninvestigated parts of general matters defining. Today, scientific and the practical research needs issues related to the extensive using of computer technologies in order to adopt objective and effective management decisions. So is highly relevant research of questions and methods of accounting in an environment of modern information technologies, management decisions regarding the implementation and using of information systems and technologies in enterprises in the United States.

The research objective. The purpose of this article is to study the theoretical and practical aspects of information implementation of accounting in USA companies, researching the most used accounting programs.

The statement of basic materials. The information system is the set of formal procedures by which data are collected, processed into information, and distributed to users. Information system consists of accounting information system (AIS) and the management information system (MIS). We can see it on the Figure, it shows the information system of some manufacturing firm decomposed into its elemental subsystems. More often, MIS and AIS functions are integrated to achieve operational efficiency [2].

Fig. A framework for information systems

Source: [2].

AIS subsystems process financial transactions and nonfinancial transactions that directly affect the processing of financial transactions. For example, changes to customers' names and addresses are processed by the AIS to keep the customer file current. Although not technically financial transactions, these changes provide vital information for processing future sales to the customer.

The AIS is composed of three major subsystems: 1) the transaction processing system (TPS), which supports daily business operations with numerous reports, documents, and messages for users throughout the organization; 2) the general ledger/financial reporting system (GL/FRS), which produces the traditional financial statements, such as the income statement, balance sheet, statement of cash flows, tax returns, and other reports required by law; 3) the management reporting system (MRS), which provides internal management with special-purpose financial reports and information needed for decision making such as budgets, variance reports, and responsibility reports [2].

Management often requires information that goes beyond the capability of AIS. As organizations grow in size and complexity, specialized functional areas emerge, requiring additional information for production planning and control, sales forecasting, inventory warehouse planning, market research, and so on. The management information system (MIS) processes nonfinancial transactions that are not normally processed by traditional AIS.

One of the best ways for a small business to cut costs and create savings is to deploy and utilize accounting software. Well designed accounting software can help any business reduce costs by increasing the efficiency with which incoming cash flows and payments, outgoing bill payments and liabilities, and payroll are handled.

Some are specifically tailored to accommodate certain business models or product types; others are more general, and though they will work, they might not work as well as a software package designed for business.

Below, there are a comparison of popular kinds of accounting software that are available.

QuickBooks is the ubiquitous accounting software that largely dominates the accounting software market among small and midsized businesses. By and large, QuickBooks was intended for use by small business owners with little or no formal training in accounting processes. Today, the software dominates nearly 85 % of the small business market.

Today, the software includes features such as audit trails and double-entry accounting functionality. There are also a variety of QuickBooks variants available, including those for manufacturers, wholesalers, professional service providers, contractors, non-profits, and retailers. It's easy to set up and use. And unlike spreadsheets, it does the accounting automatically. QuickBooks automatically backs up your data with bank level security so it's always safe, and always available, from any device [1; 3].

Peachtree Accounting is an accounting software package that is sold by Sage Software, and is predominantly used within the United States. The software is very common among mid-sized and some larger businesses. It is generally considered to be less user friendly than QuickBooks, but is often preferred by trained accountants because it allows for more nuanced control over the accounting process. The latest version of this software, is named Sage 50 Accounting.

An easy-to-use business accounting software, Sage 50 Accounting helps to invoice customers, pay bills, manage inventory and stay on top of banking. Sage 50 brings you best-in-class accounting standards, secure desktop installation, unlimited access to support, plus new subscription plans that offer the best value for your business [1; 3].

FreshBooks lets you create professional looking invoices in seconds, automatically record expenses with ease and track your time quickly and efficiently so you can focus on what matters most - serving the needs of clients. In January 2003, Mike McDerment, co-founder and CEO for FreshBooks, was running his four-person design agency. He was using Microsoft Word to create invoices and was pulling out his hair because Word simply wasn't built to create good looking invoices efficiently. One day he accidentally saved over an old invoice, and snapped – he knew there had to be a better way. Over the next two weeks he coded up a solution and eventually turned that side project into what is now FreshBooks. Nearly a decade later and over five million users strong, FreshBooks has grown to be the first accounting specialist for small business owners [1; 3].

There are a lot of other accounting software, which are using in USA, for example: Wave, Xero, Microsoft Dynamics, Bill.com (we can see them in Table), but most used are three listed above. We think, that in our country we will use accounting programs like in the USA, which will help us make business easier and more successful that it is.

Table

Characteristic of accounting programmes

№	Name of software	Characteristic
1.	QuickBooks	QuickBooks products are geared mainly toward small and medium-sized businesses and offer on-premises accounting applications as well as cloud based versions that accept business payments, manage and pay bills, and payroll functions
2.	Sage 50 Accounting	The Peachtree accounting system is a computerized accounting system that allows users to post entries to journals, ledgers, and subsidiary ledgers all at once. Sage 50 Accounting is the same easy-to-use software that simplifies your everyday tasks and provides insights that help save you money, all backed by security and service you can count on. Uniting our products under the same name simply helps us streamline how we deliver support and services to your business
3.	FreshBooks	FreshBooks is a cloud-based accounting software service designed for owners of the types of small client-service businesses that send invoices to clients and get paid for their time and expertise
4.	Wave	Fast, easy accounting for small business. Wave's accounting tools are 100% free, secure, and accountant-approved. Real accounting, unlimited invoicing. The world's fastest growing small business accounting software. Made specifically for entrepreneurs, freelancers, consultants and small businesses with 9 employees or less. And it's 100 % free
5.	Xero	Xero is designed to be the accounting engine for small business, giving you real time access to your financial data and access for accountant or bookkeeper for quicker, easier collaboration at any point. Log in online anytime, anywhere on your Mac, PC, tablet or phone and see up-to-date Financials. It's small business accounting software that's simple, smart and occasionally magical
6.	Microsoft Dynamics	Microsoft Dynamics GP gives small and midsize businesses complete control over their finances, inventory, and business intelligence (BI) information within an easy-to-use and easy-to-deploy enterprise resource planning (ERP) software solution
7.	Bill.com	Bill.com, the fastest-growing business payments network with over 400,000 businesses, is disrupting the payments space and changing the way businesses pay, get paid, and collaborate with their customers and vendors. Bill.com serves customers through its direct, accountant, and bank channels, bringing together people, systems, and documents to redefine how business payments are made
8.	LessAccounting	Less Everything, a successful web firm for several years began pursuing Ruby on Rails product development in 2007. They created LessAccounting. Over time they expanded the app to include online invoicing, client proposals, mileage tracking, Wesabe integration, payables and more. Everything about LessAccounting is simple and useful. They hope it brings clarity to small business accounting needs as it has done for them and thousands more

Source: developed by the authors based on monitoring market information systems Accounting US [1; 4; 5; 6].

Some companies face with many competing packages, each with unique features and attributes, and management must choose the system and the vendor that best serves the needs of the organization. And they have to make the optimal choice requires that this be an informed decision.

Four factors have stimulated the growth of the commercial software market:

- 1) the relatively low cost of general commercial software as compared to customized software;
- 2) the emergence of industry-specific vendors who target their software to the needs of particular types of businesses;
- 3) a growing demand from businesses that are too small to afford an in-house systems development staff;

4) the trend toward downsizing of organizational units and the resulting move toward the distributed data processing environment, which has made the commercial software option more appealing to larger organizations.

And now we will tell you about advantages and disadvantages of commercial packages.

Advantages of commercial packages:

- implementation time: custom systems often take a long time to develop. Months or even years may pass before a custom system can be developed through in-house procedures. Unless the organization successfully anticipates future information needs and schedules application development accordingly, it may experience long periods of unsatisfied need. On the other hand, small commercial software systems can be implemented almost immediately upon recognizing a need. The user does not need to wait. The implementation of a single module of larger systems such as PeopleSoft, SAP, or ORACLE-FIN, however, could take from several weeks to a few months. An entire ERP could take years, but this is still much quicker than in-house or outsourced development would take;

- cost: single user must wholly absorb in-house development costs. However, because the cost of commercial software is spread across many users, the unit cost is reduced to a fraction of the cost of a system developed in-house;

- reliability: most reputable commercial software packages are thoroughly tested before their release to the consumer market. Any system errors that were not discovered during testing that organizations likely uncover shortly after release are corrected. Although no system is certified as being free from errors, commercial software is less likely to have errors than an equivalent in-house system.

Disadvantages of commercial packages:

- independence: purchasing a vendor-supported system makes the firm dependent on the vendor for maintenance. The user runs the risk that the vendor will cease to support the system or even go out of business. This is perhaps the greatest disadvantage of vendor-supported systems;

- the need for customized systems: the prime advantage of in-house development is the ability to produce applications to exact specifications. This advantage also describes a disadvantage of commercial software. Sometimes, the user's needs are unique and complex, and commercially available software is either too general or too inflexible;

- maintenance: business information systems undergo frequent changes. If the user's needs change, it may be difficult or even impossible to modify commercial software. On the other hand, in-house development provides users with proprietary applications that can be maintained.

Conclusions. High-quality accounting and information software are the basis for the successful doing business of any company. Information management in the United States consists of accounting and management software in the enterprise. This is very important, because the company will function successfully provided a well-organized production process and proper accounting.

References

1. Accounting software (2015). Retrieved from <http://www.egafutura.com/wiki-en/accounting-software>.
2. Hall, J.A. (2011). Accounting information systems. Retrieved from [http://mfile.narotama.ac.id/files/ebooks/Accounting%20Information%20Systems/Accounting%20Information%20Systems%20\(Seventh%20Edition\).pdf](http://mfile.narotama.ac.id/files/ebooks/Accounting%20Information%20Systems/Accounting%20Information%20Systems%20(Seventh%20Edition).pdf).
3. *The top 20 accounting software products* (2014). Retrieved from <http://www.symmetry50.com/blog/2014/11/8/the-top-20-accounting-software-products>
4. *Less Accounting: Accounting Software Features*. Retrieved from <https://lessaccounting.com/accounting-software-features>.

ОБЛІК, КОНТРОЛЬ ТА АУДИТ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

5. *Xero: features*. Retrieved from <https://www.xero.com/us/about/>.

6. *Wave: software features*. Retrieved from <https://www.waveapps.com/about-us/>.

7. Volot, O.I. (2013). Vprovadzhennia ta vykorystannia suchasnykh informatsiinykh system i tekhnolohii u bukhhalterskomu obliku vitchyznianskykh pidpriemstv [Introduction and use of modern information systems and technologies accounting of domestic enterprises]. *Visnyk Chernihivskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. Seriiia "Ekonomichni nauky" – Visnyk of Chernihiv State Technological University. Series "Economics"*, no. 3 (68), pp. 114–121 (in Ukrainian).

References (in language original)

1. *Accounting software* (2015) [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.egafutura.com/wiki-en/accounting-software>.

2. *Hall J. A. Accounting information systems* (2011) [Electronic resource]. – Access mode : [http://mfile.narotama.ac.id/files/ebooks/Accounting%20Information%20Systems/Accounting%20Information%20Systems%20\(Seventh%20Edition\).pdf](http://mfile.narotama.ac.id/files/ebooks/Accounting%20Information%20Systems/Accounting%20Information%20Systems%20(Seventh%20Edition).pdf).

3. *The top 20 accounting software products* (2014) [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.symmetry50.com/blog/2014/11/8/the-top-20-accounting-software-products>

4. *Less Accounting: Accounting Software Features* [Electronic resource]. – Access mode : <https://lessaccounting.com/accounting-software-features>.

5. *Xero: features* [Electronic resource]. – Access mode : <https://www.xero.com/us/about/>.

6. *Wave: software features* [Electronic resource]. – Access mode : <https://www.waveapps.com/about-us/>.

7. *Волот О. І. Впровадження та використання сучасних інформаційних систем і технологій у бухгалтерському обліку вітчизняних підприємств / О. І. Волот // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки». – 2013. – № 3 (68). – С. 114–121.*

Volot Olena – PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of Department of Accounting, Taxation and Auditing, Chernihiv National University of Technology (95 Shevchenka Str., 14027 Chernihiv, Ukraine).

Волот Олена Ігорівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри бухгалтерського обліку, оподаткування та аудиту, Чернігівський національний технологічний університет (вул. Шевченка, 95, Чернігів, 14027, Україна).

Волот Елена Игоревна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры бухгалтерского учета, налогообложения и аудита, Черниговский национальный технологический университет (ул. Шевченко, 95, Чернигов, 14027, Украина).

E-mail: e_volot@ukr.net

Rosokhach Olena – student, Chernihiv National University of Technology (95 Shevchenka Str., 14027 Chernihiv, Ukraine).

Росохач Олена Володимирівна – студентка, Чернігівський національний технологічний університет (вул. Шевченка, 95, Чернігів, 14027, Україна).

Росохач Елена Владимировна – студентка, Черниговский национальный технологический университет (ул. Шевченко, 95, Чернигов, 14027, Украина).

E-mail: lena13061996@gmail.com

ОСНОВНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАЧІ РУКОПИСІВ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДО НАУКОВОГО ЖУРНАЛУ «ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ ЕКОНОМІКИ ТА УПРАВЛІННЯ»

Вимоги щодо підготовки рукописів статей для публікації у науковому журналі «Проблеми і перспективи економіки та управління», який внесено до переліку наукових фахових видань України, затвердженого Наказом Міністерства освіти і науки України від 07.10.2015 р. № 1021.

Журнал розміщено у таких базах даних: НБУ ім. Вернадського, eLIBRARY.RU, українська науково-освітня мережа «УРАН», реферативна база даних «Україніка наукова», USJ (Ukrainian scientific journals), Google scholar; Index Copernicus; BASE (Bielefeld Academic Search Engine).

Шановні дописувачі!

Спочатку просимо надіслати Вашу статтю та довідку про автора (ів), оформлені за наведеними нижче вимогами, для попереднього розгляду редакційною колегією наукового журналу «Проблеми і перспективи економіки та управління». Після отримання позитивного відгуку прохання сплатити вартість статті і надіслати весь пакет документів.

1. Для публікації статті у науковому журналі «Проблеми і перспективи економіки та управління» необхідно в обов'язковому порядку подати:

- електронний варіант статті, оформленої за зразком (Додаток А);
- довідку про авторів, заповнену за наведеним бланком (Додаток Б). Звертаємо Вашу увагу, що ім'я та по батькові автора (ів) *подаються повністю*;
- квитанцію про сплату вартості публікації наукової статті (Додаток В).

2. **Вимоги до наукової статті.** Статтю можна подавати однією з трьох мов: українською, російською, англійською.

Обсяг статті повинен бути таким: мінімум – 5 повних сторінок, максимум – 10 сторінок (остання сторінка має бути заповнена не менш ніж на 3/4).

Стаття надсилається електронною поштою на адресу: mvdubyna@gmail.com. Текст статті набирається з використанням комп'ютерних текстових редакторів Word for Windows 97/2000/XP.

У разі подання статті українською або російською мовою *обов'язкове надання перекладу статті англійською мовою* (відповідно до п. 2.9. Наказу “Про затвердження порядку формування переліку наукових фахових видань України” від 17.10.2012 р. № 1111).

За потреби редакція надає послуги з перекладу анотацій, статей.

3. Параметри сторінки повинні бути такими:

Формат А4 (210×297 мм).

Поля: верхнє, нижнє та бокові – 25 мм.

Верхній і нижній колонтитули, а також номери сторінок не вводити. Текст повинен бути вирівняний по ширині аркуша.

КАТЕГОРИЧНО ЗАБОРОНЯЄТЬСЯ У СТАТТІ ВИКОРИСТАННЯ АВТОМАТИЧНОЇ РОЗСТАНОВКИ ПЕРЕНОСІВ ТА АВТОМАТИЧНИХ СПИСКІВ. УСІ СПИСКИ ПРОСТАВЛЯЮТЬСЯ У РУЧНОМУ РЕЖИМІ!

4. Структура статті. Вимоги до оформлення структурних елементів статті.

4.1. **УДК** – шрифт Times New Roman (кегель 12), курсив, вирівнювання по лівому краю без абзацу.

4.2. **Ім'я та прізвище автора (ів)** – шрифт Times New Roman (кегель 12), розміщення по центру, без абзацного відступу, курсив (якщо авторів декілька, то імена та прізвища записуються в один рядок). Дані про авторів подаються трьома мовами.

4.3. **Назва статті** – шрифт Times New Roman (кегель 12). Подається прописними напівжирними літерами, вирівнювання по центру без абзацу, трьома мовами.

4.4. **Анотація** – шрифт Times New Roman (кегель 9), курсив, вирівнювання по ширині, абзацний відступ 0,63 см, одинарний інтервал. В анотації має бути чітко сформульована головна

ОСНОВНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАЧІ РУКОПИСІВ

ідея статті та коротко обґрунтована її актуальність (**обсяг 600–1000 знаків з пробілами**). У статті подаються анотації трьома мовами: українською, російською, англійською (Додаток А).

4.5. Ключові слова – шрифт Times New Roman (кегель 9), вирівнювання по ширині, абзацний відступ 0,63 см, одинарний інтервал. Ключові слова подаються трьома мовами. Кількість ключових слів – 5–7. Після ключових слів (кжною з мов) необхідно вказати загальну кількість таблиць, рисунків та використаних джерел (Додаток А).

4.6. JEL Classification – шрифт Times New Roman (кегель 9), напівжирний, вирівнювання по ширині, абзацний відступ 0,63 см, одинарний інтервал. JEL Classification подається після ключових слів англійською мовою.

4.7. Основний текст – шрифт Times New Roman (кегель 12), абзац 0,63 см, вирівнювання по ширині, одинарний інтервал.

Основний текст статті обов'язково повинен містити такі необхідні елементи – розділи (Times New Roman, кегель 12, напівжирний):

- Постановка проблеми.
- Аналіз останніх досліджень і публікацій.
- Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми.
- Мета статті.
- Виклад основного матеріалу.
- Висновки і пропозиції.
- Список використаних джерел.

Після назви розділів ставиться крапка і продовжується текст самої статті.

Цитати, таблиці, статистичні дані, цифрові показники, що підвищують рівень аналітичних матеріалів, подаються з посиланням на джерела. Відповідальність за наведені показники несе автор.

Рисунки і таблиці необхідно подавати у статті безпосередньо після тексту, де вони згадані вперше, або на наступній сторінці.

Ілюстрації (рисунки та чорно-білі фотографії)

Під час виконання рисунків рекомендується використання Microsoft Visio 2007 (2003). За умови використання закладеної графіки Microsoft Word рисунки повинні бути згрупованими. Шрифт рисунків Times New Roman, кегель 12, курсив. **Рисунки не повинні виходити за межі текстового блока.**

Рисунки позначають словом «Рис.» і нумерують послідовно в межах статті, якщо у статті є лише один рисунок, він не нумерується. Пояснювальні підписи, номер рисунка, його назву розміщують послідовно під ілюстрацією.

Наприклад:

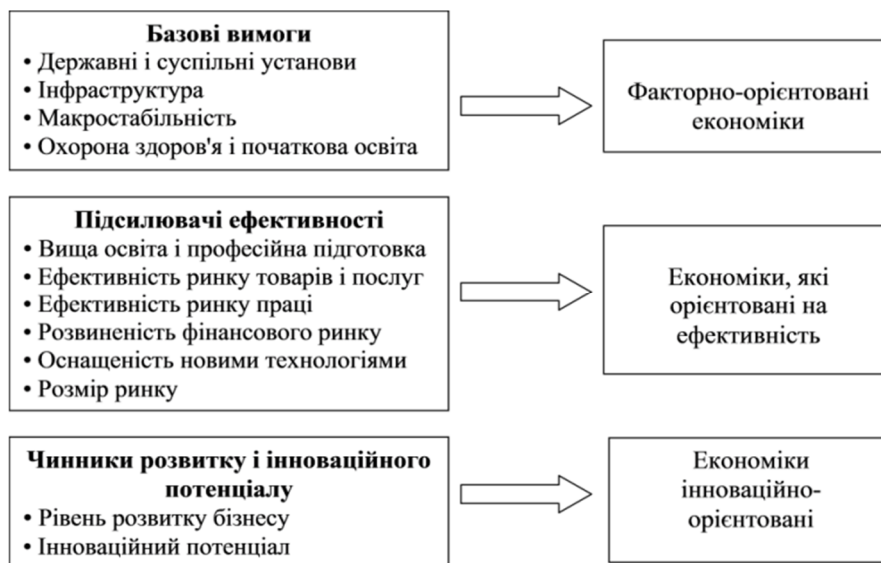

Рис. 1. Складові конкурентоспроможності на відповідній стадії розвитку економіки

ОСНОВНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАЧІ РУКОПИСІВ

Таблиці

Цифровий матеріал, що наводиться у статті, повинен оформлятися у вигляді таблиць.

Розмір тексту таблиць – кегель 12. Усі таблиці мають бути пронумеровані й мати заголовки. Нумераційний заголовок таблиць (кегель 12) вирівнюють по правому краю таблиці, тематичний заголовок таблиці – по центру (кегель 12, курсив). **Всі графі таблиць повинні мати назву.**

Наприклад:

Таблиця 1

Аналіз показників діяльності підприємства

Показники	Формула розрахунку	Фактори, що впливають на показник	Напрями поліпшення показників
1.			
...			

Якщо таблиця не вміщується на одній сторінці, всі її колонки нумерують, а над перенесеною частиною таблиці справа надписують: «Закінчення табл. 1».

Формули

Використовуючи формули, необхідно дотримуватися певних правил.

Великі, довгі та громіздкі формули, які мають у складі знаки суми, добутку, диференціювання, інтегрування, розміщують на окремих рядках. Це стосується також і всіх нумерованих формул. Для економії місця кілька коротких однотипних формул, відокремлених від тексту, можна подати в одному рядку, а не одну під одною. Невеликі і нескладні формули, що не мають самостійного значення, вписують усередині рядків тексту.

Стиль формул: хімічні формули набирають прямим шрифтом. Формули, на які є посилання, нумерують арабськими цифрами в круглих дужках праворуч, не виходячи за поле. Формули необхідно вирівнювати по лівому краю сторінки. Між ними та текстом витримується інтервал в один рядок. Обов'язково подають розшифрування літерних позначень величин у формулах. Для набору позначень фізичних величин використовують редактор формул Microsoft Equation для WINDOWS.

Наприклад:

Ефективна ставка процента для позичальника визначається за формулою (1)

$$Rt = \frac{SK}{z - h} \cdot 360, \quad (1)$$

де SK – величина знижки (%);

h – період дії знижки (днів);

z – тривалість відстрочки платежу (днів).

– порожній рядок

4.8. Список використаних джерел необхідно складати за вимогами ВАК України (Бюлетень ВАК України № 5, 2009), розміщувати бібліографічні записи за алфавітом чи у послідовності їхніх перших згадувань в основному тексті статті.

4.9. Після списку використаних джерел подається його транслітерація латиницею (з підзаголовком **References**) відповідно до вимог Постанови Кабінету Міністрів України № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» від 27.01.2010 р. (зі змінами від 23.12.2015 р.).

Примітка: після транслітерованої назви праці латинськими літерами зазначається переклад англійською мовою у квадратних дужках.

Для транслітерування літератури (References) пропонуємо скористатися online-конвекторами:

- для української мови: <http://ukrlit.org/transliterationsia> та ін.;

- для російської мови: <http://translit-online.ru/pasport.html>

<http://translit.net/ru/>

<http://fotosav.ru/services/transliteration.aspx>

ОСНОВНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАЧІ РУКОПИСІВ

Приклади оформлення транслітерованого списку використаних джерел наведено у Додатку Г.

У разі необхідності редакція надає послуги з підготовки References.

5. Обов'язково у кінці статті подаються дані про автора (ів) (трьома мовами):

- прізвище, ім'я та по батькові (повністю) – кегель 8, напівжирний;
- науковий ступінь, вчене звання, посада автора (ів) – кегель 8;
- місце роботи автора (ів) та **адреса організації** – кегель 8;
- електронна адреса автора (ів) – кегель 8 (Додаток А).
- ID (у системі наукової ідентифікації) у **ORCID, ResearchID** або у **SCOPUS**.

Наприклад: ORCID: <http://orcid.org/xxxx-xxxx-xxxx-xxxx>

ResearchID:

Scopus Author ID:

6. Оплата публікації. Опублікування наукових статей у науковому журналі «Проблеми і перспективи економіки та управління» є платним. Вартість публікації однієї сторінки наукової статті становить **50 грн** (прохання обов'язково уточнювати вартість публікації). Оплата підтверджується квитанцією, зразок якої наведений у Додатку Г.

7. Контактна інформація.

Матеріали необхідно надсилати на електронну адресу:

mvdubyna@gmail.com;

maksim-22@yandex.ru.

Контактна особа: *Дубина Максим Вікторович.*

Моб. тел.: 099-37-63-287.

Viber: 099-37-63-287

Skype: maks-xxii

Науковий журнал «Проблеми і перспективи економіки та управління» розміщено на сайті Чернігівського національного технологічного університету, де можна переглянути останні номери видання: <http://ppeu.stu.cn.ua>

*Зі збірником можна ознайомитися також на сторінці **Facebook**:*

<https://www.facebook.com/Проблеми-і-перспективи-економіки-та-управління-1726912017529159>

Відповідальність за матеріали, наведені у статті, несе автор.

Неправильно оформлені автором стаття та супровідні документи, що не відповідають зазначеним вимогам, розглядатися не будуть.

Редакція розглядає надходження публікації та супровідних документів (рецензії, довідки про авторів тощо) як згоду дописувача (ів) щодо передачі авторського права на використання твору (тиражування, розповсюдження т. ін.).

Додаток А
Приклад оформлення статті

УДК 332.12

Максим Дубина

СУТНІСТЬ ТА КОМПОНЕНТНИЙ СКЛАД ТРАНСКОРДОННОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Максим Дубина

СУЩНОСТЬ И КОМПОНЕНТНЫЙ СОСТАВ ТРАНСГРАНИЧНОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Maksym Dubyna

ESSENCE AND COMPONENT COMPOSITION OF CROSS-BORDER ECONOMIC SECURITY

У статті через синтез таких понять, як «транскордонний», «економічна безпека» визначено сутність транскордонної економічної безпеки, яку запропоновано розглядати як свободу від негативного зовнішнього та внутрішнього впливів на будь-які спільні дії, спрямовані на посилення та поглиблення співпраці між територіальними громадами або владою, які знаходяться під юрисдикцією двох або декількох договірних сторін, у сфері економічних відносин, а саме: виробництва товарів та послуг, розподілу матеріальних благ, обміну, що супроводжується за опосередкованої ролі грошей, та споживання фізичними та юридичними особами виробленої продукції. Також з'ясовано компонентний склад транскордонної економічної безпеки, серед основних елементів якої виділено такі: транскордонна зовнішньоекономічна безпека, транскордонна виробнича безпека, транскордонна продовольча безпека, транскордонна енергетична безпека, транскордонна інвестиційна безпека.

Ключові слова: транскордонне співробітництво, безпека, транскордонний регіон, економічна безпека, економічна безпека регіону, транскордонна економічна безпека.

Рис.: 2. Табл.: 1. Бібл.: 8.

В статті через синтез таких понять, як «трансграничный», «экономическая безопасность» определена сущность трансграничной экономической безопасности, которую предложено рассматривать как свободу от негативного внешнего и внутреннего воздействия на любые совместные действия, направленные на усиление и углубление сотрудничества между территориальными общинами или властями, находящимися под юрисдикцией двух или нескольких договаривающихся сторон в сфере экономических отношений. Также выяснен компонентный состав трансграничной экономической безопасности, среди основных элементов которой выделено следующие: трансграничная внешнеэкономической безопасности, трансграничная производственная безопасность, трансграничная продовольственная безопасность, трансграничная энергетическая безопасность, трансграничная инвестиционная безопасность.

Ключевые слова: трансграничное сотрудничество, безопасность, трансграничный регион, экономическая безопасность, экономическая безопасность региона, трансграничная экономическая безопасность.

Рис.: 2. Табл.: 1. Библ.: 8.

The essence of cross-border economic security was defined by means of synthesis such terms as „cross-border”, „economic security”. Cross-border economic security is independent from negative external and internal influence on any cooperative aimed on strengthening and deepening of cooperation between territorial communities or authorities within the jurisdiction of two or more contracting parties in economic relations, namely: production of goods and services, distribution of material goods, exchange of them, which is followed by indirect role of money and use by physical and legal bodies – products which are produced. Also the component composition of cross-border economic security was defined. Among them were the following: cross-border economic foreign affairs security, cross-border production, cross-border food security, cross-border energetic security, cross-border investment security.

Key words: cross-border cooperation, security, cross-border region, economic security, economic security of the region, cross-border economic security.

Fig.: 2. Tabl.: 1. Bibl.: 8.

JEL Classification: G00

Постановка проблеми. ...

Аналіз останніх досліджень і публікацій. ...

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. ...

Мета статті. Головною метою цієї роботи є ...

Виклад основного матеріалу. ...

Висновки і пропозиції. ...

Список використаних джерел

1. Маляренко Т. А. Економічна безпека: навчально-методичний посібник / Т. А. Маляренко. – Донецьк: ДонДУУ, 2009. – 129 с.

ОСНОВНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАЧІ РУКОПИСІВ

2. Реутов В. С. Транскордонне співробітництво регіонів України: теоретико-практичні аспекти розвитку [Електронний ресурс] / В. С. Реутов // Ефективна економіка. – 2011. – № 12. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=912>.

3. Мікула Н. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво : монографія / Н. Мікула. – Львів : ІРД НАН України, 2004. – 395 с.

4. Про транскордонне співробітництво [Електронний ресурс] : Закон України від 24 червня 2004 року № 1861–IV // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1861-15>.

5. Пухтаєвич Г. О. Аналіз національної економіки / Г. О. Пухтаєвич. – К. : КНЕУ, 2005. – 254 с.

6. Старостенко Г. Г. Національна економіка : навч. посіб. / Г. Г. Старостенко, С. В. Онишко, Т. В. Поснова. – К. : Ліра-К, 2011. – 432 с.

7. Чучка І. М. Транскордонне співробітництво в контексті економічної безпеки України / І. М. Чучка, Р. І. Молдавчук // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 9 (111). – С. 92–98.

8. Науменко С. В. Розвиток транскордонного співробітництва в системі забезпечення економічної безпеки України : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 21.04.01 «Економічна безпека держави» / С. В. Науменко. – К., 2007. – 21 с.

References

1. Maliarenko, T.A. (2009). *Ekonomichna bezpeka [Economic security]*. Donetsk: DonDUU (in Ukrainian).

2. Reutov, V.Ye. (2011). Transkordonne spivrobotnytstvo rehioniv Ukrainy: teoretyko-praktychni aspekty rozvytku [Cross-border cooperation of the regions of Ukraine: theoretical and practical aspects of the development]. *Efektivna ekonomika – Effective economy*, no. 4, pp. 55–66. Retrieved from <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=912>.

3. Mikula, N. (2004). *Mizhterytorialne ta transkordonne spivrobotnytstvo [Inter-territorial and cross-border cooperation]*. Lviv: IRD NAN Ukraine (in Ukrainian).

4. Pro transkordonne spivrobotnytstvo : Zakon Ukrainy vid 24.06.2004 № 1861–IV [Law of Ukraine On Cross-Border Cooperation from June 24, 2004 № 1861–IV]. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1861-15>.

5. Pukhtaevych, H.O. (2005). *Analiz natsionalnoi ekonomiky [Analysis of the national economy]*. Kyiv, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman (in Ukrainian).

6. Starostenko, H.H., Onyshko, S.V. & Posnova, T.V. (2011). *Natsionalna ekonomika [National economy]*. Kyiv: Lira-K (in Ukrainian).

7. Chuchka, I.M. & Moldavchuk, R.I. (2010). Transkordonne spivrobotnytstvo v konteksti ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [Cross-border cooperation in the context of economic security of Ukraine]. *Aktualni problemy ekonomiky – Actual problems of economics*, no. 9 (111), pp. 92–98 (in Ukrainian).

8. Naumenko, S.V. (2007). Rozvytok transkordonnoho spivrobotnytstva v systemi zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [Development of cross-border cooperation in the system of providing the economic security of Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: National Institute for Strategic Studies (in Ukrainian).

Дубина Максим Вікторович – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Чернігівський національний технологічний університет (вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, 14027, Україна).

Дубина Максим Вікторович – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры финансов, банковского дела и страхования, Черниговский национальный технологический университет (ул. Шевченко, 95, г. Чернигов, 14027, Украина).

Dubyna Maksym – PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of Department of Finance, Banking and Insurance, Chernihiv National University of Technology (95 Shevchenka Str., 14027 Chernihiv, Ukraine).

E-mail: maksim-22@yandex.ru

Додаток Б

*Бланк для оформлення
довідки про автора***ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ**

Дані про авторів	Українською мовою	Російською мовою	Англійською мовою
Прізвище			
Ім'я			
По батькові			
Науковий ступінь			
Вчене звання			
Почесне звання			
Місце роботи			
Посада			
Назва статті			
Мова, якою буде друкуватися стаття			
Обсяг статті			
Поштова адреса, на яку необхідно надсилати примірник збірника			
Контактна інформація	роб. тел.		
	дом. тел.		
	моб. тел.		
	e-mail		

Додаток В

Бланк квитанції для оплати публікації

Заява на переказ готівки	Дт	<input type="text" value="1002"/>	Ідентифікаційний код	<input type="text" value="05460798"/>
	Кт	<input type="text" value="31254264106996"/>		
	Одержувач платежу	ЧЕРНІГІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ		
	Дата здійснення операції	_____		
	Дата валютування	_____		
			Код установи банку	<input type="text" value="820172"/>
	Найменування установи банку	ДКСУ		
	Прізвище, ім'я, по-батькові платника	_____		
	Адреса платника	_____		
	Призначення платежу	за видання у збірнику 25010100		
		Сума	<input type="text"/>	
Загальна сума	_____			
Касир		(словами)		
Підпис платника	_____			
Квитанція	Дт	<input type="text" value="1002"/>	Ідентифікаційний код	<input type="text" value="05460798"/>
	Кт	<input type="text" value="31254264106996"/>		
	Одержувач платежу	ЧЕРНІГІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ		
	Дата здійснення операції	_____		
	Дата валютування	_____		
			Код установи банку	<input type="text" value="820172"/>
	Найменування установи банку	ДКСУ		
	Прізвище, ім'я, по-батькові платника	_____		
	Адреса платника	_____		
	Призначення платежу	за видання у збірнику 25010100		
		Сума	<input type="text"/>	
Загальна сума	_____			
Касир		(словами)		
Підпис платника	_____			

ОСНОВНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАЧІ РУКОПИСІВ

Додаток Г

Приклади оформлення транслітерованого
списку використаних джерел

Книга

Автор (и) (рік видання). *Транслітерована назва [Переклад назви англійською мовою]*. Місто: Видавництво (in Ukrainian)/(in Russian).

Біловодська О. А. Маркетингова політика розподілу : навч. посіб. / О. А. Біловодська. – К. : Знання, 2011. – 495 с.	Bilovodska, O.A. (2011). <i>Marketynhova polityka rozpodilu [Marketing distribution policy]</i> . Kyiv: Znannia (in Ukrainian).
Ілляшенко С. М. Товарна інноваційна політика : підручник / С. М. Ілляшенко, Ю. С. Шипуліна. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2007. – 281 с.	Illiashenko, S.M. & Shypulina, Yu. S. (2007). <i>Tovarna innovatsiina polityka [Product innovative policy]</i> . Sumy: VTD «Universytetska knyha» (in Ukrainian).
Сучасні тенденції розвитку торговельної мережі України : монографія / О. М. Азарян, Е. М. Локтєв, Б. Халлір, В. О. Соболев, Д. В. Гаркуша. – Донецьк : Дон НУЕТ, 2009. – С. 156–168.	Azarian, O.M., Loktiev, E.M., Khallir, B., Sobolev, V.O. & Harkusha, D.V. (2009). <i>Suchasni tendentsii rozvytku torhovelnoi merezhi Ukrainy [Modern trends in retail network in Ukraine]</i> . Donetsk: Don NUET (in Ukrainian).

Якщо більше шести авторів, сьомий та наступні автори позначаються «et al.».

Якщо немає даних про автора, але є дані про **редактора**, на початок посилання виносять дані про нього:

Редактор (и) (*позначається (ed.)/(eds.)*) (рік видання). *Транслітерована назва [Переклад назви англійською мовою]*. Місто: Видавництво. (in Ukrainian)/(in Russian).

Vasyliiev I. I. (ed.) (2010). *Kardiologhiia [Cardiology]*. Kyiv: Svit.

Багатотомне видання

Автор (и)/Редактор (и) (*ed.)/(eds.)* (рік видання). *Транслітерована назва [Переклад назви англійською мовою]*. Том(и) (*позначається (Vol.) / (Vols.)*). Місто: Видавництво (in Ukrainian)/(in Russian).

Украина и ее регионы на пути к инновационному обществу : [в 4 т.] / под общ. ред. В. И. Дубницкого, И. П. Булеева. – Донецк : Юго-Восток, 2011. – Т. 3. – 400 с.	Dubnitskii, V.I. & Buleeva, I.P. (eds.) (2011). <i>Ukraina i ee regiony na puti k innovatsionnomu obshchestvu [Ukraine and its regions on the way to an innovative society]</i> . (Vols. 1-4). Donetsk: Yugo-Vostok (in Russian).
--	---

Частина книги

Автор (и) (рік видання). *Транслітерована назва частини книги [Переклад назви частини книги англійською мовою]*. *Транслітерована назва книжки – Переклад назви книги* (те, що пишемо після //). Місто: Видавництво, сторінки (pp.).

Аномальная анатомия коронарных артерий / А. П. Савченко, О. В. Черкавская, Б. А. Руденко, П. А. Болотов // Интервенционная кардиология. Коронарная ангиография и стентирование. – М. : ГЭОТАР-Медиа, 2010. – 448 с.	Savchenko, A.P., Cherkavskaia, O.V., Rudenko, B.A. & Bolotov, P.A. (2010). <i>Anomalnaia anatomiiia koronarnykh arterii [Deviant anatomy of coronary arteries]</i> . <i>Interventsionnaya kardiologiya. Koronarneya angiografiya i stentirovanie – Interventional cardiology. Coronarography and stenting</i> . Moscow: GEOTAR-Media, pp. 60–79 (in Russian).
---	---

Перекладні видання

Автор (и) (рік видання). *Транслітерована назва [Переклад назви англійською мовою]* (прізвище перекладача, Trans.). Місто: Видавництво (in Ukrainian)/(in Russian).

Халлиган Б. Маркетинг в Интернете: как привлечь клиентов с помощью Google, социальных сетей и блогов / Б. Халлиган, Дж. Шах; пер. с англ. Н. Коневская. – М. : Дialeктика, 2010. – 256 с.	Halligan, B. & Shakh, Dh. (2010). <i>Marketing v Internete: kak privlech klientov s pomoshchiu Google, socialnykh setei i blogov [Inbound Marketing: Get Found Using Google, Social Media, and Blogs]</i> . (N. Konevskaia, Trans). Moscow: Dialektika (in Russian).
---	--

Перероблені та доповнені видання

Автор (и) (рік видання). *Транслітерована назва [Переклад назви англійською мовою]* (^{nd/th} ed., rev.). Місто: Видавництво (in Ukrainian)/(in Russian).

Котлер Ф. Маркетинг менеджмент / Ф. Котлер, К. Л. Келлер. – 12-те вид., переробл. і доповн. – СПб. : Пітер, 2007. – 816 с.	Kotler, F. & Keller, K.L. (2007). <i>Marketynh menedzhment [Marketing management]</i> (12 nd ed., rev.). Saint Petersburg: Piter (in Ukrainian).
--	---

ОСНОВНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАЧІ РУКОПИСІВ

Стаття

– з періодичного видання:

Автор (и) (рік видання, місяць видання (для журналу), дату видання (для газети)) Транслітерована назва статті [Переклад назви статті англійською мовою]. Транслітерована назва періодичного видання – Назва періодичного видання англійською мовою, том (vol.), випуск (issue), номер (no.), сторінки (pp.).

Ілляшенко С. М. Аналіз ринкових можливостей і потенціалу інноваційного розвитку організації на базі екологічних інновацій / С. М. Ілляшенко // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2012. – № 3. – С. 229–241.	Illiashenko, S.M. (2012). Analiz rynkovykh mozhlyvostey i potentsialu innovatsiinoho rozvytku orhanizatsii na bazi ekolohichnykh innovatsii [Analysis of market opportunities and organization potential of innovative development on basis of ecological innovation]. <i>Marketynh i menedzhment innovatsii – Marketing and Management of Innovations</i> , no. 3, pp. 229–241 (in Ukrainian).
---	---

– у збірнику конференцій:

Автор (и) (рік видання, місяць видання (для журналу), дату видання (для газети)) Транслітерована назва статті [Переклад назви статті англійською мовою]. Proceedings of the / Proceedings from Транслітерована назва конференції – Назва конференції англійською мовою (країна, місто, дата). (ed./eds.) (редактори, редколегія – якщо є). Місто: Видавництво, сторінки (pp.).

Ілляшенко С. М. Маркетинг знань: роль і завдання / С. М. Ілляшенко // Тези доповідей VI Міжнародної науково-практичної конференції «Маркетинг інновацій і інновації в маркетингу» (27–29 вересня 2012 року). – Суми : Папірус, 2012. – С. 102–104.	Illiashenko, S.M. (2012). Marketynh znan: rol i zavdannia [Marketing of knowledge: the role and tasks]. Proceedings from MIIM'12: VI Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia «Marketynh innovatsii i innovatsii v marketynhu» – The Sixth International Scientific and Practical Conference «Marketing of Innovations and Innovations in Marketing». (September 27–29, 2012). Sumy: Papirus, pp. 102–104 (in Ukrainian).
--	---

Електронні ресурси

– періодичне видання:

Автор (и) (Дата публікації). Назва статті транслітерована [Назва статті англійською мовою]. Джерело – Джерело англійською мовою, том (vol.), випуск (issue), номер (no.), сторінки (pp.). Retrieved from адреса сайту.

Перерва П. Г. Синергетичний ефект бенчмаркінгу конкурентних переваг [Електронний ресурс] / П. Г. Перерва, Н. П. Ткачова // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2011. – Т. 1, № 4. – С. 55–66. – Режим доступу : http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/mmi2011_4_1_55_66.pdf .	Pererva, P.H. & Tkachova, N.P. (2011). Synerhetychnyi efekt benchmarkinhu konkurentnykh perevah [Synergetic effect of benchmarking of competitive advantages]. <i>Marketynh i menedzhment innovatsii – Marketing and Management of Innovations</i> , vol. (1), no. 4, pp. 55–66. Retrieved from http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/mmi2011_4_1_55_66.pdf .
---	---

– книга:

Автор(и) (рік видання). Транслітерована назва [Переклад назви англійською мовою]. Місто: Видавництво. Retrieved from адреса сайту.

Ілляшенко С. М. Товарна інноваційна політика : підручник [Електронний ресурс] / С. М. Ілляшенко, Ю. С. Шипуліна. – Суми : Університетська книга, 2007. – 281 с. – Режим доступу : ftp://lib.sumdu.edu.ua/Books/1539.pdf .	Illiashenko, S.M. & Shypulina, Yu.S. (2007). <i>Tovarna innovatsiina polityka [Product innovative policy]</i> . Sumy: Universytetska knyha. Retrieved from ftp://lib.sumdu.edu.ua/Books/1539.pdf .
---	--

– сайт:

Транслітерована назва сайту [Site of (назва сайту англ. мовою)]. Адреса сайту. Retrieved from адреса сайту.

Сайт журналу «Маркетинг і менеджмент інновацій» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/ .	<i>Sait zhurnalu «Marketynh i menedzhment innovatsii» [Site of journal «Marketing and Management of Innovation»]</i> . mmi.fem.sumdu.edu.ua. Retrieved from http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/ .
Документарні операції [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Укресімбанку. – Режим доступу : https://www.eximb.com/ukr/sme/everyday/lc/ .	<i>Dokumentarni operatsii [Documentary operations]. Ofitsiynyi sait Ukreksimbanku [Site of Ukreksimbank]</i> . www.eximb.com. Retrieved from https://www.eximb.com/ukr/sme/everyday/lc/ .

ОСНОВНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАЧІ РУКОПИСІВ

Автореферати дисертацій та дисертації

– автореферати дисертацій

Автор (рік видання). Транслітерована назва дисертації [Переклад назви дисертації англійською мовою]. *Extended abstract of candidate's thesis* (для кандидатської) / *Extended abstract of Doctor's thesis* (для докторської). Місто: Видавництво.

Ілляшенко С. М. Управління інноваційним розвитком суб'єктів господарської діяльності у нестабільному ринковому середовищі : автореф. дис. ... д-ра. екон. наук : спец. 08.06.02 «Підприємництво, менеджмент та маркетинг» / С. М. Ілляшенко. – Суми : СумДУ, 2000. – 38 с.	Iliashenko, S.M. (2000). Upravlinnia innovatsiinym rozvytkom subiektiv hospodarskoi diialnosti u nestabilnomu rynkovomu seredovyshchi [Management of innovative development of economic activities in an unstable market environment]. <i>Extended abstract of Doctor's thesis</i> . Sumy: SumSU (in Ukrainian).
--	--

– дисертації

Автор (рік видання). Транслітерована назва дисертації [Переклад назви дисертації англійською мовою]. *Candidate's thesis* (для кандидатської) / *Doctor's thesis* (для докторської). Місто: Видавництво.

Біловодська О. А. Організаційно-економічні основи управління вибором напрямків інноваційного розвитку промислових підприємств : дис. ... кандидата економ. наук : спец. 08.00.04 / Біловодська Олена Анатоліївна. – Суми : СумДУ, 2004. – 179 с.	Bilovodska, O.A. (2004). Orhanizatsiino-ekonomichni osnovy upravlinnia vyborom napriamkiv innovatsiinoho rozvytku promyslovykh pidpriemstv [Organizational and economic foundations of directions choice of innovative development of industrial enterprises]. <i>Candidate's thesis</i> . Sumy: SumSU (in Ukrainian).
--	--

Законодавчі та нормативні документи

Транслітерована назва законодавчого акта [Переклад назви *законодавчого акта* англійською мовою]. (рік, місяць, число журналу/газети, де опубліковано нормативний акт). *Транслітерована назва журналу/газети – Назва журналу/газети англійською мовою*. Номер (No.), сторінки (pp.)/стаття (article).

Господарський кодекс України : станом на 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – К. : Парлам. вид-во, 2003. – 192 с.	Hospodarskyi kodeks Ukrainy [The Commercial Code of Ukraine]. (2003, January 16). <i>Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine</i> . Kyiv: Parlam. vyd-vo, 192 p.
Про інноваційну діяльність : Закон України від 4 липня 2002 року № 40–IV // Голос України. – 2002. – 9 серп. (№ 144). – С. 10–12.	Pro innovatsiinuu diialnist : Zakon Ukrainy vid 4 lypnia 2002 roku № 40–IV [Law of Ukraine on innovative activity from July 4, 2002 № 40–IV]. (2002, August 9). <i>Holos Ukrainy – Voice of Ukraine</i> . No. 144, pp. 10–12.
Про зниження ціни на природний газ : Постанова Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2013 р. № 951 // Урядовий кур'єр. – 2014. – 9 січня (№ 3).	Pro znyzhennia tsiny na pryrodnyi haz : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30 hrudnia 2013 r. № 951 [About the price decrease on natural gas: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from December 30, 2013 № 951]. (2014, January 9). <i>Uriadovyi kurier – Governmental Courier</i> . No. 3.

Стандарти

Задоволеність замовників. Настанови щодо розглядання скарг в організаціях : ДСТУ ISO 10002-2007. – [Чинний від 2005-09-03]. – К. : Держспоживстандарт України, 2008. – 20 с. – (Національні стандарти України).	Zadovolnist zamovnykiv. Nastanovy shchodo rozghliadania skarh v orhanizatsiiah [Satisfaction of customers. Guidelines for complaints handling in organizations]. (2008). <i>DSTU ISO 10002-2007 from 3rd September 2005</i> . Kyiv: Derzhspozhyvstandart Ukraine (in Ukrainian).
Системи управління якістю. Вимоги : ДСТУ ISO 9001-2001. – [Чинний від 2001-06-27]. – К. : Держстандарт України, 2001. – 25 с. – (Національні стандарти України).	Systemy upravlinnia yakistiu. Vymohy [Quality Management Systems. Requirements]. (2001). <i>DSTU ISO 9001-2001 from 27th June 2001</i> . Kyiv: Derzhstandart Ukraine (in Ukrainian).

Примітки:

1. Назва міста англійською пишеться повністю.
2. Список використаних джерел (References) повинен бути оформлений за міжнародним бібліографічним стандартом APA (<http://www.bibme.org/citation-guide/APA/book>).

Звертаємо Вашу увагу! **Комп'ютерний переклад анотації та ключових слів англійською мовою категорично заборонено!!!**

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

***ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ
ЕКОНОМІКИ ТА УПРАВЛІННЯ***

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 4 (8)

Відповідальні за випуск

Коректор

Комп'ютерна верстка і макетування

М.П. Бутко, В.П. Ільчук

О.С. Смелова

В.М. Олефіренко

Підписано до друку 30.12.2016. Формат 60x84/8. Друк різнографія.

Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. – 25,11.

Тираж 100 пр. Замовлення № 350/16.

Редакційно-видавничий відділ Чернігівського національного технологічного університету
14027, Україна, м. Чернігів, вул. Шевченка, 95.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 4802 від 01.12.2014 р.